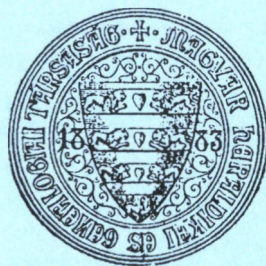

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA,
SOÓS ISTVÁN

HETVENHETEDIK KÖTET
2004/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIV

E számunk szerzői

Bertényi Iván Dr., egyetemi tanár (ELTE BTK)
Berényi László, ny. mérnök (Bécs)
Draskóczy István dr., egyetemi docens (ELTE BTK)
Horváth Lajos dr., ny. levéltáros
Kristóf Ilona dr., főiskolai adjunktus (Eger)
Kubinyi András Dr., ny. egyetemi tanár
Mészáros Orsolya, muzeológus (Visegrád)
Merényi-Metzger Gábor, tanár (Gyula)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára
Rainer Pál, régész-muzeológus (Veszprém)
Újj Anna dr., főiskolai adjunktus (Nyíregyháza)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVII. évfolyam

2004/1–2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

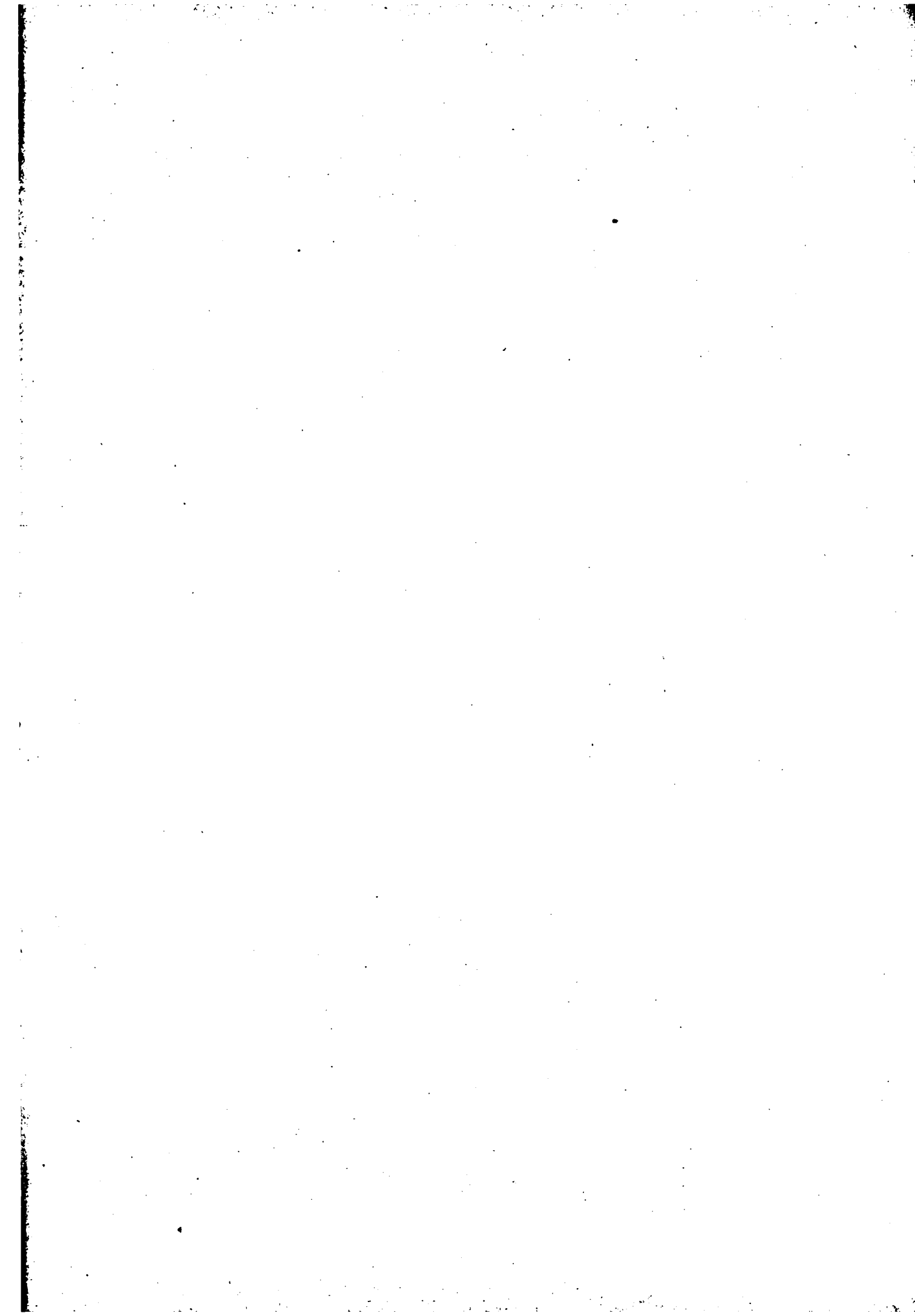
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

SOLYMOSI LÁSZLÓ PROFESSZOR HATVAN ÉVES

Egy idős kutató mindig meglepődik, ha arról értesül, hogy az a fiatalabb pályatársa, akinek a munkásságát annak egyetemi évei óta figyelemmel kísérte, és akit a szakma fiatal kutatói között az egyik legtehetségesebbnek tartott, hatvanadik életévét tölti be. Igaz, ez az élet rendje. Jőmagam másfél évtizeddel vagyok idősebb Solymosi Lászlónál, akit tanítottam az egyetemen, most pedig az egykori kezdőt a beérkezett hatvanévesek között köszönhetem.

A beérkezetté másban is megmutatkozik. Közel másfél évszázada a magyar medievisztika legrangosabb állása a budapesti tudományegyetem (amelyet ma ELTE néven ismerünk) középkori magyar történeti tanszékének a vezetői tiszte. A jubiláns nem rég vette át ezt a beosztást, és ezzel a medievisztika olyan óriásainak lépett az örökébe, mint – többek közt – Marczali Henrik, Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Deér József.

Az ünnepeltre, mint tudósra a szakmai igényesség, a forrásokra való támaszkodás a jellemző. Ez ugyan általános követelmény, nála talán még inkább meghatározó. Nem ad ki a kezéből olyan kéziratot, amelyet előtte sokszor „át ne rágott volna”. Erre jó példa az 1994-ben elkészült, majd 1998-ban nyomtatásban megjelent akadémiai doktori értekezése – „A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon”. A témával – ha nem tévedek – 1984 előtt kezdett el foglalkozni, hiszen az „1275-ös hospeskváltság” tanulmánya már ehhez a témakörhöz tartozik. A rákövetkező tíz esztendőben sok előtanulmányt bocsátott közre, de a monográfia váratott magára. Ha értesülésem nem csal, a Történettudományi Intézetből való eltávolítása (1992) mögött is az állt, hogy vezetői nem tudták kivárni a munka elkészültét. Pedig Solymosinak volt igaza: végül olyan monográfiát sikerült letennie az asztalra, ami a magyar közép-

kortudomány egyik alapműve lett. Emlékszem, hogy néhai Engel Pál a mű elkészülte után igazat adott a jubilánsnak, és mintegy önkritikát gyakorolva ismerte el, hogy kár volt őt sürgetni. Ha jól számoltam, 1968-tól kezdve 144 tudományos közleménye (könyvek, tanulmányok, recenziók) jelent meg.

Solymosi egy olyan, nagyon tehetséges generációhoz tartozik, amelyik a hatvanas-hetvenes évek fordulóján az új módszerek iránti fogékonyságával, az eléggé megmerevedett tudományos struktúrával való szembenállásával, vitakészségével tűnt ki. 1971 tavaszán Éri István Nagyvázsönyben rendezte meg a magyar középkor kutatóinak interdiszciplináris találkozóját, ahová a „nagy öregek” többségét nem hívták meg. A jubiláns ekkor vált az egyik legismertebb kezdő kutatóvá. Az Árpád-kori helynevek történeti felhasználásáról akkor uralkodó, szinte tudományos közmegegyezéséssé váló elméletet konkrét források felhasználásával cáfolta meg. Az előadás csak 1973-ban jelent meg, lényegét azonban a Magyar Nyelv 1972-es kötetében már közölte (különben ennek a megjelenését is meg akarták akadályozni). Az elmélet fő képviselője nem éppen baráti hangú vitacikkkel támadta utóbb őt.

Bolla Ilona tanítványaként először főleg parasztságtörténeti és helytörténeti témákkal foglalkozott. A Történelmi Szemle 1976-os évfolyamában a helytörténet középkori forrásairól megjelent módszertani tanulmánya hosszú ideig marad kézikönyvértékű. Mindig érdekelte szülőföldje, ezért Veszprém megyével, a szomszédos megyékkel (és településeikkel) foglalkozó munkák sorát jelentette meg. Egyik, a magyar középkortudományt nagy mértékben befolyásoló (119 oldal hosszú!), a Veszprém megye 1488. évi adólajstromáról és az Ernuszt-féle megyei adószámadásokról szóló írásában (Tanulmányok Veszprém

megye történetéből, 1984), és az azt kivonatoló, a Történelmi Szemle 1985-ös évfolyamában megjelent cikkében ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy az állami adóalapnak tekintett jobbágyporta nem azonos a jobbágytelekkel, mint gazdálkodási egységgel. Ennek döntő népességtörténeti következménye lett, hisz Szabó István népesedéstörténeti műve kiindulópontjának téves voltát bizonyította be.

A helytörténetnek, a parasztság múltjának a kutatása mellett, amelynek a témaköréhez tartozik hozzá a már említett doktori értekezése (és előzményei), 1984-től kezdett el foglalkozni történeti segédtudományi témákkal. Kumorovitz professzor nyomdokai-ba lépett, hisz pecsétek, hiteleshelyek, magánjogi írásbeliség voltak egykori közös mesterünk főbb kutatási területei. A segédtudományok művelésével vált Solymosi László nemzetközileg elismert tudóssá, nem egy e tárgyú dolgozata idegen nyelven, külföldön jelent meg, és aratott sikereket.

A számos új megállapítást hozó, a magyar medievisztika fejlődését elősegítő munkái mellett külön ki kell emelnünk forrásfeltáró és forráskiadó tevékenységét. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert kutatóink többsége ritkán szánja el magát a sok pepecseléssel járó, és látványos eredményeket nem mindig hozó forráskiadásra (idősebb kutatók, akik a második világháború után források publikálására kényszerültek, panaszkodtak is nekem emiatt). Igaz, az ifjabb generációnál már örvendetesen változik a helyzet. Teljeségre nem törekedhetek, és nem idézhetem azt a sok forrást, amelyet egy-egy tanulmány függelékében közölt. 1979-ben Érszegi Gézával és Kenéz Győzővel együtt kiadója volt az 1514-es parasztháború oklevéltárának. 1993-ban igen fontos forrást, a veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumát (Kredics Lászlóval közösen) adta közre. Ezt követte 1997-ben a veszprémi egyház 1515. esztendei zsinati határozatainak, illetve a veszprémi káptalan 1495–1534. évi számadáskönyvének a megjelentetése (utóbbit Kredics Lászlóval és Madarász Lajossal együtt). 2002-ben az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyveit (1500–1502,

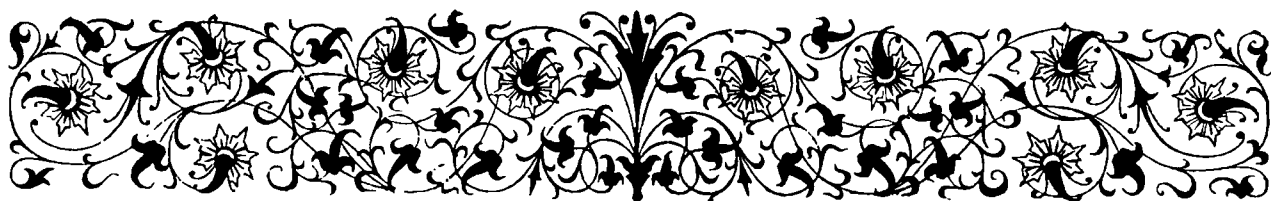
1507–1527) közölte. Mind egyháztörténeti, mind pedig gazdaságtörténeti szempontból adnak ezek a kötetek fontos, új ismereteket. Megjegyzem, lényegükre magának a jubilánsnak a dolgozatai mutattak rá. Ezek a művek Solymosi egy másik fontos kutatási területéhez, a középkori egyháztörténethez kapcsolódnak.

Szólni kell az ünnepeelt könyvismertető tevékenységéről, hisz az általa írt recenziók szinte ugyanolyan fontosak, mint megjelent tanulmányai. Mint írtam, Solymosi igényes kutató. Biztos szemmel veszi észre a bírált munka hibáit, s ezeket „kíméletlenül” tárja az olvasó elé. Néha ezekről az írásokról egykori nagy tanszéki elődje, Mályusz Elemér jut az eszembe, aki ugyancsak félelmetes recenzensnek számított.

Már említettem, hogy Solymosit eltávolították a Történettudományi Intézetből. Utólag nézve, ez végül is a magyar középkortudomány számára haszonnal járt, hisz több lehetősége lett a tanításra, utódok nevelésére, iskolateremtésre. A Debreceni Egyetemre került ugyanis, ahol a történeti segédtudományokat oktatta. Az ottani doktori iskola adott számára új lehetőséget. Szép számmal jutottak kiváló fiatalok – többnyire Solymosi László témavezetése mellett – PhD fokozathoz. Tekintélyes részük más egyetemen végzett, mégis Debrecenben szereztek meg a tudományos fokozatot, ami önmagában is mutatja iskolateremtő egyéniségét. Debreceni tevékenysége mellett a kilencvenes években ő alapította meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a medievisztika tanszéket, amelyet azóta az általa kiépített úton Szovák Kornél és Kóta Péter vezet tovább. Solymosi tanítványai a fiatal középkorkutatók élvonalába tartoznak, s így vált a nem régen alapított egyetem a mai napig érvényesülő módon a középkor történeti oktatás fellegvárává.

Adja Isten, hogy ezt az utat folytassa az ELTE Középkori és Kora-Újkori Magyar Történeti Tanszékén, amihez jó egészséget, további hosszú életet, sok sikert kívánok neki. Ad multos annos!

Kubinyi András

SOLYMOSI LÁSZLÓ MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

1968

Megjegyzések a jobbágyság költözésével foglalkozó határozat értékeléséről. In *Diákkori Füzetek* III. 1. A. KLTE, Debrecen, 1968. 96–108.

1969

Adatok (Rákos)Palota középkori történetéhez. In *Adattár Budapest XV. kerülete történetének tanulmányozásához*. Szerk.: W. Somogyi Ágnes. Bp., 1969. 25–32.

Urbaria et Conscriptioes. Művészettörténeti adatok. 1–2. Szerk.: Henszlmann Lilla. Az anyagot gyűjtötte és a bevezetést írta Baranyai Béláné. (Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai 4.) Bp., 1967. Ismertetés: *Műemlékvédelem* 13 (1969) 2. sz. 115–116.

1970

Beszámoló Vay Ádám halálának 250 éves évfordulóján rendezett emlékülésről. *Századok* 104 (1970) 3. sz. 809–812.

Folyóiratszemle. *Századok* 104 (1970) 3. sz. 763–764, 767–768, 768–769.

1971

Barta Gábor–Solymosi László: Szűcs Jenő: „Gentilizmus”. A barbár etnikai tudat kérdése c. értekezésének vitája. *Történelmi Szemle* 14 (1971) 1–2. sz. 204–221.

1972

A jobbágyköltözésről szóló határozat helye a költözés gyakorlatában. *Agrártörténeti Szemle* 14 (1972) 1–2. sz. 1–40.

Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv* 68 (1972) 2. sz. 179–190.

Érszegi Géza–Kenéz Győző–Solymosi László: Az 1514-es magyarországi parasztháborúra vonatkozó források a Zichy-család levéltárából. *Századok* 106 (1972) 4–5. sz. 1013–1042.

A parasztháború története Európában. Nemzetközi tudományos ülészak a Dózsa-évforduló alkalmából. *Népszabadság* 30 (1972. szeptember 19.).

1973

Helynevek és történettudomány. In *A magyar középkor kutatóinak nagyvászsonyi találkozásán elhangzott előadások, hozzászólások*. (1971. május 6–8.) Összeállította: Éri István. Veszprém, 1973. 105–112.

1974

Középkori végrendeleteink forrásértékéről. *Tiszatáj* 28 (1974) 6. sz. 26–29.

Hajdú-Bihari kéziratok térképek. Szerk.: Komoróczy György. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 1.) Debrecen, 1972. Ismertetés: *Századok* 108 (1974) 4. sz. 993–995.

Hajdú-Bihari kéziratok térképek. (Cartes manuscrites de Hajdú-Bihar.) Rédigées par Gy. Komoróczy. Debrecen, 1972. Ismertetés: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20 (1974) 3–4. sz. 463–465.

Mítoszok nélkül. Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Ismertetés: *Népszabadság* 32 (1974. december 5.).

1976

A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle* 19 (1976) 1–2. sz. 123–155, 308–309, 312–313.

Karl I. In *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*. Hg. von Mathias Bernath-Felix von Schoeder. Bd. II. (Südosteuropäische Arbeiten 75/II.) München, 1976. 371–373.

Kilenc évszázad. Szabó István: Jobbágyság – parasztság. Ismertetés: *Népszabadság* 34 (1976. szeptember 9.).

1977

A hódoltság néhány somogyi település történetében. *Somogy Megye Múltjából* 8 (1977) 11–64.

1978

Váraink története. Fügedi Erik: Vár és társadalom a XIII–XV. századi Magyarországon, Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond–korban (1387–1437). Ismertetés: *Népszabadság* 36 (1978. március 2.).

1979

Mikóczy Alajos–Solymosi László: Nagybjom története. Gyergyai Albert előszavával. Kaposvár, 1979. 510–. A kötetben önálló alkotás: Bevezetés (9–10), Nagybjom és pusztáinak története a kora középkortól a jobbágyfelszabadításig. Feudalizmus-kori történetünk fejlődésmenetének lokális vizsgálata (11–325). Mindez külön kötetként (Kaposvár, 1979.) is megjelent. – Recenzió a műről: *Somogy* 8 (1980) 1. sz. 104–105.

Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen rededit Geisa Érszegi. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 727 + XXXVIII tábla, térkép. – Recenziók a műről: *Levéltári Közlemények* 50 (1979) 1. sz. 139–141 – *Historický Časopis* 28 (1980) 2. sz. 317–319 – *Československý Časopis Historický* 28 (1980) 3. sz. 431 – *Przegląd Historyczny* 71 (1980) 4. sz. 865 – *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 28 (1980) 2. sz. 255–256 – *Békési Élet* 16 (1981) 1. sz. 111–114 – *Annales ESC* 36 (1981) 6. sz. 1064–1066 – *Zeitschrift für Ostforschung* 30 (1981) 3. sz. 458–459 – *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 36 (1983) 457–459.

Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Sajtó alá rendezte: Kredics László. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1.) Veszprém, 1977. Ismertetés: *Századok* 113 (1979) 3. sz. 549–552.

1980

A tanyarendszer középkori előzményeinek historiográfiája. In *A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok*. Szerk.: Pölöskei Ferenc–Szabad György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 71–96.

1981

Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Solymosi László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 350–. Saját részek: 895–1196: 67–124 (Érszegi Gézával), 1197–1309: 124–192.

1983

Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.:

Solymosi László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 350–. Saját részek: 895–1196: 67–124 (Érszegi Gézával), 1197–1309: 124–192.

Köszeg 1490. évi feladása. *Vasi Szemle* 37 (1983) 1. sz. 94–101.

1984

Hospes kiváltság 1275-ből. In *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk.: Kredics László. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) Veszprém, 1984. 17–100.

Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In *Tanulmányok* (i. m.) 121–239.

A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. In *Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. I. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése. 1181–1981*. Szerk.: Kállay István. Bp., 1984. 91–139.

Észrevételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertóriumáról. *Levéltári Közlemények* 55 (1984) 1. sz. 237–251.

Ki volt Őrs vezér? In *Olvastam valahol... II. Történelemszerek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban*. Bp., 1984. 33–35.

Könyves Kálmán király. In *Olvastam valahol... II.* (i. m.) 42–49.

1985

Az Ernuszt-féle számadáskönyv és a középkor végi népességszám. (A középkori megyei adószámadások forrásértéke.) *Történelmi Szemle* 28 (1985) 3. sz. 414–436.

A veszprémi székesegyház leltára könyvjegyzékkel. A veszprémi székesegyház leltára könyvkölcsönzési bejegyzésekkel. (2 katalógustétel.) In *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban*. Budavári Palota, 1985. november 12. – 1986. február 28. Bp., 1985. 125–126.

III. Béla. In *Ezer év. Arcképek a magyar történelemből*. Főszerk.: Pozsgay Imre, Szerk.: Mód Aladár-né. Bp., 1985. 22–25.

IV. Béla. In *Ezer év* (i. m.) 26–30.

Ferenc L. Hervay: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma, 1984. Ismertetés: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1985) 3–4. sz. 426–436.

1986

Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Solymosi László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 350–. Saját részek: 895–1196: 67–124 (Érszegi Gézával), 1197–1309: 124–192.

Dusnok helynevek a középkori Magyarországon. In *A Dunántúl településtörténete*. VI. (XI–XIX. szá-

zad.) A Magyar Tudományos Akadémia veszprémi és pécsi bizottságainak VI. konferenciája, Veszprém, 1984. április 16–17. Szerk.: Somfai Balázs. (PAB-VEAB Értesítő 1986.) Veszprém, 1986. 55–70.

Előszó. In *A Komárom Megyei Levéltár dolgozóinak előadásai a VEAB konferenciákon. 1976–1984.* Esztergom, 1986. I–II.

1987

Das kirchliche Mortuarium im mittelalterlichen Ungarn. Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Hg. von Kálmán Benda–Thomas von Bogyay–Horst Glassl–Zsolt K. Lengyel. Bd. I. (Studia Hungarica 31.) München, 1987. 51–65.

Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11–14. századi Magyarországon. *Századok* 121 (1987) 4. sz. 547–583.

Előszó. In *Hidegkuti Mihály–Hudi József: Hidegkút története.* Veszprém, 1987. 5–8

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Hg. von der Burgenländischen Landesregierung. IV. Bd. Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Siebente Reihe.) Wien–Köln–Graz, 1985. Ismertetés: *Századok* 121 (1987) 4. sz. 733–736.

Pfeiffer János–Szigeti Kilián: A veszprémi székesegyház zenéjének története. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VI.) München, 1985. Ismertetés: *Magyar Könyvszemle* 103 (1987) 2. sz. 156–157.

1988

Krónika. In *Magyarok a Kárpát-medencében.* Összeállította és Szerk.: Glatz Ferenc. (História könyvek.) Pallas Kiadó, Bp., 1988. 26–68 (passim).

Vid ispán, a „rossz szellem„. In *Olvastam valahol... III. Történések a Rádió ismeretterjesztő műsoriban.* Bp., 1988. 36–39.

Kik voltak a dusnokok? In *Olvastam valahol... III.* (i. m.) 44–46.

1989

Harangozó nevű települések a középkori Magyarországon. In *A Dunántúl településtörténete.* VII. Faltak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). A Magyar Tudományos Akadémia veszprémi és pécsi bizottságainak VII. konferenciája, Veszprém, 1987. október 19–21. Szerk.: Somfai Balázs. (PAB-VEAB Értesítő 1989.) Veszprém, 1989. 281–290.

Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsonzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) In

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: Szelestei N. László. (Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, új sorozat 3.) Bp., 1989. 77–119.

Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. *Veszprémi Történelmi Tár* 1 (1989) 101–105.

Krónika. In *Magyarok a Kárpát-medencében.* Összeállította és Szerk.: Glatz Ferenc. (História könyvek.) Pallas Kiadó, Bp., 1989. 26–68 (passim).

1990

Glöckner (Harangozó) und Siedlungen mit Harangozó-Ortsnamen im mittelalterlichen Ungarn. In *Settlement and Society in Hungary.* Edited by Ferenc Glatz. (Etudes Historiques Hongroises 1990 publiées à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois 1.) Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Bp., 1990. 63–78.

A szőlő utáni adózás első korszaka. *Agrártörténeti Szemle* 32 (1990) 1–4. sz. 22–50, 305–306.

A magyarországi középkori latinság szótára. *Levéltári Szemle* 40 (1990) 3. sz. 81–88.

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. 4. Band. Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Barb. von Irmtraut Lindeck-Pozza. (Publikationen d. Inst. f. Österr. Geschichtsforschung. Reihe 7/4.) Böhlau (Komm.), Wien, 1985. Ismertetés: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 98 (1990) 1–2. sz. 190–195.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp., Negyedik, bővített és javított kiadás. 1988. Ismertetés: *Századok* 124 (1990) 3–4. sz. 552–558.

1991

Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. *Aetas* 1991. 3–4. sz. 14–39.

Falumonográfiák Magyarországon. *Comitatus* 1 (1991) 5–6. sz. 100–107.

Ladislav IV. In *Lexikon des Mittelalters.* Bd. V. München–Zürich, 1991. 1611. col.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 1, 1000–1301. Translated and edited by János M. Bak–György Bónis–James Ross Sweeney. (The Laws of Hungary, editor-in-chief Peter I. Hidas, Series I, Volume 1.) Charles Schlacks, Jr., Bakersfield/California, 1989. Ismertetés: *Levéltári Szemle* 41 (1991) 1. sz. 89–91.

1992

Munera festivalia – ünnep és adózás. In *Egyházak a változó világban.* Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. (A nemzetközi egyháztörténeti konferencia elő-

adásai. Esztergom, 1991. május 29–31.) Esztergom, 1992. 149–156.

Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 1–2. sz. 137–156.

A Dunántúl településtörténete. IX. Város – mezőváros – városiasodás. (A Magyar Tudományos Akadémia veszprémi és pécsi bizottságainak IX. konferenciája. Veszprém, 1990. november 8–9.) Szerk.: Solymosi László–Somfai Balázs. Veszprém, 1992. 322–. A kötetben saját rész: Előszó (7–8).

1993

Kredics László–Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. *Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV.* (Új Történelmi Tár, *Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes* 4.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. 142 + térkép. – Recenziók a műről: *Veszprémi Szemle* 2 (1994) 1. sz. 98–100 – *Magyar Nyelv* 90 (1994) 4. sz. 479–481 – *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20 (1993–1994) 595 – *Turul* 67 (1994) 3. sz. 99.

Az esztergomi érseki oklevéladás kezdetei. In *Kezds és újakezds. A Szent Adalbert székesegyház és Oláh Miklós jubileuma.* Szerk.: Beke Margit. (Strigonium Antiquum 2.) Márton Áron Kiadó, Bp., 1993. 81–86.

Szent István király társadalma. In *Gizella és kora.* Felolvasóülések az Árpád-korból 1. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 4.) Veszprém, 1993. 7–17.

Gesellschaftstruktur zur Zeit des Königs István des Heiligen. In *Gizella és kora* (i. m.) 59–69.

1994

Hozott-e törvényt Szent István király a torlókról? In *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok.* Szerk.: Török József. (Studia Theologica Budapestinsia 10.) Bp., 1994. 229–271.

Költözési illeték a 13–14. századi Magyarországon. In *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére.* Szerk.: Draskóczy István. Bp., 1994. 95–104.

Az Árpád-kori veszprémi püspökök tevékenysége okleveleik tükrében. In *Veszprém kora középkori emlékei.* Felolvasóülések az Árpád-korból 2. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 5.) Veszprém, 1994. 49–62.

Ajándék, cartula sigillata, census, chirographum, egyházi nemes, exemptio, hiteleshely, immunitas, istenítélet, kamarahaszna, kápolnaispán, mansio, nyestbóradó, Pornó, praedium, rendkívüli adó, szabad költözés, telek, Várad Regestrum, veszprémi iskola, veszprémi püspökség. (21 szócikk.) In *Korai magyar történelmi lexikon.* (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula, Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Aka-

démiai Kiadó, Bp., 1994. 32, 136, 137, 181–182, 206, 263–264, 281, 290–291, 320, 325, 442, 497, 552, 557, 574–575, 613, 666, 713, 727–728.

Borsa Iván–Györffy György–Solymosi László: Traduction des termes du Vocabulaire en langue hongroise. Index alphabétique des termes hongrois. In *Vocabulaire International de la Diplomatie.* Ed. Mª Milagros Cárceles Ortí. Generalitat Valenciana, Universitat de València, València, 1994. 161–167, 261–268

Káptalani statútumok, Nágocsi Gáspár, a veszprémi székesegyház könyvjegyzéke, zsinati határozatok. (4 szócikk.) In *Új Magyar Irodalmi Lexikon.* I–III. Főszerk.: Péter László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. II. 959, 1434, III. 2251–2252, 2329–2330.

Harangozók és Harangozó nevű települések a középkori Magyarországon. *Századok* 128 (1994) 2. sz. 335–351.

Egyházi nemes, hiteleshely, kamarahaszna, mansio, praedium, szabad költözés. (6 szócikk.) In *Rubicon* 5 (1994) 4–5. sz. melléklet.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 1, 1000–1301. Translated and edited by János M. Bak–György Bónis–James Ross Sweeney. (The Laws of Hungary, Series I, Volume 1.) Charles Schlacks, Jr., Bakersfield/California, 1989. Ismertetés: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 102 (1994) 1–2. sz. 193–194.

A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. (Kandidátusi, utóbb nagydoktori értekezés tézisei.) Budapest–Debrecen, 1994. 11

1995

Chartes archiépiscopales et épiscopales en Hongrie avant 1250. In *Die Diplomatie der Bischofsurkunde vor 1250. La Diplomatie épiscopale avant 1250. Referate zum VIII. Internationalen Kongress für Diplomatie.* Innsbruck, 27. September – 3. Oktober 1993. Hg. von Christoph Haidacher–Werner Köfler. Tiroler Landesregierung, Innsbruck, 1995. 159–177.

A veszprémi székesegyházi könyvtár és kölcsönzői a középkor végén. *Veszprémi Szemle* 3 (1995) 1. sz. 3–14

Előszó az újabb kiadáshoz. In *Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története.* Veszprém, 1923. Reprint kiadás: 1995. I–IV.

Kilencszáz éve halt meg László király. Interjú. *Magyar Nemzet* 58 (1995. június 24.).

1996

A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In *Mons Sacer. 996–1996. Pannonhalma ezer éve.* I. Szerk.: Takács Imre. Társszerkesztők: Szovák Kornél–Monostori Martina. Pannonhalma, 1996. 481–498, 615–616.

Albeus mester összeírása és a pannonhalmi apát-ság tatárjárás előtti birtokállománya. In *Mons Sacer* (i. m.) 514–526, 616–617.

Pannonhalmi vonatkozású oklevelekről 11 katalógustétel. In *Mons Sacer* (i. m.) 120, 274, 275, 276, 499–500, 546, 553–556, 583.

Graphische Symbole in den ungarischen Urkunden des 11.–13. Jahrhunderts. In *Graphische Symbole in mittelalterlichen Urkunden. Beiträge zur diplomatischen Semiotik*. Hg. von Peter Rück. (Historische Hilfswissenschaften Bd. 3.) Jan Thorbecke, Sigma- ringen, 1996. 607–632.

Adatok Pápa város középkori történetéhez. In *Tanulmányok Pápa város történetéből*. 2. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 31–53.

A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége*. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 180–201.

Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet. In *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) Veszprém, 1996. 57–77.

Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. század). In *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Szerk.: Zombori István. METEM, Bp., 1996. 47–54.

Időrendi áttekintés (1198–1300). In *Magyarország és a Szentszék* (i. m.) 297–303.

Vallásos élet az 1515. évi veszprémi szinodális könyv tükrében. In *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk.: Lengvári István. JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája, Pécs, 1996. 113–123.

A szőlő utáni adózás új rendszere a 13–14. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 1. sz. 1–43.

Zsigmondkori Oklevéltár. III. (1411–1412) IV. (1413–1414). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette: Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 22, 25.) Akadémia Kiadó, Bp., 1993–1994. Ismertetés: *Levéltári Közlemények* 67 (1996) 1–2. sz. 161–164.

Előszó. In *Molnár Ernő: A nagyjenő-tüskevári pálos kolostor története*. Veszprém, 1936. Reprint kiadás: 1996. I–IV.

1997

A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. *Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV*. Közzéteszi Solymosi László. Argumentum Kiadó–Balassi Kiadó, Bp., 1997. 129 + 79 hasonmás kiadás. – Recenziók a műről: *Teológia* 32 (1998) 1–2. sz. 78–79 – *Ungarn-Jahrbuch* 24 (1998/1999) 407–408.

A veszprémi káptalan számadáskönyve. (Liber divisorum capituli Vesprimiensis.) 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmások és javadalmak (1550,

1556). Közzéteszi Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László. (Veszprém megyei Levéltár Kiadványai 13.) Veszprém, 1997. XVI + 382, térkép. – Recenziók a műről: *Levéltári Közlemények* 69 (1998) 1–2. sz. 225–227 – *Magyar Nyelvőr* 123 (1999) 4. sz. 479–483 – *Ungarn-Jahrbuch* 24 (1998/1999) 406.

Történeti Tanulmányok. V. Szerk.: Solymosi László–Takács Péter. (Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica XLIX.) KLTE, Debrecen, 1997. 167

Dusnok neveink előfordulásai a középkori Magyarországon. In *Szavak–Nevek–Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk.: Kiss Gábor–Zaicz Gábor. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1997. 372–386.

Borsa Iván–Györfy György–Solymosi László: Traduction des termes du Vocabulaire en langue hongroise. Index alphabétique des termes hongrois. In *Vocabulaire International de la Diplomatie*. Ed. Mª Milagros Cárceles Ortí. Generalitat Valenciana, Universitat de València, València, 1997. 161–167, 261–268.

Magyar történelem – Középkor. In *Szaktárgyi tájékoztató. Egyetemes és magyar történelem. Középkor*. Összeállította: Solymosi László–Rác György–Szovák Kornél. PPKE BTK Középkortudományi Intézet, Piliscsaba, 1997. 14–29.

A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevéladásra a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 3–4. sz. 335–344.

Habilitációs tézisek. I. Szakrális rendeltetésű szolgálónépek az Árpád-korban. II. A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevéladásra a 13. század közepéig. Debrecen, 1997. 15

1998

A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Argumentum Kiadó, Bp., 1998. 313 – Recenzió a műről: *Századok* 133 (1999) 1. sz. 203–206

Oklevéltan. In *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. (A történettudomány kézikönyve I.) Pannonica–Osiris, Bp., 1998. 176–193.

Az esztergomi egyházmegye legrégebbi ünnep-lajstroma. (Szent Adalbert, Szórád-András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál). In *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Szerk.: Tusor Péter. Szerkesztőtársak: Rihmer Zoltán–Thoroczkay Gábor. ELTE BTK, Bp., 1998. 88–95.

A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke. In: *Szabó István emlékkönyv*. Kovács Ágnes közreműködésével szerk.: Rác István. Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. 88–104.

A Dunántúl településtörténete. *Magyar Múzeumok* 4 (1998) 2. sz. 15–16.

Szőlőművelés Magyarországon a középkorban. A honfoglalástól a 14. századig. *História* 20 (1998) 5–6. sz. 17–20.

Adózás a középkori Magyarországon. *Rubicon* 9 (1998) 9–10. sz. 56–58.

1999

Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből. In *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Szerk.: Kovács Ágnes. KLTE Történelmi Intézet, Debrecen, 1999. 203–225.

Der Einfluß der päpstlichen Kanzlei auf das ungarische Urkundenwesen bis 1250. In *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Kohärenz vom 11. bis 15. Jahrhundert*. Hg. von Peter Herde–Hermann Jakobs. (Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 7.) Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1999. 87–96.

Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. *Turul* 72 (1999) 3–4. sz. 100–107.

2000

Veszprém korai történetének néhány kérdése. In *Válaszúton. Pogányság – kereszténység, Kelet – Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*. Veszprém, 2000. május 8–10. Szerk.: Kredics László. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2000. 129–157.

Die Eigenarten der Urkundenausstellung des Stuhlweißenburger Kapitels in der Arpadenzeit. In *Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Studien zur Geschichte des Christentums in Mittel- und Osteuropa. Festgabe für Gabriel Adriányi zum 65. Geburtstag*. Hg. von Reimund Haas–Karl Josef Rivinius–Hermann-Josef Scheidgen. (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Bd. 22.) Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2000. 479–494.

A veszprémi püspökség és a somogyi régió a 11. században. In *Veszprém megyei honismereti tanulmányok*. XVIII. Szerk.: Tóth Dezső. Veszprém, 2000. 9–14.

Szabolcs és Bereg vármegye gonosztevőinek lajstroma 1435-ből. In *Jósa András Múzeum Évkönyve* 42 (2000) 139–147.

Káptalani statútumok, Nágocsi Gáspár, a veszprémi székesegyház könyvjegyzéke, zsinati határozatok. (4 szócikk.) In *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. I–III. Főszerk.: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. II. 1040–1041, 1552, III. 2426, 2510.

Magyar történelem – Középkor. In *Szaktárgyi tájékoztató. Egyetemes és magyar történelem. Középkor*. Összeállította: Solymosi László–Rácz György–Szovák Kornél. PPKE BTK Medievalisztikai Tanszék, Piliscsaba, 2000/2001. 35–54.

2001

Oklevéltan. In *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. (A történettudomány kézikönyve I.) Pannonica–Osiris, Bp., 2001. 176–193.

Társadalom Szent István korában. In *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk.: Kristó Gyula. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2001. 55–63.

Liberty and Servitude in the Age of Saint Stephen. In *Saint Stephen and His Country. A Newborn Kingdom in Central Europe: Hungary. Essays Saint Stephen and His Age*. Edited by Attila Zsoldos. Lucidus Kiadó, Bp., 2001. 69–79.

Transfixum – oklevélritkaság a XIII. századból. In *Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. (Analecta mediaevalia. I.) Argumentum Kiadó–PPKE, Bp., 2001. 229–250.

Magyarország egyházi viszonyai és a pápai hegemónia (XIII. század). In *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*. Szerk.: Zombori István–Cséfalvay Pál–Maria Antonietta De Angelis. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, Bp., 2001. 47–52.

The Situation of the Church in Hungary and the Papal Hegemony (13th Century). In *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millennium*. Ed. István Zombori–Pál Cséfalvay–Maria Antonietta De Angelis. Hungarian Catholic Episcopal Conference, Bp., 2001. 47–52.

Le relazioni ecclesiastiche dell'Ungheria e l'egemonia papale (secolo XIII). In *Mille anni di Cristianesimo in Ungheria. Hungariae Christianae Millennium*. A cura di Pál Cséfalvay–Maria Antonietta De Angelis. Conferenza Episcopale Ungherese, Bp., 2001. 47–52.

Chirographum és írásbeliség. In *Írástörténet – Szakszerződés. A Hajnal István Kör velemi konferenciája*. 1992. szeptember 10–12. Szerk.: Sasfi Csaba. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 6.) A Hajnal István Kör és a Vas Megyei Levéltár Kiadványa, Szombathely, 2001. 11–15.

Püspöki joghatóság a somogyi régió felett Szent István korában. *Turul* 74 (2001) 1–2. sz. 38–43.

Gerics József köszöntése. *Turul* 74 (2001) 3–4. sz. 73–74.

2002

Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis. (1500–1502, 1507–1527). Közzéteszi Solymosi László. Argumentum Kiadó, Bp., 2002. 258 – Recenziók a műről: *Agrártörténeti Szemle* 44 (2002) 1–2. sz. 239–241 – *Vigilia* 68 (2003) 1. sz. 80 – *Fons* 10 (2003) 1. sz. 173–178 – *Magyar Könyvszemle* 119 (2003) 2. sz. 264–267 – *Historický Časopis* 51 (2003) 3. sz. 551–553.

Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban. In *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről*. Szerk.: Erdő Péter. (Bibliotheca Instituti postgradualis iuris canonici Universitatis Catholicae de

Petro Pázmány nominatae III. Studia 3.) Szent István Társulat, Bp., 2002. 13–68.

Die Gesellschaft um die erste Jahrtausendwende in Ungarn. In *The First Millennium of Hungary in Europe*. Editors-in-chief: Klára Papp–János Barta, co-editors: Attila Bárány–Attila Györkös. Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 2002. 38–48.

Das Dienstvolk für den Sakraldienst im mittelalterlichen Ungarn der Árpádenzeit. In *Kirche, Staat und Gesellschaft im pannonischen Raum – Volksfrömmigkeit, Bildungs- und Sozialwesen*. Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 2000 in Mogersdorf 4. bis 7. Juli 2000. (Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf Bd. 30.) Amt der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt, 2002. 113–116.

Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In *Szent István és az államalapítás*. Szerk.: Veszprémy László. (Nemzet és emlékezet.) Osiris Kiadó, Bp., 2002. 439–449.

Püspöki joghatóság a somogyi régió felett Szent István korában. In *Szent István és az államalapítás* (i. m.) 461–468.

Az esztergomi székeskáptalan középkor végi jegyzőkönyve. *Századok* 136 (2002) 2. sz. 365–389

A perjogi írásbeliség első százada. *Vigilia* 67 (2002) 7. sz. 521–527.

Keresztény századok – a 12. század. Szerk.: Solymosi László. *Vigilia* 67 (2002) 7. sz. 482–527.

2003

Oklevéltan. In *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. (A történettudomány kézikönyve I.) Pannonica–Osiris, Bp., 2003. 176–193.

Az esztergomi Kanizsai-kápolna számadása (1496–1500). In *Történeti Tanulmányok*. XI. Szerk.: Takács Péter. (Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica LV.) DE, Debrecen, 2003. 7–23.

Szabadság és szolgaság Szent István korában. In *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában*.

Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László–Tilcsik György. Szombathely, 2003. 27–35.

Collectio Diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. Szerkesztőbizottság: Csóka Gáspár, Dreska Gábor, Mayer Gyula, Rácz György, Szovák Kornél. Szerk.: és a szöveget gondozta: Dreska Gábor. A szöveget előkészítette: I. kötet: Monostori Martina–Szovák Kornél, II. kötet: Neumann Tibor–C. Tóth Norbert, III. kötet: Horváth Richárd–Vajk Ádám, VII. kötet: Véber János, VIII. kötet: Dreska Gábor, X. kötet: Rácz György–Simon Anita, XII/A. kötet: Kovács Zsuzsanna. CD-ROM. Pannonhalmi Bencés Főapátság – Alma Mater Zala Bt., 2001. Ismertetés: *Fons* 10 (2003) 1. sz. 179–185.

2004

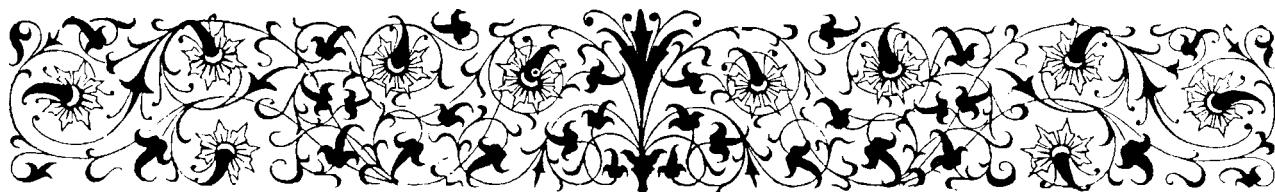
Festgeschenke im mittelalterlichen Ungarn. In „*Quasi liber et pictura*.” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. *Studies in Honour of András Kubinyi on his Seventieth Birthday*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. ELTE Régészettudományi Intézet, Bp., 2004. 469–477.

A világi bíraskodás kezdetei és az oklevéladás Magyarországon. In *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. (Analecta mediaevalia II.) Argumentum Kiadó–PPKE, Bp., 2004. 221–236.

Anna Adamska: L'évolution méthodologique de la diplomatie médiévale en Europe Centrale. *Bibliothèque de l'École des chartes* 160 (2002) 2. sz. 523–535. Ismertetés: *Klió* 13 (2004) 2. sz. 114–118.

*A Debreceni Egyetem honlapja alapján összeállította
Kristóf Ilona és Mészáros Orsolya*

* A sorrendet a folyóiratokon, köteteken szereplő évszám határozza meg, noha az nem feltétlen esik egybe a megjelenés időpontjával. A jegyzék nem tünteti fel, mely publikációk érhetők el interneten, illetve CD-ROM is.

A VÁRADI KÁPTALAN MÉLTÓSÁGVISELŐI 1440–1526 KÖZÖTT

Készülő munkámban a későközépkori váradi káptalan testületének a lehetőségekhez mérten teljes feldolgozására törekszem. E kutatás eredményeképpen és a továbblépés, rendszerezés, értékelés nélkülözhetetlen eszközeként készítettem archontológiai listákat. A középkori politikatörténet kutatásában mindig tagadhatatlan fontosságú volt az archontológia. A megújuló, tudományos igényű archontológiák közül kiemelném Engel Pál munkáját. Részletes listái nagyban megkönnyítik a világi előkelők elhelyezését a köztörténetben. Az egyháziak archontológiája sokkal mostohább helyzetben volt az elmúlt évtizedekben. A második világháború utáni politikai kurzus nem támogatta az egyházi intézmények történetének és működésüknek rendszeres és módszeres feldolgozását. Az elmúlt évtizedben új lendületet nyerő egyháztörténeti kutatások számos, új eredménnyel árnyalják tudásunkat a magyar középkorról. A téma szempontjából emelném ki Köblös József 1994-ben megjelent munkáját,¹ amelyben a budai, pozsonyi, fehérvári és győri káptalanok részletes adattára egészíti ki az elemzéseket. Köblös figyelme az ország nyugati felére irányult, kormányzati szempontból speciális helyzetű intézményeket is vizsgálva (fehérvári és budai káptalan). Az ország keleti területeinek egyházi intézményei még jobbra terra incognitaként jelennek meg a kutató számára. Váradot viszont nemcsak földrajzi elhelyezkedése teszi különlegessé, a művelődésben, országos politikában betöltött szerepe révén is kitüntetett helyet foglalt el a korabeli Magyarországon (pl.: Vitéz János és püspöki udvara a 15. század egyik meghatározó jelensége).

E jelenlegi listák csak egy kiragadott egységet képeznek készülő munkámból. Kézenfekvőnek látszott a csoport behatárolásánál, hogy ebben az esetben az „archontes” a káptalan méltóságviselő kanonokjait

(prépost, olvasó-, éneklő-, örkanonokok) foglalja magába. Egyrészt a káptalanban betöltött szerepük mellett az esetek egy részében – de nem kizárólagosan – a dignitariusok jobban adatolt személyek az egyszerű kanonokoknál. Másrészt a teljes kanonoki testület archontológiája szétfeszítené a rendelkezésre álló terjedelmi keretet.

A fentiekben már utaltam az előzményekre. Kutatásaim megkezdésekor Bunyitai Vince munkájára támaszkodtam.² Bunyitai munkája alapos, jobbra megbízható, de ugyanakkor sok esetben szorult kiegészítésre, korrekcióra. Az archontológia összeállításakor csak olyan időintervallumokat adtam meg, amelyek kezdetét és végpontját egyértelműen lehet igazolni okleveles adatokkal. Ehhez akkor is ragaszkodtam, ha névazonosság esetén fel lehet tételezni a folytonosságot (pl.: Zágrábi Mátyás),³ vagy ha ugyanaz a személy különböző méltóságainak betöltése között igen rövid idő telt el (pl.: Farkas Bálint).⁴ A *Magyar Országos Levéltár DL–DF oklevélgyűjteményéből*⁵ a váradi káptalan kiadványainak méltóságsorai és a káptalani küldöttek (homo noster pro testimonio fidedignus) adatai adják az alábbi listák alapját. Az így kapott képet bővítették a váradi vikáriusok, főesperesek és egyszerű kanonokok által kiadott oklevelek. Mivel kutatásaim során alapvetően a levéltári anyagra támaszkodtam, nem végeztem átfogó vizsgálatot a különféle okmánytárakban kiadott oklevelek között. Több esetben sikerült azonosítani a kiadott okleveleket, de nem ezt tartottam a legfontosabb feladatnak. Azt természetesen nem állíthatom, hogy az adattár teljes, rendre bukkannak fel még adatok a legkülönfélébb levéltári állagokból.⁶

A korszakhatár megállapításában a belső és külső szempontok egymást támogatták. A köztörténetben hagyományosan kialakult korszakoló dátumok fel-

használhatónak bizonyultak ebben az esetben is. Az 1440-es évek elején a káptalan összes méltóságviselője kicserélődött, Vitéz János váradi prépostsága⁷ is erre az időszakra datálható. Tehát kézenfekvőnek tűnt a politikai eseményekhez kötve 1440-ben kijelölni a korszakhatárt. A kutatás zárópontját jelentő 1526. év a köztörténettel összefüggően ismételtelen egy nyilvánvaló megoldásként kínálkozott, annál is inkább, mert az 1525–1526. évi káptalani oklevelekből hiányoznak a méltóságsorok, egyéb adatok. Sőt, a mohácsi csatamezőn az ifjú püspök, Perényi Ferenc is holtan maradt. 1526 után más személyek tűntek fel a káptalan vezetésében. Természetesen mindkét határ mesterségesen kijelölt időpont, a káptalan belső életét próbáltam idomítani a köztörténethez. Az összefüggés az országos politika és a káptalan között vitathatlan ugyan, mégis kívánatosnak tűnik az 1526-os határ átlépése a későbbiekben. A természetes határt a reformáció terjedésének következményeként a káptalan megszűnése jelentené. A jelenlegi technikai szempontok figyelembevételével az 1440 és 1526 közötti korszak vizsgálatára szorítkozom.

A méltóságviselők azonosításánál az alábbi elveket követtem. Keresztneveiket magyar átírásban közlöm. A pusztai keresztneves említés mellett a korszakban egyre többször megtalálható egyéb elnevezések fontos támpontot adtak a személyek pontosabb meghatározásában. A helységnévre utaló neveket „i” képzős formában, a mai helyesírás szabályai szerint, vezetéknevként adtam meg. Az egyes dignitariusként méltóságviselésének időtartamával kapcsolatban a pusztai keresztneves említéseket, és az olyan éveket, amelyekből nem áll rendelkezésemre adat az illetőre nézve, csak akkor lehet biztosan egy már korábban említett személyhez kapcsolni, amennyiben a későbbi évekből ismét egyértelmű adat kerül elő a vizsgált személy méltóságviseléséről. A helyzetet tovább bonyolítja, ha két azonos keresztnevű méltóságviselő kanonikátusát kell elhatárolni egymástól. Heszádi és Ostfi Miklós cantoratusának szétválasztásában⁸ a teljes névvel történő említéseket vettem alapul. Így 1488 és 1492 között történt a személycseré, ám forrásaink ebből a négy évből pusztán Miklós cantort említenek, ami az azonosításhoz sem elég, nemhogy életrajzi adatok gyűjtéséhez. Ifj. Vitéz János prépostságával kapcsolatban is felmerültek kérdések.⁹ 1481 után is János prépostot említenek az oklevelek és Bunyitai is. Ifj. Vitézről viszont bizonyosan tudható, hogy 1481 után szerémi püspök volt, ezért nem valószínű, hogy megtartotta váradi prépostságát is. A ke-

resett évek oklevelei közül kettő viszont kétségtelenül tette, hogy az említett János prépost nem azonos a veszprémi püspökkel. Móré János, a későbbi fehérvári custos töltötte be a váradi prépostságot 1482–1483-ban.¹⁰ Zágrábi Mátyás¹¹ említése (1519–1520) után 1522 és 1524 között Szászvárosi Miklós töltötte be a cantoratust.¹² Bunyitainál viszont az 1530-as években még kétszer felbukkan egy Zágrábi Mátyás, illetve Mátyás nevű éneklőkanonok. Magam az azonosítás kapcsán még nem folytattam kutatást, ezért csak jellem a későbbi névazonosságot.

Az archontológia összeállításában elsőrendű szerep jut a fellelhető életrajzi adatok rendszerezésének. Jelen esetben igyekeztem a méltóságviselők – különösen Vitéz János és unokaöccsei kapcsán – váradi tevékenységére koncentrálni, hiszen okleveles adatokkal ezt az időszakot tudom pontosan behatárolni. Fontos szempontként származásukat igyekeztem tisztázni, a helységnévre utaló vezetéknevek jó kiindulópontot jelentettek.¹³ Kiemelten kezeltem az iskolázottság, műveltség kérdését,¹⁴ egyrészt a dunántúli káptalanokkal adódó összehasonlítási lehetőséget kihasználva, másrészt a káptalan és a Vitézféle humanista udvar egymásra hatásait vizsgálva.¹⁵ Az iskolázottság kanonokjaink pályafutását vizsgálva sem elhanyagolható tényező. A karrierök vázlatát megrajzolva a családi, rokoni, személyes kapcsolatok rekonstruálására nyílik további lehetőség.¹⁶ A Váradon túlmutatató pályák esetében céloim a továbblépés felvillantása volt a szakirodalmi adatok alapján.

Prépostok

Conradus de Cardinis de Florentia: 1424–1440
 Vitéz János: 1442–1444
 Tapolcai János: 1446–1459
 Vasvári Balázs: 1464–1466
 Ifj. Vitéz János: 1472–1481
 Móré János: 1482–1483
 Farkas Bálint: 1487–1489
 Alattyáni Miklós: 1490–1499
 Kálmáncsehi László: 1504–1513
 Homorogdi Miklós: 1516–1524

Olvásokanonokok

Vépi Péter: 1427–1449
 Temesvári András: 1449–1451
 Gúti Péter: 1452–1466

Monaji Gergely: 1472–1494
 Ilyei Dienessi Tamás: 1496–1516
 Magyi Sebestyén: 1516–1524
 Mursinai Gáspár: 1524

Éneklőkánonokok

Gál: 1439–1442
 Gyulai Miklós: 1442–1466
 Márton: 1472–1478
 András: 1478–1480
 Farkas Bálint: 1481–1483
 Hesdái Miklós: 1487–1488
 Asszonyfalvi Ostfi Miklós: 1492–1493
 Kornis Benedek: 1493–1499
 Mihály: 1504–1510
 Verbai Callixtus: 1513–1520
 Zágrábi Olasz Mátyás: 1519–1520, 1529?, 1531?
 Szászvárosi Miklós 1522–1524

Őrkánonokok

László: 1435–1440
 Tapolcai János: 1440–1445
 Temesvári András: 1446–1449
 Gúti Péter: 1449–1451
 Csezmicei János: 1452–1455
 Vasvári Balázs: 1457–1460
 Polánkai Bereck: 1464–1466
 György: 1472–1474
 Dénes: 1476–1497
 Bradách János: 1503–1504
 Szegedi Gergely: 1510–1515
 Désházi Antal: 1516–1519
 Martonosi Pestyén István: 1520–1524

ADATTÁR

1. *Alattyáni Miklós prépost (1490–1499)*:¹⁷ Alattyán vámszedőhely Heves megyében, van adatunk ilyen nevű nemesi családról is.¹⁸ 1476-ban Padovában járt egyetemre.¹⁹ 1481-ben tűnik fel legközelebb, mint Filipec János váradi püspök vikáriusa, ezt a tisztelet megtartja mind Pruisz János, mind Farkas Bálint püspöksége alatt is.²⁰ 1495-ben Farkas Bálint végakarátának végrehajtója. Felszentelt sebastei püspök. 1498-ban 300 magyar aranyforintot adományozott a

várad-velencei apácáknak, hogy imádkozzanak lelki nyugalmáért.²¹ Sírkövének sarokrésze előkerült SE-BASTENSIS eps. felirattal.²²

2. *András éneklőkánonok (1478–1480)*:²³ Személyéről semmi közelebbit nem tudunk.²⁴

3. *Bradách János őrkánonok (1503–1504)*:²⁵ Rokona Lodomérci Bradách Imrének, aki horvát-szlávon vicebán és körösmezei főispán volt 1524-ben. Váradi javadalma mellett a zágrábi káptalannak is tagja volt.²⁶

4. *Csezmicei János őrkánonok (1452–1455)*:²⁷ 1435 táján született. Anyja, Borbála, Vitéz János húga. Feltételezett szülőhelye, Csezmice a Dráva és a Duna összefolyásának közelében fekszik, már 1264-ben is említenek nemeseket ezen a környéken.²⁸ 1447-től Ferrarában tanult Guarino Veronesénél. Bunyitai szerint 1451–1452-ben Váradon tartózkodott. 1453-ban Vitéz kívánságára Padovában kánonjogot hallgat. 1454–1455-ben Bolognában vendégeskedett barátjánál, Ostfi Miklósnál. 1457. február 28-tól ismét Padovában folytatta jogi tanulmányait, 1458. májusának elején tette le doktori vizsgáját. Ezek után római zarándoklatra indult. 1458. május végén már Rómában volt. Hazafelé útközben Firenzében tett rövid látogatást, és megállt Ferrarában, hogy összeszedje holmijait. Rengeteg könyvet hozott magával, melyeknek nagy része elveszett.²⁹ Hazatérve váradi javadalma mellé megkapta a titeli prépostságot. II. Pius 1459. március 6-án beleegyezett, hogy Vitéz vikáriusa legyen.³⁰ 1459 telétől pécsi püspök. Ebben a méltóságában Rozgonyi Jánossal együtt II. Piusnál járt követségben. Irodalmi munkásságnak tárgyalása dolgozatomnak nem feladata.³¹ 1470-ben nagybátyjával, Vitéz Jánossal együtt nyíltan szembeállt Mátyással. A későbbiekben sem egyezkedett Mátyással. Meghalt 1472-ben menekülés közben.

5. *Dénes őrkánonok (1476–1497)*:³² Személyéről semmi közelebbit nem tudunk.³³

6. *Désházi Antal őrkánonok (1516–1519)*:³⁴ A Közép-Szolnok megyei Désháza nevű települést egytelkes nemesek lakták, valószínűleg innen származhatott.³⁵ Egyéb adatunk nincs róla.³⁶

7. *Farkas Bálint éneklőkánonok (1481–1483)*,³⁷ *prépost (1487–1489)*,³⁸ *püspök (1491–1495)*: Valószínűleg Filipec János rokona volt, és Bakócz Tamással is barátságban állt. A királyi kancellárián kezdte pályafutását, a későbbiekben II. Ulászló tanácsadójaként is szerepelt. Szolgálatiért Pest megyében kapott birtokokat, melyeket halála után a káptalanra hagyott. Művészetpártoló hírében állt, 203 könyvet

hagyott hátra és egy 300 forint értékű ezüst domborművet.³⁹ Síremléke a Keresztelő Szent János kápolnából került elő.⁴⁰

8. *Conradus de Cardinis de Florentia prépost (1424–1440)*.⁴¹ Rokonsága Scolari Andrással valószínűsíthető. 1411 után Scolari vikáriusa volt. 1413 és 1415 között egy bizonyos László helyettesítette. Talán egyetemen volt? 1418-ban apostoli követé és tizedszedővé nevezték ki. 1424-ben tűnik fel a káptalan élén. (1420–1421-ben betöltetlen volt a prépostság.) Zsigmond követeként is megfordult Itáliában, majd ismeretlen okból, Zsigmond parancsára 1430 körül egy időre fogságba került.⁴²

9. *Gál éneklőkanonok (1439–1442)*.⁴³ Személyéről semmi közelebbit nem tudunk.⁴⁴

10. *Gúti Péter őrkanonok (1449–1451)*,⁴⁵ *olvasókanonok (1452–1466)*.⁴⁶ Valószínűleg a beregi Kis- és Nagygúton birtokló családból származik.⁴⁷ Hunyadi udvari káplánja volt, 1445-ben Hunyadi János kancelláriájának személyzete között említik.⁴⁸ 1450-ig háromszor járt Rómában diplomáciai küldetésben.⁴⁹ Egyik alkalommal a váradi püspöki szék Vitéz Jánossal való betöltését kérvényező levelet vitte a pápának. Miután Vitéz elnyerte a püspöki széket, 1445-ben jutalmul, kanonokká nevezte ki Gúti Pétert.⁵⁰

11. *Gyulai Miklós éneklőkanonok (1442–1466)*.⁵¹ Gyula vár és mezőváros Békésben, ebből kiindulva polgári származást feltételeztek.⁵² 1436-ban a krakkói egyetem hallgatója. 1442-től cantor, a káptalan mester kanonokjai közül került ki.⁵³ 1445–1448 és 1452–1457 között tasnádi vikárius, 1456–1462 között kolosi főesperes volt.⁵⁴

12. *György őrkanonok (1472–1474)*.⁵⁵ Személyéről közelebbit nem tudunk.⁵⁶

13. *Hesdái Miklós éneklőkanonok (1487–1488)*.⁵⁷ Valószínűleg Hesdátról (Doboka megye) származott, ahol ilyen nevű család birtokolt.⁵⁸ Több adat nem áll róla rendelkezésemre, kanonikátusát sem tudom adatok hiányában pontosan elhatárolni Ostfi Miklós cantorságától.⁵⁹

14. *Homorogdi Miklós prépost (1516–1524)*.⁶⁰ Az Abaúj megyei Homorogdon (Szikszótól É-ra) élt ilyen nevű nemesi család, innen származhatott.⁶¹ Perényi Ferencsel jött Erdélyből, ahol kanonok és hunyadi főesperes volt. Váradon prépost és püspöki helynök volt.⁶²

15. *Ilyei Dienessi Tamás olvasókanonok (1496–1516)*.⁶³ Hunyad megyéből van adatunk: Castellum Ilye (Dévától Ny-ra), az ilyei Dienessi család birtokában. A család viszonylag nagy kiterjedésű birtokait

elvesztette, amikor a Mátyás elleni összeesküvésben az erdélyi vajda oldalára álltak (1467), bár a kastélyt később visszakapták.⁶⁴ Ilyei Dienessi Tamás apostoli protonotarius is volt.⁶⁵

16. *Kálmáncsehi László prépost (1504–1513)*.⁶⁶ A somogyi Kálmáncsehi mezővárosból származott, mezővárosi polgár.⁶⁷ 1489-ben a bécsi egyetem beiratkozott tanulója.⁶⁸ 1501. szeptember 23-án Ladislaus Pannonius néven valószínűleg őt jegyezték be a ferrarai egyetemen.⁶⁹ Kálmáncsehi Domokos rokona lehetett és vele jött Váradra.⁷⁰

17. *Kornis Benedek éneklőkanonok (1493–1499)*.⁷¹ Apja, János 1445-ben az Abaúj megyei nemesség köve volt az országgyűlésen. Testvére, Miklós a későbbi grófi család őse. Váci kanonok és trinopolitani püspök volt váradi javadalma mellett. Kálmáncsehi Domokos püspök vikáriusa volt Váradon. Amikor Kálmáncsehi Szent László sírjánál káptalant alapított, ő volt az első prépostja.⁷² Ezek mellett a leleszi prépostságot is betöltötte. Simonia vádjával perbe fogták, lemondott címeiről és elhagyva Váradot, Leszre távozott. 1500 és 1507 között már nemcsak leleszi prépostként tűnik fel újra, hanem driveszti püspök is.⁷³

18. *László őrkanonok (1435–1440)*.⁷⁴ Semmi egyebet nem tudunk róla.⁷⁵

19. *Magyi Sebestyén olvasókanonok (1516–1524)*.⁷⁶ Szabolcsi származású, Magy Nyíregyházától DK-re fekszik, a család Szabolcsban és Szatmárban is birtokolt.⁷⁷ Apja, Pál alországbíró volt.⁷⁸ A századforduló környékén a székeskáptalan kanonoka.⁷⁹ Először Krakkóban tanulhatott. Az anyakönyvben ugyan nincs nyoma, de egy ottani tanára számára írt búcsúztatóverse fennmaradt. 1508. február 15-én indult el Krakkóból a fenyegető pestis miatt, Paulus Crosnensis humanista költő társaságában.⁸⁰ 1508. október 12-én már Váradon volt. A Janus-filológia egyik legjelentősebb alakja.⁸¹ 1509. december 20-án már Bolognában nyomtatásban megjelentette: *Elegidia Joannis Baptistae Pii Bononiensis*. Az ajánlás: *Ad magnificum Dominum Laurentium Bisticium Pannonium nobilissimum, a mű végén pedig Valentini Cibelei Varasdiensis epigrammata et Sebastiani Maghi Pannonii hexasticon*. Szintén Bolognában adta ki 1513. január 13-án Janus Pannonius verseit: *Ioannis Pannonii episcopi Quinqueecclesiarum poetae Sylva panegyrica in Guarini Veronensis praeceptoris sui laudem conditam, Achilles Philerotis Bochii Bononiensis Tetrast(ichon)*. Colophon: *Monimenta haec Iani Pannonii quae nuper auspice S. Magio prodie-*

re...(Achille Bochi Magyi Sebestyén tanára volt.) Ugyanebben az évben adta ki: Iani Pannonii Episcopi Quinqueecclesiensis Panegyricus in laudem Guarini una cum Elegia de Fonte Narniensi et de Arbore nimium foecunda. Accedunt epigrammata de Fraudo et Lucae Galeotti. Dedicatio: Antiquissimo, praesuli, Domino, Domino Georgio Episcopo Quinqueecclesiensi summoque cancellario Regni Hungariae, Sebastianus Magius Pannonius felicitatem. Ebből a kiadványból sajnos egyetlen példány sem maradt fenn. Az említett György püspök természetesen Szatmári György volt, aki támogatta és segítette Magyit. 1513-ban tért vissza Bolognából, díszes szerkönyveket hozva magával.⁸² 1519 után vikárius és általános ügyhallgató.⁸³ Az ifjú Perényi Ferenc püspök nevelésében is nagy szerepe volt.⁸⁴

20. *Márton éneklőkanonok (1472–1478)*:⁸⁵ Személyről közelebbi adataink nincsenek.⁸⁶

21. *Martonosi Pestyén István örkanonok (1520–1524)*:⁸⁷ Martonos a Tisza mellett, Szegedtől D-re fekszik, Csongrád megyében. A lokalizálásban krakkói egyetemi bejegyzése segítette.⁸⁸ A család Temes megyében, Papd körül is birtokolt.⁸⁹ Apja, Martonosi Pestyén Gergely az 1505. évi országgyűlésen Sövényházi Istvánnal együtt megyéje nemességét képviselte.⁹⁰ Gergely védte Várad várát 1514-ben Dózsa hadai ellen, a Perényiek familiárisaként 1526-ban Szapolyai udvarmestere volt.⁹¹ Martonosi Pestyén István családi kapcsolatainak köszönhetően került a káptalanba. 1511–1516 között a krakkói egyetemen tartózkodott Henckel Sebestyén és Ábránfi János váradi kanonokokkal együtt. 1512–1513-ban a bursa lakója volt. 1515. június 12-én a tanulóház meglopásával vádolták, július 30-án a per felfüggesztését kérte, mivel haza kellett jönnie.⁹²

22. *Mihály éneklőkanonok (1504–1510)*:⁹³ Egyetlen adatot tudunk róla: 1510-ben salonai püspöknek nevezi magát. „In anno Domini 1510 tertia Septembris Ego Michael Episcopus Salonensis ac commendatorius Cantoratus et Canonicus Ecclesiae Waradiensis...”⁹⁴

23. *Monaji Gergely olvasókanonok (1472–1494)*:⁹⁵ Abauj megyei birtokos családból származik. Monaj Szikszótól É-ra fekszik.⁹⁶ Apja Monaji Ondy Pál volt. Gergelyt 1468-ban kancelláriai jegyzőként említik, 1477-ben gyulafehérvári főesperes és kanonok is.⁹⁷

24. *Móré János prépost (1482–1483)*:⁹⁸ Származása kétséges. Sörös Pongrác Versendi Móré Jánossal azonosítja, de ő 1488-ban még világi volt, a mi embe-
rünk viszont már korábban kanonok volt. Az 1480-as

években Mátyás tárnoka, 1479-ben a jászói premontrei prépostság kommandátora. 1482–1483-ban váradi prépost. 1484-től haláláig, 1492-ig fehérvári custos.⁹⁹ 1487-ben dömösi prépost is.¹⁰⁰

25. *Mursinai Gáspár olvasókanonok (1524)*:¹⁰¹ A Hunyad megyei Mursináról származhat, ahol ilyen nevű birtokos családot is ismerünk.¹⁰² Más adatunk nincs róla.¹⁰³

26. *Asszonyfalvi Ostfi Miklós éneklőkanonok (1492–1493)*:¹⁰⁴ Asszonyfalva Vas megyében fekszik, itt 14 falut birtokolt a család, ezenkívül Sopron megyében 24 falut, Kígyókó várát és Csorna várost.¹⁰⁵ 1438-ban született, apja, László soproni főispán volt (1462–1464). Anyja Felsőlendvai Bánfi Anna volt.¹⁰⁶ 1452-ben Bécsben tanult testvérével, Istvánnal, aki itt halt meg. Filius baronis regni Hungariae-nek nevezik.¹⁰⁷ 16 évesen már Bolognában tanult, Janus Pannoniussal állt barátságban.¹⁰⁸ 1453–1481 között az esztergomi káptalan tagja, sőt nagyprépost is.¹⁰⁹ 1493-ban perbe fogják amiatt, hogy a leleszi premontrei monostort kommandába nyerte, de ehelyett a túróci premontrei monostor prépostságát foglalta el.¹¹⁰ Pontos kanonikátusa összemosódik a Hesdái Miklóssal.

27. *Polánkai Bereck örkanonok (1464–1466)*:¹¹¹ Származásáról biztosat nem tudni. 1455-ben Vitéz János udvari könyvmásolója és székesegyházi áldozópap volt, fennmaradt egy Tertullianus kötet a kézjegyével, ezenkívül még két kézirat.¹¹²

28. *Szászvárosi Miklós éneklőkanonok (1522–1524)*:¹¹³ Városi, polgár családból származik, más egyebet nem is tudunk róla.¹¹⁴

29. *Szegedi Gergely örkanonok (1510–1515)*:¹¹⁵ Szeged szabad királyi város Csongrád megyében.¹¹⁶ Kanonokunk nyilván innen származik. Más adat nem ismert.¹¹⁷

30. *Tapolcai János örkanonok (1440–1445)*,¹¹⁸ *prépost (1446–1459)*:¹¹⁹ Származásáról biztosat mondani nem tudunk, ugyanis Tapolca nevű helységgel Hunyad megyében, Zalában, Bács-Bodrogban és Borsodban is találkozhatunk.¹²⁰ Bécsi egyetemi tanulmányairól van adatunk. 1423. október 13-án a bölcsészkar hallgatója. 1428 áprilisában bölcsészeti magister, 1434-ben Alexander de Villa Dei Doctrinaléja 2. részét adta elő. 1434-ben a bölcsészkar vizsgálója, 1435-ben kari tanácsos. 1435. május 6-án a váradi Szent György-oltár igazgatóságáért folyamodott. 1436 áprilisában baccalaureus iuris, 1438. májusában egyházjogi doktor lett. 1445. június 4-én prépostságért folyamodott.¹²¹ 1446-ban váradi vikárius in spiritua-

libus.¹²² 1457-ben a Várad melletti pálosoknak tett 300 forintos adományt. Később minden valószínűség szerint Bereck néven belépett a pálos rendbe.¹²³

31. *Temesvári András örkanonok (1446–1449).*¹²⁴ *olvasókanonok (1449–1451).*¹²⁵ Lehetséges, hogy temesvári polgár.¹²⁶ Más közelebbit nem tudunk róla.¹²⁷

32. *Vasvári Balázs örkanonok (1457–1460).*¹²⁸ *prépost (1464–1466).*¹²⁹ Valószínűleg a Szatmár megyei Vasváron (Bátor és Ecsed között) birtokló családból származott.¹³⁰ Vitéz János püspök udvarbírája volt.¹³¹

33. *Vépi Péter olvasókanonok (1427–1449).*¹³² A Vas megyei Vép mezővárosból származott, mezővárosi polgár.¹³³ 1419. augusztus 14-én a váradi Szűz Mária társaskáptalan kanonokjaként a Mária Magdolna-oltár igazgatóságáért folyamodott, majd 1420. április 20-án a székeskáptalani kanonokságot kérvényezte.¹³⁴ a bécsi egyetem anyakönyvébe 1425. április 14-én jegyezték be, később már kánonjogi doktorként szerepel.¹³⁵ A várad káptalani iskola mellé ispotályt szervezett.¹³⁶

34. *Verbai Callixtus éneklőkanonok (1513–1520).*¹³⁷ Származása ismeretlen. Elképzelhető, hogy olasz volt? Bunyitai 1506-ban tud róla először, mint Esztergomban, Pozsonyban apostoli főjegyző, a szentszéki követségi iroda alkalmazottja. A századforduló éveiből több adat van arról, hogy Esztergomban fiscusi ügyvédként működött, 1503 után esztergomi egyházmegyei pápai közjegyzőként tevékenykedett.¹³⁸ Minden valószínűség szerint Mihály váradi éneklőkanonok javadalmát munkája elismeréséül tartotta fenn számára a Szentszék. 1520 után nincs adat róla.¹³⁹

34. *Zrednai Vitéz János prépost (1442–1444).*¹⁴⁰ *püspök (1445–1465):* Kőrös megyei nemesi családból származott.¹⁴¹ Az 1430-as években Zsigmond titkos kancelláriáján dolgozott. 1434. április 14-i bejegyzés alatt találkozunk a nevével a bécsi egyetem anyakönyvében.¹⁴² Szakály szerint már 1441. június előtt elnyerte a váradi prépostságot.¹⁴³ 1444-ben is elindult Itáliába egyetemi tanulmányainak folytatására, de rablók miatt csak Zágrábig jutott. Majd 1451-ben, már püspökként vágott neki újra Itáliának, szentföldi zarándoklatra készült; 1453-ban újra Bécsben volt.¹⁴⁴

Váradi püspökként humanista udvart szervezett maga köré; tehetséges fiatalok, így Janus Pannonius, Váradi Péter, ifj. Vitéz János, Garázda Péter stb. egyetemjárását támogatta.¹⁴⁵ 1464. március 29-én Mátyás koronázása alkalmából Vitéz váradi püspök és utódai megkapták Bihar megye örökös főispánságát, egészen 1779-ig meg is tartották.¹⁴⁶ 1465 után esztergomi érsek és kancellár. Az ő nevéhez fűződött az 1467-es pozsonyi egyetemalapítási kísérlet is.¹⁴⁷ 1470-ben nyíltan szembe fordult Mátyással, 1472. augusztus 9-én halt meg.

36. *ifj. Vitéz János prépost (1472–1481).*¹⁴⁸ Vitéz János unokaöccse, Janus Pannonius unokatestvére. 1463–66 között Bolognában tanult. 1467. január 14. és 1468. május 23. között Padovában megszerezte az egyházi doktorátust.¹⁴⁹ Hazatérve, Váradon a nagykáptalanban és a Keresztelő Szent János társaskáptalanban is prépost.¹⁵⁰ Többször látott el diplomáciai szolgálatot: 1477, 1480–81. Rómában. Mátyás kinevezte szerémi püspöknek (1481–1489), 1486-ban Rómában Estei Hyppolit kinevezését kérelmezte, de a pápai konzisztórium csak Mátyás halálhírére engedte haza. Ulászló idején is teljesített diplomáciai küldetéseket (1497. Lengyelország). 1489-től haláláig, 1499-ig veszprémi püspök, 1497-től a Sodalitas Danubiana elnöke,¹⁵¹ kiváló humanistaként tartották számon, a bécsi egyetemen kánonjogi előadásokat tartott.¹⁵²

37. *Zágrábi (Olasz) Mátyás éneklőkanonok (1519–1520).*¹⁵³ Bunyitai feltételezi, hogy Zágráb itáliaiak által lakott részéből származhatott. 1509-ben már megfordult Váradon, esetleg huzamosabb ideig itt tartózkodott, de javadalom nélkül.¹⁵⁴ Verbai feltételezett halála után X. Leo kinevezte éneklőkanonoknak, de 1520 után nem került elő több adat. 1522-ben már Szászvárosi Miklóst említik ugyanebben a méltóságban. Viszont 1529-ben szintén Mátyás az éneklőkanonok, 1531-ben pedig ismét előfordul Zágrábi Mátyás cantorként.¹⁵⁵ Elképzelhető, hogy azonos személyek. Bár a képet tovább homályosítja, hogy Mátyás éneklőkanonokot csak 1529-ben nevezik kánonjogi doktornak.¹⁵⁶

Kristóf Ilona

JEGYZETEK

- ¹ Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Bp., 1994 (a továbbiakban: Köblös).
- ² Bunyitai Vince: A váradi püspökség története. I–IV. Nagyvárad, Debrecen, 1883–1935 (a továbbiakban: Bunyitai).
- ³ Az adattár 37. tétele.
- ⁴ 7. sz. tétel az adattárban.
- ⁵ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (DL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).
- ⁶ Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni Solymosi Lászlónak és Horváth Richárdnak a sok értékes információért és oklevelek adataiért, amelyek munkámat árnyaltabbá, pontosabbá tették.
- ⁷ 35. sz. adattári tétel.
- ⁸ a 13. sz. és a 26. sz. adattári tétel.
- ⁹ 36. sz. adattári tétel.
- ¹⁰ 24. sz. adattári tétel.
- ¹¹ 37. sz. adattári tétel.
- ¹² 28. sz. adattári tétel.
- ¹³ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III. V. Bp., 1890, 1904 alapján (a továbbiakban: Csánki).
- ¹⁴ Egyetemi anyakönyvek: Die Matrikel der Universität Wien. Hrsg. F. Gall, W. Szaivert. I–III. Graz, Wien, Köln, 1956–1967 (a továbbiakban: MUW), Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp., 1941 (a továbbiakban: Veress), Schrauf Károly: Magyarországi tanulók külföldön. II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp., 1892 (a továbbiakban: Schrauf Bécs), Schrauf Károly: Magyarországi tanulók külföldön III. A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493–1556. Bp., 1893 (a továbbiakban: Schrauf Krakkó).
- ¹⁵ Kristóf Ilona: Egyházi középrétegek műveltsége a kesőközépkori váradi káptalanban. In METESZ. Heves Megyei Szervezete. Tudományos Közlemények 5. Eger, 2002. 70–77.
- ¹⁶ Kristóf Ilona: Személyes kapcsolatok Váradon (1440–1526) Fons 2001/1. 67–84.
- ¹⁷ 1492. szept. 28. DF 210832, 1493. szept. 5. DL 98365, 1494. jan. 3. DL 46244, DL 47301, 1496. jan. 16. DL 62959, 1497. márc. 28. DL 99172, 1497. júl. 11. DL 99713, 1499. aug. 10. DL 62955.
- ¹⁸ Csánki: I. 57.
- ¹⁹ Veress: 50.
- ²⁰ 1481. ápr. 1. DL 45863, 1481. ápr. 16. DL 45863, 1481. ápr. 1. DF 223703, 1480-as évek Bónis György: Szentszéki regeszták. Szeged, 1997 3404 (a továbbiakban: Bónis reg.), DL 99371, 1489. ápr. 7.; 3570, DL 19501, DL 19502, 1490. febr. 17.; Tóth-Szabó Pál: Magyarország a XV. század idején a pápai supplicatiók világánál. Bp., 1903.
- ²¹ Bunyitai: II. 52–54, 1490. szept. 14. DL 19688.
- ²² Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. Művészettörténeti füzetek 13/1–2. Bp., 1982 283 (a továbbiakban: Varadinum).
- ²³ 1478. máj. 2 DL 30474, 1478. júl. 25. DL 18075, 1478. szept. 18. DL 18086, 1479. jún. 28. DL 74621, 1479. júl. 11. DL 62337, 1480. máj. 3. DL 74720, 1480. máj. 20. DL 71515.
- ²⁴ Bunyitai: II. 157.
- ²⁵ 1504. aug. 18. DL 46682.
- ²⁶ Bunyitai: II. 166.
- ²⁷ 1452. nov. 10. DL 55525, 1454. márc. 14. DL 65074, DL 71485, 1454. jún. 22. DL 71485, 1455. okt. 20 DL 75885, DL 75889, DL 75907.
- ²⁸ Bunyitai: II. 138–140.
- ²⁹ Veress: 42, 159–161, 243, 322, 345–355, 363–365.
- ³⁰ Boldog Várad. Bp., 1989. (a továbbiakban: Boldog Várad) 776.
- ³¹ Veress: 365, Tóth István: Phoebus forrása. A váradi latin nyelvű humanista költészet antológiája. Nagyvárad, 1996 (a továbbiakban: Tóth István) 9–31.
- ³² 1476. szept. 13. DL 17846, 1478. máj. 2. DL 30474, 1478. júl. 25. DL 18075, 1478. szept. 18. DL 18086, 1479. jún. 28. DL 74621, 1479. júl. 11. DL 62337, 1480. máj. 3. DL 74720, 1480. máj. 20. DL 71515, 1481. jún. 2. DL 18496, 1482. márc. 23. DL 18645, 1483. okt. 18. DL 56159, 1487. jan. 6., márc. 17. DL 107390, 1487. ápr. 1. DL 74627, 1487. ápr. 28. DL 19261, 1487. okt. 1. DF 254473, 1488. aug. 28. DL 65142, 1488. szept. 8. DL 88735, 1488. szept. 8. u. DF 278643, 1490. nov. 14. DL 19688, 1492. júl. 15. DF 210832, 1493. szept. 5. DL 98365, 1494. jan. 4. DL 46244, DL 47301, 1496. jan. 16. DL 62959, 1497. márc. 28. DL 99172, 1497. júl. 11. DL 99173.
- ³³ Bunyitai: II. 173.
- ³⁴ 1516. szept. 5. DL 16571, DL 22812, 1519. jan. 1. DL 97669, 1519. máj. 6. DL 82526.
- ³⁵ Csánki: I. 554.
- ³⁶ Bunyitai: II. 52, 159.
- ³⁷ 1481. jún. 2. DL 18496, 1482. márc. 23. DL 18645, 1483. okt. 18. DL 56159.
- ³⁸ 1487. jan. 6., márc. 17. DL 107390, 1487. ápr. 1. DL 74627, 1487. ápr. 28. DL 19261, 1487. okt. 1. DF 254473, 1488. aug. 28. DL 65142, 1488. szept. 8. DL 88735, 1488. szept. 8. u. DF 278643, 1489. szept. 26. DF 278644.
- ³⁹ Boldog Várad: 67, Bunyitai: I. 325.
- ⁴⁰ Varadinum: 283.
- ⁴¹ 1428. máj. 1. A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Szerk.: Géresi Kálmán. I–IV. Bp., 1882–1897 II. (a továbbiakban: Károlyi O) 115, 1432. júl. 20. DL 69803, 1435. szept. 9. Károlyi O: II. 165, 1436. jan. 13. uo. 168, 1438. júl. 21. uo. 211, 1439. nov. 12. Hazai Okmánytár.: Szerk.: Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. I–VIII. Győr, Bp., 1865–1891 (a továbbiakban: HO) VII. 459, 1440. márc. 3. DL 38278, 1440. aug. 22., nov. 15. DL 13573, 1440. aug. 28. Szabolcs vármegye Oklevéltárának a mohácsi vész előtti oklevelei. Nyíregyháza, 1901. (a továbbiakban: Szabolcsi O) 20.
- ⁴² Bunyitai: II. 48–49.
- ⁴³ 1439. nov. 12. HO: VII. 459, 1440. márc. 3. DL 38278, 1440. aug. 22., nov. 15. DL 13573, 1440. aug. 28. Szabolcsi O: 20, 1442. dec. 12. DL 13688.
- ⁴⁴ Bunyitai: II. 133.
- ⁴⁵ 1449. nov. 24. DL 22491, 1450. nov. 12. DL 14428, 1451. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest, 1852–1857 (a továbbiakban: Teleki, Hunyadiak) X 283, 1451. Békésmegyei Oklevéltár. Szerk.: Haan Lajos–Zsilinszky Mihály. Bp., 1877 II. (a továbbiakban: Békésmegyei O) 62, 1451. febr. 3. DL 37612, 1451. nov. 26. DL 14508.
- ⁴⁶ 1452. nov. 10. DL 55525, 1454. márc. 14. DL 65074, DL 71485, 1454. jún. 22. DL 74126, DL 74127, 1455. okt. 20. DL 75885, DL 75889, DL 75907, 1457. jún. 20. DL 15170, 1458. Békésmegyei O: II. 77, 1458. máj. 3. Károlyi O: II. 321, DL 99694, 1458. nov. 11. DL 15291, 1459. A Zichy család idősb ágának okmánytára. Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső. I–XII. Bp., 1872–1931 (a továbbiakban: Zichy O) II. 115., 1459. ápr. 19. DL 81350, 1459. ápr. 23. DL 15332, 1460. jún. 21. DL 94575, 1464. jún. 5. Károlyi O: II. 361, 1464.

jún. 6. DL 99018, 1465. ápr. 21. DL 38343, 1466. szept. 16. DL 16386.

⁴⁷ Csánki: I. 415.

⁴⁸ Bunyitai: II. 138, 141.

⁴⁹ *Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarország*on. Bp., 1971 (a továbbiakban: Bónis) 164–165.

⁵⁰ *Fraknói Vilmos: Vitéz János élete*. Bp., 1879 (a továbbiakban: Fraknói Vitéz) 24–33.

⁵¹ 1443. márc. 24. DL 13714, 1443. ápr. 17. Károlyi O: II. 234, DL 99649, 1443. okt. 13. DL 70892, 1444. *Mihályi: Máramarosi Diplomák I. Máramarossziget 1900.* (a továbbiakban: Máramarosi Dipl.) 328–329, 1445. aug. 5. DL 39586, 1445. szept. 24. DL 39556, 1445. szept. 30. DL 57116, 1445. nov. 11. Bónis reg.: 2581, DL 66912, 1446. febr. 23. DL 38285, 1446. máj. 4. DL 13918, DL 8792, 1446. júl. 1. Bónis reg.: 2593, 1446. júl. 8. Bónis reg.: 2594, 1446. aug. 1. Bónis reg.: 2597, 2598, 1446. DL 14177, 1446. dec. 11. DL 13983, 1447. júl. 30. DL 74126, 1447. júl. 31. Teleki, Hunyadiak: X. 217, 1447. dec. 21. Károlyi O: II. 264, DL 98986, 1448. ápr. 2. DL 97206, 1448. máj. 1. DL 72419, 1448. aug. 1. DL 14197, 1449. máj. 24. *Varjú Elemér: Oklevéltár a Tomaj nb. Bánffy család történetéhez. I–II. Bp., 1908–1928 I. 669* (a továbbiakban: Bánffy O), 1449. nov. 24. DL 22491, 1450. nov. 12. DL 14423, 1450. dec. 12. DL 14423, 1451. febr. 3. Teleki, Hunyadiak X. 283, DL 37612, 1451. Békésmegyei O: II. 62, 1451. nov. 26. DL 14508, 1451. júl. 1. Bónis reg.: 2697, 1452. jan. 13. DL 62343, 1452. jan. 16. DF 211032, 1452. jan. 17. Bónis reg.: 2714, DL 39580, 1452. júl. 1. Bónis reg.: 2734, DL 65068, 1452. nov. 10. DL 55525, 1452. DL 65068, 1453. márc. 18. Bónis reg.: 2745, DL 65069, 1453. okt. Bónis reg.: 2767, 1453. okt. DL 39581, 1454. jan. 12. Bónis reg.: 2775, 1454. márc. 14. DL 65074, DL 71485, 1454. jún. 22. DL 74126, 1454. nov. 18. Bónis reg.: 2795, DL 62313, 1454. dec. 7. Bónis reg.: 2799, 2800, DL 62315, 1454. dec. 11. Bónis reg.: 2801, 1455. jan. 13. Bónis reg.: 2803, DL 62316, DL 62317, 1455. febr. 9. DL 62318, 1455. júl. 1. Bónis reg.: 2814, DL 39585, 1455. aug. 5. Bónis reg.: 2816, DL 39586, 1455. okt. 20. DL 75885, DL 75904, DL 75890, 1456. máj. 22. Bónis reg.: 2827, DL 65079, 1456. máj. 31. DL 65080, 1457. jún. 20., jún. 25. DL 15170, 1458. máj. 3. DL 99694, 1458. nov. 11. DL 15291, 1458. Zichy O: II. 75, 1459. ápr. 19. DL 81350, 1459. ápr. 23. DL 15332, 1464. jún. 5. Károlyi O: II. 361, 1464. jún. 6. DL 99018, 1465. ápr. 21. DL 38343, 1466. aug. 9. DF 266783, 1466. nov. 16. DL 16386.

⁵² Csánki: I. 647.

⁵³ 1442. máj. 10. DL 38280.

⁵⁴ Bunyitai: II. 131–132, 1445. nov. 11. DL 66912, 1448. máj. 1. DL 72419, 1452. júl. 1. DL 65068, 1453. márc. 18. DL 65069, 1453. okt. DL 39581, 1455. júl. 1. DL 39585, 1455. aug. 5. DL 39586, 1456. máj. 31. DL 65080.

⁵⁵ 1472. júl. 22. DL 17344, 1473. okt. 26. DL 73315, 1474. febr. 2. DL 45556, DL 58164, DL 97358.

⁵⁶ Bunyitai: II. 152.

⁵⁷ 1487. jan. 6., márc. 17. DL 107390, 1487. ápr. 1. DL 74627, 1487. ápr. 28. DL 19261, 1488. aug. 28. DL 65142, 1488. szept. 8. DL 88735 (teljes névvel), 1488. szept. 8. u. DF 278643 (teljes névvel), 1489. szept. 26. DF 278644 (csak keresztnév), 1490. nov. 14. DL 19688.

⁵⁸ Csánki: II. 235, Bunyitai: II. 159.

⁵⁹ DL 88735.

⁶⁰ 1515. aug. 21. A Teleki család oklevéltára. Szerk.: Barabás Samu. II. 1438–1526. Bp., 1895 II. 435 (a továbbiakban: Teleki O), DL 74245, 1516. szept. 5. DL 16571, DL 22812, 1519. jan. 1. DL 97669, 1519. máj. 6. DL 82526, 1520. szept. 8. DL 72192, 1520. szept. 10. DF 254532, 1521. jún. 21. Károlyi O: III. 135, 1521. jún. 23. DL 99312,

1522. febr. 3. Károlyi O: III. 138, DL 99314, 1522. márc. 22. DL 29985, 1524. márc. 29. DL 26684, DL 18614, DL 10008.

⁶¹ Csánki: I. 208.

⁶² Bunyitai: II. 54.

⁶³ 1496. jan. 16. DL 62959, 1497. febr. 27. DL 99172, 1497. júl. 13. DL 99173, 1499. ápr. 17. DL 29891, 1500. febr. 9. DL 73337, Bónis reg.: 3798, 1504. aug. 18. DL 46682, 1508. DL 21807, 1510. febr. 4. DL 21994, 1510. febr. 24. DF 278474, 1510. jún. 15. DF 278494, 1510. máj. 5. DL 22024, DL 22013, 1510. HO: VII. 452, 1513. szept. 24. Károlyi O: III. 91, DL 99265, 1515. aug. 21. Teleki O: II. 435, DL 74245.

⁶⁴ Csánki: V. 51.

⁶⁵ Bunyitai: II. 162, 1499. aug. 10. DL 62955.

⁶⁶ 1504. aug. 18. DL 46682, 1510. febr. 4. DL 21994, 1510. febr. 24. DF 278474, 1510. máj. 5. DL 22024, 1510. jún. 15. DF 278494, 1513. szept. 24. Károlyi O: III. 91, DL 99265.

⁶⁷ Csánki: II. 578.

⁶⁸ Bunyitai: II. 54, Fraknói: 84, MUW: II. 209.

⁶⁹ Veress: 382–383, Varadinum: 50.

⁷⁰ Bunyitai: II. 54.

⁷¹ 1493. szept. 5. DL 98365, 1494. jan. 4. DL 46244, DL 47301, 1496. jan. 16. DL 62959, 1497. márc. 28. DL 99172, 1497. júl. 11. DL 99173, 1499. aug. 10. DL 62955, 1505. febr. 9. Bónis reg.: 3974 (leleszi prépost).

⁷² *Mályusz Elemér: Az egyházi társadalom a középkori Magyarország*on. Bp., 1971 (a továbbiakban: Mályusz) 66.

⁷³ Bunyitai: II. 161–162.

⁷⁴ 1435. szept. 9. Károlyi O: II. 165, 1436. jan. 13. uo. 168, 1438. júl. 21. Uo. 211, 1439. nov. 12. HO: VII. 459, 1440. márc. 3. DL 38278, 1440. aug. 28. Szabolcsi O: 20, 1440. nov. 15. uo. 23.

⁷⁵ Bunyitai: II. 128.

⁷⁶ 1516. szept. 5. DL 16571, 1519. jan. 1. DL 97669, 1519. máj. 6. DL 82526, 1520. szept. 10. DF 254532, 1521. jún. 21. Károlyi O: III. 135, 1521. jún. 23. DL 99312, 1521. nov. 7. DL 99313, Károlyi O: III. 136, Bónis reg.: 4300, 1522. febr. 3. DL 99314, Károlyi O: III. 138, 1522. márc. 22. DL 29985.

⁷⁷ Csánki: I. 520.

⁷⁸ Bunyitai: II. 172–173.

⁷⁹ 1495. DL 82605, 1504. szept. 9. DL 71590.

⁸⁰ *Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés*. Bp., 1964 81 (a továbbiakban: Kovács).

⁸¹ Tóth István: 56–61.

⁸² Veress: 72, 76–78.

⁸³ Bunyitai: II. 173, 1521. nov. 4. DL 99313.

⁸⁴ Boldog Várad: 68.

⁸⁵ 1472. júl. 22. DL 17344, 1473. okt. 26. DL 73315, 1474. febr. 2. DL 45556, DL 58164, DL 97358, 1476. szept. 13. DL 17864, 1478. máj. 2. DL 30474.

⁸⁶ Bunyitai: II. 152.

⁸⁷ 1520. szept. 8. DL 72192, 1520. szept. 10. DF 254532, 1522. febr. 3. DL 99312, Károlyi O: III. 138, 1522. márc. 22. DL 29985, 1524. márc. 29. DL 26687, DL 10008, DL 18614.

⁸⁸ Csánki: I. 682.

⁸⁹ Csánki: II. 85.

⁹⁰ Csánki: I. 682.

⁹¹ *Tonk Sándor: Az erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979 334 (a továbbiakban: Tonk).

⁹² Tonk: 334, Schrauf Krakkó: 17, Bunyitai: II. 176.

⁹³ 1504. aug. 18. DL 46682, 1510. febr. 4. DL 21998, 1510. máj. 5. DL 22024.

- ⁹⁴ Bunyitai: II. 165–166.
- ⁹⁵ 1472. júl. 22. DL 17344, 1473. okt. 26. DL 73315, 1474. febr. 2. DL 45556, DL 58164, DL 97358, 1476. máj. 28. DL 75924, 1476. szept. 13. DL 17846, 1478. máj. 2. DL 30474, 1478. júl. 25. DL 18075, 1478. szept. 18. DL 18086, 1479. jún. 28. DL 74621, 1479. júl. 11. DL 62337, 1480. máj. 3. DL 74720, 1480. máj. 20. DL 71515, 1481. jún. 2. DL 18496, 1482. márc. 23. DL 18645, 1483. okt. 18. DL 56159, 1487. márc. 17. DL 107390, 1487. ápr. 1. DL 74627, 1487. ápr. 28. DL 19261, 1487. okt. 1. DF 254473, 1488. aug. 28. DL 65142, 1488. szept. 8. DL 88735, 1488. szept. 8. u. DF 278643, 1489. máj. 23. DL 19523, 1489. szept. 26. DF 278644, 1490. nov. 14. DL 19688, 1492. júl. 15. DF 210832, 1493. szept. 5. DL 98365, 1494. jan. 3. DL 46244, DL 47301.
- ⁹⁶ Csánki: I. 213.
- ⁹⁷ Bónis: 234, Bunyitai: II. 151–152, 155–156.
- ⁹⁸ 1482. márc. 23. DL 18645, 1483. okt. 18. DL 56159.
- ⁹⁹ *Sörös Pongrác*: A székesfehérvári érkanonokság története 1543-ig. Századok 1916. 565–584.
- ¹⁰⁰ Köblös: 358, Bunyitai: II. 52. Életrajzi adatait röviden ismerteti *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólejstroma és az Ernuszt-féle számadások. In Tanulmányok Veszprém megye múltjából. A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 3. Veszprém, 1984 121–239, 136, 233.
- ¹⁰¹ 1524. márc. 29. DL 26687, DL 10008, DL 18614.
- ¹⁰² Csánki: V. 50.
- ¹⁰³ Bunyitai: II. 176.
- ¹⁰⁴ 1492. szept. 28. DF 210832, 1493. ápr. 2. DL 46227, Bónis reg.: 3624.
- ¹⁰⁵ Csánki: III. 730, 451.
- ¹⁰⁶ *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900 97 (a továbbiakban: Kollányi).
- ¹⁰⁷ Fraknoi: 152.
- ¹⁰⁸ Veress: 42, 362.
- ¹⁰⁹ Kollányi: 97.
- ¹¹⁰ Történelmi Tár 1904. 164, 1487. ápr. 28. DL 19261, 1485. máj. 24. 1486. jan. 15.
- ¹¹¹ 1464. jún. 5. Károlyi O: II. 361, 1464. jún. 6. DL 99018, 1465. ápr. 21. 38343, 1466. nov. 16. DL 16386.
- ¹¹² Varadinum: 46, Bunyitai: II. 142, 144.
- ¹¹³ 1522. febr. 3. Károlyi O: III. 138, DL 99314, 1522. márc. 22. DL 29985, 1524. márc. 29. DL 10008, DL 18614, DL 26687.
- ¹¹⁴ Bunyitai: II. 176.
- ¹¹⁵ 1510. febr. 4. DL 21994, 1510. febr. 24. DF 278474, 1510. máj. 5. DL 22024, 1510. jún. 15. DF 278494, 1513. szept. 24. DL 99265, Károlyi O: III. 91, 1515. aug. 21. DL 74245, Teleki O: II. 435.
- ¹¹⁶ Csánki: I. 676.
- ¹¹⁷ Bunyitai: II. 169–170.
- ¹¹⁸ 1440. aug. 28. Szabolcsi O: 20, 1440. szept. 15. uo. 22, 1440. aug. 22. DL 13573, 1442. dec. 12. DL 13688, 1443. márc. 24. DL 13714, 1443. ápr. 17. Károlyi O: II. 234, DL 99649, 1443. okt. 13. DL 70892, 1444. máj. 26. Máramarosi Dipl. 328–329.
- ¹¹⁹ 1445. szept. 24. DL 39556, 1445. szept. 30. DL 57116, 1446. febr. 23. DL 38285, 1446. máj. 4. DL 13918, DL 8792, 1446. DL 14177, 1446. dec. 11. DL 13983, 1447. júl. 30. DL 74126, 1447. júl. 31. Teleki, Hunyadiak X. 217, 1447. dec. 21. Károlyi O: II. 264, DL 98986, 1448. ápr. 2. DL 97206, 1448. júl. 1. DL 14177, 1449. máj. 24. Bánffy O I. 669, DL 22491, 1449. nov. 24. DL 22491, 1450. nov. 12. DL 14423, 1451. febr. 3. Teleki, Hunyadiak: X. 283, DL 37612, 1451. Békésmegyei O: II. 62, 1451. nov. 26. DL 14508.
- ¹²⁰ Csánki: I. 180, II. 165, III. 25–26, V. 141.
- ¹²¹ Tonk: 254, Bunyitai: II. 49–51, 134, Schrauf Bécs: 57, 133–135, MUW: I. 145, *Fraknoi Vilmos*: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XV–XVI. században. Bp., 1874 24, 30, 33.
- ¹²² 1446. febr. 23. DL 38285.
- ¹²³ Bunyitai: II. 50–51.
- ¹²⁴ 1446. máj. 4. DL 13918, DL 8792, 1446. DL 14177, 1446. dec. 11. DL 13983, 1447. júl. 30. DL 74126, 1447. júl. 31. Teleki, Hunyadiak: X. 217, 1447. dec. 21. Károlyi O: II. 264, DL 98986, 1448. ápr. 2. DL 97206, 1449. máj. 24. Bánffy O: I. 669, 1449. júl. 1. DL 14177
- ¹²⁵ 1449. nov. 24. DL 22491, 1450. nov. 12. DL 14423, 1451. febr. 3. Teleki, Hunyadiak: X. 283, DL 37612, 1451. Békésmegyei O: II. 62, 1451. nov. 26. DL 14508.
- ¹²⁶ Csánki: II. 22.
- ¹²⁷ Bunyitai: II. 137, 138.
- ¹²⁸ 1457. jún. 20, jún. 25. DL 15170, 1458. Békésmegyei O: II. 77, 1458. máj. 3. Károlyi O: II. 321, DL 99694, 1458. jún. 28. DF 213718, 1458. nov. 11. DL 15291, 1459. Zichy O: X. 75, 1459. ápr. 19. DL 81350, 1459. ápr. 23. DL 15332, 1460. jún. 21. DL 94575
- ¹²⁹ 1464. jún. 5. Károlyi O: II. 361, 1464. jún. 6. DL 99018, 1465. ápr. 21. DL 38343, 1466. nov. 16. DL 16386.
- ¹³⁰ Csánki: I. 489.
- ¹³¹ Bunyitai: II. 51, 143.
- ¹³² 1427. máj. 24. DL 11902, 1428. máj. 1. Károlyi O: II. 11, 1435. szept. 9. Károlyi O: II. 211, DL 38105, 1439. nov. 12. HO: VII. 459, 1440. márc. 3. DL 38278, 1440. aug. 22., nov. 15. DL 13573, 1440. aug. 28. Szabolcsi O: 20, 1442. dec. 12. DL 13688, 1443. márc. 24. DL 13714, 1443. ápr. 17. DL 99649, Károlyi O: II. 234, 1443. okt. 13. DL 70892, 1444. máj. 26. Máramarosi Dipl. 328–329, 1445. szept. 24. DL 39556, 1445. szept. 30. DL 57116, 1446. febr. 23. DL 38285, 1446. máj. 4. DL 13918, DL 8792, 1446. dec. 11. DL 13983, 1447. júl. 30. DL 74126, 1447. júl. 31. Teleki, Hunyadiak: X. 217, 1447. dec. 21. Károlyi O: II. 264, DL 98986, 1448. ápr. 2. DL 97206, 1448. júl. 1. DL 14177, 1449. máj. 24. Bánffy O: I. 669.
- ¹³³ Csánki: II. 731.
- ¹³⁴ Tonk: 325.
- ¹³⁵ MUW: I. 150, Schrauf Bécs: 60.
- ¹³⁶ Bunyitai: II. 124–126, Varadinum: II. 46.
- ¹³⁷ 1513. szept. 24. Károlyi O: III. 91, DL 99265, 1516. szept. 5. DL 16571, DL 22812, 1520. dec. 6. Bónis reg.: 4275.
- ¹³⁸ 1500 körül Bónis reg.: 3843, 3854, 3855, 3864, 3867, 1503. febr. 26. Bónis reg.: 3947, 1505. dec. 27. Bónis reg.: 3987, 1506. dec. 12., 1507. márc. 13. Bónis reg.: 4014, 1507. máj. 31. Bónis reg.: 4027.
- ¹³⁹ Bunyitai: II. 169.
- ¹⁴⁰ 1442. dec. 12. DL 13688, 1443. márc. 24. DL 13714, 1443. ápr. 17. Károlyi O: II. 234, DL 99649, 1444. máj. 26. Máramarosi Dipl. 328–329
- ¹⁴¹ Csánki: I. 421.
- ¹⁴² MUW: I. 186, Schrauf Bécs: 78.

¹⁴³ *Szakály Ferenc*: Vitéz János, a politikus és államférfi. Esztergomévlapjai. 1990. 13.

¹⁴⁴ Veress: 39–41.

¹⁴⁵ *Klaniczay Tibor*: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Bp., 1993. (a továbbiakban: Klaniczay) 27–43.

¹⁴⁶ Boldog Várad: 776–777, Varadinum: II. 103, Bunyitai: II. 49.

¹⁴⁷ Veres: 41.

¹⁴⁸ 1472. máj. 8. DL 17318, 1472. júl. 22. DL 17344, 1473. okt. 26. DL 73315, 1474. febr. 2. DL 45556, DL 58164, DL 97358, 1476. szept. 13. DL 17864, 1478. szept. 18. DL 18086, 1479. jún. 28.

DL 74621, 1479. júl. 11. DL 62337, 1480. máj. 3. DL 74720, 1480. máj. 20. DL 71515, 1481. jún. 2. DL 18496.

¹⁴⁹ Bónis: 238, Tonk: 259, Varadinum: 50, Boldog Várad: 777, Bunyitai: II. 51–52, Veress: 46, 249–250.

¹⁵⁰ Bunyitai: II. 51–52.

¹⁵¹ Veress: 249, Klaniczay: 53–55.

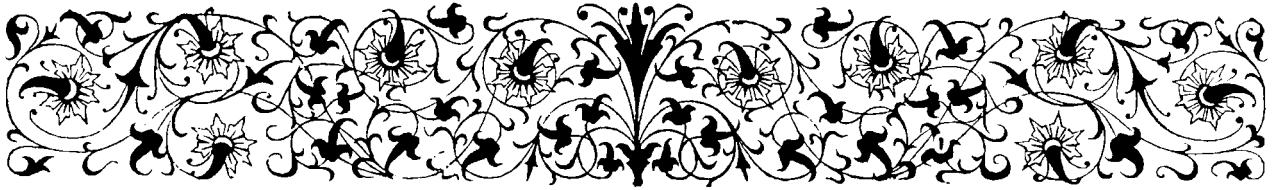
¹⁵² Tonk: 259.

¹⁵³ 1520. szept. 8. DL 72192, 1520. szept. 10. DF 254532.

¹⁵⁴ Bunyitai: II. 173.

¹⁵⁵ Bunyitai: II. 178.

¹⁵⁶ Bunyitai: II. 177.

PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE ALISPÁNJAI: 1583–1711

(ARCHONTOLÓGIAI ÖSSZEÁLLÍTÁS)

A török hódítás kezdete után, annak következtében is, egyesült Pest-Pilis-Solt vármegye (a továbbiakban: PPS vm.). A török által területéről elűzve Egerben, Szécsényben, Füleken, Losoncon stb. tartotta gyűléseit és alispáni hivatalát PPS vm. Főispánja az Anjou-kortól kezdve a mindenkori nádor volt, illetve a nádori szék üresedésekor az uralkodó által kinevezett nádori helytartó, aki lehetett az országbíró, az esztergomi érsek stb.

A vármegye autonómiája élén ténylegesen az alispán állt, akit a nádor által kijelölt három személy közül általában a közgyűlés választott meg a 16–17. században. Mivel PPS vm. nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei és a hozzá kapcsolódó fondok iratanyaga az említett századokból hiányosan maradt fenn, ezért archontológiai összeállításunk nem lehet teljes. Különösen a tizenöt éves háború (1593–1606) időszakát fedi homály. Egyéb évtizedekből rendelkezünk ugyan a jegyzőkönyvek sorozatával, de néha még a tisztújító közgyűlések jegyzőkönyvei is hiányoznak.

A Buda török alóli felszabadítása után bekövetkezett helyzetben PPS vm. hatósága Gácson, Losoncon, Kecs-keméten, Nagykőrösön, Pesten és Budán működött. Végül 1691 januárjától Pesten telepedett le PPS vm. hivatala, ahonnan 1467-ben tette át székhelyét Üllőre.

A II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharc hivatalát, tisztikarát és területét tekintve is kettészakította a vármegyét egy kuruc és egy labanc részre. Ennek a korszaknak a közgyűlési jegyzőkönyvei csak töredékesen maradtak fenn, ez megnehezíti az alispánok működésének feltárását és bemutatását.

Az egész vizsgált korszakon belül figyelemre méltó a területét elhagyni kényszerült PPS vm. alispánjainak, egyéb tisztviselőinek családi összefonódása a nógrádi, kisebb részben a honti nemességgel, illetve egymás megyéiben való hivatalviselése is.

Az alispánok időrendje:

Ujszászy Lőrinc: 1583–1587
 Id. Ráday András: 1628–1633
 Battik Gergely: 1635–1640
 Kutassy György: 1640
 Battik János: 1640–1650
 Id. Ráday András: 1650–1655
 Földváry János: 1656–1659
 Bene János: 1659–1660
 Fekete László: 1660–1665
 Kutassy György: 1665–1666
 Battik Péter: 1666–1672
 Bélteky Pál: 1672–1682
 Ráday Gáspár: 1682–1689
 Werlein János István: 1689–1691
 Ifj. Sötér Ferenc: 1691–1702
 Petrovay László: 1702–1707
 Ifj. Darvas János: 1707–1710
 Osztróluczky János: 1710–1711

Ujszászy Lőrinc: 1583–1587

A jász előkelőktől származó Ujszászy nemes család tagjainak hivatalviselése Pest megyében a 16. századtól fogva nyomon követhető. A budai szandzsák 1546. évi összeírásában Ujszászon összeírták Ujszászy László családfőt, akinek háztartásában élt akkor Ujszászy Lőrinc nőtlen fiatalember. Temesvár 1552. július 27-én esett a török kezébe, itt halt hősi halált Ujszászy Sándor hadnagy. Szolnokot 1552. augusztus 22-étől szeptember 4-éig vívták meg a törökök. E két esemény készítette arra a Szolnokhoz közel fekvő Ujszászon birtokos családból Ujszászy Lászlót és Lőrincet, hogy atyai birtokukról elmeneküljenek.

Az 1559-es budai szandzsák összeírásában Ujszászy László és Lőrinc nevéhez odaírták, hogy mindkettő

„az egri várba szökött”. Ujszászy Lőrinc, egri lovas-tiszt szolgálati ideje egy lajstromban 1554. április 23. és június 30. között összesen 69 nap volt; lovasainak száma 6. Továbbra is Egerben katonáskodott, 1570-ben egri várnagyként említik a források.

A területét elhagyni kényszerült Pest vármegye 1566-tól Egerben tartotta gyűléseit. Ekkor tűnt fel Ujszászy Mihály szolgabíró is a tisztikarban. Ujszászy Lőrinc az eddig ismert adatok tükrében 1576-tól Pest és Solt vármegyék szolgabírája, 1583-tól 1587-ig pedig alispánja volt. Egert 1596. október 13-án foglalta el a török, az Ujszászyak és Pest-Solt vm. hatósága az ostrom elől elmenekültek.¹

Id. Ráday András: 1628–1633, 1650–1655

Apja Ráday I. Gáspár, anyja Bay Klára; a családot a Rátót (Ratold) nemzetségből származtatják. A család tagjai Nógrád, Hont, Pest-Pilis-Solt vármegyékben voltak birtokosok, illetve elsősorban ezekben a vármegyékben viseltek hivatalt.

Id. Ráday András PPS vm. alispánjává választásának pontos idejét nem ismerjük, mivel PPS vm. közgyűléseinek jegyzőkönyvei csak 1632-ből, 1638–1644-ből stb. maradtak fenn. A közgyűlési iratok fondjaiban, az igazságszolgáltatási iratok között azonban megtalálható egy tanúkihallgatási jegyzőkönyv, amelyet id. Ráday András alispán megbízásából 1628 márciusában vettek fel Sáp (Tápiósáp) possessio ügyében. PPS vm. alispáni hivatala 1628–1632-ben bizonyára Szécsényben működött. Ezekben az években az alispán id. Ráday András volt, sőt a közgyűlésnek Fülek várába történt átköltözése is az ő hivatali idejében történt. Ez utóbbit igazolja egy 1633. február 23-án felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Egy 1635. június 19-én kiadott oklevél szerint azonban már Battik Gergely viselte az alispáni tisztet. Id. Ráday András alispán leköszönésének körülményeit nem ismerjük.

Id. Ráday András 1639-ben Nógrád vármegye szolgabírája, 1643., 1649. és 1652. évi adatok szerint alispánja, 1649-ben pedig országgyűlési követe volt.

Az 1650-es évek elejéről ismét hiányoznak a közgyűlési jegyzőkönyvek. Id. Ráday András újbóli alispánná választásának ideje nem ismert. Tény viszont, hogy egy 1650. november 25-én felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvben alispánként említik. Ettől kezdve számos forrás tükrében követhetjük nyomon Ráday tevékenységét egészen 1655. július 12-éig. Ráday valószínűleg 1656 második felében elhalálozott, mivel 1656. szeptember 15-én PPS vm. generalis congrega-

tiója Füleken arra kötelezte özvegyét, Madách Zsófiát, hogy számoljon el a férjére rábízott közpénzekkel.

Id. Ráday András és Madách Zsófia házasságából származott Ráday II. András, akit 1656. szeptember 15-étől a kútfők PPS vm. szolgabírájaként említenek. Az időpont azonban nem megválasztásának ideje, mivel a korábbi jegyzőkönyvek még nem kerültek elő. PPS vm.-ben tisztségét haláláig viselte, mely feltehetően 1662. február 16. előtt következhetett be. Ugyanis a vármegye generalis congregatiója ekkor hozott határozatot arról, hogy özvegyét, Ordódy Juditot a közpénzekről számoltassák el. Ezt azonban március 4-éről későbbre halasztották. Ifj. András (többször így nevezik) 1652-ben Nógrád vármegye esküdt ülnöki, 1659-ben és 1664-ben szolgabírói tisztét töltötte be.

Testvére, Ráday II. Gáspár PPS vm. alispáni tisztet is viselte. (Róla alább lesz szó.) Leánytestvérük, Ráday Ilona Darvas Jánoshoz ment feleségül, aki szolgabíró, helyettes alispán volt PPS vm.-ben.²

Battik Gergely: 1635–1640

A sarudi Battik család a Heves vármegyei Sarud helységről vette nemesi előnevét. A legkorábbi ismert Battik Pál 1550–1575 között valamikor Nógrád vármegye alispánja volt. Battik Péter 1600-ban Fülek várában katonaként szolgált. A család a 16–17. században Nógrád és PPS vm.-ben birtokos.

Battik Gergely PPS vm. alispánjává választásának pontos idejét és körülményeit a hiányos közgyűlési jegyzőkönyvek miatt nem ismerjük. Először egy 1635. június 19-én Füleken kelt vizsgálati jegyzőkönyvben szerepel alispánként. Tevékenysége egészen 1640. március 27-éig nyomon követhető. A következő hónapban vagy májusban valószínűleg elhunyt, mivel PPS vm. közgyűlése 1640. május 24-én Füleken halála miatt kénytelen volt ideiglenesen Kutassy Györgyöt alispánná választani.

Battik Gergely felesége, Libercsey Fruzsina szintén Nógrád vármegyei nemes és hivatalviselő családból származott. Fiuk, Battik Péter szintén betöltötte PPS vm. alispáni tisztét.³

Kutassy György: 1640. május 24.–július 5.

Kutassy Battik Gergely alispán váratlanul bekövetkezett halála után ideiglenesen választották meg PPS vm. alispánjává. A hivatali ügyintézés folyama-

tosságának fenntartása érdekében cselekedtek így, hiszen azonnal elküldték Divéky Andrást Esterházy Miklós nádorhoz, a vármegye főispánjához, hogy megtudakolják annak álláspontját az új alispán megválasztásának időpontjáról. Divéky 1640. június 11-én jelentette a közgyűlésnek, hogy a nádor által kijelölt nap: 1640. július 5.

Kutassy György PPS vm. adminisztrációjában legkorábban esküdként tűnt fel 1636. február 21-én. PPS vm. sedriáján 1639. május 26-án Füleken megyei dikátorrá nevezték ki. PPS és Csongrád vármegye közös sedriáján 1642. február 13-án Füleken már Kutassy dikátor örökösének 251 forintnyi közpénz tartozásából az elszámolás során 75 forintot elengedtek.

Valószínűleg Kutassy fia az a Kutassy György, aki a forrásokban 1649–1656 között PPS vm. szolgabírájaként szerepel. Tagja volt annak a küldöttségnek, melyet a vármegye nádorhoz menesztett stb. Később a vármegye alispáni tisztét is betöltötte.⁴

Battik János: 1640–1650

A nádor által kijelölt napon, 1640. július 5-én tisztújító közgyűlésre gyűltek össze Füleken PPS vm. nemesei. Az alispáni tisztségre Battik Jánost, Vámosy Istvánt és Mocsáry Istvánt jelölték. Közülük a legtöbb szavazatot Battik János kapta.

Battik János és felesége, Kőrösi Margit neve először az 1638. július 1-jén tartott sedria jegyzőkönyvében tűnik fel, amikor eltiltották Szentimre puszta használatától a patajiakat és fülöpszállásikat. Battik Demök Gergely perében ügyvédként szerepelt 1639. augusztus 18-án PPS vm. sedriáján Füleken.

Az új országgyűlést PPS és Csongrád vármegye együttes közgyűlésén hirdették ki 1642. május 1-jén, melyre a vármegye küldötteinek Battik János alispánt és Thassy János szolgabíróvá választották meg.

PPS vm. 1644–1656 közötti közgyűlési jegyzőkönyvei nem maradtak fenn. Az 1645-től 1650-ig terjedő időszak történéseit a vármegye igazságszolgáltatási irataiban követhetjük nyomon. 1650. január 17-én a vármegyei esküdtek Battik alispán utasítására Pataj mezővárosban vizsgálatot folytattak. Ez az utolsó adatunk, amely még élőként említi az alispánt. Lehetséges azonban, hogy a diszpozíció kiadása után Battik János már elhunyt, mert neve többé nem bukkan fel a jegyzőkönyvekben. Utódjának, id. Ráday András alispánnak hivatali ügyintézésére vonatkozó legelső adatunk 1650. augusztus 30-áról származik.⁵

Id. Ráday András: másodsor, 1650–1655

Földvály János: 1656–1659

Az üresedésben lévő alispáni székre 1656. április 20-án PPS vm. tisztújító ülése nándori Bene Jánost, Földvály Jánost, Libercsey Mihályt és Balogh Dánielt jelölte. A legtöbb szavazatot Földvály János szerezte. Mivel Földvály az ülésen nem volt jelen, a hivatali esküt helyette Vámosy István tette le; egyúttal kötelezték Földváryt az elmaradt eskü jövőbeni letételére.

Földvály Mihály a 15. század elején szerezte a nemességet, majd egy másik Mihály a 16. század végén házassága révén vette fel a bernátfalvi nemesi előnevet. Földvály János apja, Földvály György, aki 1629–1630-ban PPS vm. szolgabírája volt. Anyja nándori Bene Anna.

Földvály János hivatali pályafutása 1632. március 15-én Szécsényben kezdődött, amikor PPS vm. dikátorává választották. Földvály úgy látszik nem serénykedett a dikális adó beszédésében, mert 1632. május 10-én figyelmeztették, hogy vállalt tisztségében járjon el. Ezt azonban aligha tette meg, sőt, lemondott hivataláról. A vármegye Szécsényben, 1632. szeptember 4-én megtartott közgyűlése el is fogadta Földvály János lemondását.

Legközelebb 1649. augusztus 2-án találkozunk vele a vármegye tisztikarában. Ekkor helyettes szolgabíróként végez Aszód–Bag határában tanúkihallgatást. 1656. április 20-án az alispáni székbe emelkedett, amely tisztségében az 1657. augusztus 1-jén Füleken lezajlott tisztújító közgyűlés megerősítette. PPS vm. 1658. február 7-én Füleken tartott sedriáján elfogadta Forgách Ádám érsekújvári generális levelének ajánlását, és e szerint intézkedett a végvári katonaság fegyelmének megőrzése felől. Ennek nagyobb hatékonysága érdekében PPS vm. elhatározta, hogy a szomszéd vármegyékhez küldöttséget meneszt, Földvály János alispánnal az élén. Az 1658. szeptember 12-én megtartott tisztújító ülés elvégezte a hivatalban volt tisztviselők számadásainak felülvizsgálatát, majd újra megerősítette őket tisztségeikben.

Földvály János alispán halálát 1659. május 15-én generális congregatió jelentették be hivatalosan Füleken. Ez az esemény a vármegye nemesei közül többeknek kapóra jött, akik már évekkel előbb is Balassi Imre gróft, Gyarmat várának főkapitányát támogatták PPS vm. főispáni székének megszerzésében. Az ülésen elhatározták, hogy Pápay János szolgabíró és Libercsey Ferenc jegyző személyében küldöttséget

menesztenek Balassi Imréhez, mint főispánhoz, jóllehet évszázados szokás szerint PPS vm. főispánjai mindig a mindenkori nádorok voltak.

PPS vm. sedriája 1660. június 3-án bizottságot állított fel tisztviselőinek pénzügyi elszámoltatása végett. Ezek sorában szerepelt Földváry János is, akinek özvegye, Buday Sára is elszámolt.⁶

Bene János: 1659–1660

A Bene család a Nógrád vármegyei Nándor helységből eredt. Nándori Bene Mihály 1572-ben folyamodott nemességért, amelyet meg is kapott. Nándori Bene János apja Bene András, anyja Kováchy Borbála volt.

Nándori Bene János PPS vm. tisztújító ülésén tünt fel először 1656. április 20-án, éspedig mindjárt az alispánjelöltek között. Bizonyára Nógrád vármegyében viselt hivatali tisztségei predestinálták őt erre a jelöltségre. Nógrád vármegye helyettes alispánja Bene (Bende) János volt 1652-ben Vóxit-Horváth István rendes alispán mellett. Az említett tisztújító ülésen később kinevezték a perceptori számadásokat felülvizsgáló bizottság tagjává.

PPS vm. sedriája 1657. június 7-én elbúcsúztatta távozó megyei tisztviselőit, és a tisztújítás ügyében nándori Bene János alispánt és Libercsey Ferenc jegyzőt kiküldték Wesselényi Ferenc nádor-főispánhoz. Amíg a követek vissza nem tértek, szokás szerint az alispán és a szolgabírák hivatalukban maradtak.

PPS vm. az I. Lipót király által összehívott országgyűlésre 1659. március 13-án nándori Bene János alispánt és Pápay János szolgabírókat küldte. Az országgyűlés 1659. július 21-én kezdődött Pozsonyban. A visszatért országgyűlési követek 1660. január 8-án számoltak be diétai munkájukról Füleken a közgyűlésnek.

Bene János az 1660. május 8-án Füleken tartott generalis congregatióval határozatilag elfogadta azt a javaslatát, miszerint fel kell kérni Wesselényi Ferenc nádor-főispánt, hogy részesítse szigorú figyelmeztetésben Balassi Imre grófot, akit ugyan már leváltottak főispáni tisztségéről, de attól nem hajlandó megválni.

PPS vm. Füleken 1660. június 3-án tartott sedriáján Bene János elszámoltatta saját magát a bizottsággal, amelyről testimoniálist kért, és a vármegye jóváhagyásával kapott is.

PPS vm. lelépő tisztviselőit 1660. július 2-án a szokásos módon elbúcsúztatta. Az 1660. december 9-én

Füleken megtartott tisztújító ülésen nándori Bene János végleg leköszönt, azaz nem is jelöltette magát újra. Utódjává a három jelölt közül iványi Fekete Lászlót választották. Bene János távozásának okát az alispáni tisztségből nem közlik a jegyzőkönyvek, de lépése valószínűleg összefüggött a gróf Balassi Imre önjelölt főispán elleni, a vármegye érdekében vívott küzdelmével.⁷

Fekete László: 1660–1665

Iványi Fekete Lászlót PPS vm. tisztújító ülése 1660. december 9-én választotta alispánná az önként leköszönő nándori Bene János helyébe. Iványi Fekete László Sáros vármegyei családból származott. PPS vm. adminisztrációjában az 1657. március 8-án, Füleken tartott sedria jegyzőkönyvében tűnik fel először, amikor határozatot hoznak arról, hogy 200 forinttal hozzájárulnak várának, Ajnácskönek az építéséhez.

Alispáni működése során az 1661. április 7-ei sedria Pápay János szolgabíró kérésére megidézte Bán Gergely kecskeméti nemest a Pápaynak írt becsmerlő levél tárgyában és elmarasztalta őt „nyelvváltásra”.

Az 1661. április 8-án tartott sedrián iványi Fekete László és a szolgabírák tiltakoztak Wesselényi Ferenc nádor-főispánnál a hadiadó beszédésének új módja ellen, mivel a porták újraszámolását nem végezték el. A megszaporodott munkára való tekintettel 1661. december 15-én a sedrián feleskették az alispán helyettesévé Battik Pétert. Ugyanezen az ülésen a leköszönő tisztviselők, köztük az alispán is elbúcsúzott.

Az 1662. január 19-én tartott tisztújító közgyűlés Koháry István elnöklété alatt megerősítette hivatalában Fekete László alispánt és a szolgabírákat. Koháry István, a nádor teljhatalmú megbízottja 1663. április 26-án Füleken a tisztújító közgyűlésen az alispánt, a szolgabírákat és a jegyzőt tiszükben ismét megerősítette.

A nemesi felkelés ügyében PPS vm. 1663. június 21-én tartott közgyűlést, ezen elhatározták, hogy Wesselényi nádor-főispántól kérnek felvilágosítást, mivel a hódoltságban a legnagyobb a veszély. Fekete László alispánt és Földváry Mihály hevesi követet küldték a nádorhoz. A küldöttek visszatértek és elérték, hogy a személyes felkelés helyett pénzbeli segílyt kell fizetni, illetve bizonyos számú gyalogost kell kiállítani.

Az 1664. december 11-ei közgyűlés jelentette a főispánnak, hogy Fekete László és két szolgabíró (a

másik kettő meghalt) hivatali tisztségüket letették, majd újra megerősítették őket hivatalukban. Az 1665. február 23-án megtartott tisztújító ülés Fekete László, Battik Péter, Kutassy György és Darvas János jelöltek közül Kutassy Györgyöt választotta alispánná. Fekete alispáni működésének idejéről az elszámolás végrehajtásáról szóló „nyugtató levelet” 1665. szeptember 10-én másnapra rendelte kiadni PPS vm. sedriája.

Iványi Fekete László pályafutása ezzel nem ért véget: 1675-ben Fülek várának alkapitánya volt.

Fekete első felesége Hedry Erzsébet, aki szintén Sáros vármegyei családból származott. Második felesége Aszalay Erzsébet, aki korábban kürthy Vámosy Istvánnak, Heves és Külső-Szolnok vármegye alispánjának özvegye volt.⁸

Kutassy György: 1665–1666

Az 1665. február 23-ai tisztújító közgyűlés választotta alispánná, apja, Kutassy György, 1640-ben rövid ideig PPS vm. ideiglenes alispánja volt, anyja Tercsy Borbála. A Kutassyak Gömör és Nógrád vármegyei eredetű család leszármazottai.

Kutassy PPS vm. tisztikarában először 1649. szeptember 17-én szolgabíróként tűnt fel. Fülek várában 1651. augusztus 31-én a klarissza apácák kérésére Cegléd ügyében tanúkihallgatáson vett részt. Ugyancsak szolgabíróként tanúkihallgatást végzett Györke (Galgagyörk) határainak ügyében 1654. november 17-én. Az 1656. április 20-ai tisztújító ülésen helyette mást választottak meg szolgabírónak. Hivatali munkájára azonban továbbra is igényt tartottak, hiszen az 1656. szeptember 15-ei közgyűlés Wesselényi Ferenc nádorhoz küldte követségbe. Szolgabíróságára vonatkozó elszámolását 1657. augusztus 1-jén fogadta el a közgyűlés.

A közgyűlés a török elleni katonai készülődés során, 1658. május 28-án, másokkal együtt ismét a nádorhoz küldte Kutassy Györgyöt, majd a német katonaság ügyében járt a nádornál, akihez a vármegye 1658. november 7-én küldte őt. Követként fordult meg a nádornál Ecsédy János, jászberényi református lelkész börtönből való kiszabadítása érdekében is. A nevezett ugyanis Szűz Máriát szidalmazta nyilvánosan, amiért bíróság elé kellett állítani. 1660. január 8-án vármegyei portaszámláló bizottság tagjává választották.

Az 1659. július 21-én Pozsonyban megnyílt országgyűlésen megyei követ volt, részére követi utasítást adtak. Ebben az időben többször járt I. Lipót ki-

rállynál is, akihez az utasítás szerint mindig a nádoron keresztül vezetett az útja.

Kutassy György, a nádorhoz küldött követ, 1661. február 10-én jelentette a nádor akaratát a sedrián, miszerint a kivetett hadiadót sürgősen be kell fizetni. Ezen a napon ismét a portaszámláló bizottság tagjává választották. Esküdtként szerepel az 1661. április 7-ei sedria jegyzőkönyvében és az 1662. március 9-ei közgyűlésen. Végül a vármegye országgyűlési követe lett: 1662. április 17-én Kutassy György és Gedey András, PPS vm. követei számára elrendelték a követi utasítás kidolgozását. Az 1662. május 19-ei közgyűlés azonban már arról tárgyalt, hogy bakóházy Kutassy György, országgyűlési követ betegsége következtében kénytelen volt Pozsonyt elhagyni és visszatérni. Követi megbízását azonban nem vonta meg tőle a vármegye, ugyanis 1662. szeptember 27-én országgyűlési követnek nevezték, hozzátéve, hogy még mindig beteg.

Az 1663. április 26-án Füleken összejött tisztújító ülés a megyei pénztár elszámoltatása céljából megválasztott bizottságba beválasztotta. Az 1665. február 23-ai tisztújító ülésen a nádor jelöltjei az alispáni székre iványi Fekete László, Battik Péter, Kutassy György és Darvas János voltak. Közülük Kutassy György foglalhatta el az alispáni széket. Egész addigi hivatali pályafutása predestinálta őt erre. Különösen kiemelkedő diplomáciai teljesítménye, nádori és országgyűlési küldötként.

Az 1666. február 11-én összeült sedria március 30-ára tűzte ki az alispán elszámoltatását is, ami meg is történt. Ebben az időben hunyhatott el Kutassy György, mivel az 1666. május 27-ei tisztújításon már nem szerepel a neve. Felesége, Dőry Zsuzsanna, az 1666. június 5-ei közgyűlés jegyzőkönyve szerint az elhunyt férje kezelésében volt iratokat átadta a vármegyének. Ezek az új alispán, Battik Péter kezébe kerültek.

Kutassy György alispán kb. 100 forintos tartozásából az 1666. szeptember 16-án ülésező sedria 50 forintot elengedett az özvegynek. Kutassy házasságából fiú nem származott, ezzel magszakadás történt. Leányuk, Kutassy Katalin, Barátnagy Ferenchez ment feleségül, aki PPS vm. esküdt ülnöke volt 1676. április 13-ától.⁹

Battik Péter: 1666–1672

Apja Battik Gergely, 1635–1640-ig PPS vm. alispánja. Anyja Libercsey Fruzsina, a Nógrád és PPS vármegyében magas tisztségeket viselő család leszá-

mazottja. Battik Péter 1651. augusztus 31-én tűnik fel először, mint Szele (Tápiószele) földesura; ugyanebben a hónapban Kalonda birtokosaként is említik. 1657-ben a Beniczky család ügyvédje volt.

Battikot PPS vm. szolgabíróvá választotta (a választás időpontja ismeretlen). Annyi bizonyos, hogy az 1656. április 20-ai tisztújító közgyűlés, mint volt szolgabíró újra megerősítette őt tisztségében; ugyanekkor a perceptori számadások ellenőrzésére kiküldött bizottság tagjává választották. 1657. június 7-én a pénztári számadásokat ellenőrző bizottság tagja lett. Részt vett az 1659. július 10-én felállított vármegyei bizottság munkájában, amely a vármegye országgyűlési követi számára kidolgozta a követi utasítást. 1660. január 8-án és 1661. február 10-én tagja lett a porták összeszámlálására kiküldött bizottságoknak is.

Battik Pétert 1662. január 19-én a Koháry István elnöklete alatt tartott tisztújító közgyűlésen helyettes alispánná választották. Tagja volt a vármegyei pénztár felülvizsgálatára 1663. április 26-án megválasztott bizottságnak. Neve szerepelt az 1665. február 23-ai tisztújító közgyűlésen az alispánjelöltek között. Az 1665. április 16-án megtartott sedrián bejelentette, hogy távozik helyettes alispáni állásából.

Battikot az 1666. május 27-ei generalis congregatio Füleken alispánná választotta. Gróf Nádasdy Ferenc országbírónak a vármegyéhez intézett levelét 1667. július 28-án olvasták fel a Füleken megtartott közgyűlésen, amelyben Nádasdy a következő országgyűlésig megerősítette hivatalában a vármegyei tisztikart, így Battik Péter alispánt is, de csak egyévnnyi időtartamra. PPS vm. igazgatásában Wesselényi Ferenc nádor-főispán halála (1667. március 23.) után az országbíró lépett ideiglenesen a nádor helyébe, nyilván az új nádor megválasztásáig. Mivel I. Lipót 1681-ig új nádort nem nevezett ki, ezért 1667-től 1670 szeptemberéig Nádasdy Ferenc országbíró, majd 1670. október 18-ától 1681 júniusáig Szelepcsényi György esztergomi érsek, mint királyi helytartók s egyszersmind PPS vm. főispánjai álltak a vármegye élén.

Battik Péter alispán a vm. nevében 1668. június 14-én egy gyilkosságba esett jobbágyot fővesztésre (nyakazásra) ítélte, az áldozat is jobbágyrendű volt. Az országbíró által megadott egyéves alispáni szolgálati idő lejártá után ismét Battik Pétert választották alispánná, 1668. november 15-én a jegyzőkönyv új alispánnak nevezi. Az országbíró újabb levele, melyet 1669. augusztus 27-én a tisztújító közgyűlésen olvastak fel, ismét megerősítette Battik Pétert az alispáni méltóságban.

PPS vm. nemesei 1671. január 14-én tisztújításra gyűltek össze Fülek várában, ahol először kihirdették I. Lipót levelét, amelyben az uralkodó azt közölte a vármegyével, hogy Nádasdy Ferenc országbíró, királyi helytartót, PPS vm. főispánját bebörtönözték, és Szelepcsényi György esztergomi érseket bízta meg a nádor helyettesítésével. Battik Péter alispán azt javasolta, hogy a tisztújító közgyűlést ne tartsák meg, mivel Nádasdy Ferenc országbíró börtönben van, így a teljes tisztviselői kar maradjon meg a helyén. A közgyűlés elfogadta az alispán javaslatát. Nádasdyt 1671. április 30-án Bécsben lefejezték.

A tisztújító közgyűlésre, amelyen Szelepcsényi György esztergomi érsek, királyi helytartó (mint ilyen PPS vm. főispánja) nevében Ebeczky Mihály elnökölt, 1671. szeptember 16-án került sor. Ebeczky közvetítette a királyi helytartó óhaját: erősítsék meg Battik Péter alispánt tisztségében (ez meg is történt).

Az új országbíró, Forgách Ádám, a vármegyei közgyűlés 1672. január 13-án tartott ülésének jegyzőkönyve szerint, Battik Péter alispánt magához rendelte a hadiadó ügyében. Az 1672. augusztus 11-ei tisztújító ülés Béltékyl Pált választotta alispánná Battik Péter helyébe. Battik Péter, volt alispán elszámoltatását 1674. május 21-én végezték el. Battik Péter PPS vm. alispáni székétől történt megválasása után Zólyom vármegyébe távozott. PPS vm. közgyűlése 1673. május 31-én elhatározta, hogy bizonyos ügyek tisztázására „postán” levelet kell küldeni utána Zólyom vármegyébe.

Battik Péter és felesége, boldogházi Kiss Erzsébet, 1659-ben a Zólyom vármegyei Dubravican kúriát vásároltak Dubraviczky Istvántól. Feltételezzük, hogy az 1670-es években itt laktak.¹⁰

Béltékyl Pál: 1672–1682

A vármegyei források Béltékyl Pált és feleségét, Vitkay Erzsébetet először 1660. május 19-én említik, mégpedig egy domonyi részirtok ügyében. PPS vm. sedriáján, 1661. április 7-én Füleken Ráday András szolgabíró bejelentette, hogy előtte Béltékyl Pálné, Vitkay Erzsébet Szécsény várában prokurátort vallott.

Béltékyl Pál hivatali karrierje PPS vm.-ben 1668. augusztus 30-án indult, amikor a sedrián esküdt ülnökként letette a hivatali esküt. Ugyanekkor a korábbi tisztviselőket elszámoltató bizottságba is beválasztották. Béltékyl Pált 1669. április 6-án már Fülek vára

alkapitányaként említik; 1671-ben szintén annak nevezik.

PPS vm. 1672. augusztus 11-én tartott tisztújító közgyűlést, amelyen Szelepcsényi György, esztergomi érsek, királyi helytartó-főispán nevében Dobis István elnökölt. Ezen az ülésen választották Bélteky Pál, füleki alkapitányt alispánná.

Bélteky Pál alispán 1673. június 16–17-én PPS vm. sedriáján Füleken büntetőpert indított Nyéki Gábor, valamint Szabó Mihály nagykőrösi lakos ellen. Mindkettőjüket „törökösséggel” és az ország biztonsága elleni cselekedettel vádolták. A per a Wesselényi-féle összeesküvés vidéki utóregzéseként tartható számon. A fellazult közbiztonságra utal az is, hogy Bélteky 1673. szeptember 15-én PPS vm. sedriáján Lanczary Gergely prépostot erőszakoskodásai miatt „pátens kiadásával” fenyegette meg. A pátens megengedte volna a népnek, hogy Lanczary ellen fegyveresen is felkelhessen.

A tisztújítás során, 1674. május 22-én Béltekyt megerősítették alispáni székében. Bélteky – úgy látszik – katonaként rendet akart csinálni. Javaslatára PPS vm. 1674. augusztus 27-én elhatározta: levelet írni a főgenerálisnak, Esterházy Pálnak, hogy tartsa féken katonáit, akik a községeket opprimálják (elnyomják, leigázzák).

PPS vm. 1676. január 17-én tartott közgyűlésen, melyen Dobis István, „érsek-főispáni megbízott” elnökölt, Bélteky Pált ismét megerősítették alispáni tisztségében. Az 1676. június 22-ei közgyűlésen keményen kifogásolta, hogy a vármegye hódoltságban lakó esküdtei nem hajlandók az elrendelt nyomozásokban részt venni. Bélteky számos büntetőpert indított gonosztevők ellen. Az 1678. április 21-ei tisztújító közgyűlésen újra megszilárdította alispánságát.

Az 1679. július 13-ai közgyűlés elhatározta, hogy küldöttségek révén, amelyeknek tagja lesz a vármegye parasztságának legkevesebb 2-3 képviselője is, a kóborló katonák károkozásait az esztergomi érsek-főispán tudomására hozzák. A küldöttség, ha hasznosnak látszik, felkeresi a főgenerálist, a bécsi Udvari Haditanácsot és I. Lipót királyt is. Számukra az utasítást Bélteky Pál alispán fogalmazta meg, akit PPS vm. 1679. december 7-ei tisztújító közgyűlésen ismételtén megválasztottak alispánnak.

Koháry István, füleki főkapitány magához kérte néhány vármegye követét. 1680. február 8-án a sedria összeállította a követséget, melyet Bélteky Pál alispán vezetett. PPS vm. 1681. április 10-én megtartott közgyűlésen közzétették I. Lipót leiratát, amely sze-

rint Sopronban az országgyűlést 1681. április 28-án fogják megnyitni. A vármegye országgyűlési követei Bélteky Pál alispán és Csemniczky Gáspár jegyző lettek.

Az országgyűlési követek 1681. május 25-én és június 9-én kelt jelentéseit 1681. június 31-én ismertették a közgyűlésen. Ezekből többek között arról értesültek, hogy Esterházy Pált választották meg az ország nádorává. Ettől kezdve tehát a régi rend szerint a vármegye élén újra a nádor-főispán állt. A pozsonyi országgyűlésről megérkezett alispán 1682. április 10-én vett részt ismét a közgyűlésen. A porták újrászámolására, élén Bélteky Pál alispánnal, bizottságot jelöltek ki. Az 1682. június 5-én megtartott sedria a szokáshoz híven bejelentette Esterházy Pál nádornak, hogy a tisztikar megbízatása hamarosan lejár, s össze kell hívni a tisztújító ülést. Bélteky Pál alispán ezután nem szerepel PPS vm. közgyűlési jegyzőkönyveiben.¹¹

Ráday Gáspár: 1682–1689

Apja Ráday András, aki 1628–1635 és 1650–1655 között viselte PPS vm. alispáni tiszteit; anyja Madách Zsófia. Hivatali pályafutását Nógrád vármegyében kezdte: 1665-ben szolgabíró, 1668-ban és 1670-ben esküdt ülnök volt.

Ráday Gáspár PPS vm. területén az 1658. július 22-ei közgyűlési jegyzőkönyvben szerepel először, amikor apjával együtt nádori adománylevelet mutatott be Vány prédiom felének birtoklásáról. PPS vm. sedriáján 1667. szeptember 22-én Füleken esküdt ülnökként hivatali esküt tett.

Ráday Gáspárt PPS vm. közgyűlésén 1682. december 17-én helyettes alispánná választották, ebben a minőségben szerepel 1685-ig. Alispánná választásának időpontja nem szerepel a jegyzőkönyvekben, 1685. augusztus 22-én nevezik először alispánnak, ekkor a vármegye Bercsényi Miklóshoz, a Bányavidék helyettes generálisához küldte követségbe. Eredménytelen útjáról 1685. október 25-én Losoncon számolt be a közgyűlésnek. A nádor levelét, amely megerősítette alispáni tiszteben 1686. május 27-én olvasták fel a losonci közgyűlésen.

A szövetséges keresztény sereg 1686. június 30-án indult első ízben rohamra a budai vár ellen, hogy azt felszabadítsa a török uralom alól. A Gács várában tartott közgyűlésen, 1686. augusztus 14-én PPS vm. nemessége elhatározta, hogy Ráday Gáspár alispánt és Gyürky István jegyzőt elküldi Lotharingiai Károly herceg táborába, hogy „a sereget a vármegye együtt-

ézéséről biztosítsák, neki sikert kívánjanak és hálájukat fejezzék ki”. A felsoroltakon kívül mást nem vittek a seregnek. A közgyűlés 1686. október 19-én PPS vm. teljes tisztikarát Budára küldte, hogy Lotharingiai Károly generálisnak gratuláljanak a nagy győzelem alkalmából.

Ráday Gáspár alispán és Gyürky István jegyző visszatértek a pozsonyi országgyűlésről. Diétai tevékenységükről 1688. március 9-én számoltak be röviden. Ráday, akinek elnökletével 1689. február 4-én a közgyűlés megtárgyalta a katonaság téli elszállásolásának ügyét, utoljára 1689. május 9-én intézkedett alispánként.

Ráday Gáspár és Libercsey Rozina házasságából született Zsófia (Bulyovszky Dánielné), Ilona (Tussay Györgyné) és Ráday Pál (1677–1733), II. Rákóczi Ferenc híres kancellárja. Ráday Gáspár 1708. december 29-én még szerepelt PPS vm. nemeseinek összeírásában. Valószínűleg még 1711-ben is élt.¹²

Werlein János István: 1689–1691

A török iga alól felszabadított Budán 1689. május 18-án tartott először ülést, mégpedig tisztújító közgyűlést PPS vm., melyen Esterházy Pál nádor elnökölt. Ezen rendes alispánnak jelölték Werlein (Verlein) János István (Johann Stephan Werlein) budai kamarai felügyelőt (inspector), akit meg is választottak. Az 1689. november 21-én, szintén Budán tartott közgyűlés határozatot hozott arról, hogy PPS vm. levéltárát a jövőben Budán, Werlein János István alispán házában helyezik el, mivel Laczkovics István jegyző lakása a vármegyén kívül van, és így a levéltárat őrizni nem tudja.

I. Lipót báróságot adományozott Werleinnek, melyet az 1690. február 13-án tartott közgyűlésen hirdettek ki. Ezt követően Werlein Bécsben tartózkodott. 1690. június 26-án a közgyűlés úgy döntött: levelet ír neki, hogy vitesse el a katonaságot a vármegye területéről, ellenkező esetben tönkremegy a nép. Sok eredménye ennek a levélnek nem lehetett. Sőt a nádor-főispán vármegyéhez intézett leiratában, amelyet 1691. január 11-én ismertettek a közgyűlésen, Esterházy a hadiadót napokon belül Caraffa hadikommisszárius kezéhez rendelte; ellenkező esetben executiót fog elrendelni a megyében. 1691. szeptember 4-én közzétették Helfrid Ferdinánd budai adminisztrátor levelét, amelyben 300 szekér szalmát követelt a vármegyétől a Budán ápolt sebesült és beteg

katonák számára. A vármegye úgy rendelkezett, hogy azt Werlein budai házában kell összegyűjteni.

A török kiverése során felszabadult Baranya vármegye is, amelynek alispáni hivatalát még nem szerezték meg. Ezért a pécsi püspök, Radonay Mátyás kérésére a területre Werlein János István PPS vm. alispánja és Sötér Ferenc helyettes alispán szállt ki, „a pécsi districtus határjeleinek ellenőrzése céljából”. Még 1692. április 21-én is PPS vm. igazgatta a „pécsi járást”, amely Bajától délre, Szeremlénél határos volt PPS vm. területével.

A Pesten 1692. március 13-án tartott ülésen hivatalosan is bejelentették Werlein János István elhunytát, amely alkalmából az alispán hű szolgálatait tekintetbe véve, fiának, Werlein János Jakabnak 150 forintot utaltak ki. Az alispán házában elhelyezett vármegyei levéltárat a fiú átadta a vármegyének, amelyről az 1692. október 1-jén ülésezett sedria bizonyító okiratot állított ki.¹³

Ifj. Sötér Ferenc: 1691–1702

Id. Sötér Ferenc neve először 1666. szeptember 16-án tűnik fel PPS vm. sedriájának jegyzőkönyvében, mint szentlőrincikáti földesúr. Özvegyét említi 1672-ben; Bakos Erzsébet ekkor procuratort valott.

Nevezettek házasságából származott ifj. Sötér Ferenc, aki vármegyei ügyintézőként 1683. december 18-án szerepel először; PPS vm. adóbehajtással bízta meg – többek között –, amikor Caraffa generális a megyét elpusztítással fenyegette. Az 1686. június 20-án Gács várában tartott tisztújító gyűlésen szolgabíróvá választották. A vármegye portáinak összeszámlálására kiküldött bizottság tagja lett 1686. október 19-én. A portális adó ügyében azután Gács várából a töröktől visszavett Budára küldte az alispán, ahonnan négy hónap múlva tért vissza, hogy elhanyagolt birtokait rendbe hozza. Követi megbízatásáról 1687. április 30-án a gácsaljai közgyűlésen lemondott.

Sötér Ferenc „önkényeskedéseinek” kivizsgálását rendelte el a helyettes alispán 1687. december 29-én. Ugyanekkor határoztak arról, hogy levelet írnak Beck Menyhért Lipót budai generálisnak egy pesti ház ügyében, amelyben a vármegye tisztviselői tartózkodhatnak, székháza ugyanis nincs a megyének Pest-Budán. Kivizsgálálandónak tartották, hogy a generális a házat magánhasználatra Sötér Ferenc szolgabírónak adta át.

A kecskeméti részközgyűlésen 1688. január 16-án döntés született arról, hogy a hadiadó csökkentése érdekében Sötér Ferenc szolgabíró és Tolvaj Ferenc esküdtet a pozsonyi országgyűlésre delegálják. Ugyanebben az ügyben 1688. március 9-én elhatározták: Sötér Ferencet a nádor-főispánhoz, illetve a király többi tanácsosához küldik Bécsbe. Sötér semmilyen könnyítést sem tudott elérni, ráadásul önkényeskedéssel vádolták; adószedő társai leköszöntek, mondván, hogy az általa kivetett adókat szedje be maga.

Az 1688. augusztus 30-án Kőrösön tartott közgyűlés megállapította Sötér Ferenc szolgabíró leveléből, hogy a nádor-főispán meglátogatni készül a vármegyét. Ezért fogadásának költségeire portális adót vetnek ki. Az 1689. január 22-ei kőrösi közgyűlésen Sötér írásban és szóban lemondott, ennek ellenére az 1689. február 4-én Pesten tartott közgyűlésen szolgabíróként szerepelt.

A nádor-főispán a Budán, 1689. május 18-án megtartott tisztújító közgyűlésen elnökölt, a helyettes alispáni tisztségre Sötér Ferencet találták méltónak. PPS vm. 1690. október 9-én bizottságot állított fel a vármegyében található marhák, lovak és más vagyontárgyak összeírására. A bizottság tagja lett Sötér Ferenc is.

Werlein János István alispán halálának idejét nem ismerjük pontosan. A helyébe lépő Sötér Ferencet 1691. április 26-án, augusztus 24-én, illetve szeptember 4-én is alispánnak nevezik!

I. Lipót király leiratát Sötér Ferenc alispánhoz 1691. október 17-én olvasták fel a közgyűlésen, ez közölte, hogy a pécsi járás és Pécs szabad királyi város „levált” a vármegyéről, és ezek után a területek után PPS vm.-nek már nem kell hadiadót fizetnie. Sötér 1691. december 3-án alispáni és adószedői állásáról lemondott, ennek ellenére továbbra is alispánként szerepel. A nádor-főispán a tisztújító ülésre javaslatba hozta az ő nevét is, ezért alispáni hivatalában 1692. április 21-én Pesten megerősítették.

Az 1693. január 19-én Pesten tartott közgyűlésen Sötér Ferenc alispán javaslatára a vármegye 500 forinttal járult hozzá a romokban álló budai Szűz Mária-templom helyreállításához, amelyben hajdan a magyar királyokat koronázták.

A töröktől visszafoglalt megyék határai bizonytalanok voltak, illetve gyarapítási szándékkal átlépték egymás határait. Sötér Ferenc gróf Zichy Istvánnal tárgyalta Székesfehérvárott Pilis vm. határaitól és Duna-Tisza közti területekről is, mivel Fejér várme-

gye magához csatolta Dab, Bial, Tass, Ágasegyháza, Bankháza, Szentiván, Izdra és Vadász (?) helységeket. Ezek és még mások is a középkorban Fejér vármegye Solt székéhez tartoztak. Az 1694-es évben Sötér többször járt a nádor-főispánnal és Bécsben.

Nógrád és PPS vm. között vita tárgyát képezte a Szentendrei-sziget csúcsán fekvő Kisoroszi falu, amely Sötér álláspontja szerint PPS vm.-t illette meg. Ugyancsak meg kellett vizsgálni Pest város és a vármegye határait, amelyek a török korban bizonytalannokká váltak.

A tisztviselők hivatali idejének lejártát követően, 1696. május 8-án a főpapok, a bárók, a magisztrátus, a nemesség és a plenipotenciáriusok ismét megerősítették Sötér Ferencet az alispáni székben. A nádor-főispán 1696. július 6-ára értekezletre hívta Pozsonyba a vármegye követeit (Zichy István grófot és Sötér Ferenc alispánt).

A nádor-főispán levelét, amelyben azt kérte, hogy hacsak nagyobb hibát nem követtek el, az egész tisztviselői kart válasszák meg újra, 1697. június 17-én ismertették. Ezen a napon végre is hajtották: megint Sötér Ferenc lett az alispán.

Sötér Ferenc alispánságának idejére esett Marsigli gróf kirablásának ügye, amely korábban elő nem fordult veszélybe sodorta a megyét és Sötér alispánt is. Bujdosó Thököly-kurucok, Vékássy István bandája 1699. február 2-án éjjel megtámadta, megsebesítette és kirabolta a Kecskemétről Pest felé szekerező Marsiglit. A császári és királyi udvar Sötér Ferenc alispánt akarta felelőssé tenni, Sötér Kecskemét városra hárította a felelősséget. Sötért súlyos börtönbüntetés fenyegette, végül királyi mandátum írta elő, hogy kártérítésül 1000 imperiálist kell fizetnie. Újabb királyi mandátum már 4500 forintot ítélt meg Marsiglinek. A vármegye 1702. július 10-én 1500 forint tiszteletdíjat ítélt oda Sötér Ferencnek hosszú alispánságára való hivatkozással. Valójában a Sötér család az anyagi romlás szélére került, Sötér pedig ezen az ülésen lemondani kényszerült.

Esterházy Pál herceg, nádor-főispán, egyúttal a kunok és jászok főkapitánya, Sötér Ferencet még 1702 előtt a Kunság és Jászság vicekapitányi rangjára emelte. Sötér nem vált meg teljesen a vármegyei hivatali működéstől: 1703. január 29-én a számadásokat ellenőrző vármegyei bizottság tagjává választották.

Sötér Ferenc hivatali utódjának, Petrovay László alispán fiának, az 1704. december 7-én született Pálnak a keresztapaságát vállalta. Sötér Tamás PPS vm.

szolgabírája, II. Rákóczi Ferenc ezereskapitánya a testvére volt.

Sőtér felesége, Jánossy Zsófia két gyermeket szült: Zsófiát, aki Laczkovics Lászlónak PPS vm. helyettes jegyzőjének a felesége lett és Gábort. Sőtér Gábor leányai révén Tápiósáp birtoka más családokra szállt.¹⁴

Petrovay László: 1702–1707

Született 1672. szeptember 8-án Szentmártonban, keresztelték Ungvárott. Iskoláit Kassán a jezsuitáknál végezte, melyről szép bizonyítványt kapott 1693. szeptember 15-én. Ezután anyai nagyjának, Nyáry Zsigmondnak unokatestvére, herceg Esterházy Pál, PPS vm. nádor-főispánja maga mellé vette, és egyike volt azoknak, akiket 1700-ban a Máramaros vármegyei jobbágytelkek összeírására kiküldött.

A Nyáry-örökösök meghatalmazottjaként 1697–1702 között többször járt Bécsben a Neoaquistica Commissionánál. Ekkoriban Gyöngyösön lakott. 1702-ben Karácsondon építtetett kúriát, ahonnan 1703-ban a kurucok elől el kellett menekülnie. Esterházy Pál nádor-főispán óhajára 1702. július 10-én PPS vm. tisztújító közgyűlése alispánná választotta. Évi fizetése 150 forint volt. A vármegyében teljesen új embernek számított, s korábban semmilyen ügyben nem szerepelt a vármegyei adminisztrációban.

Első feleségével, Wattay János ismeretlen nevű lányával 1701. június 6-án kötött házasságot, aki egy év múlva elhunyt. Második feleségével 1703-ban kötött frigyet, aki Daróczy István Tolna vármegyei alispán, tatai alkapitány Klára Julianna nevű leánya volt.

Az 1703. július 23-án Pesten tartott vármegyei közgyűlésen ismertették Petrovay László alispán Nógrád vármegyével folytatott tárgyalásának eredményét a porták arányos elosztása ügyében. Az 1703. augusztus 21–22-én tartott tisztújító közgyűlésen alispáni tisztségében megerősítették.

A labanc vármegye hatósága a kurucok előnyomulása miatt Pestről átköltözött Budára, 1703. október 8-án már ott tartott részközgyűlést. Petrovay László alispán mindvégig megmaradt a császár pártján, és Budán irányította a kurucok által el nem foglalt vármegyei területet, ami nagyjából a Pilisi járásnak felelt meg. A labanc vármegye jegyzőkönyvei rendkívül hiányosan maradtak fenn, ezért Petrovay László alispán hivatali tevékenységére kevés adattal rendelkezünk. Utoljára 1707. április 11-én szerepelt Budán közgyűlésen. Ezután hunyhatott el. Utószülött

fiát, Lászlót 1707. szeptember 30-án keresztelték a budavári Nagyboldogasszony-templomban. Itt helyezték örök nyugalomra Petrovay László alispánt is 1707. május 17-én a Szent István király oltára alatti sírboltban. Sírkövét nem találták meg, sőt 1889-ben azt a helyet sem tudták megmutatni, ahol Szent István oltára állt.¹⁵

Ifj. Darvas János: 1707–1710

Id. Darvas János 1652–1654-ben Nógrád vármegyei szolgabíróként szerepel. 1657-ben Harta, Solt vármegyei település részbirtokosaként tűnik fel PPS vm. jegyzőkönyveiben. PPS vm. közgyűlése Füleken 1662. február 16-án szolgabírónak jelölte, de nem ő nyerte el a mandátumot. 1665. február 23-án alispáni tisztségre javasolták, de nem ő kapta a legtöbb szavazatot. Esküdt ülnökként esküt tett 1667. szeptember 22-én PPS vm. sedriáján. Elhunyt 1677 elején; ettől kezdve özvegye, Ráday Ilona szerepel a jegyzőkönyvekben.

Az 1677. március 26–27-én tartott sedria protocolumában tűnik fel először Darvas János fia (felesége Gyürky Julianna). Első vármegyei megbízatását 1683. november 27-én adta neki a közgyűlés Losoncon: követségbe küldték a nádorhoz. Az 1683. december 15-ei közgyűlésen első ízben nevezik szolgabírónak. PPS vm. közgyűlése 1683. december 18-án elhatározta, hogy Nógrád és Heves vármegyével közösen követséget küld Rabbata generálishoz. A követség tagjai voltak: Bulyovszky Ferenc, Darvas János és Király Mátyás.

Darvas János és Csemniczky Gáspár miután visszatértek Pozsonyból a nádortól, az 1684. április 10-ei közgyűlésen Gács várában beszámoltak küldetésükről. Darvas a következő évben Pálffy Károly generálisnál járt követségben. Gyürky István helyettes alispán elhunyt után, 1686. október 19-én a közgyűlés Gácsban helyettes alispánná választotta Darvas Jánost, amely megbízatása 1689. május 18-áig tartott. Ismét szolgabíróként szerepelt 1691. szeptember 4-én.

Bár a kuruc korban PPS vm. hivatalilag és területileg is kettészakadt, Petrovay László alispán haláláig, 1707 májusáig ebben a tisztségében egyedül egyszolgált Budán. A kuruc vármegye a kuruccá lett Szolnok várának előterében tartotta részközgyűléseit például 1704. február 20-án Kőrösön. Az általában a Dunáig, illetve Pest város határáig terjedő területet a kuruc oldalra állt helyettes alispánok és szolgabírók igazgatták.

Petrovay László halála megnyitotta az utat a kuruc vármegye előtt az alispánválasztáshoz. Különös süllyel esett latba II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1707. április 13-án, a boldogi részközgyűlésen ismertetett parancsa, melyben felszólította a vármegyét, hogy annak teljes tisztikara a pecséttel együtt jelenjék meg az ónodi országgyűlésen. A vármegye 1659-ben vésetett arany pecsétnyomója ugyanis Petrovay László alispánnal Budán volt. Ezért alispánt kellett választani és pecsétet kellett vésettetni az országgyűlés kezdetére. (A fejedelem május 1-jére hívta össze, maga május 24-én érkezett Ónodra, május 31-én megnyitotta az országgyűlést.)

A jegyzőkönyvek hiányossága miatt nem ismerjük Darvas János alispánválasztásának napját. Legkorábbi ismert alispáni (ordinarius) megnevezése az 1707. november 23-án Boldogon tartott közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható. Ekkor megerősítették tisztében, ami azt jelenti, hogy már korábban megválasztották. Mellette Horváth András töltötte be a helyettes alispáni tisztséget.

A kuruc szenátus, a vármegyei küldöttek, valamint a városok követői 1707. december 12-én ülészetek Kassán II. Rákóczi Ferenc fejedelem elnökletével. Ezen Darvas János alispán és Pataky Gáspár esküdt képviselte a vármegyét. Ezután 1708. január 19-étől április végéig PPS és Nógrád vármegye ülnökeként Korponán az „Ország Tábláján” működött, levelében azonban kérte a vármegyét, hogy a november 1-jén újrakezdődő bírósági ciklusra válasszanak alkalmasabb személyt.

Ideje letelvéen, 1709. április 8-án a tisztviselők sorában lemondott állásáról, de alispánját újra megerősítették. A megye hatósága 1709–1710-ben kiszorult a vármegye területéről. Darvas János alispán Egerben benyújtott elszámolását az 1710. július 7-én Gyöngyösön tartott közgyűlés nem fogadta el. Ezen az ülésen távollétében Osztróluczky Jánost választották alispánná.¹⁶

Osztróluczky János: 1710–1711

A kuruc PPS vm. utolsó alispánja. A megye jegyzőkönyveiben először 1691. június 7-én tűnik fel neve, feleségével, Justh Judittal együtt. Családja eredetileg Zólyom vármegyei volt, amely átszarmazott Nógrád vármegyébe. Apja Osztróluczky Boldizsár, anyja Géczy Mária.

Első hivatalos megbízatását esküdtként, 1710. május 20-án Egerben kapta a közgyűléstől, amikor II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez küldték másodmagával, a vármegye tartozásainak mérséklése ügyében. Munkácson járt 1710. június 6-án a vármegye követeként. A Gyöngyösön, 1710. július 7-én megtartott közgyűlésen távollétében alispánválasztották.

Ennek ellenére vállalta az alispánságot, bár világos lehetett előtte is, hogy a kuruc szabadságharc csillaga lemenőben van. A tisztújító közgyűlés harmadmagával azonnal el is küldte Egerbe Esterházy Antal generálishoz tárgyalni. Dévay András ítéletmester jelentette is Bercsényi Miklósnak, Gyöngyösön 1710. július 20-án kelt levelében, hogy Osztróluczky János alispán, Wattay János esküdt és Radványi Ferenc jegyző közreműködésével elvégezte a szarvasmarhák összeírását.

További alispáni tevékenységére nézve nem találunk adatokat. Aszód község előljárósága a helyi postamester császárpárti hűségét bizonyította 1712. május 3-ai levelében, amelyet igazolt Libertini János, Osztróluczky János aszói földesúr provizora is.

Osztróluczky János, a kuruc PPS vm. utolsó alispánja Osztrólukán, az ősi birtokon, Zólyom vármegyében hunyt el 1712-ben. Feleségének, Justh Juditnak sikerült az 1683-ban királyi adományként nyert Aszód birtokában maradnia. Leánya, Osztróluczky Judit és Podmaniczky János 1715. július 21-én léptek házasságra. Aszód sorsa ettől kezdve a Podmaniczky család történetéhez kötődött.¹⁷

Horváth Lajos

FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

Asztalos 1997: Asztalos István: Kisváros a Galgamentén. Aszód, 1997.

Bánkúti: Bánkúti Imre: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. I–II. Bp., 1996.

Borosy: Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1638–1711. I–

V. Bp., 1983–1987 (Pest Megyei Levéltári Füzetek 6., 10., 11., 14.; Sorozatszerkesztő: Egey Tibor).

Borosy ig.: Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok. 1589–1660. I. Bp., 1998 (Pest Megyei Levéltári Füzetek 27.; Sorozatszerkesztő: Egey Tibor); Borosy–Kisfaludy–Szabó: Borosy András–Kisfaludy Ka-

talin–Szabó Attila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok. II. 1661–1720. Bp., 1999 (Pest Megyei Levéltári Füzetek 30.; Sorozatszerkesztő: Egey Tibor).

HL 1988: Horváth Lajos: Az Ujszászi család a XV–XVI. században. In Zounuk 3. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve (Szerkesztő: Botka János). Szolnok, 1988.

HL 1995: Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése 1659-ig. Bp., 1995 (Pest Megyei Levéltári Füzetek 24.; Sorozatszerkesztő: Egey Tibor).

HL–Kovacsics: Horváth Lajos–Dr. Kovacsics József: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 15. Pest megye. Bp., 2000.

Karácsonyi: Karácsonyi János: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900.

Mocsáry: Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmértése. I–IV. Pest, 1820–1826.

Nagy Iván: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865.

JEGYZETEK

¹ HL 1988, 9–18; HL 1995, 110, 137–140, HL–Kovacsics, 19–41.

² Nagy Iván, IX. Pest, 1862. 548, 550–551; *Turul*, 1889. 171; Karácsonyi, 930, 1294; Borosy I., No. 271–21, 271–19, 756; Borosy ig. I., No. 9, 13–14, 55, 128. – Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az Igazságszolgáltatási iratok I. kötetében a 6. sz. alatt közölt és 1612. július 14-ére keltezett határjárású jegyzőkönyv idejének megállapítása hibás. Belső kritikát alkalmazva megállapíthatjuk, hogy az iratban említett Tarnóczy Mátyás 1651-től haláláig, 1655-ig volt váci püspök. Vö. erről: Nagy Iván, XI. Pest, 1865. 59. – Ebből az is következik, hogy 1612-ben Ráday András sem lehetett PPS vm. alispánja.

³ Mocsáry, IV., 232; Nagy Iván, I. Pest, 1857. 254–255, Borosy ig. I. No. 14, 21, Borosy I. No. 103.

⁴ Borosy I. No. 103–107, 131, 271–3, 271–22; Borosy ig. I. No. 15–16, 49.

⁵ Borosy I. No. 12, 76, 109, 113, 150, 163; Borosy ig. I. No. 53, 58.

⁶ Borosy I. No. 271–2, 354, 425, 500, 501, 552, 614; Nagy Iván, IV. Pest, 1858. 226–229. Borosy ig. I. No. 10–12, 46; Borosy V. No. F 3, 5, 10; HL 1995 143–147.

⁷ Nagy Iván I. Pest, 1857. 290–291; Mocsáry, IV. 233; Borosy I. No. 271–2, 348, 565, 572, 604, 614, 624, 638, 658.

⁸ Nagy Iván, I. 70; IV. 145; V. Pest, 1858. 79; Borosy I. No. 288, 688, 700, 737, 745, 811, 831, 844, 883, 891, 960; HL 1987 78.

⁹ Nagy Iván, VI. Pest, 1859. 518; Borosy ig. I. No. 49, 68, 114; Borosy I. No. 271–3, 271–22, 353, 484, 508, 576, 584, 603, 606, 659, 669–670, 673, 688, 760, 768, 779, 791, 814, 891; II. No. 999–1000, 1026, 1055, 1777.

¹⁰ Borosy ig. I. No. 68, 76, 135, Nagy Iván, VI. 250–251; Borosy I. No. 271–3, 271–9, 349, 566, 576, 673, 746, 814, 891, 921; II. No. 1011, 1138, 1249, 1296, 1362, 1444–1445, 1498–1499, 1522, 1585, 1649, 1671.

¹¹ Borosy ig. I. No. 169; Nagy Iván, I. 288; Borosy I. No. 689; II. No. 1288, 1292, 1332, 1446, 1585, 1653–1654, 1669, 1673, 1682, 1695, 1797, 1923, 1970, 1989, 1999; III. No. 2088, 2099, 2125, 2127, 2136.

¹² Nagy Iván, IX. 550–551; Borosy I. No. 503; II. No. 1157; III. 2138, 2153, 2191, 2194, 2209, 2217, 2220, 2283, 2335, 2342; V. 4838.

¹³ Borosy III. No. 2343–2344, 2350, 2390, 2408, 2446–2447, 2479, 2547, 2560, 2581.

¹⁴ *Turul* (1886) 193; *Petrovay György*: A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig. *Turul* (1897) 115; Nagy Iván, X. Pest, 1863. 321–322; Borosy II. No. 1050, 1549; III. No. 2153, 2209, 2220, 2234, 2246, 2250, 2267, 2269, 2273, 2284–2287, 2300, 2331, 2335, 2344, 2483, 2510, 2523, 2531, 2554, 2563, 2604, 2640, 2647, 2740, 2758, 2878, 2883, 3031; IV. No. 3395, 3402–3404, 3438, 3455, 3458, 3467, 4039, 4050, 4154; V. No. F 21; *Gróf László*: Marsigli gróf élete VI. rész (A kecskeméti kaland). In *Cartographica Hungarica*, (2000. május) 7. sz. 31–34.

¹⁵ Borosy IV. No. 4039; V. 4246, 4267, 4318, 4378; *Petrovay Gy.*: i. m. 114–115.

¹⁶ Nagy Iván, III. Pest, 1857. 242–247; Borosy I. No. 405, 757, 891; II. No. 1157, 1856; III. No. 2149, 2151, 2154, 2166, 2185, 2221, 2344, 2488; V. No. 4555, 4582, 4586, 4604, 4734, 4867; *Horváth Lajos*: Szolnok vára és Pest-Pilis-Solt vármegye. 1703–1710. In Zounuk 6. Levéltári Évkönyv (Szerkesztő: Botka János). Szolnok, 1991. 47–64.

¹⁷ Nagy Iván, VIII. Pest, 1862. 299–301; *Csapó György*: Az osztroluczki Osztroluczky család története. *Turul* (1994) 3. sz. 67–74; Borosy III. No. 2457; V. No. 4997, 5028, 5043, 5049; Bánkúti II. 832, 911; Asztalos 1997. 153–164.

A ZEBEGÉNYI MONOSTOR TÉNYLEGES ELŐLJÁRÓINAK ÉS CÍMZETES APÁTJAINAK ARCHONTOLÓGIÁJA

Az alábbi publikációban – némi történeti áttekin-
tés után – a zebegényi bencés monostor tényleges
előljáróinak és címzetes apátjainak az archontoló-
giájával ismerkedhetünk meg. A zebegényi apátok és
a zebegény-hegyi címzetes apátok névsorát eddig
többben – például Rupp Jakab¹ vagy Sörös Pongrác² –
is közölték, de ezek mindegyike nagyon hiányos, sőt
igen sok téves adatot is tartalmaz.

A zebegényi bencés monostor vázlatos története³

A zebegényi Szent Benedek-rendi monostor –
amely tulajdonképpen két társmonostorból, a Bara-
nya vármegyei zebegényi anyamonostorból (jelenleg
a Baranya megyei Szebény), illetve annak birtokából,
a Hont vármegyei Almásból állt – pontos alapítási
idejével és körülményeivel még adós a történettudo-
mány.

Az apátsággal kapcsolatban az első, hitelesnek
tartott adat 1251-ből származik. Egy ebben az évben
kiadott oklevélben szerepel ugyanis először a Szent
Mihály főangyal tiszteletére szentelt zebegényi ben-
cés monostor. (Almás falu – a mai Zebegény – első
okleveles említése 1280-ban történik.)

Annyit bizonyosan lehet még tudni, hogy az ere-
deti apátság a Baranya vármegyei volt, és a mai
Zebegény csak a 15. században vette fel anyamonos-
torának és egyben birtokközpontjának a nevét. 1420-
ban már mindenesetre két zebegényi Szent Mihály-
monostorról, a pécsi, illetve a váci egyházmegyében
fekvőkről szólnak a források.

A monostort 1397-ben – egy esztergomi vizitáció-
ban – a megyés püspök joghatósága alól kivett, és az
esztergomi érsek jurisdíctiója alá helyezett egyházak
között sorolják fel. 1464-ben pedig II. Pius pápa egy
oklevelében már egyértelműen arról ír, hogy az apát-
ság az esztergomi főegyházmegye alá tartozik.

A 15. század közepén a monostor kommandába –
azaz világiak kezére – került, és ennek következtében a
bencések itteni működése megszűnt. 1452-ben már egy
domonkos rendi szerzetest említenek kormányzójaként,

majd 1483-ban I. Mátyás király egy világi papnak, Er-
nuszt Zsigmond pécsi püspöknek adományozta a mo-
nostort. A források szerint az apátság ekkor már rész-
ben elpusztult, elhagyott, konvent nélkül egyházi intéz-
mény volt. A bencések zebegényi monostora így csend-
ben – tehát nem a tatár és nem a török támadások kö-
vetkeztében –, a 15. század második felében enyészett el.

A zebegény-hegyi címzetes apáti titulus⁴

A címzetes apáti – és préposti – titulusok adomá-
nyozása egy speciálisan magyar egyházi intézmény
volt. A csaknem másfél évszázados török megszállás
után – de még a jóval korábban, a tatárjárás követ-
keztében, vagy más történelmi okból kifolyólag –
megszűnt szerzetesrendi prépostságok és apátságok,
valamint a társaskáptalani prépostságok javait a vilá-
giak foglalták le, és így csak azok címeit adományoz-
hatták az arra érdemes papi személyeknek.

Az első személy, aki ilyen típusú adományban ré-
szesült, Kolosvári János csanádi püspök volt. Őt
1557-ben nevezték ki kolozsmonostori címzetes apát-
tá. Ettől kezdve – tehát a 16. század közepétől – vált
gyakorlattá ezen egyházi intézmény működtetése.

Az adományozó minden esetben a magyar ural-
kodó volt, aki úgynevezett főkegyúri jogánál fogva
gyakorolta ezen privilégiumot. Ebben a rendszerben
csak az 1921-ben történt trónfosztás hozott változást,
amely megszüntette IV. Károly királynak ezen jogát
is. Ettől kezdve az egyes egyházmegyék ordináriusai
nevezhették ki a címzetes apátokat. Ezt 1934. július
25-én XI. Pius pápa is megerősítette egy brevéjében.
Az egyes főpásztorok azonban csak azoknak az apát-
ságoknak a címeit adományozhatták oda az arra ér-
demes papoknak, amelyek területe valamikor saját
egyházmegyéjük területén feküdt. A zebegényi apát-
ság esetében ezt a jogot az esztergomi – 1993-tól
esztergom-budapesti – főegyházmegye mindenkor
ordináriusa gyakorolhatta, gyakorolhatja.

A 15. század második felében megszűnt zebegényi
monostor apáti címét először 1629-ben adományoz-

ták oda zebegényi, pontosabban zebegény-hegyi apátság néven. Ezt követően a titulus – több kisebb, egy-két éves „széküresedést” kivéve – egészen napjainkig mindig be volt töltve. Ez alatt a 375 év alatt 25 arra érdemes egyházi személy nyerte el az „apáti szék”-et. Közülük tízen esztergomi kanonokként, öten esztergomi főegyházmegyés papként, hárman győri kanonokként, ketten csanádi kanonokként, egy-egy személy veszprémi, nyitrai, besztercebányai, pozsonyi és eperjesi (görög katolikus) kanonokként érdemelte ki az apáti címet. A 25 személyből hárman címzetes – illetve választott – püspökként, öten pedig megyés-püspökként fejezték be egyházi pályafutásukat, illetve életüket.

A zebegényi bencés monostor – mint már említettük – eredetileg a Szent Mihály titulust viselte. Az első címzetes apátok adományleveleiben azonban nem esik szó a monostor védőszentjéről. Majd 1686-ban – Csedő Mihály esztergomi kanonok kinevezésekor – feltűnik a „Boldogságos Szűz Mária” patrocíniumi megnevezés. Hogy ezt pontosan meddig viselte a zebegény-hegyi címzetes apátság azt nem tudjuk, de az bizonyos, hogy a 19. század közepén még így hívják, a 20. század elején azonban már a Szent Benedekről nevezett címzetes apátságként említik a források, és jelenleg is ezt a titulust viseli.

ARCHONTOLÓGIA

A zebegényi monostor tényleges előjárói

BENEDEK ⁵	1332
Említve: 1332. november 8-án, ⁶ mint a zebegényi monostor apátja.	
FÜLÖP ⁷	1335
Említve: 1335. szeptember 6-án, ⁸ mint a zebegényi monostor apátja.	
HENRIK ⁹	1342
Említve: 1342. június 2-án, ¹⁰ mint a zebegényi monostor apátja.	
KRIZOGON ¹¹	1346
Említve: 1346. február 5-én, ¹² mint a zebegényi monostor apátja.	
DOMOKOS	1394
Említve: 1394. június 6-án, ¹³ mint a zebegényi monostor apátja.	
ISTVÁN ¹⁴	1409–1411
Említve: 1409-ben ¹⁵ és 1411. január 19-én, ¹⁶ mint a zebegényi monostor apátja.	

DOMOKOS 1418
Említve: 1418. október 17-én,¹⁷ mint a zebegényi monostor apátja.

Balázs fia JÁNOS 1420
Említve: 1420. június 19-én,¹⁸ mint a zebegényi apátság elnyeréséért – a pápához – folyamodó bencés szerzetes. Arról azonban, nem emlékeznek meg a források, hogy kérelme meghallgatásra talált-e.

GYÖRGY¹⁹ 1424–1429
Említve: 1424. február 15-én,²⁰ 1426. augusztus 3-án²¹ és 1429. február 23-án,²² mint a zebegényi monostor apátja.

TAMÁS²³ 1449
Említve: 1449. november 19-én,²⁴ mint a zebegényi monostor apátja.

VINCE²⁵ 1452
Említve: 1452. június 10-én,²⁶ mint a zebegényi monostor volt apátja.

SZENTDÉNESI TAMÁS domonkos rendi szerzetes²⁷ 1452
Említve: 1452. június 10-én,²⁸ mint a zebegényi monostor kormányzója.

ERNUSZT ZSIGMOND pécsi megyés püspök²⁹ 1483–1505
Született: Budán, 1450 körül.
Az apátságot elnyerte: 1483. május 27-én³⁰ (pécsi egyházmegye)
M meghalt: 1505-ben.

A zebegény-hegyi címzetes apátok

ÚJVÁRI FARKAS³¹ 1629–1637
Született: Érsekújváron, ismeretlen időpontban.
Pappá szentelték: 1611 előtt.
Kinevezték: 1629. január 15-én, mint esztergomi kanonokot és nyitrai főesperest.³²
Lemondott: 1637-ben.
M meghalt: Érsekújváron, 1638-ban, mint esztergomi örkanonok.

BAGHY JÓZSEF³³ 1637–1642
Született: Gyöngyösön, 1605 körül.
Pappá szentelték: Nagyszombatban, 1628-ban.
Kinevezték: 1637. május 2-án, mint esztergomi kanonokot.³⁴
M meghalt: Érsekújváron, 1642-ben, mint esztergomi éneklőkanonok, érsekújvári plébános és zebegény-hegyi címzetes apát.

„SZÉKÜRESEDÉS” 1643–1645

- LUZSÉNSZKY JOACHIM³⁵ 1646–1674
Pappá szentelték: Bécsben, 1629. szeptember 22-én.
Kinevezték: 1646. április 23-án, mint esztergomi kanonokot és nyitrai főesperest.³⁶
Áthelyezték: 1674. december 9-én a szerémi püspöki székhelybe.
M meghalt: Szepeshelyen, 1682. február 6-án, mint szepesi prépost és volt váradi megyés püspök.
- „SZÉKÜRESEDÉS” 1675
- JANY FERENC³⁷ 1676–1677
Született: Itáliában, ismeretlen időpontban.
Pappá szentelték: 1673 előtt.
Kinevezték: 1676. május 12-én, mint esztergomi kanonokot és sasvári főesperest.³⁸
Áthelyezték: 1677. június 4-én a pécsváradi apáti „székbe”.
M meghalt: 1703-ban, mint volt szerémi és csanádi megyés püspök.
- FENESY GYÖRGY³⁹ 1677–1686
Született: Sopronban, 1632. április 7-én.
Pappá szentelték: 1656 előtt.
Kinevezték: 1677. június 4-én, mint esztergomi kanonokot, szenttamási prépostot és pécsváradi apátot.⁴⁰
Áthelyezték: 1686. december 16-án az egri püspöki székhelybe.
M meghalt: Jászón, 1699. március 4-én, mint egri megyés püspök.
- CSEDŐ MIHÁLY⁴¹ 1686–1689
Született: Szentgyörgyön (Erdély), 1642 körül.
Pappá szentelték: 1671 előtt.
Kinevezték: 1686. december 16-án, mint esztergomi kanonokot és tornai főesperest.⁴²
M meghalt: Nagyszombaton, 1689. január 12-én, mint esztergomi kanonok, tornai főesperes és zebegény-hegyi címzetes apát.
- BARTHA MIHÁLY⁴³ 1689–1703
Született: ismeretlen helyen, 1637 körül.
Pappá szentelték: 1669 előtt.
Kinevezték: 1689. március 15-én, mint esztergomi kanonokot.⁴⁴
M meghalt: Nagyszombaton, 1703. július 12-én, mint esztergomi kanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.
- „SZÉKÜRESEDÉS” 1704
- GURABY MÁTYÁS⁴⁵ 1705–1713
Született: ismeretlen helyen és időpontban.
Pappá szentelték: 1687 előtt.
Kinevezték: 1705. július 4-én, mint győri kanonokot és soproni főesperest.⁴⁶
M meghalt: Győrben, 1713. március 20-án, mint győri kanonok, soproni főesperes és zebegény-hegyi címzetes apát.
- „SZÉKÜRESEDÉS” 1714–1716
- ZÁDORY MIHÁLY⁴⁷ 1717–1741
Született: ismeretlen helyen és időpontban.
Pappá szentelték: Bécsben, 1696. szeptember 22-én.
Kinevezték: 1717. január 6-án, mint veszprémi nagyprépostot.⁴⁸
M meghalt: Veszprémben, 1741. január 14-én, mint prisztinai címzetes püspök és zebegény-hegyi címzetes apát.
- KÁROLYI LŐRINC⁴⁹ 1741–1747
Született: ismeretlen helyen, 1668 körül.
Pappá szentelték: 1708 után.
Kinevezték: 1741. március 12-én, mint győri nagyprépostot.⁵⁰
M meghalt: Győrben, 1747. március 21-én, mint szardonai választott püspök, győri nagyprépost és zebegény-hegyi címzetes apát.
- NEUMAYR JÁNOS⁵¹ 1747–1766
Született: Nagyszombaton, 1696. október 27-én.
Pappá szentelték: 1725-ben.
Kinevezték: 1747. május 31-én, mint bazini plébános.⁵²
M meghalt: Bazinban, 1766. október 27-én, mint bazini esperes-plébános és zebegény-hegyi címzetes apát.
- Gróf KEMÉNY LÁSZLÓ⁵³ 1766–1787
Született: Erdélyben, ismeretlen időpontban.
Pappá szentelték: Rómában, 1754 és 1756 között.
Kinevezték: 1766. decemberében, mint esztergomi kanonokot.⁵⁴
M meghalt: Erdélyben, 1787. szeptember 29-én, mint esztergomi kanonok, nyitrai főesperes és zebegény-hegyi címzetes apát.
- „SZÉKÜRESEDÉS” 1788–1789
- KŐSZEGHY LÁSZLÓ⁵⁵ 1790–1800
Született: Szegeden, 1745. június 27-én.
Pappá szentelték: Grazban, 1776. június 1-jén.
Kinevezték: 1787. után, mint csanádi olvasókanonokot.⁵⁶
Áthelyezték: 1800. augusztus 16-án a csanádi püspöki székhelybe.
M meghalt: Temesváron, 1828. január 4-én, mint csanádi megyéspüspök.
- „SZÉKÜRESEDÉS” 1801–1805
- KIRÁLY JÓZSEF⁵⁷ 1806–1807
Született: Komáromban, 1737. április 4-én.
Pappá szentelték: Nagyszombaton, 1761-ben.
Kinevezték: 1806-ban, mint esztergomi kanonokot.⁵⁸
Áthelyezték: 1807. október 30-án a pécsi püspöki székhelybe.

Meghalt: Balatonfüreden, 1825. július 17-én, mint pécsi megyéspüspök.

KŐSZEGHY JÓZSEF⁵⁹ 1808–1812
Született: Szegeden, 1750. március 15-én.

Pappá szentelték: 1781 körül.

Kinevezték: 1808-ban, mint csanádi kanonokot.⁶⁰

Meghalt: Temesváron, 1812. december 24-én, mint csanádi örkanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.

„SZÉKÜRESEDÉS” 1813–1814

HÁBEL FERENC⁶¹ 1815–1846

Született: Trencsénben, 1760. október 12-én.

Pappá szentelték: Budán, 1783. október 28-án.

Kinevezték: 1815-ben, mint nyitrai kanonokot.⁶²

Meghalt: Nyitrán, 1846. október 13-án, mint dulmi választott püspök, nyitrai nagyprépost és zebegény-hegyi címzetes apát.

FOGT JÓZSEF⁶³ 1847–1858

Született: ismeretlen helyen, 1776. augusztus 15-én.

Pappá szentelték: Besztercebányán, 1799-ben.

Kinevezték: 1847-ben, mint besztercebányai éneklőkanonokot.⁶⁴

Meghalt: Besztercebányán, 1858. április 17-én, mint besztercebányai olvasókanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.

„SZÉKÜRESEDÉS” 1859

HAJEK ÁDÁM⁶⁵ 1860–1866

Született: ismeretlen helyen, 1789. december 23-án.

Pappá szentelték: 1812. augusztus 26-án.

Kinevezték: 1860-ban, mint pozsonyi kanonokot.⁶⁶

Meghalt: Pozsonyban, 1866. május 6-án, mint pozsonyi kanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.

„SZÉKÜRESEDÉS” 1867

SOMOGYI KÁROLY⁶⁷ 1868–1888

Született: Tiszaföldváron, 1811. április 1-jén.

Pappá szentelték: Pesten, 1834. április 11-én.

Kinevezték: 1868. február 21-én, mint esztergomi kanonokot.⁶⁸

Meghalt: Esztergomban, 1888. március 20-án, mint esztergomi éneklőkanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.

BEIDL ALAJOS⁶⁹ 1888–1902

Született: Temesváron, 1844. március 27-én.

Pappá szentelték: Pesten, 1866-ban.

Kinevezték: 1888-ban, mint győri kanonokot és pápai főesperest.⁷⁰

Meghalt: Győrben, 1902. március 13-án, mint győri éneklőkanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.

HODOBAY ANDOR⁷¹ 1902–1914

Született: Tarcafőn, 1855. augusztus 11-én.

Pappá szentelték: Eperjesen, 1878. december 18-án.

Kinevezték: 1902. április 19-én, mint eperjesi kanonokot.⁷²

Meghalt: Eperjesen, 1914. szeptember 24-én, mint eperjesi örkanonok és zebegény-hegyi címzetes apát.

JESZENSZKY KÁLMÁN⁷³ 1914–1946

Született: Balassagyarmaton, 1873. október 11-én.

Pappá szentelték: Esztergomban, 1896. június 28-án.

Kinevezték: 1914. november 20-án, mint balassagyarmati plébánost.⁷⁴

Meghalt: Esztergomban, 1946. január 29-én, mint esztergomi kanonok, szentistvánvári prépost és zebegény-hegyi címzetes apát.

„SZÉKÜRESEDÉS” 1947–1949

Dr. ZAYMUS GYULA⁷⁵ 1950–1967

Született: Budapesten, 1893. május 17-én.

Pappá szentelték: Esztergomban, 1918. július 7-én.

Kinevezték: 1950-ben, mint Budapest-lőportárdüllői plébánost.⁷⁶

Meghalt: Budapesten, 1967. január 25-én, mint nyugalmazott Budapest-lőportárdüllői plébános és zebegény-hegyi címzetes apát.

SZÉCSI ANTAL⁷⁷ 1968–1979

Született: Nyitrabányán, 1900. április 17-én.

Pappá szentelték: Bécsben, 1923. július 8-án.

Kinevezték: 1968-ban, mint Budapest-örökimádási templomigazgatót.⁷⁸

Meghalt: Budapesten, 1979. július 21-én, mint Budapest-örökimádás templomi templomigazgató és zebegény-hegyi címzetes apát.

Dr. BODA LÁSZLÓ⁷⁹ 1980-tól

Született: Drégelypalánkon, 1929. november 23-án.

Pappá szentelték: Esztergomban, 1953. június 14-én.

Kinevezték: 1980-ban, mint a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia tanárát.⁸⁰

Merényi-Metzger Gábor

KÉPMELLÉKLET

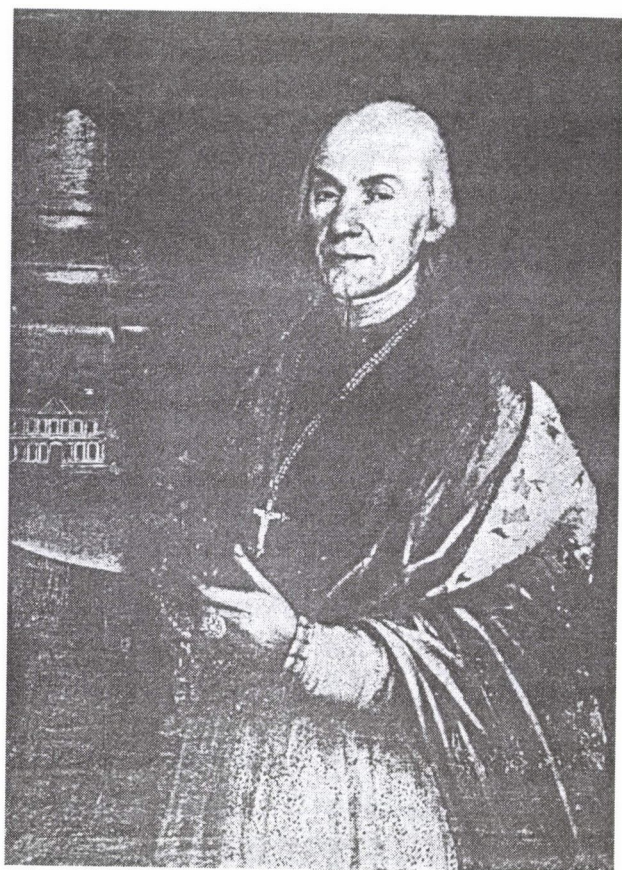
Anno 1629.

fol. 819 Ann

Nos Ferdinandus, etc. Memoria commendamus tenet presentium significan-
 quibus concessi universis. Quod nos indultis meritis ac virtutibus, meritisque
 honestatis, et alijs animi donis fidelis nri honorabilis Wolfgangi Wyuari
 Canonici Ecclesie Cantabrigie, quibus eundem ab Altissimo Juri-
 gentum et ornatum etc. et universorum fidelium nrorum fide digno Testimonio
 cognovimus. Eundem itaque tanquam Personam idoneam et benemerentem
 ad Abbatiam de Monte S. Margarethe vocatam, a consensibus jam impo-
 sitis possidere eandem, per nos de facto etiam premissis bullis, atque in di-
 ctis Juribus deditis hanc eligendum et nominandum ac si cui nri
 est, tanquam ordinario suo Pro confirmatione auctoritate confirmandum et
 eandem Abbatiam, simul cum omnibus eisdem Bonis et Praeibibus, In-
 ventibus, Possessionibus, curiis, oblationibus, prout debent redditi bus
 pertinentiis, et emolumentis, quibuscumque ubique in Regno nro Hungarie con-
 sistentibus, ad eandem Abbatiam de Monte S. Margarethe et ab antiquis Personis et Personis
 dicti Austriacae Imperatoratus nri Regi, quod generaliter in omnibus
 dicti Regni nri Hungarie, Ecclesijs et Beneficijs, in hac parte quoniam
 Hungarie Regum predecessorum nrorum Bone memorie, optimis Juribus
 et iuris dignoscitur, Cosato Wolfgango Wyuari, laudam du-
 ximus et confirmavimus. Ita tamen ut nunc ad dicta, divisione in dicta le-
 gisla tua, in quantum Consensibus ratis fuerint, diligenter ac se-
 dulo obis Bonis et eisdem Abbatibus non detur et ablatum
 ad Petrus abbatem et disoluta pro Possessione sua restantem, et re-
 currendum libeat, et oritur, Juris eligimus, nominamus, et sel-
 ventamus, tamque ac confirmamus; hac nram auctoritate et Testimo-
 nis litterarum. Datum in Civitate Vindobona, die Decima quinta
 Mensis Januarij Anno Domini Millesimo Sexcentesimo vigesimo nono,
 Regni nrorum Romanorum, Hungarie, et reliquarum Partium
 Bohemiarum anno Indictionis

479.

Indultum pro Joanne Kargesio Philosophiae
 et Medicinae Doctore, ut Medicam suam artem
 in Hungaria exercere possit.

Kőszeghy László

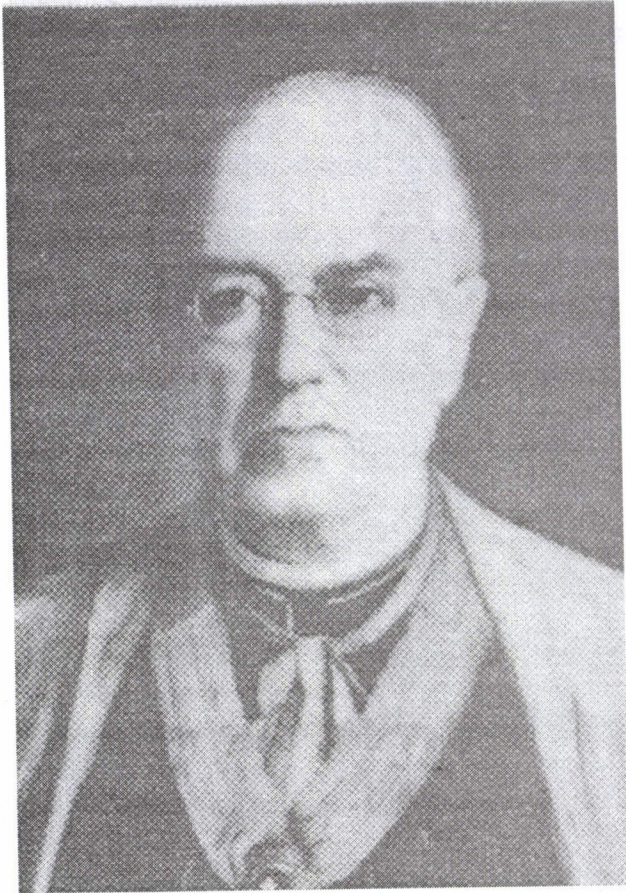
Király József

Somogyi Károly

Hodobay Andor

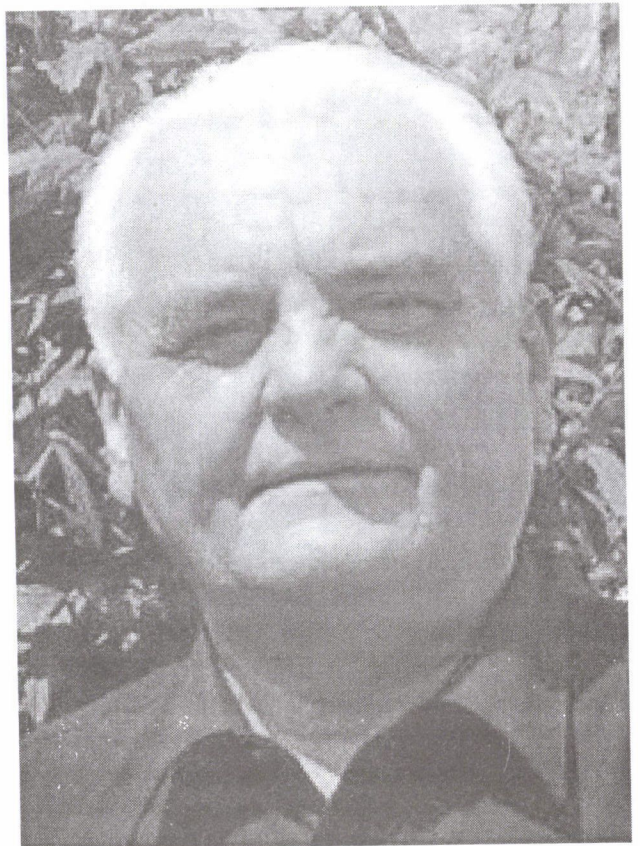
Jeszenszky Kálmán

Dr. Zaymus Gyula

Szécsi Antal

Dr. Boda László

JEGYZETEK

¹ *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története. I. k. Pest, 1870. (a továbbiakban: Rupp J.: i. m.) 211.

² *Sörös Pongrác*: Az elenyészett benczés apátságok. Bp., 1912. (a továbbiakban: Sörös (1912): i. m.) 348–351.

³ A zebegényi bencés monostor történetéről: *Bakács István*: Hont vármegye középkori egyházas helyei. In *Regnum*, 1943. 22. sz.; *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. k. Bp., 1890. 215–216; *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (a továbbiakban: Győrffy Gy.: i. m.) I. k. Bp., 1987. 408, IV. k. Bp., 1998. 226; *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. (a továbbiakban: Harsányi A.: i. m.) 95–97; *Hervay F. Levente*: Szerzetesházak a középkori Baranyában. In *Baranya*, 1991. 1–2. sz. 43–44; *Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. II. k. Bp., 1892. (a továbbiakban: Ortvay T.: i. m.) 786; Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és váci járás. Bp., 1993. 227–228; Rupp J.: i. m. 210–211; Sörös (1912): i. m. 348–351.

⁴ A címzetes apáti és préposti intézményről: *Bánk József*: A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon. In *Notter Antal Emlékkönyv*. Bp., 1941. 18–74; *Bánk József*: Egyházi jog. Bp., 1958. 97–100; *Beke Margit*: A Magyar Katolikus Püspökki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. k. München-Bp., 1992. passim; *Magyar Katolikus Lexikon*. I–VIII. k. Főszerk.: Diós István. Bp., 1993–2003. (a továbbiakban: MKL.) II. 236–237.

⁵ Benedek apátról: Győrffy Gy.: i. m. I. 408; Ortvay T.: i. m. 786; Sörös (1912): i. m. 348; *Sümegei József*: Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1993. 1–2. sz. (a továbbiakban: Sümegei J.: i. m.) 146.

⁶ A zichi és vásonekeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. k. Szerk.: Nagy Iván, Nagy Imre, Véghely Dezső, Kammerer Ernő és Lukcsics Pál. Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy.) I. 379–380.

⁷ Fülöp apátról: Győrffy Gy.: i. m. I. 408; Ortvay T.: i. m. 786; Sörös (1912): i. m. 348–349.

⁸ Zichy. I. 469.

⁹ Henrik apátról: Ortvay T.: i. m. 786; Rupp J.: i. m. 210; Sörös (1912): i. m. 349.

¹⁰ *Sörös Pongrác*: A Pannonhalmi Főapátság története. II. k. Bp., 1903. 395.

¹¹ Krizogon apátról: Győrffy Gy.: i. m. I. 408; Ortvay T.: i. m. 786; Sörös (1912): i. m. 349.

¹² Zichy. II. 186.

¹³ Zsigmondkori Oklevéltár. I–VII. k. Szerk.: Mályusz Elemér és Borsa Iván. Bp., 1951–2001. (a továbbiakban: ZsO.) I. 384.

¹⁴ György apátról: Rupp J.: i. m. 210; Sörös (1912): i. m. 349; Sümegei J.: i. m. 146.

¹⁵ Zichy. V. 530; ZsO. II/2. 306.

¹⁶ Zichy. VI. 84.

¹⁷ ZsO. VI. 597–598.

¹⁸ *Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei. (a továbbiakban: Lukcsics P.: i. m.) I–II. k. Bp., 1931–1938. I. 99; ZsO. VII. 431.

¹⁹ Sörös (1912): i. m. 349.

²⁰ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL.) Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL.) 11478.

²¹ Zichy. VIII. 303.

²² MOL. DL. 88022.

²³ Tamás apátról: Harsányi A.: i. m. 96; Kubinyi András: Délmagyarországi bencés apátok 1449. évi szekszárdi gyűlése. In *Hermann Egyed Emlékkönyv*. Bp., 1998. (a továbbiakban: Kubinyi A.: i. m.) 189–190; Sörös (1912): i. m. 349.

²⁴ MOL. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. 249013.

²⁵ Kubinyi A.: i. m. 190.

²⁶ Lukcsics P.: i. m. II. 309.

²⁷ Szentdénisi Tamásról: Harsányi A.: i. m. 96; Kubinyi A.: i. m. 190–191; Sörös (1912): i. m. 349.

²⁸ *Lukcsics P.*: i. m. 309.

²⁹ Ernusz Zsigmondról: *Magyar Életrajzi Lexikon*. I–II. k. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1981–1982. (a továbbiakban: MÉL.) I. 443–444; MKL. III. 251–252; Rupp J.: i. m. 210; Sörös (1912): i. m. 349–350; Új Magyar Életrajzi Lexikon. I–IV. k. Főszerk.: Markó László. Bp., 2001–2002. (a továbbiakban: ÚMÉL.) II. 426.

³⁰ *Annatae e Regno Hungariae Provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536*. Összeáll.: Körmeny József. Bp., 1990. 93.

³¹ Újvári Farkasról: *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. (a továbbiakban: Kollányi (1900): i. m.) 223; *Némethy, Ludovicus*: Series parochiarum et parochorum archidioecesis Stigoniensis. Esztergom, 1894. (a továbbiakban: Némethy, L.: i. m.) 559.

³² MOL. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii. (a továbbiakban: A 57.) VII. k. 818–819.

³³ Baghy Józsefről: Kollányi (1900): i. m. 236.

³⁴ MOL. A 57. IX. k. 15–16.

³⁵ *Luzsénszky Joachimról: Bunyitay Vince-Málnási Ödön*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. k. Debrecen, 1935. 142; Kollányi (1900): i. m. 251; MKL. VIII. 210–211; *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magnovaradinensis Latinorum*. Nagyvárad, 1896. 93.

³⁶ MOL. A 57. IX. k. 716.

³⁷ Jany Ferencről: Kollányi (1900): i. m. 286; MKL. V. 664.

³⁸ MOL. A 57. XVI. k. 161.

³⁹ *Fenesy Györgyről: Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története. VIII. k. Makó, 1936. 112–114; Kollányi (1900): i. m. 295–296; MKL. III. 598–599; *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp., 1984. 363–370; ÚMÉL. II. 612.

⁴⁰ MOL. A 57. XVI. k. 307.

⁴¹ Csedő Mihályról: Kollányi (1900): i. m. 294–295.

⁴² MOL. A 57. XVIII. k. 456.

⁴³ *Bartha Mihályról: Kollányi (1900): i. m. 304–305; Némethy, L.: i. m. 807.*

⁴⁴ MOL. A 57. XIX. k. 452.

⁴⁵ *Guraby Mátyásról: Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (a továbbiakban: Bedy V.: i. m.) 449.

⁴⁶ MOL. A 57. XXVII. k. 71.

⁴⁷ *Zádory Mihályról: Némethy, L.: i. m. 455–456; Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. 222–223.

⁴⁸ MOL. A 57. XXXI. k. 284–285.

⁴⁹ *Károlyi Lőrincről: Bedy V.: i. m. 461; MKL. VI. 234; Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Bp., 1891–1914. (a továbbiakban: Szinnyei J.: i. m.) V. 1099–1100.

⁵⁰ *Esztergom Prímási Levéltár*. Batthyány József prímás levéltárának segédkönyvei (a továbbiakban: PL. Batthyány. Skv.) 827. k. 393. 2. fsz.

⁵¹ *Neumayr Jánosról: Némethy, L.: i. m. 810; Szinnyei J.: i. m. IX. 1020; Zelliger Alajos*: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893. (a továbbiakban: Zelliger A.: i. m.) 359.

⁵² PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 3. fsz.

⁵³ *Kemény Lászlóról: Kollányi (1900): i. m. 377.*

⁵⁴ PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 4. fsz.

⁵⁵ *Közeghy Lászlóról: Juhász Kálmán*: Remetei Közeghy László csanádi püspök. Bp., 1942. (a továbbiakban: Juhász (1942): i. m.); MÉL. I. 1008; MKL. VII. 380; *Petri, Anton Peter*: Bischöfe, Domherrn und Ehrendomherrn der nachtürkischen Csanáder bzw. Temesvárer Diözese. Mühlendorf, 1983. (a továbbiakban: Petri, A.: i. m.) 1–2; *Szinnyei J.: i. m. VII. k. 129–130; ÚMÉL. III. 1192–1193.*

⁵⁶ PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 5. fsz.

⁵⁷ *Király Józsefről: Kollányi (1900): i. m. 412–415; MÉL. I. 918; MKL. VI. 807; Némethy, L.: i. m. 684; Szinnyei J.: i. m. VI. k. 222–224; ÚMÉL. III. 621–622; Zelliger A.: i. m. 235.*

- 58 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 6. fsz.
- 59 Kőszeghy Józsefről: Juhász (1942): i. m. 6; Petri, A.: i. m. 3.
- 60 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 7. fsz.
- 61 Hábel Ferencről: MKL. IV. 443; Szinnyei J.: i. m. IV. k. 210; *Vágner József*: Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez. Nyitra, 1896. 82.
- 62 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 8. fsz.
- 63 Fogt Józsefről: *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis*. Besztercebánya, 1876. 65.
- 64 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 9. fsz.
- 65 Hajek Ádámról: Némethy, L.: i. m. 608.
- 66 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 10. fsz.
- 67 Somogyi Károlyról: Kollányi (1900): i. m. 485–487; MÉL. II. 645–646; *Móra Ferenc*: Somogyi Károly emlékezete. Szeged, 1923; Szinnyei J.: i. m. XII. k. 1268–1271; Zelliger A.: i. m. 482.
- 68 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 11. fsz.
- 69 Beidl Alajosról: Bedy V.: i. m. 487; *Gulyás Pál-Viczián János*: Magyar írók élete és munkái. I–XIX. k. Bp., 1939–2002. (a továbbiakban: Gulyás–Viczián: i. m.) II. 864–865.
- 70 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 12. fsz.
- 71 Hodobay Andorról: Gulyás–Viczián: i. m. XIII. k. 759.
- 72 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 13. fsz.
- 73 Jeszenszky Kálmánról: *Beke Margit*: Esztergomi kanonokok (1900–1985). Unterhaching, 1989. 103–104; Gulyás–Viczián: i. m. XV. k. 749–751; MKL. V. 771.
- 74 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 393. 14. fsz.
- 75 Zaymus Gyuláról: *Az esztergomi főegyházmegye névtára és évkönyve 1982*. Esztergom, 1982. (a továbbiakban: Schem. Strig. 1982.) 405; MÉL. II. 1066; Udvardy Tamás Budapest–lőportár-düllői káplán írásbeli közlése (Bp., 2003. augusztus 23.).
- 76 PL. Batthyány. Skv. 827. k. 394. 15. fsz.
- 77 Szécsi Antalról: *Az esztergomi főegyházmegye névtára 1970. évre*. Esztergom, 1970. (a továbbiakban: Schem. Strig. 1970.) 152; Schem. Strig. 1982. 411.
- 78 Schem. Strig. 1970. 152.
- 79 Boda Lászlóról: Schem. Strig. 1982. 341; *Az esztergom-budapesti főegyházmegye jubileumi névtára 1997*. Bp., 1997. 415; *Magyar és nemzetközi ki kicsoda 2000*. I. k. Főszerk.: Hermann Péter. Bp., 1999. 194.
- 80 Schem. Strig. 1982. 341; dr. Boda László írásbeli közlése (Bp., 2003. október 7.).

EGY MEGNEMESÍTETT HAJDÚCSALÁD, A VÁRADI BALÁSSYAK – MÁSKÉNT OKÁNYIAK – CÍMERE, 1611, 1793

Gerey Magdolna veszprémi lakos szívességéből 1996-ban megtekinthettem egy a tulajdonában lévő, vászonra festett, 32×43,7 cm-res méretű, álló formátumú olajfestményt.¹

A kép alapszíne eredetileg talán fehér, halványkék vagy világosszürke lehetett. Közepén ívelt oldalú, kerekaltpú, kissé szokatlanul hosszúkás tárcsapajzsban egykor talán fehér, esetleg kék színű, mára fakó aranyosnak tűnő mezőben, zöld (napjainkra csaknem egészen megfeketedett) talajon, fekete süveges, térden alul érő, veres² ruhás, fekete lábbelis gyalog katonát láthatunk, derekán szablyával. Környékben behajlított, felemelt jobbjaiban fekete szekercét tart, baljával bal vállára fektetett puskájának barna tusát támasztja. A címerpajzs keretelése kívülről befelé haladva, fekete-vörös-fehér színű.

A pajzs felett leveles arany korona, vörös és fehér gyöngyökkel.

A címertakarók (heraldikailag) jobbra, fenn: vörös-fehér színűek, alul: arany alapon vörös pettyekkel és két nagyobb, fehér színű, virágszerű elemmel ellátottak. Balra, fenn: fekete-szürke színűek, alul: fehér alapon szintén pettyekkel és két nagyobb, vörös színű „virággal” ékesítettek.

A korona és a címertakarók megformálása meglehetősen népies jellegű.

A címer feletti, fekete szegélyű, mindkét végén fecskefarkú, íves formájú, aranszínű szalagon elmosódott, vörös betűs, latin nyelvű felirat: „DATUM (IN CA ?)MPO BARCZENSIS CASTRO NOSTRIS ... PO .../ BATFALVA ...” A felirat a címer alatt hasonlóan ívelt formájú és fecskefarkos végződésű, vörös szegélyű, arany színű szalagon, fekete betűkkel folytatódik: „INSIGNE NOBILITATIS ANDRAE BALASSY aliter OKANY DE Nagy VARAD P ... Die”. A kép sarkaiban elhelyezett négy fekete színű számjegy pedig az „1793”-as dátumot adja ki.

A ráamra feszített vászonhoz 4,5 cm széles, egy-szerű, sima, feketére festett fakeret tartozik.

A kép erősen megviselt, viharvert, lyukas állapotban maradt korunkra. Tulajdonosa szerint egykor tűzvészből menekítették ki, amit a tárgy felületére tapadt vastag koromréteg is alátámasztani látszott. (1. ábra)

1. Váradi Balássy – másként Okányi – András temetési címere, 1793 (Koncz Pál rajza az eredeti olajfestményről)

A képet 1996 novemberében Koncz Pál főrestaurátor kollégám megtisztította, restaurálta, a rajta található lyukat eltüntette. A restaurálás előtt a sarkok 1793-as évszáma egyáltalában nem látszott. A jelenleg is töredékes feliratból pedig még kevesebbet lehetett kibetűzni. A restaurálás során a felirat egyértelműen olvasható részei is megerősítést nyertek. Kollégám megfigyelése szerint a jelenlegi már a harmadik kerete a képnek.³

Az olajfestésű címer tehát nemes nagyváradi Balássy – másként Okányi – András 1793-ból való temetési címerének bizonyult. A felirat sajnos nem tünteti fel az elhunyt tisztségét, hivatalát – feltehetően talán nem is viselt ilyent –, így közelebbit nem tudni személyéről. A kép tulajdonosa mindössze annyit tudott a kép eredetéről, hogy az valószínűleg a rokon Dóka

és Gacsályi familiákon keresztül kötődhetett az ő családjához, s az említett családok Fehérgyarmaton és Szatmárnémetiben (Szatmár vármegye) éltek.

A váradi Balássy család ugyan nem ismeretlen a hazai genealógiai-heraldikai szakirodalomban, de a familiát illető ismereteink meglehetősen szerények.

A Siebmacher-féle címergyűjtemény erdélyi (1882)⁴ és magyarországi (1893)⁵ kötetei a következőképpen írták le a Balássy-címert: kék mezőben vörös öltözetű, prémkucsmás vitéz, szablyával övezve, felemelt jobbában szekercéjét, baljában vállára fektetett puskáját tartja. Az erdélyi kötet szerint a címertakarók színe: kék-arany, vörös-ezüst. A magyarországi kötet szerint sisakdísz nem adományoztak, a címertakarók színeit a szövegben nem határozták meg. Azt is megtudjuk, hogy váradi Balássy – másként Okányi – Gergely kapta a nemességet és a címet Báthori Gábor erdélyi fejedelemtől, 1611. június 26-án, a botfalvai (ma Botfalu, Bod, Brassótól É-ra a Barcaságban, Románia) táborban. (Erre utal az 1793-as temetési címer felső felirata is.) A közlés alapja a Bihar vármegye levéltárában őrzött hiteles másolat volt.

Bilkei Gorzó Bertalan Szatmár vármegye nemes családjairól készült összeállításában (1910) szintén említette a családot. Az 1611. június 26-ei adományt ő tévesen Bethlen Gábornak (uralkodott: 1613–1629) tulajdonította, aki azonban ekkor még nem volt fejedelem. Siebmacherhez képest további információkat is nyújtott. Megtudhatjuk, hogy a nemeslevelet Bihar vármegyében 1612. május 2-án hirdették ki. Szatmár megye levéltára ekkor az armálist másolatban őrizte, amelyen a „címer írva” – tehát csak leírva, de nem ábrázolva – szerepelt. Ugyanitt őrizték Balássy István és József nagykárolyi (Szatmár vármegye) lakosok nemesi vizsgálatának iratait, amelyek időpontját Gorzó nem tüntette fel.⁶

Kempelen Béla a magyar nemes családokról készült munkájában (1911), Siebmacher erdélyi és magyarországi kötetére hivatkozva megismételte a címer leírását, a címeradományozás idejét és a címerszerző nevét, a címereslevél adományozóját azonban nem nevezte meg. Megemlítette még, hogy a család Nagykárolyban lakott.⁷

A Borovszky-féle Magyarország monográfia Bihar megyét bemutató kötete szerint a Balássy (sic!) család nemességét Bihar megyében 1772-ben és 1775-ben hirdették ki.⁸

A továbbiakban megpróbálom valószínűsíteni a nemesség és a címernyerés körülményeit.

Az 1611-es esztendő az egyébként ilyenekben nem szűkölködő, 16–17. századi erdélyi történelem egyik legkeservesebb háborús éve volt.⁹ A fiatal, meggondolatlan és harcias Báthori Gábor fejedelem (1608–1613) 1610. december 11-én elfoglalta a gazdag szász várost, Nagyszebent (Hermannstadt, Sibiu), és székhelyévé tette azt. A lengyel koronára áhítozó fejedelem innét indult el – karácsony más-

napján – Radu Serban havasalföldi vajda (1602–1610, 1611, †Bécs 1620) elleni hadjáratára. Weiss Mihály brassói szenátor (1569–1612), a fejedelem által magára haragított szászok egyik hangadója¹⁰ azonban idejében figyelmeztette a vajdát Báthori terveiről. Így azután bár Báthori már 1611 januárjában elfoglalta Tirgovistét – ahonnan 18 fős követséget küldött Sztambulba, a fényes portára –, Radu vajdának sikerült elmenekülnie. Báthori követei útján javasolta a töröknek, hogy indítsanak közös erdélyi-havasalföldi-moldvai-tatár támadást Lengyelország ellen. A havasalföldi vajdaságot egyúttal magának, majd András nevű testvérének kérte.

A Perzsiában lekötött török vezetés azonban hidegen fogadta Báthori javaslatát, hiszen hadjáratát török jóváhagyás nélkül indította meg. Havasalföldre nem őt, hanem Radu Michneát nevezték ki vajdának, Báthori erre visszakozott. Március 18-án hazatért Erdélybe, s csak kisebb lovascsapatot hagyott Tirgovistében, Bethlen Gábor vezérlete alatt, az új vajda oldalán. Az előzőtt Radu Serban ekkor moldvai és lengyel csapatokkal legyőzte Radu Michneát, mire Havasalföld ismét hozzá pártolt. A hatalmát visszaszerző vajda rövidesen megindította hadait Erdély ellen. Báthori csapatai a Tömösi-szorosnál várták az ellenséget. Az oláhok azonban – akiknek Weiss Mihály küldött vezetőket – nem itt, hanem ettől keletebbre, az Ósánci-szorosnál törtek be, s július 7-én már Erdély földjén éjszakáztak.

Az ütközetre július 9-én Brassó (Kronstadt, Brasov) és a várostól É–ÉK-re fekvő Szentpéter község (ma Barcaszentpéter, Sinpetru) között került sor. Az erdélyiek serege kétszerese volt Radu seregének, így kezdetben visszaverték a havasalföldieket. Győzelmük után azonban megbomlott a rend, s ezt kihasználva, a papírmalom¹¹ mögüli rejtékről előtörttek a vajda lovasai és eldöntötték a csata sorsát. Báthori serege nagyrészt elveszett, s maga is alig tudott Szebenbe menekülni, ahol a szász lakosság természetesen nem rokonszenvezett vele.

A brassói vereség idejekor már útban volt Erdély ellen a június 29-én, Kassáról mintegy 5000 fős sereggel kiinduló Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány, országbíró – későbbi (1618–1621) nádor – is, akihez Nagy András hajdúvezér is átpártolt embereivel. Forgách – bár serege útközben fellázadt – megszállta Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, majd augusztus 24-én, Medgyesnél (Mediasch, Medias) egyesült Radu vajda hadaival, s együtt kezdtek Szeben ostromához, de a várossal nem boldogultak. Az oláhok, értesülvén a Báthori segítségére felvonuló Omer boszniai pasa seregének közeledtéről – miután végigpusztították a Székelyföldet és a szászok földjét – elhagyták Erdélyt és hazavonultak. A török közeledtére szeptemberben Forgách is Havasalföldre sietett hadaival, ahol a tatároktól súlyos vereséget szenvedett, s csak hosszas hányódás és a hegyek közti eltérítés után – Kimpolung-Szucsava-Homonna (ma

Humenné, Szlovákia) útvonalon – érkezett vissza november 19-én Kassára, serege roncsaival. Decemberben azután Tokajban fegyverszünetet kötött Báthorival.

Az 1611-es év hadieseményeiben szép számmal vettek részt hajdúk is.¹² Főként Nagy András vezérlete alatt, de nyilván más csapatok is. A hajdúk hol Báthori, hol Forgách oldalán küzdöttek, pártállásukat gyorsan cserélték. Pálfordulásuk egyik oka az lehetett, hogy a budai és a temesvári pasa is Erdélyre támadt, s miután az ő támadásuk legelőször a hajdúk lakóhelyét, Erdély Ny-i határvidékét (Szabolcs, Szatmár, Bihar vármegye) veszélyeztette, a hajdúk lóhalálában hazasiettek e támadás hírére, odahagyva Báthori Gábor fejedelmet, s hazavonultukban végigpusztították Erdélyországot.

Ezen hajdúvitézek egyike – a címerkép alapján puskás gyaloghajdú – lehetett a címerszerző Balássy Gergely, akinek váradi előneve és másik vezetékneve – Okányi¹³ – egyértelműen Bihar vármegyei eredetre utal. Balássy Gergely valószínűleg a havasalföldiek, s esetleg a szászok – lecsendesítésükre szintén bevetette Báthori a hajdúságot – elleni harcokban szerezhette magának érdemeket az utolsó Báthori fejedelem oldalán. Így kerülhetett sor nemesi címereslevelének adományozására, mintegy két héttel a brassói csata előtt, június 26-án a botfalvi táborban. Az adomány helyére a kései leszármazott 1793-as halotti címernek felirata is utal.

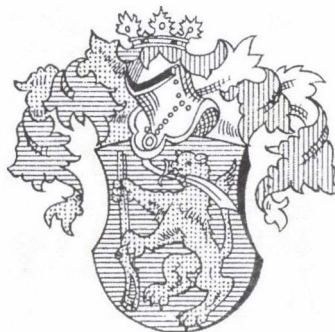
Közismert, hogy a hajdúk nemesítése Bocskai István fejedelem idejében (1604–1606) kezdődött. Bocskai és fejedelmi utódai is egyaránt alkalmazták a kollektív és az egyéni nemesítés módszerét.¹⁴ Az előbbire példa Bocskainak a korponai (ma Krupina, Szlovákia) országgyűlésen, 1605. december 12-én kiállított, 13 név szerint felsorolt hajdúkapitány és 9254 meg nem nevezett hajdú közvitéz részére kelt ármálisa, amellyel egyúttal sor került a hajdúság első letelepítésére Kálló városában, Nánás, Dorog, Varjas, ekkoriban lakatlan birtokokon, továbbá Hadház, Vámospércs, Sima és Vid egyes részein.¹⁵ Ugyancsak ilyen kollektív nemesítő levél a szintén Bocskaitól Kassán, 1606. szeptember 2-án a szoboszlói lovashajdúk – 1 kapitány (capitaneus), 7 százados (centuriones) és közelebből meg nem határozott számú lovashajdú – részére kiállított kiváltságlevel.¹⁶

Az egyéni nemesítésre példa az általam ismertett Balássy Gergely-féle eset is. De előfordult, hogy a csoportosan nemesítést nyert hajdúk némelyike (pl. halasi Fekete Péter kapitány, csífi Haty János) egyéni, személyre szóló ármálist is kapott.¹⁷

A hajdúkhöz előszeretettel vonzódtó Báthori Gábor fejedelemtől is ismerünk olyan ármálist, amelyet hajdúvitéz részére adományozott. Ilyen pl. a Tirgovistében, 1611. március 5-én Szőke Jánosnak – Zambó Balázs kapitánysága alatt harcoló legény – szóló nemesség- és címeradományozó levél. Ezen a címerkép helye üresen maradt. Az adományozott cí-

merről az oklevél szövege tájékoztat: „... scutum ... in cuius campo sive area lupus naturali colore depictus, altero pede duas sagittas, altera vero gladium evigantatum, sursum porrectum tenere conspicitur”. Egyébként Szőke János ármálisát Bihar vármegye 1612. január 31-én, Nagyváradon tartott közgyűlésén hirdették ki, ami arra mutat, hogy Szőke János megyebéli földije volt a két és fél hónap múltán szintén nemessé lett Balássy Gergelynek.¹⁸

Úgyszintén tőle (Báthori Gábortól) nyerte címerét Felföldi János, Literatus Péter kapitány és 75 megnevezett társuk Szebenben, 1611. május 1-jén. Az oklevél dátuma és a címerkép – kék mezőben: szájában kivont szablyát, mancsaiban puskát tartó, jobbra lépő arany oroszlán – egyaránt arra mutatnak, hogy a kiváltság elnyerői a Radu Serban havasalföldi vajda elleni hadjáratban kitűnt hajdúk lehettek.¹⁹ (2. ábra)

2. Felföldi János, Literatus Péter kapitány és 75 hajdú társuk címere, 1611 (Nyulásziné 1987 után)

Magyarzádi Andró Mihály címerképe alapján (sisakos, mellvértes lovaskatona – huszár? –, kivont szablyáján levágott törökfejvel) feltehetően nem volt hajdú, de címerlevelének kelte (Szeben, 1611. július 20.) valószínűsíti, hogy ő is az 1611-es hadjáratbeli érdemeiért kapta ármálisát Báthori fejedelemtől.²⁰ (3. ábra)

3. Magyarzádi Andró Mihály címere, 1611 (Nyulásziné 1987 után)

Visszatérve az 1611-ben adományozott Balássy-címer képét megőrző 1793-as temetési címerre, az egészében meglehetősen provinciális alkotás. Készítője sem a heraldikában, sem a helyesírásban nem mondható igazán otthonosnak. A felirat antikva betűi ugyanis helyenként azonos nagyságú, de írott kisbetűkkel – a, y, gy betűk – keveredtek. Az N betűk átkötése valamennyi előfordulásnál visszajára for-

dult. A címer külső járulékaival – korona, címertakarók – alkotójuk nem tudott mit kezdeni. Ezek nála népművészeti díszítő elemekké alakultak. Mindezen vonásokkal együtt azonban e címer igen jellemző kifejezője korabeli köznemességünk ízlés- és gondolatvilágának, amely a nemesi állapot jóformán valamennyi járulékát fontosabbnak és előrébbvalónak tartotta, mint a heraldikai külsőségeket, amely iránt csak kevésbé volt fogékony.

Szerény művészi értéke mellett a címer jelentőségét ezért inkább abban látom, hogy eleddig ez az egyedüli olyan ismert eredeti objektum, amely ezen család címerét képi valóságában megőrizte. A Siebmacher-féle monumentális címergyűjtemény ugyanis – legalábbis döntő többségében – nem valós tárgyakról lerajzolt címerek, hanem többségükben a címerleírások alapján készült elvi címerrekonstrukciók tárháza. Ezen állításom bizonyítékául szolgálhat, hogy a szóban forgó munka erdélyi és magyarországi kötetének címerrajzai a váradi Balássyak címerét is kisebb-nagyobb eltérésekkel jelenítették meg. (Így különböző a címerpajzs alakja, a pajzsbéli vitéz testtartása, bárdjának formája, az erdélyi kötet rajzán még a szablya is elmaradt a derekáról stb.) Jóllehet ezek apróságok, heraldikailag nincs is jelentőségük, mégis némileg kétségben hagynak arról, hogy részleteiben, kivitelezése módjában valójában milyen is lehetett a Balássyak család – s mellesleg megjegyezve, számos más familia – eredeti címere. (4–5. ábra)

4. A váradi Balássyak család címerének 1882-es ábrázolása (Siebmacher, Erdély 1882 után)

5. A váradi Balássyak család címerének 1893-as ábrázolása (Siebmacher, Magyarország 1893 után)

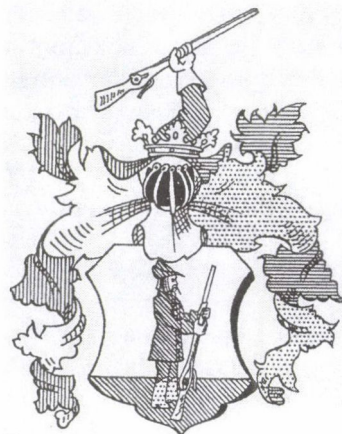
Ezt a bizonytalanságot oszlatja el esetünkben az ismertetett címeres emlék, amely egykor feltehetően valamely kelet-magyarországi (alighanem Szatmár vagy Bihar vármegyei) református templomunk (Okány?) falát díszíthette.

FÜGGELÉK:

Néhány gondolat a magyarországi puskás címerekről

Szentgyörgyi Mária 1976-ban figyelemreméltó tanulmányt közölt puskás címereink egy speciális csoportjáról. A Siebmacher erdélyi kötetéből összesen 46 puskás címet gyűjtött össze. Tulajdonosaik közül 20 Kővár-vidéki, 12 belső-szolnoki, 1 közép-szolnoki, 6 Erdély különböző vidékeiről való és 7 ismeretlen származású, illetve lakóhelyű volt. A címerben ábrázolt gyalog vagy lovas puskás ruhája az alábbi megoszlást mutatta: 34 zöld, 7 vörös, 2 kék, 1 páncélos, 2-nél pedig nem határozták meg az öltözet színét. A címerek közül 3-at Bethlen Gábor (1613–1629 [2 kék, 1 vörös]), 19-et II. Rákóczi György (1648–1660 [18 zöld, 1 meghatározhatatlan]), 7-et Barcsay Ákos (1658–1661 [7 zöld]), 15-öt Apafi Mihály (1662–1690 [9 zöld, 5 vörös, 1 páncélos]), 1-et pedig I. Lipót király (1657–1705 [1 vörös]) adományozott.

A „puskások” zömmel olyan kővári, belső-szolnoki és közép-szolnoki, általában fejedelmi birtokokon élő parasztok voltak, akik háború idején lovas vagy gyalog puskásként tartoztak szolgálni a fejedelmet. Az 1575-ös erdélyi országgyűlés pázsitzöld köntöst írt elő az ilyen hadviselő jobbágyoknak. A nemesség köze emelésük történhetett kollektív vagy egyéni úton

6. Keledi Farkas Illés és 22 „zöldpuskás” társa címere, 1658 (Nyulásziné 1987 után)

is, kiváltságaik a hajdúkéra emlékeztettek. Zömmel román nemzetiségűek voltak. Nemesi jogukat az önálló fejedelemség megszűnte után is sokáig sikerrel megőrizték. Így pl. a Kővár-vidékiek a 18. században sem lettek jobbágyok, bár a gr. Teleki család tagjai – akik megszerezték az egykori fejedelmi jószágot

– mindent elkövettek ennek érdekében. A szamosújváriakat pedig csak 1809-ben törölték a nemesek soraiból.²¹

A Magyar Országos Levéltár címereslevelei között is találhatóak ilyen „zöldpuskás” címerek.²² (6. ábra) Bár valószínűleg a magyarországi puszkás címerek nagyobb részét ezek a „zöldpuskás” címerek adják, léteznek más típusú puszkás címereink is. Ezeket a következőképpen lehetne csoportosítani.

1. Csatajelenetet ábrázoló puszkás címer:

A legkorábbi puszkás hazai címerben, Radák Balázs és testvérei, Mihály, István és Tamás címerében – adományozta II. Ulászló király (Buda, 1514. január 18.) – török és puszkás magyar gyalogkatona párharcat ábrázolták.²³ (7. ábra)

7. Radák Balázs és testvére címere, 1514 (Áldásy 1923 után)

2. Vadászjelenetet ábrázoló puszkás címer:

Másik 16. századi puszkás címerünk, Bicskey Andrásé – adományozta II. Lajos király (Buda, 1520. július 13.) – viszont hattyúvadászat jelenetét örökítette meg.²⁴ (8. ábra)

8. Bicskey András címere, 1520 (Áldásy 1923 után)

Szintén vadászjelenet, de szarvas látható vadással Szilágyi János I. Lipót királytól kapott címérében (Bécs, 1686. január 24.).²⁵ (9. ábra)

9. Szilágyi János címere, 1686 (Nyulásziné 1987 után)

3. Állatalak tartotta puskát ábrázoló címerek:

Ezeknél valamilyen a bátorságra, vitészségre utaló állat tartja a puskát. Felföldi János, Literatus Péter és 75 hajdú társuk – fentebb már említett – címerében, amelyet Szebenben, 1611. május 1-jén nyertek Báthori Gábortól, egy oroszlán szájában szablyát, mancsában puskát tart.²⁶

Hasonló megoldású macskamezői Ungur Péter, Gábor és Márton Apafi Mihálytól, Szamosújvárott, 1675. szeptember 19-én kapott címere, amelyben egy puszkás medve látható.²⁷ (Az Ungurok valószínűleg oláh „zöldpuskások” voltak.) (10. ábra)

Macskamezői Ungur Péter, Gábor és Márton címere, 1675 (Nyulásziné 1987 után)

4. Puszkás hajdúcímerek:

Ezeknek több alcsoportja ismeretes.

A, A puskát más címerképpel együtt ábrázoló címerek:

A hajdúk Bocskai Istvántól nyert kollektív címere – Korpona, 1605. december 12. – elsülő puskát és egyéb címerképeket ábrázol.²⁸

Tarpa hajdúváros II. Rákóczi Ferenctől adományozott címere – Eger, 1708. szeptember 8. – is puskát mutat, amit a Rákóczi-család címeréből vett sas tart a karmai között, két szablyával együtt.²⁹

B, Puskás katonát ábrázoló címerek:

A puskás hajdúcímerek másik alcsoportjában maga a puskás gyalogkatona – minden bizonnyal a címerszerző személy – látható. Ezek a címerek lényegében olyanok, mint a „zöldpuskásoké”, de a címeralak öltözete nem zöld színű. Ilyen az általam ismertett váradi Balássy – másként Okányi – Gergely címere (Botfalva, 1611. június 26.), Báthori Gábertől.

Hasonló Esze Tamás kuruc brigadéros II. Rákóczi Ferentől, mint Erdély fejedelmétől 1708-ban kapott címere is.³⁰ (11. ábra)

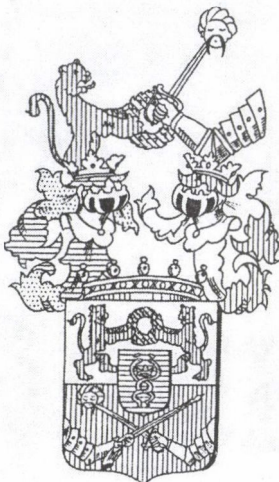

11. Esze Tamás kuruc brigadéros címere, 1708
(Bertényi 1993 után)

5. Puskás pajzstartó figura:

Udvarhelyszék Mária Terézia királynőtől 1757-ben adományozott címerének bal oldali címertartója egy szablys, puskás székelly pixidarius. E címet használta tovább 1876–1918 között Udvarhely vármegye is.³¹

6. A puska mint kiegészítő címerkép:

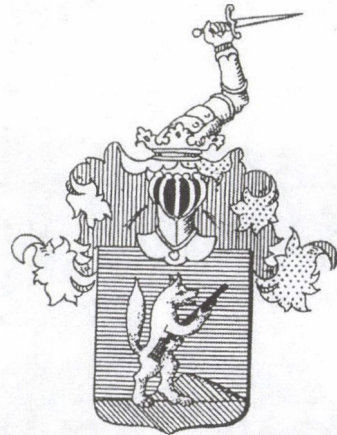

12. Magyarberényi báró Radák István és Lőrinc címere, 1744
(Nyulásziné 1987 után)

Magyarberényi báró Radák István és Lőrinc – az 1514-ben első magyar puskás címet nyert Radák Balázs és testvéreinek leszármazottai – szintén Mária Teréziától, Bécsben, 1744. november 13-án kapott, szív pajzssal ellátott, vágott pajzsában egy-egy páncélos kar, egymást keresztező puskát és kardot tart. Az egyéb elemekkel kibővített bárói címerben ennyi maradt az eredeti címerkép puskás csatajelenetéből.³² (12. ábra)

7. Bizonytalan jellegű puskás címer:

Némileg egyedülálló Dayka István és testvére, János, valamint féltestvére, Nagy István címere – adományozta II. Ferdinánd király (Sopron, 1625. december 9.) –, amelyben egy puskás róka a címerkép.³³ Esetleg ez is a vadászjelenetes puskás címerek közé sorolható. (13. ábra)

13. Dayka István és János címere, 1625 (Nyulásziné 1993 után)

Mindebből látható, hogy a „zöldpuskás” címerek mellett egy igen hasonló jogállású – szintén a nemesi lét alsó határmezsgyéjén mozgó – rétegnek, a hajdúknak is voltak egyéb jellegű címereik mellett puskás címereik is. Ugyancsak rokon státusú figura az Udvarhelyszék címerénél alkalmazott puskás székelly gyalogos.

Jóllehet, ha nem is nagy számban, a nemesség más rétegeinél is előfordult olykor puskás címer – bár a szisztematikus kutatás nyilván tovább növelné az ilyen jellegű címerek számát is –, legalábbis egyelőre mégis úgy tűnik, hogy a puskás címerek egyes különleges jogállású katona nemeseink (partiumi „zöldpuskások”, hajdúk, s amennyire az egyedüli példából következtetni szabad erre – székellyek) sorában voltak leginkább kedveltek. Mindez mintha arra utalna, hogy bizonyos értelemben a lőfegyver – amely eredetileg nem tartozott a lovagi felszereléshez – még a 16–18. században sem vált eléggé előkelő fegyverfajtvá az „igazi” nemesség szemében, s ezek még mindig idegenkedtek ezen polgári eredetű fegyverfajtatól. Rendszeres és kiterjedt kutatás a jövőben bizonyára még árnyaltabbá tenné puskás címereinket illető ismereteinket.

IRODALOM

- Áldásy Antal*: Címertan. A magyar történettudomány kézikönyve. II. 6. Budapest, 1923. (továbbiakban: Áldásy 1923)
- Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei. 3. 1601–1657. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. III. Budapest, 1937. (továbbiakban: Áldásy 1937)
- Angyal Dávid*: Báthory Gábor uralkodása. Századok 30. 1896. 23–46., 114–128. (továbbiakban: Angyal 1896)
- Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Budapest, 1983. (továbbiakban: Bertényi 1983)
- Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Budapest, 1993. (továbbiakban: Bertényi 1993)
- Bethlen Gábor levelek. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: *Sebestyén Mihály*. Bukarest, 1980. (továbbiakban: Bethlen-levelek 1980)
- Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerkesztette: *Borovszky Samu*. Budapest, é. n. (továbbiakban: Bihar vármegye)
- Bogdán István*: Az első magyar papírmalmok. Papíripar 1959. 67–73. (továbbiakban: Bogdán 1959)
- Boldizsár Kálmán*: A szoboszlai lovas hajdúk címeres nemeslevele. Turul 24. 1906. 116–122. (továbbiakban: Boldizsár 1906)
- Calamus*: Bocskay hadi népe. Turul 25. 1907. 115–127., 182–193. (továbbiakban: Calamus 1907)
- Csáky Imre*: A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. Budapest, 1995. (továbbiakban: Csáky 1995)
- Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. (továbbiakban: Csánky 1890)
- Ecsedy István–Kovács László–Maráz Borbála–Torma István*: Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. Magyarország régészeti topográfiája. 6. Budapest, 1982. (továbbiakban: MRT 6.)
- Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig. (Szerkesztette: *Makkai László, Szász Zoltán*) Írta: *Péter Katalin, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1986. (továbbiakban: Erdély története II. 1986)
- Gorzó Bertalan*: Szatmár vármegye nemes családjai. Nagykaroly, 1910. (továbbiakban: Gorzó 1910)
- Horváth Sándor*: A hajdúk közös címeres nemeslevele 1605-ből. Turul 23. 1905. 174–179. (továbbiakban: Horváth 1905)
- Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I. Budapest, 1911. (továbbiakban: Kempelen 1911)
- Komáromy András*: Adatok az 1610. év történetéhez. Történelmi Tár 1898. 481–504., 596–620. (továbbiakban: Komáromy 1898)
- Makkai László*: Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648). In: Magyarország története tíz kötetben. Magyarország története. 1526–1686. I. kötet. Főszerkesztő: *Pach Zsigmond Pál*. Szerkesztő: *R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1987. (továbbiakban: Makkai 1987)
- Masits László*: Kismarja XVII. századi ezüst pecsétnyomója. Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970. 475–491. (továbbiakban: Masits 1970)
- Nagy László*: Hajdúvitézek. 1591–1699. Budapest, 1986. (továbbiakban: Nagy 1986)
- Nagy László*: Tündérkert fejedelme, Báthory Gábor. Budapest, 1988. (továbbiakban: Nagy 1988)
- Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Budapest, 1987. (továbbiakban: Nyulásziné 1987)
- Nyulásziné Straub Éva*: Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban. Turul 66. 1993/1–2. 29–32. (továbbiakban: Nyulásziné 1993)
- Petrovay György*: A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366–1708). III. Turul 11. 1893. 161–176. (továbbiakban: Petrovay 1893)
- Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Az előszót *Jankovics József*, a tanulmányokat *Galavics Géza* és *R. Várkonyi Ágnes* írta. Szakmailag átnézte Cennerné Wilhelmb Gizella és Szakály Ferenc. Budapest, 1990. (továbbiakban: Régi erdélyi viseletek. 1990)
- J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Band 12., 7 Heft: *Csergheő Géza–Bárczay Oszkár*: Siebenbürger Adel. Nürnberg, 1882. (továbbiakban: Siebmacher, Erdély 1882)
- J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Band 15. Abtheilung: *Csergheő Géza*: Der Adel von Ungarn sammt Nebenländern der St. Stephans-Krone. Nürnberg, 1893. (továbbiakban: Siebmacher, Magyarország 1893)
- B. Szabó János–Somogyi Győző*: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. – Das Heer des Fürstentums Siebenbürgen. Budapest, 1996. (továbbiakban: Szabó–Somogyi 1996)
- Szabó Károly*: Báthory Gábor és a hajdúk. Történelmi Tár 1880. 321–330. (továbbiakban: Szabó 1880)
- Szamosközy István*: Erdély története (1598–1599, 1603). Fordította: *Borzák István*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: *Sinkovics István*. Budapest, 1977. (továbbiakban: Szamosközy 1977)
- Szendrey István*: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971. (továbbiakban: Szendrey 1971)
- Szendrey István*: Derecske a hajdúk letelepítéséig. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Évkönyv 2. 1975. 5–15. (továbbiakban: Szendrey 1975)
- Szentgyörgyi Mária*: Az erdélyi puskás címerek. – Les Armoiries á fusil de Transylvanie. Levéltári Közlemények 47. 1976/2. 196–204. (továbbiakban: Szentgyörgyi 1976)
- Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 1001–1270. Budapest, 1923. (továbbiakban: Szentpétery 1923)
- Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. – Regestrum Varadiense exaniminum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie a. 1550. illustratum. *Karácsonyi János* és *Borovszky Samu* közreműködésével kiadja a Váradi Káptalan. Budapest, 1903. (továbbiakban: Várai regestrum 1903)
- Wertner Mór*: Az Árpádkori ország- és udvarbírák genealógiája. I. Turul 19. 1901. 7–26. (továbbiakban: Wertner 1901)

JEGYZETEK

¹ Kedves figyelmességét és a közlés engedélyezését ismételtlen megköszönöm.

² A hajdúk mintha kedvelték volna a veres öltözetet. Veres dolmányt visel a Bocskai István erdélyi fejedelem által a hajdúknak 1605. december 12-én adományozott kollektív címereslevél sakkdíszének hajdúja (Horváth 1905). Veres ruhás hős – tulajdonképpen maga Bocskai fejedelem – leírása olvasható a Bocskaitól Kismarja mezővárosnak pecsétnyomót engedélyező, Kassán, 1606. szeptember 22-én kelt adománylevelé szövegében (Masits 1970: i. m. 478). Ugyancsak veres dolmányt visel a Somogyi Győző által –

nagy valószínűséggel korabeli ábrázolások alapján – megrajzolt hajdúvárosi kapitány és közhajdú, a 15 éves háború korából (Szabó–Somogyi 1996: i. m. 34, XIII. tábla 3. kép, 53, XXIII. tábla 3. kép). Bő ujjú veres inget és ujj nélküli, nagy galléros veres köpenyt visel egy 17. század végi ábrázolás talpasa is (Régi erdélyi viseletek. 1990: 70. kép). A címeresleveleknél persze megfontolandó, hogy a többnyire kék címermező miatt a legkézenfekvőbb volt a címerbéli embereket veres ruhában ábrázolni.

³ Segítségét és a képről készített rajzát ezúton is köszönöm.

⁴ Siebmacher, Erdély 1882: 117, Taf. 56.

⁵ Siebmacher, Magyarország 1893: 29–30, Taf. 23.

⁶ Gorzó 1910: i. m. 12.

⁷ Kempelen 1911: i. m. 270.

⁸ Bihar vm.: 164.

⁹ Az 1610/1611-es évek történetéhez: Angyal 1896; Komáromy 1898; Bethlen-levelek 1980; Erdély története. II. 1986: 628–636; Makkai 1987: i. m. 794–799; Nagy 1988: i. m. 173–211.

¹⁰ Summás életrajza: Szamosközy 1977: i. m. 478 314. jegyzet. Korabeli képe: Nagy 1988: i. m. 170.

¹¹ A brassói papírmalomról, amely 1546 óta működött: Bogdán 1959: i. m. 69–70.; Szamosközy 1977: i. m. 358, 478 309. jegyzet.

¹² A hajdúk szerepéről az 1610/1611-es években: a 9. jegyzetben idézett munkák, továbbá: Szabó 1880; Nagy 1986: i. m. 182–197. A Báthori Gáborral Nagy András vezérletével Havasalföld ellen induló puskás lovashajdúk állítólag 12000-en voltak (Uo. 59, 192–193); Nagy 1988: i. m. főleg 229–232.

¹³ Okány (ma Békés megye, 1950-ig Bihar vm. Cséffai járás) első előfordulása 1220-ból ismert, amikor egy Móric (Mourich) nevű itteni ember a váradi tüzesvaspróbánál megégette a kezét (Váradi regestrum. 1903: 105. §.; Bihar vm.: 128–129). 1249. január 21-én Pál országbíró (1248–1251) és zalai ispán kapta adományba, a tatárok, osztrákok és rutének elleni hadiérdemeiért – több Bihar, Szolnok és Kraszna megyei birtokkal egyetemben – IV. Béla királytól, a feltehetőleg a tatárjárás alatt elpusztult, s ekkor pusztta „*Wkan*” földet (Wertner 1901: i. m. 23; Bihar vm.: 128–129. – Szentpétery 1923: i. m. 271 Nr. 900). 1458-ban az Okányiaktól a henczidai Bacsó család kapta meg (Csánki 1890: i. m. 629; Bihar vm.: 128–129). 1507-ben Werbőczy István és Torday Miklós kapta királyi adományba, fele-fele részben (Bihar vm.: 128–129). A 16. század elején anyja – Dolhay Lászlóné szül. Hencziday Ilona – révén Dolhay Kálmán (+1520) bírta (Petrovay 1893: i. m. 166). 1571-ben Bajomi Zsófia (Pásztóhy Jánosné) bajomi várbirtokához tartozott a falu (Bihar vm.: 128–129; Szendrey 1975: i. m. 10). Az újkorban a Szlavy, Uray, Noszlopy és Gorove családoké. A 19–20. század fordulóján pedig az okányi Schwarcz családé volt (Bihar vm.: 128–129). A község régészeti emlékeiről és további történetéről: MRT 6.: 134–141.

A 15–16. században szereplő nemes Okányi családhoz (Bihar vm.: 124, 128–129, 142, 165; Csánki 1890: i. m. 629), amely Nagyrábé, Okány, Sárszeg, Zsadány helységeket bírta, feltehetően nem volt közük az ekkor még bizonyára nemtelen Balássyaknak. Az Okányi (*aliter Okányi*) nevet talán éppen az addigra már alighanem kihalt eredeti Okányi família nemesi jogállását szem előtt

tartva, s esetleges birtoklások jogfolytonosságát kihangsúlyozni kívánván vehették fel utóbb a hajdú eredetű Balássyak.

¹⁴ A kérdés összefoglalása: Szendrey 1971, ahol megtalálható 17 nagyhajdúvárosnak (9–48), 126 kishajdútelepnek (49–222), 37 magánföldesúri hajdúnak (223–286.) és 54 Báthori Gábor fejedelem által 1608–1609-ben hajdúkatonáknak adományozott (287–325.) kiváltságlevél szövege magyar fordításban. – Calamus 1907: i. m. 120–125 között Bocskai kb. 125 db címeradományának lajstromával. Ezeknek persze nem mindegyikét nyerte hajdú. – Bocskai további adományainak jegyzéke: Nyulásziné 1987: i. m. 249–250, Nr. 217, 219–229, 231–234, 236–238.

¹⁵ Horváth 1905.; Szendrey 1971 i. m. 9–16 – a címer újabb fotója: Masits 1970: i. m. 489 16. kép – színes fotója: Bertényi 1993: i. m. 123 99. ábra.

¹⁶ Boldizsár 1906.; Szendrey 1971: i. m. 16–19.

¹⁷ Boldizsár 1906.

¹⁸ Áldásy 1937: i. m. 67 Nr. 122.

¹⁹ Nyulásziné 1987: i. m. 167 289. ábra, 251 Nr. 289.

²⁰ Nyulásziné 1987: i. m. 167 290. ábra, 251 Nr. 290.

²¹ Szentgyörgyi 1976. Érdekes, hogy ő a váradi Balássy címerre (1611) nem figyelt fel gyűjteményében, holott Siebmacher erdélyi kötetében ez is szerepel. Nála ugyanis a legkorábbi puskás címer Bethlen Gábor adománya. (A címerszerzőket név szerint nem jelölte meg, csak statisztikai adatokat közölt a címerekről.)

²² Fejér György és 20 társa címere, Tasnád, 1658. augusztus 1., II. Rákóczi Györgytől (Nyulásziné 1987: i. m. 102, LXXXVI. tábla, 137–138), Keledi Farkas Illés és 22 társa címere, Tasnád, 1658. augusztus 1., II. Rákóczi Györgytől (uo. 197 655. ábra, 262 Nr. 655.)

²³ Nyulásziné 1987: i. m. 54 XXXVIII. tábla, 126.

²⁴ Nyulásziné 1987: i. m. 63 XLVII. tábla, 128.

²⁵ Nyulásziné 1987: i. m. 211 820. ábra, 267 Nr. 820.

²⁶ Vö. 19. jegyzet.

²⁷ Nyulásziné 1987: i. m. 207 780. ábra; 266 Nr. 780.

²⁸ Vö. 15. jegyzet.

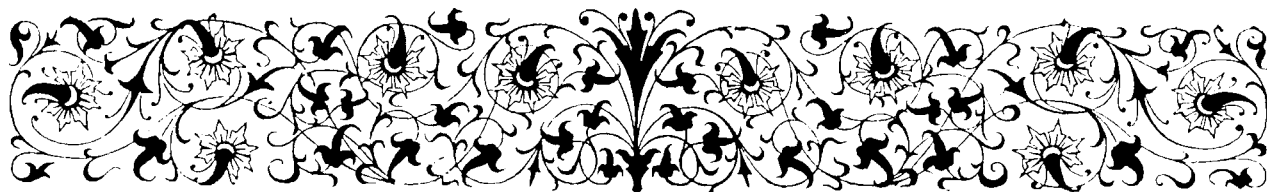
²⁹ Nyulásziné 1987: i. m. 108 XCII. tábla, 139 és a hátsó védőborító színes ábrája.

³⁰ Áldásy 1923: i. m. 55–56; Szentgyörgyi 1976: i. m. 203; Bertényi 1983: i. m. 34 30. ábra.; Bertényi 1993: i. m. 31 30. ábra.

³¹ Csáky 1995: i. m. 139; Erdély története. II. 1986: 85. színes kép (a címerterv 1753-ból).

³² Nyulásziné 1987: i. m. 227 1019. ábra, 273 Nr. 1019.

³³ Nyulásziné 1993: i. m. 31 9. ábra.

GALÁNTHAI ÉS FRAKNÓI ESZTERHÁZY MIKLÓS (1711–1764)

EGY 18. SZÁZADI MAGYAR DIPLOMATA A CÁROK UDVARÁBAN

Tekintve az általánosan elfogadott álláspontot, hogy a '67-es kiegyezés előtt hazánk fiai nem jutottak lényeges pozícióhoz a birodalmi diplomácia első vonalában, érdemes közelebbről szemügyre vennünk egyikét a történetírásunk által ignorált kivételeknek.

Eszterházy Miklós, a hasonló nevű nádor dédunokája, Ferenc gróf altábornagy, tárnok-, majd főlovászmester és Pálffy Mária Szidónia elsőszülött fia, 1711. november 16-án született anyai nagyszülei, Pálffy János gr. nádor és Czobor Erzsébet grófnő bécsi házában. A korabeli egészségügyi viszonyokat tekintve mondhatnánk, hogy szerencsés családba született, hiszen kilenc testvérével egyetemben, mindannyian megérték a felnőtt kort jó egészségben. Ferenc gróf gyermekeire nem várt különösebben gazdag örökség, mivel a családi örökösödési rend értelmében áruk vagyonának oroszlanrésze József nagybátyjuk, az országbíró vonalán öröklődött. Így Miklós nem remélhetett többet mint a Pápa–gesztesi uradalmat, amelyen három fivérével kellett volna osztoznia még aránylag fiatal apjuk halála után. Azt, hogy a sors kiszámíthatatlan szeszélye majd úgy hozza, hogy egy nap a fivérek mindhárman terjedelmes domíniumok önálló urai lesznek, senki sem sejthette mikor pályát választottak.

A lányok fényes házasságokat kötöttek, s a négy fivér közül hárman hagytak maradandó emléket történetírásunk lapjain. Pályafutásuk egybeesett azzal a periódussal, amelyet méltán nevezhetünk az Esterházy nemzetség aranykorának. Miklós és híres öccsei, a kancellár és Eger nagy püspöke mellett, a család hercegi ága olyan személyiségekkel dicsekedhetett, mint Pál Antal tábornagy nápolyi nagykövet és fivére „Fényes” Miklós, a Mária Terézia Rendes tábornagy, „a magyar Versailles” építtetője és Haydn kenyéradó patrónusa. A család további ágaiból, hogy csak a leg-

kiválóbbakat említsük, ott volt Imre gróf esztergomi érsek, aki Mária Teréziát koronázta, két másik Imre, a Potsdamot megsarcoló tábornok és Nyitra jeles püspöke, László Pál pécsi püspök és sokan mások, kik mindannyian jó nevet szereztek nemzetségüknek a haza és királyuk vagy az egyház szolgálatában. Mondhatnánk úgyis, hogy ebben a korban a kormányzó- és a titkos tanács ülései egy-egy Esterházy családi találkozóhoz hasonlítottak.

A tárnokmester fiait, a családi tradíció szellemében, a lehető leggondosabb neveléssel készítették elő jövő életpályáikra. Mire Miklós és Ferenc befejezték egyetemi tanulmányaikat, anyanyelvük mellett mindketten jól beszéltek németül, franciául és latinul, Károly öccsük pedig a nagyszombati egyetem után Rómába, a Collegium Germanicumban készült doktorálni teológiából.

Történetírásunk eddig nem vett tudomást Eszterházy Miklósról, a diplomatáról, erről az egyébként figyelemre méltó magyar úrról, aki jelentős szerepet játszott nem csak hazája, de az európai nagypolitika történetében is. Nem csoda tehát, ha eddig nem sokat tudtunk Miklós gróf ifjúságáról és karrierjének kezdeti éveiről. Mindössze annyiról volt tudomásunk, hogy 1730-ban, szokatlanul fiatalon, 19 éves korában kapta meg a kamarási kulcsot,¹ és tanulmányai befejeztével a szokásos „gavallér túra” keretein belül látogatott végig néhány európai fővárost. Nemrég akadtam rá egy aránylag obskúrus dokumentumra, a korabeli bécsi porosz követ egy jelentésére,² amelyből néhány eddig ismeretlen, Miklós fiatalabb éveire és pályafutása kezdetére vonatkozó adatot ismerhetünk meg. Podewils gróf, Poroszország bécsi követe,³ Nagy Frigyes kérésére készített 1747-ben egy jelentést a fiatal drezdai nagykövetről, aki éppen akkor, keresztülhúzza Frigyes terveit, meggyőzte a szász uralko-

dót, hogy kitarson Ausztria mellett. Jelentésében a porosz követ így ír a fiatal magyar diplomatáról, aki már máskor is tört borsot a poroszok orra alá: „...egy ideig a Pálffy Huszároknál szolgált a Lotharingiai herceg hadjárataiban a törökök ellen, amikor a herceg bizalmába férkőzött, ki befolyásával lényeges szerepet játszott abban, hogy karrierjét a diplomáciai szolgálatban egyengesse”. Figyelembe véve Podewils jelentésének kimondottan ellenséges hangját, nyilvánvaló, hogy amikor azt írja, hogy Miklós a herceg „bizalmába férkőzött”, tulajdonképpen arról van szó, hogy magatartásával a hadszíntereken jó benyomást tett a hercegre. Podewils jelentésének ezen része derít azután fényt Miklós eddig ismeretlen pályafutására a hadseregben, de ugyanakkor magyarazzal szolgál eleddig érthetetlennek tűnő lovassági tábornokká való kinevezésére élete későbbi éveiben. Ami azonban még fontosabb, a jelentés ugyancsak felvilágosítást nyújt Miklós eddig ismeretlen patrónusának személyére vonatkozóan is, kinek pártfogása feltétlen hatással kellett, hogy legyen a fiatal diplomata sikeres pályafutására.

Miklós feltehetően 1735 körül lépett a diplomáciai szolgálatba. Mindenesetre első külföldi posztját 1737 körül foglalta el Párizsban, Gundaker Thomas Starhemberg gróf nagykövet, a nagy diplomata, Kaunitz majdani apósa mellett. Kaunitz, a későbbi kancellár és diplomata karrierje eleinte csaknem párhuzamosan indult Eszterházy Miklóssal. 1741-ben Kaunitzot a francia és itáliai, Eszterházyt pedig a lisszaboni, hágai és londoni udvarokhoz küldték, mint rendkívüli követet, hogy tudtul adják Josephus, Benedictus, Augustus, Johannes Michael, Adamus főhercegnek, Ausztria, Cseh- és Magyarországok trónörökösének, a későbbi II. József császárnak a születését. Ilyen megtisztelő megbíztatás, általában nemigen járt ki egy 29 éves újoncnak a diplomáciai szolgálatban. Ezután Eszterházy Koppenhágában, Varsóban, majd Drezdában (Szászország), és Madridban szolgált, mielőtt Szentpétervárra került volna mint nagykövet.⁵

Varsóban, 1744. december 28-án vezette oltárhoz Lubomirska Susanna Elisabetha hercegnőt, Johannes Theodor herceg adoptált leányát.⁶ Podewils rosszul látó pletykájával és a későbbi alaptalan véleményekkel ellentétben, mint látni fogjuk, semmiféle kifogás sem merülhet fel az örökbefogadott hercegnő származásával kapcsolatban. Hála néhai Eszterházy Károly András kitartó munkájának, amellyel három országban gyűjtötte össze a vonatkozó iratokat, egy-

szer és mindenkorra tisztázhatunk minden erre vonatkozó, eleddig nyitott kérdést.⁷

Susanna Elisabetha egy angol nemesembernek, John Christie esquire-nek, egy lótenyésztési szakértőnek volt a leánya, aki azért jött Lengyelországba, hogy a Lubomirskiak telivér tenyésztését megszervezze. Felesége és leányának anyja, Elisabeth Cumings of Coulter pedig az 1296-ban lovaggá ütött Sir John Cumyn of Badenock leszármazottja volt. Leányuk 1722. augusztus 22-én született és keresztelték. Keresztszülei két lengyel zászlósúr és nejeik voltak (*magnifici domini, dominae*). Ekkor az anya 33 éves volt, ami abban az időben meglehetősen előrehaladott kornak számított a gyermekszüléshez. Christ úr mintegy négy évvel élte túl leánya születését, mivel 1727. május 11-én Johannes Theodor Prince Lubomirski feleségül vette az ekkor 38 éves özvegyét. A házassági anyakönyv a menyasszony nevét mint „*Generosa Domina Elisabetha de domo Komingsiana, olim nobilis Crystie consors, vidua*” örökítette meg.⁸ A házasságkötés után Lubomirski örökbe fogadta Susanna Elisabethát, és megszerezte a szükséges császári engedélyt, hogy hercegi címét és rangját ráruházhassa adoptált leányára.

Nem sokkal Eszterházy és Susanna Elisabetha esküvője után a herceg meghalt, és a másodszor megözvegyült hercegné leánya házához költözött Bécsbe, ahol unokái nevelésére felügyelt a szülők gyakran hosszú külföldi tartózkodásai alatt. A család nagy tisztelettel és szeretettel vette körül, és úgy tűnik, hogy irigylésre méltó helyet foglalt el a bécsi társaságban is. Úgy leányát mint vejét túlélve, 1776. október 22-én költözött el az élők sorából. A halottkém jegyzőkönyve szerint: „*Özvegy Lubomirska Erzsébet hercegné agkori elgyengülésben halt meg 87-éves korában Bécsben, Teinfaltstrasse 74. szám alatti házában.*”⁹ Végrendelete értelmében a Schottenek, egy Skóciában alapított tanító rend bécsi templomának kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Susanna Elisabetha – illetve Elisabeth, ahogy később nevezték – nem csak szép, hanem intelligens hölgy és példás feleség is volt, egy valóban „hercegi hozománnyal”. Minden látszat szerint köztisztelőnek örvendett úgy a családban, mint udvari körökben egyaránt. A csípős nyelvű Podewils ugyan azt jelentette Potsdamba, hogy a bécsi társaság konzervatívabb elemei a házasságot quasi magasra emelt szemöldökkel fogadták, de még ha ebben Podewilsnek igaza is lett volna, a hercegnő szeretetre méltó, sokat dicséret egyénisége nyilván hamarosan semlegesített ilyenemmű érzéseket.

Természetesen a hercegnő nagylelkű hozománya is hozzájárult férje további gyors előmeneteléhez a diplomáciai szolgálatban. Abban a korban ugyanis egy követség magas költségeinek csak egy aránylag kisebb hányadát fedezte a kincstár. Nem jártak nagyvonalú költségmegtérítések a kötelező téli és nyári rezidenciákért, előkelő vendégek költséges szórakoztatásáért és a nagyszámú személyzet fizetéséért. A követektől elvárták, hogy az ilyen természetű költségeket a saját zsebükből fedezzék, uralkodójuk tekintélyének megfelelő módon. Így nem volt szokatlan jelenség, hogy egy hosszabb követség után valamelyik európai fővárosban, néha még nagyvagyonú követeket is ki kellett segíteni utólag az államkassza terhére. Meggondolva Miklós gróf aránylag szerény privát jövedelmét fiatalabb éve folyamán és gyors előrehaladását a diplomáciai pályán, nem lehetetlen, hogy Ő is csinált adósságokat, jóllehet messze nem abban a nagyságrendben, amelyet Podewils sejtet jelentésében.

Eszterházy teljesítményeit a diplomáciai pályán úgy királynője, mint feljebbvalói nagylelkűen honorálták. Koronaőrre 1746. június 30-án nevezte ki az uralkodó, amely tisztséget megtartott élete végéig.¹⁰ Amikor pedig 1747-ben úgy látszott, hogy a szász uralkodó hajlani kezd Nagy Frigyes csábításaira, Eszterházyt küldték mint nagykövetet Drezdába, hogy megszilárdítsa a szász fejedelem ingadozó lojalitását Ausztria iránt.¹¹ 1750. október 25-én, mielőtt elfoglalta volna új szolgálati helyét a madridi királyi udvarnál, nevezte ki a királynő titkos tanácsossá. Kaunitz herceg azzal a megjegyzéssel okolta meg Miklós gróf madridi küldetést, hogy „*Eszterházy művelt, intelligens és megnyerő modorú ember.*”¹² Madridi követségének egyik emléke az az Osztrák Állami Levéltár diplomáciai részlegében őrzött memorandum, amelyben ismerteti a külföldi követek számára kötelező bonyolult ceremóniák menetét a spanyol udvarnál, amely kiterjed még olyan részletekre is, hogy kinek, mikor és hogyan kell az udvarnál kalapot emelni.

Jóllehet az 1749-es Aix-le-Chapell-i békeszerződés lezárta az ún. Örökösödési Háborút Ausztria és Poroszország között, eredményeivel egyik fél sem volt megelégedve. Ausztria nem akart lemondani Sziléziáról, a Porosz király pedig mindenképp csatolni kívánta Szászországot is a már meghódított területekhez. Így mindössze idő és pénz kérdésének látszott, hogy mikor tör ki köztük újfent háború.

Ezekben a kritikus időkben Kaunitz herceg mint kancellár irányította Ausztria külpolitikáját. Felis-

merve, hogy Franciaországnak gondot kezd okozni szövetségese, Poroszország növekvő hatalma, Kaunitz egy hármass véd- és dacsövetséget kívánt létrehozni Ausztria, Francia- és Oroszország részvételével, még az újabb háború kitörése előtt. A párizsi tárgyalásokat maga vette kézbe és hamarosan sikerült barátságosabb kapcsolatokat teremteni királynője és XV. Lajos francia király között. Ugyanakkor a hármass szövetségre épülő politikája értelmében Eszterházyt – kiben feltétlen bízott – nevezte ki 1753. április 14-én nagykövetnek az orosz udvarhoz Szentpétervárra.

Kaunitz a Hétéves háború kitörésének évében, 1756. május 17-én hozta tető alá Mária Terézia és XV. Lajos között a Versailles-i Szerződést, amely szerint Franciaország cserébe bizonyos területi gyarapodásokért Németalföldön és a Rajna-vidéken, segíteni fogja Ausztriát, hogy visszaszerezze Sziléziát. Eszterházy ugyancsak létrehozta a szövetséget a cárnővel, akinek Kelet-Poroszországot ígérték kompenzációként. Ezeknek a szerződéseknél a fenyegető nyomása alatt, Nagy Frigyes is sietett szövetséget kötni György angol királlyal, aki majd kölcsönökkel és hannoveri csapatokkal fogja támogatni szövetségét.¹³

Ilyen körülmények között érthetően, Frigyes nem várta be 1757 tavaszát, amikor mint hírlett, a hármass szövetség hadseregei felvonulnak Poroszország ellen, hanem 1756. augusztus 28-án megtámadta Szászországot és legyőzte Browne marsall osztrák hadseregét Lobositznál. Mennél kritikusabbá vált Ausztria helyzete, annál nyomatékosabban sürgette Kaunitz Eszterházyt, hogy hasson oda, hogy a cárnő, mihamarabb teljesítse a szövetségben vállalt kötelezettségét, és indítsa meg az orosz offenzívát Poroszország ellen.

Erzsébet cárnő őszintén akart háborút viselni Nagy Frigyes ellen, azonban ez irányú törekvéseinek újra meg újra gátat vetettek egyrészt a pénzhiány, másrészt a trónörökös köré tömörülő pro-porosz párt intrikái. A korabeli cári udvarnál uralkodó viszonyok több mint kaotikusak voltak. A trónutódlás tulajdonképpen rendezetlen volt, miután úgy hírlett, hogy a cárnő változtatni kíván korábbi elhatározásán ebben a tekintetben. Az trónörökös-jelölt Petrovics nagyherceg,¹⁴ egy beteges, zavaros elméjű importált holsteini hercegecske és udvara nyíltan szövetkeztek, hogy szabotálják Oroszország háborúba lépését a poroszok ellen. A nagyherceg, a porosz uralkodó csodáló híve, a nyilvánosság előtt hangoztatta, hogy megtiszteltetésnek venné ha ideálja, a „Nagy Fritz” kard-

ja alatt harcolhatna. Felesége, a sokszor megalázott, de lényegesen tehetségesebb Katalin nagyhercegné¹⁵ – az ortodox egyház legújabb, szintén egy miniatűr német hercegségből importált konvertitája – pedig szövetezett volna akár az ördöggel is, hogy saját jogán kerüljön az orosz trónra. Erzsébet cárnő nem bízott bennük és szívből utálta mindkettőjüket. A korabeli orosz udvart leginkább egy forgószínpadhoz hasonlíthatnánk, ahol különböző szintű klikkek vívtak elkeseredett küzdelmet egymással kisebb vagy nagyobb előnyökért. Az udvari arisztokrácia egy befolyásos része nemrég nemesített külföldi kalandorokból, kétes hírű hazai pénzemberekből és a cárnő hálszoba-favoritjaiból tevődött össze. Határtalan kapzsiságtól és irreális ambícióktól fűtve harcoltak, intrikáltak egymás ellen, miközben a hatalom egyik párttól, vagy minisztertől a másikhoz csúszott a cárnő egy-egy mosolyát követően. Korrupció, intrikák, sikasztás, sőt gyilkosság dívott, és a szinte mindennapos botrányokba nemegyszer még a cári család tagjai is belekeveredtek. A közerkölcsök egy eleddig példátlan nívóra süllyedtek. Ilyen körülmények között kellett Eszterháznak teljesítenie feladatát. Létrehozta a cárnővel a szövetséget, és most ő lett felelős azért, hogy a szövetség működjön is. El kellett érnie, hogy az orosz hadsereg végre meginduljon, és a Nagy Frigyes legújabb győzelmei által sarokba szorított osztrák haderő végre lélegzethez jusson. Feladatának sikeres teljesítéséhez elengedhetetlen volt a komplikált orosz döntési folyamat és egyes miniszterek befolyásának alapos ismerete. Számolnia kellett a „szürke eminenciákkal” is, mivel nem mindig azoké volt a döntő szó, akik a tisztséget viselték. Meg kellett barátkoznia a politikusokkal, befolyásolni, illetve megvesztegetni a megfelelő embereket, és gátat vetni a trónörökös körül csoportosuló porosz párt intrikáinak. Amint azt a korabeli diplomáciai levelezések elárulják, a követek nemegyszer egész privát, fizetett hírszerzőket tartottak fenn, hasonlóan a mai superkémekhez, és Eszterházy ezen a téren is megállta a helyét. De jutott szerep a feleségének is ebben a sok esetben komplikált drámában. Ő nem csak a követség gálák elbűvölő háziasszonya volt, hanem összebarátkozva az udvari dámákkal, hozzájutott olyan pletykákhoz, amelyek férje részére egy újabb értékes hírforrást jelentettek. Ami azonban a legfontosabb, Eszterháznak sikerült megbarátkoznia magával a cárnővel. Szabad bejárása volt az uralkodóhoz, akit egyrészt elbűvölt Eszterházy elegáns stílusa, másrészt bízott éleslátásában, és néha nyersen egyenes, a dol-

gok lényegére tapintó véleményében. A francia nagykövet, a Marquis de L'Hôpital szerint szokása lett a cárnőnek, hogy megbeszélje Eszterházyval nem csak a szövetségre vonatkozó kérdéseket, de kikérte tanácsát belpolitikai ügyekben is.¹⁶ Miklós gróf kitűnő összeköttetései, képessége, hogy hideg fejjel értékelje a fejleményeket és a megfelelő prioritásokat szem előtt tartva járjon el, amint látni fogjuk, akkor hozta meg gyümölcsét, amikor a legnagyobb szükség volt rá.

Eközben pedig az Apraxin marsall¹⁷ vezette orosz hadsereg tétlenül vesztegelt, mialatt a poroszok már csaknem bevették Prágát és egész Csehországot. Bár nagy létszámú hadsereg volt, rosszul volt felszerelve, az emberek képzetlenek voltak, a hadpénztár üres, és Apraxin generális tapasztaltsága ellenére félnék volt, és kihasználta minden lehetőséget, hogg elodázza az offenzívát. A trónörökös, Nagy Frigyes iránti csodálatától hajtva, megtett mindent a maga részéről, hogy visszatartsa Apraxint a poroszok elleni támadástól. Felesége, a nagyhercegné, akinek az adósságait időnként az angol követ fizette ki, lelkesen támogatta Anglia érdekeit, és igyekezett megakadályozni, vagy legalábbis elodáznia az orosz offenzívát. Bestusev gróf,¹⁸ a kancellár, akinek állásfoglalása a mindenkor megvesztegető pénzek folyásától függött, szintén oda próbált hatni, hogy visszatartsa Apraxint a támadástól. Az angol követ, Sir Charles Hanbury-Williams¹⁹ pedig nem győzte biztatni a trónörökösét, hogy „*legyen kedves a porosz királyhoz.*”

Végül Eszterházy és a francia követ egyre nyomatékosabb fellépésére, a türelmét vesztett *cárnő* egyenes parancsot adott Apraxinnak, az offenzíva megkezdésére. Az orosz hadsereg 1757 júliusában bevette Memelt, és augusztusban megverte a poroszokat Groß-Jägerndorfnál. A győzelmet fényesen ünnepelték Moszkvában, mint az orosz fegyverek becsületének és Apraxin marsall jó nevének a helyreállítását. A marsall azonban ahelyett, hogy sietett volna kihasználni drágán nyert győzelmét, visszavonult, mégpedig olyan sietve, mintha nem győzött, hanem csatát vesztett volna. A felháborodás határtalan volt. Apraxint azonnal félreállították, vizsgálatot rendeltek ellette, és házi őrizetbe helyezték a nyomozás befejeztéig. A *cárnő* Fermor generálist állította hadserege élére, azzal az utasítással, hogy tegyen meg mindent ami lehetséges, hogy helyrehozza az uralkodónő és hadserege becsületén esett csorbát.

Eszterházy már jó előre tudta, hogy mi lesz az Apraxin elleni vizsgálat eredménye, mivel azt a hírt kapta, hogy a cárnő halálos beteg. Ennek alapján úgy

vélte, hogy a cárnő haldoklik.²⁰ Ismerve a trónörökös beállítottságát, neki akart kedvében járni azzal, hogy elrendelte a szégyenteljes visszavonulást. Ugyanis tudta ő is, amit mindenki más, hogy a nagyherceg trónra lépte lesz a jel, amelyre az orosz hadsereg azonnal beszüntet minden tevékenységet Poroszország ellen. A cárnő közelgő halála hamis hírének a forrása pedig maga a trónörökös volt.²¹

Az osztrák hadsereg 1757. december 5-én Leuthennél való újabb veresége sarkallta azután Eszterházyt, hogy bizalmasaival, Mikhail Worontzow gróf alkancellárral, a Soltikoff fivérekkel²² és francia kollégájával összehangolva gyakoroljanak nyomást a cárnőre, hogy parancsot adjon Fermornak az offenzíva megkezdésére. Azonnali intézkedésre volt szükség azért is, mivel Miklós gróf tisztában volt vele, hogy a cárnő egészségi állapota valóban kritikus, és halála esetén az orosz hadsereg egyszerűen elvonulna a csataterőről magára hagyva Ausztriát.

Eszterházy audienciára sietett a cárnőhöz. Emlékeztette az uralkodónőt korábbi beszélgetésekre, amikor óvatosságra intette Bestusevvel és Apraxinnal kapcsolatban, most szavait nem válogatva, egyenesen hűtlenséggel vádolta a marsallt, ki uralkodója és az orosz hadsereg becsületét kockára téve próbál a trónörökös kedvében járni. Szóba hozta azt is, hogy a cárnő betegségéről elterjedt hamis hírek, amelyek Apraxint arra készítették, hogy elrendelje a szégyenteljes visszavonulást, „*egyesek szerint*” a trónörökös és felesége környezetéből eredtek. A cárnő megrendülve hallgatta Eszterházy fejtegetéseit, és a legrosszabbtól tartva azonnal intézkedett: 1758 februárjában elfogatta Bestusevet és vizsgálatot rendelt el ellene, a trónörökös és feleségét pedig megfigyelés alá helyeztette. A Bestusev és Apraxin ellen folyó vizsgálatok során elégséges bizonyíték került napvilágra, hogy a trónörökös és udvarának intrikáit bizonyítottan lehessen venni, egyben beigazolódott az is, hogy Eszterházy helyesen mérte fel az eseményeket, amikor az uralkodónőt óvatosságra intette.

Fermornak futár vitte a cárnő parancsát, hogy késlekedés nélkül indítsa meg az offenzívát. A cárnő és szövetségeseinek nagy megkönnyebbülésére, Fermor 1758 augusztusában csatát nyert a poroszok ellen Zorndorfnál, ami az utolsó pillanatban adott alkalmat az osztrák hadvezetőség számára haderejük feltöltéséhez, amely azután 1758 októberében a hochkirchi, majd a kühnorsdorfi osztrák győzelmekhez, és végül a poroszok maxeni vereségéhez vezetett.

Feladata végeztével Szentpéterváron, Eszterházy úgy találta, ideje lenne, hogy hazatérjen, ami ellen Kaunitz sem volt kifogása. Mikor 1761. január 1-jén búcsúkihallgatása ment a cárnőhöz, az uralkodó ezekkel a szavakkal búcsúzott tőle: „*Hű maradok szövetségeseimhez. Folytatni szándékozom a háborút a poroszok ellen, még ha fele gyémántjaimat és ruháimat kellene is eladnom.*”²³ Ekkor tűzte a távozó nagykövet mellére a Szent Nyevszkij Sándor Rend gyémántokkal ékesített nagykeresztjét.

Jóllehet hazatértekor Eszterházy mindössze negyvennyolc éves volt, egészsége nem volt a legjobb és birtokainak ügyeivel is kellett végre foglalkoznia, így visszavonult a diplomáciai szolgálatból. Nyugalomba vonulásakor, 1761-ben nevezték ki Sáros vármegye főispánjává, majd 1762. augusztus 21-én léptették elő lovassági tábornokká²⁴ és kilenc nappal később, a Magyar Nemesi Testőrség kapitányává.²⁵ Amikor ugyanez évben József nagybátyjának fia, József Ádám utódok nélkül elhunyt, Miklós a tatai domíniumot örökölte, amely csaknem megduplázta örökségét. Végül 1763-ban kapta meg értékes szolgálatainak legmagasabb jutalmát, amikor Ferenc császár a birodalom legmagasabb rangú kitüntetését, az Aranygyapjas Rend láncát akasztotta a nyakába.²⁶

Teljesítményeit, karakterét, életstílusát és a művészetekért való lelkesedését tekintve, Miklós gróftól nemzetsége tipikus reprezentánsának mondhatjuk. Portréi után ítélve – melyek túléltek a II. világháborút és az azt követő kultúrbarbarizmus félszázadát –, ifjú korában Eszterházy átlagon felül jóképű fiatalember, érettebb korában pedig tekintélyes megjelenésű úr volt.²⁷ Amint ezt a számára festett családi portrék és műgyűjteményének néhány megmaradt darabja tanúsítják, műértő patrónusa volt a művészeteknek és művészeknek.²⁸

Sajnos aránylag kevés Miklós grófra vonatkozó levéltári anyag maradt ránk, így sem magánéletéről, sem pedig közéleti tevékenységéről nem tudunk elegendet. Relatíve fiatalon halt meg 1764. június 21-én Karlsbadban, ahol a gyógyvízzel kúrálta vesebántalmait. Földi maradványait Karlsbadból 1771. augusztus 20-án szállították Bécsbe, ahol koporsóját a Szent István-katedrálisban ravatalozták fel, majd a lovassági tábornokokat megillető katonai pompától kísérve a helyezték örök nyugalomra Schottenek rendháza bécsi templomának kriptájában.

Felesége, két leánya és két fia élték túl, kik a mintegy 100 000 holdat kitevő tatai, pápai és Csákvár-gezsztési uradalmakon osztoztak. Az ünnepség,

legidősebb fia beiktatásakor a tatai domíniumba, a bécsi és a magyar sajtót egyaránt foglalkoztatta. A *Pozsonyi Clarion* vezércikke kiemelte, hogy „a birtokok alkalmazottai részére rendezett ünnepségen a fiatal grófok és grófnők szolgáltak fel, és szép magyar nyelven társalogtak vendégeikkel”, ami nem kis teljesítmény, tekintve, hogy sokáig skót nagyanyjuk nevelte őket Bécsben, és fiatal éveik nagy részét külföldön töltötték.

A porosz Podewils Nagy Frigyeshez írt jelentésében Miklós gróf karakteréről inkább lesújtó véleménnyel szolgált. Bárdolatlanak, felelőtlenek és a végeletekig fennhéjázónak mondta, aki nem sok mást hagyott maga után állomáshelyein, mint monumentá-

lis adósságokat és egy sor zabigyereket. Eltekintve Podewils egyéb, nyilvánvalóan *in extremis* elfogult véleményétől, még ha az utóbbi kettőben lenne is némi igazság, akkor sem olyan mértékben, amint azt Podewils kívánná velünk elhíttetni. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy Kaunitz herceg csak úgy nem viselte volna el, hogy egy ilyen mihaszna személyiség képviseljen életbevágó birodalmi érdekeket külföldi udvaroknál, amint az uralkodó sem tűntetett volna ki az Aranygyapjas Renddel egy olyan karakterű embert, mint amilyennek Podewils kívánja feltüntetni Miklós grófot.

Berényi László

JEGYZETEK

¹ Korai kamarási kinevezését így magyarázza a családi krónika: Apját egy alkalommal a Hofburgba kísérve az előszobában kellett rá várnia. Elunva magát, a fiú elvándorolt és egy ajtón benyitva, a császárral és apjával találta szemben magát. Apja haragra gerjedve büntetéssel fenyegette, a császár azonban mosolyogva közbeszólt: „Miért a büntetés grófom? Hiszen kamarásaimnak mindenkor szabad bejárása van belső termeimbe”, s ezzel nevezte volna ki a 19 éves Miklóst kamarássá. Egyébként kamarási címet csak az egyéb előírásoknak megfelelő és 24. életévüket betöltött nagykörűak kaphattak.

² Behse, Dr. Eduard: *Geschichte des österreichischen Hofes und Adels und der österreichischen Diplomatie*. Hamburg, 1852. (a továbbiakban: Behse 1852.): VIII. k. 88–94.: idézi a porosz követ 1747. december 12-ről datált jelentését Esterházy Miklósról.

³ Podewils Heinrich Graf v. (1698–1760), első miniszter Nagy Frigyes trónra lépésekor, később porosz nagykövet Bécsben.

⁴ Podewils jelentésének dátumából ítélve, ez összefüggésben állt Esterházy egyidejű tevékenységével Drezdában, ahol mint a szász udvarnál akkreditált nagykövet, Nagy Frigyes terveit keresztülhúzza, biztosítani tudta a szász uralkodó lojalitását Ausztria iránt.

⁵ 1741–42-ben Koppenhágában, 1742–46 Varsóban, 1747-től Drezdában, 1750–53 Madridban és 1753. június 21-étől 1761-ig Szentpéterváron nagykövet.

⁶ Lubomirski, lengyel ősnemes család, grófok 1596-tól, később birodalmi hercegek.

⁷ A vonatkozó okiratok Esterházy Károly András unokaöccse és örököse, Esterházy Péter gróf levéltárában, Bruxellesben (a továbbiakban E. P.).

⁸ A krakkói egyházmegye Beate Mariae Assumptionis plébániatemplomának anyakönyve: *Testimonium Copulationis*, Tom. IV. 30. Nr. 789.

⁹ E. P.: *Leichenbeschaungs-Protokoll (halotti levél) der Stadt Wien*: Tom. XI. Fol. 12 No. 147.

¹⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bécs (a továbbiakban: ÖstA KA) Prot. Expedt. 1746. VI. 30. – 1764: 2058. N.b. Esterházyt hosszú távollétei alatt egy általa megbízott rokon helyettesítette ezen tisztében.

¹¹ ÖstA KA : Prot. Regst. 1747: 52.

¹² Behse 1852.: VIII. k. 89.

¹³ György angol király ugyanakkor Hannover uralkodója is volt.

¹⁴ Peter Karl Ulrich, orosz névén Pjotr Fedorovich (1728–1762), holsteini herceg (1739–1762), orosz nagyherceg (1742–1761), III. Péter cár (1761–1762).

¹⁵ Sophia Frederica, orosz névén Jekatherina, Christian August Anhalt-Zerbst uralkodó hercege és Johanna Elisabet Holstein-Gottrop hercegnő leánya (1729–1796), orosz nagyhercegnő 1744–1761, III. Péter cár neje, majd II. Katalin cárnő.

¹⁶ *Oldenburg Zoë*: Catherine the Great, London, 1965 (a továbbiakban: Oldenburg): 162. és passim.

¹⁷ Apraxin Stefan Gr. tábornagy (1717–1758), Maria Apraxinnak, Romanov III. Fedor cár (1661–1682) 2. feleségének másod-unokaöccse.

¹⁸ Bestusev-Riumin, Alexei Gr. (1693–1766), diplomata, 1744-től orosz államkancellár, 1758-ban elfogatva, 1759. április 8-án száműzetésre ítélve, II. Katalin cárnő uralma alatt rehabilitálva.

¹⁹ Hanbury-Williams, Sir Charles 1755–1757, angol követ Szentpéterváron.

²⁰ A cárnő betegsége (emésztési zavarok) nem csak spekuláció volt. Egészségi állapota már 1748–49 telén is aggodalomra adott okot.

²¹ Az a hír járta, hogy Erzsébet cárnő ki szándékozik zární Petrovics nagyherceget a trónöröklésből. Ezért a nagyherceg és felesége összeesküdtek Bestusevvel, Apraxinnal és az udvari testőrezred tisztséjével, hogy a cárnő halála esetén egy coup d'état-val ragadják magukhoz a hatalmat.

²² Soltikoff, Pjotr gr. tábornok és fivére Sergei, a cárnő egyik favoritja.

²³ *Oldenburg*: 181. idézi S. M. Soloviev: *History of Russia*, é. n.: 24. k. 1132.

²⁴ ÖstA KA : Prot. in Publ. 1662. o.: 1762. augusztus 21.

²⁵ ÖstA KA: Prot. in Publ. 1684. o.: 1762. augusztus 30.

²⁶ *Limburg-Styrum, Thierry Comte de*: *Liste nominative des chevaliers de la Toison d'Or*. Bruges, 1962: 57.

²⁷ Egy fiatalkori olajportréja, amelyet a szakvélemény a drez-

dai királyi udvar festője, Mányoky Ádám munkájának tartott, Párizsban tűnt fel mintegy két évtizede egy árverésen. Az egészalakos festmény a harminc év körüli Miklós grófort egy otthonkában, kávéscsészével a kezében ábrázolja. Egy másik olajportré, Martin van Maytens (1695–1770) munkája, úgymint egy ismeretlen mester festménye, amely Miklóst a Nemesi Testőrség díszes egyenruhájában ábrázolja, a tatai Kúny Domokos Múzeumban látható. Egy bronz mellszoborát, amelyet Szentpéterváron Alessandro Martelli (1712–1789) mintázott, és feleségének egy idősebbkori festményét Alexander Roslintól (1718–1793) szintén a tatai mú-

zeumban őrzik. Ismeretes még egy finom, valószínűleg Szentpéterváron készült rézmetszet, amely már a középkorú, testesebb Miklóst mutatja púderes parókával, a diplomáciai szolgálat díszes, arannyal hímzett egyenruhájában, az orosz Szt. András és Szent Nyevszkij Sándor Rendek jelvényeivel, leszármazottja, Esterházy Péter tulajdonában.

²⁸ Gyűjteményének értékes, nemzetközileg is nyilvántartott része volt egy Canaletto által festett szentpétervári tájképsorozat, amely a háborút követően tűnt el gyűjteménye több más darabjával együtt, a cseklézi (Bernolakovo, Szlovákia) kastélyból.

KRISTÓ GYULA

(1939–2004)

Az ezredforduló kegyetlen szigorral sújtott le a magyar középkorkutatókra. Bóna Istvánt, majd Engel Pált követően Kristó Gyulát is elragadta tőlünk a halál.

Kristó Gyula Dél-Magyarország szülöttje és Szeged neveltje volt, példátlanul termékeny tudományos munkássága azonban nemzeti történelmünk egészének a 15. századig terjedő időszakát felöleli, s amit – tudomásom szerint – egyetlen pályatársáról sem mondhatunk el, halála pillanatáig 101 kötetnyi könyvet publikált.

1962-ben szerzett diplomát a Szegedi József Attila Tudományegyetemen, ahol hihetetlen gyorsasággal bejárta az egyetemi ranglétra valamennyi fokát. 1978-ban már professzori kinevezést kapott, s megbízták a Történeti Segédtudományok Tanszéki Csoport vezetésével. 1983-ban a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék élére került, vezetői posztjáról azonban, érezve egészségi állapota hanyatlását, 1995-ben lemondott, hogy életét a legfontosabb feladatoknak, mindenekelőtt a kutatói tevékenységnek szentelhesse. Egyetemi közéleti tevékenysége során volt dékánhelyettes, rektorhelyettes, majd a szegedi egyetem rektora, ezt követően a bölcsészkar dékánja, majd a történeti tanszékcsoport vezetője. Vezetői pozícióit is felhasználva az ország legnépesebb tudományos középkorász műhelyét és 1993 óta jól működő PhD-iskoláját nevelte ki legjobb tanítványai-ból.

1969-ben megvédett kandidátusi értekezését a krónikakutatás kérdéseiről, akadémiai doktori disszertációját (1977) a feudális széttagolódás (11–14. századi) alakulásáról írta.

A korai magyar történetnek szinte valamennyi kérdését kutatta, de érdeklődésének központjában mindvégig ott látjuk a közigazgatási és a területi problémakört. A keleti örökség és a nyugati kapcsolatok-hatások bemutatása mellett a 11. századi hercegség a királyi vármegyék, a korai egyházmegyék kutatása, az erdélyi vajdaság, a bánságok, Csák Máté és a 13–14. század fordulójának tartományurairól, a tájtörténet (régión-történet) főbb problémái végigkísérték életútját, újabb és újabb szempontok előtérbe állításával ismételtlen visszatért hozzájuk. Eredményei ki-

terjeszkednek a rokon- és társtudományoknak jó néhány, a történettudománnyal érintkező területére: a középkori történetírás történetéről tett megállapításai a korai magyar irodalomtörténet kutatói részére is számon tartandó eredmények, de az eszmetörténet, a történeti földrajz, a nyelvészet – jelesen a névtudomány – különböző ágai, a dél-magyarországi régió helytörténete mind-mind szerves részeivé váltak alkotó tevékenységének. Érdekelte a hadtörténet is: külön könyveket írt az augsburgi (955) és a rozgonyi (1312) csatáról, összefoglaló szintéziseket az Árpád-és az Anjou-kor háborúiról.

Bár formálisan nem lépett be a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságunk tagjainak sorába, a Társaság által gondozott számos történeti segédtudományt is folyamatosan művelte.

A krónikakutatás egyes kérdéseiről írt, nagy vitákat kiváltó tanulmányai és Thuróczy János krónikájának szövegmagyarázatokkal kísért kiadása a filológia művelőjeként mutatják be, de rövid elméleti fejezetet is írt a filológiáról a történelem segédtudományait bemutató kézikönyv számára. Szerkesztője és társszerzője volt a korai magyar helynevek adattárának, oroszlánrészt vállalt a tanítványai által sajtó alá rendezett Anjou-kori Oklevéltár munkálataiban, csakhogy, mint a szerkesztésében magyarul megjelentetett korai magyar történeti források fordításában.

Saját publikációs tevékenysége kiterjedt a szintézisíráásra is. A „Magyarország története tíz kötetben” című monumentális vállalkozás korai feudalizmusról megjelent kötetének második fél-kötetét legnagyobb részt ő írta, de pl. Engel Pál és Kubinyi András társaságában egyetemi tankönyvben foglalta össze Magyarország késő középkori történetét, szerkesztője és egyik szerzője volt Szeged története modern kori feldolgozásának. A medievisták által sokat forgatott műve az ugyancsak az ő főszerkesztésében összeállított „Korai magyar történeti lexikon”, amely több mint másfélszáz szerző által írt szócikkek tárháza, s ha egyes felkért munkatársak visszalépése, nem teljesítése miatt olykor hiába ütjük is fel az egy-egy kérdésben való gyors informálódás céljából lapjait, e hiányosságok aligha róhatóak fel a főszerkesztőnek. De Kristó Gyula tudományszervezői életművét dicsérik a

Szegedi Egyetem Acta Historicájának általa szerkesztett kötetei, a Dél-alföldi Évszázadok sorozatának egyes könyvei vagy az ugyancsak az ő sorozatszerkesztésében napvilágot látott, legnagyobbbrészt tanítványai által írt Szegedi Középkortörténeti Könyvtár.

Vitatkozó tudós volt – aki osztott – és kapott is sebeket. Az 1989 előtti időszak politikai vezető gárdájához fűződő jó kapcsolatait elsődlegesen szaktudománya javára, a szegedi középkorkutatás fejlesztésére használta fel, s nem fordította szakmai vitapartnerei ellen. Jó előadóként és pedagógusként sok fiatal historikust nevelt nemzeti múltunk tiszteletére és szeretetére, s indított el, irányított a középkori kuta-

tómunka végzéséhez szükséges számos szakismeret megszerzésének göröngyös útján.

A szegedi tudományos életben betöltött irányító szerepe mellett több akadémiai bizottság, kandidátusi és doktori bírálóbizottság tagjaként, titkáráként, elnökeként tevékenykedett, emellett a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság végrehajtó bizottságának is tagja volt. Több magas kitüntetésben is részesült. 1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Távozásával komoly űrt hagy maga után.

Bertényi Iván

HÍREK

DR. Bertényi Iván nyitotta meg és Dr. Gegesy Ferenc, Ferencváros polgármestere adta át 2004. január 22-én a Ferencvárosi Címertárat. Az itt kiállított címerek Szabadiné Sinkó Ilona hímzett és festett munkáiból válogatott összeállítás.

* * *

2004. március 17-én, a Magyar Történelmi Szalon szervezésében tartott előadást Dr. Pandula Attila „Lovagrendek, hamis rendek a mai Magyarországon” címmel.

* * *

2004. március 31-én nyílt meg és június 6-ig látogatható Tapolcán a Városi Művelődési Házban Goda László Ferenc „A magyar királyság 1967–1918 fából faragott vármegye címerei” című vándorkiállítás.

* * *

2004. március 7-én nyílt meg az ausztriai Deutsch-Wagramban a „Die Ehrenzeichen und Medaillen des Österreichischen Roten Kreuzes 1914–2004.” (Az Osztrák Vöröskereszt díszjelvényei és érmei 1914–2004.) kiállítás.

Az igen érdekes, látványos szakmai bemutató az Erzherzog Carl-Hausban található Heimatmuseum Deutsch-Wagram keretében működő Ordenskabinett der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde keretében került megrendezésre. A kiállítás 2004. október 31-ig tart nyitva.

* * *

2004. április 16–17-én a tradicionális helyszínen, a németországi Gunzenhäusenben tartotta a vezető szakmai társaság, a BDOS (Bund Deutscher Ordens Sammler) a 9. gunzenhäuseni Falerisztikai kongresszust.

A kongresszuson Dr. Pandula Attila két előadást tartott: „Phaleristik an ungarischen Universitäten –

insbesondere zur eigenen phaleristischen Lehrtätigkeit”, valamint „Das Eiserne Kreuz – Ritterkreuzverleihungen an Ungarn” címmel.

* * *

Az MTA Társadalomkutató Központ Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága, a Magyar nemzet és államot megjelenítő intézmények és jelképek megnevezésére, a jelképek használatára létrehívott szakértői bizottság és az Európa Intézet Budapest műhelykonferenciát rendezett 2004. április 8-án az Akadémián „Állami, nemzeti szimbólumok Európában” címen.

A következő előadások hangzottak el:

Glatz Ferenc: Állami – nemzeti jelképek tegnap és ma, Európában és itthon.

Marosi Ernő: A szimbólumok művészi megjelenítése.

Benkő Samu: A határon túli magyarság és az állami – nemzeti szimbólumok.

Rácz Lajos: Államrend, jog és szimbólumok.

Ráday Mihály: Épületek, terek történelmi hagyományai.

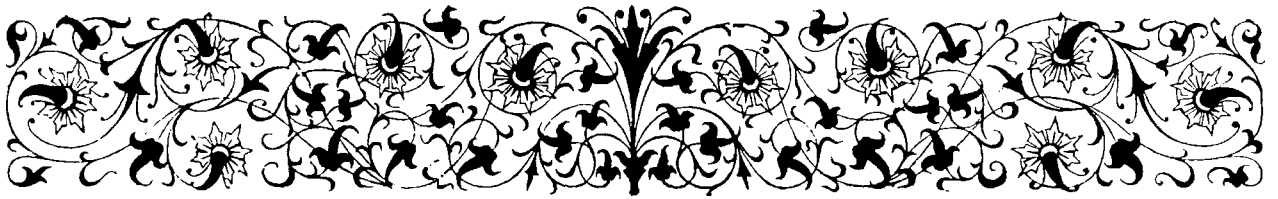
Bertényi Iván: Címer, zászló és „történelmi gyökerek”.

Katona Tamás: Kitüntetésekéről és hagyományokról.

Ambrus Jenő: Állami protokoll – nemzetközi szabályozás.

* * *

2004. április 26-án, a XI. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon Dr. Draskóczy István mutatta be Karácsonyi János: A magyar nemzetségek története a 14. század közepéig című művét, amely a Nap Kiadó reprint-sorozatában látott napvilágot.

FŐTITKÁRI BESZÁMOLÓ AZ 1999–2003. ÉVRŐL A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG KÖZGYŰLÉSÉN

Az eltelt időszakban örvendetes módon nőtt a Társaság taglétszáma. Jelenleg 276 tagunk van. A tagság 40%-a vidéken él, vannak külföldi (pl. romániai, szlovákiai) tagjaink is. Örvendetes az is, hogy tagjaink között viszonylag sok a fiatal. Egyetemi hallgatók, valamint tanulmányaikat a közelmúltban befejezett személyek. Többségük történész, levéltáros, muzeológus. Valamennyien a történelem segédtudományai valamelyikének kutatói. Köztük egyes vonatkozó szakmai pályázatok díjazottjai, ígéretes szakdolgozatok anyaggyűjtői, írói is megtalálhatók. Többségük most kezdő tudományos publikációs tevékenységét.

Vannak sajnos olyanok is, akik viszont örökre eltávoztak körünkől. Itt elég csak újjáalapító elnökünk, DR. Kállay István professzor úr, illetve (más szempontból) pl. Gömbös Tamás alelnökünk felejtethetlen személyére utalni.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagságának soraiban – a 19. századi alapítás időszakától megnyilvánuló tradícióknak megfelelően – megtalálhatók a „profi kutatók”, így egyetemi oktatók, történészek, levéltárosok, muzeológusok, illetve „laikus kutatók” és érdeklődők egyaránt. Nagy részük saját családját, rokonságát vizsgálja. De sokakat foglalkoztat a heraldika, vagy az inszigniológia, esetleg a falelisztika tárgyköre is. Nem érdektelen annak említése, hogy többségük – adott esetben már nem fiatalon – állandóan törekszik szakmai ismeretei bővítésére, módszertani kérdésekben való elmélyülésre.

Kiemelném a tagság jelentős részének tudományos publikációs tevékenységét. Egyesek önálló köteteket (is), a többség különféle tanulmányokat írt, illetve készített. Sajnos mind ez ideig kevés az idegen nyelven, illetve külföldön megjelent publikációk száma.

Többen közreműködnek szakmai – pl. heraldikai, vexillológiai – kiállítások megvalósításában. Nem ritka, hogy tagjaink, Társaságunk vezetői újságokban, folyóiratokban, illetve a televízióban, rádióban stb. nyilatkoznak aktuális, illetve általános szakmai kérdésekről. Egyesek szakértői működése (is) emeli Társaságunk tekintélyét.

Vidéki tagságunk jelentős része, hivatkozva időre, energiára, távolságra, költségekre, kevésbé látogatja

budapesti rendezvényeinket. (Ez hasonlóképpen van más szakmai, tudományos társaságoknál, szervezeteknél is.) Ellenpéldaként utalok viszont egyes tagjainkra – tekintet nélkül korukra –, akik távoli országrészekből, sőt külföldről is majd minden rendezvényünkön igyekeznek megjelenni.

Bár már többször felmerült, sőt bizonyos próbálkozások is történtek e tárgyban, egyelőre azonban nem járt sikerrel vidéki rendezvények, előadások, de még kirándulások szervezése sem. Ez a fogadókészség hiányával illetve a rendkívül csekély érdeklődéssel magyarázható. Mindezek ellenére, őszintén remélem, hogy ezen elképzelések megvalósítására is sort keríthetünk majd a későbbiekben.

A hagyományoknak megfelelően, a nyári szünetről eltekintve tartunk havi előadóüléseket. Ezek helyszíne az utóbbi időszakban (többnyire) a Zászlómuzeum. Az üléseken a Társaság vezetői elnökölnék. Rendezvényeinket, a szakmai törzsközönségen túl esetenként szép számú érdeklődő is megtisztelti jelenlétével.

Bár a félévi programok összeállításánál igyekszünk színes, sokoldalú tematikát szerepeltetni, az elmúlt időszakban domináltak a genealógiai témák. Voltak heraldikai, inszigniológiai, szfragisztikai, falelisztikai, vexillológiai előadások is. Sor került módszertani illetve tudománytörténeti jellegű témákra is.

Az előadók többsége férfi volt illetve budapesti. Ezen a későbbiekben – talán – változtatni lehetne.

Az előadók között megtalálhatók voltak a szakma „nagy öregjei”, de mindig szerepeltek fiatalok is. „Jövődi szakmai reménységeinek”, döntően az ELTE Bölcsészettudományi Kar hallgatói, akik szakdolgozati témaköreikkel mutatkoztak be, szép sikerrel.

Rendezvényeink résztvevői, legtöbbször törzsközönsége hozzászól, kiegészítéseket tesz az előadás-hoz, de felmerülnek más, szakmai kérdések is. Rendezvényeink végén a jelenlévők tájékoztatást kapnak szakmai rendezvényeinkről, hazai és külföldi könyvüjdonságokról is.

Programjaink közé tartozik az évente, Karácsony táján megtartott szakmai vacsora. Ezekben előadás hangzik le aktuális (pl. évfordulóhoz kötött) szakmai

témákról, mint pl. Deák Ferencről, a Rákóczi szabadságharcról. Ezt kötetlen baráti-szakmai beszélgetés követi.

Említem szakfolyóiratunkat, a Turult, amelyben folyamatosan közöljük – többségében tagtársaink – tudományos eredményeit.

Nemzetközi kapcsolataink is öröndetesen fejlődnek. Így említhetők a Nemzetközi Heraldikai Akadé-

miával, a Slovenské genealogicko – heraldicko spoločnosťtal, a Spišského dejepisného spolku-val fenn tartott kapcsolataink, valamint egyes vezetőink, tagjaink aktív részvétele külföldi konferenciákon, illetve határon túli publikációs tevékenysége is.

Pandula Attila

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2004. ELSŐ FÉLÉVI PROGRAMJA

Helyszín: Zászlómúzeum

<p>1. 2004. január 29.
Apagyi Evva Margit (Encs): A tolcsvai Bónis család észak-magyarországi története.</p> <p>2. 2004. február 26.
Orgona Angelika: II. Rákóczi Ferenc pecsétjei.</p> <p>3. 2004. március 25.
Kollega Tarsoly István: A polgári-kori kormányhatósági iratok genealógiai vonatkozásai.</p> | <p>4. 2004. április 29.
Pál Gergely: A Tűzkereszt.</p> <p>5. 2004. május 27.
Korentsy Mihály (Léva): A vezekényi csata.</p> <p>6. 2004. június 24.
Pandula Attila: A magyar királyi Szent Korona Rend.</p> |
|---|--|

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2004. MÁSODIK FÉLÉVI PROGRAMJA

Helyszín: egyelőre bizonytalan

<p>1. 2004. szeptember 30.
Csala Rita (Gyulafehérvár): Lönhart Ferenc erdélyi püspök sírja Piskitelepen.</p> <p>2. 2004. október 28.
Tüdős S. Kinga (Bukarest): Kora újkori erdélyi végrendeletek.</p> | <p>3. 2004. november 25.
Kamarás István (Albertirsa): Az irsai Irsay család története.</p> <p>4. 2004. december 9.
DR. Kállay István emlékvacsora.</p> |
|--|--|

HÍREK

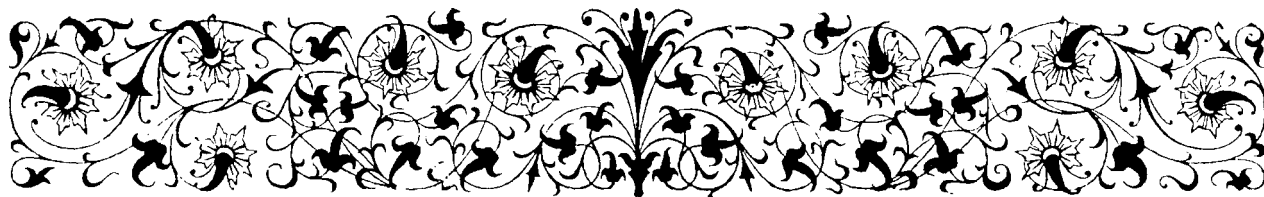
Szófiában 2004. május 18-án nagyszabású falerisztikai kiállítás volt „Bulgár rendjelek” címen, a volt cári palota reprezentatív kiállítótermében.

A kiállított anyag a Nemzeti Pénzverde és a Nemzeti Hadtörténeti Múzeum gazdag kollekczióiból került a közönség elé. A kiállításon 1880-tól kezdődően szerepel anyag. Bemutatásra kerülnek a fejedelemesség, a cári korszak, illetve a szocialista időszak rendjelei. Közöttük található néhány rendkívüli ritkaság is.

Az egyes magyar vonatkozásokat is érintő matéria 2004. október 31-ig tekinthető meg.

* * *

2004. május 29-én DR. Bertényi Iván nyitotta meg Dunavarsányban, a Petőfi Művelődési Házban Polgári Marianne grafikus „Váci püspökök címerei – Pünkösdváró rendezvény” című kiállítását. A kiállítás 2004. június 23-ig tart nyitva.

KÖNYVISMERTETÉS

Dokumenty Polskie z archiwów dawnego królestwa Węgier. Documenta ad res Poloniae pertinentia, quae in archivis veteris regni Hungariae asservantur. Wydal i opracował STANISŁAW A. SROKA.

Tom. I. (do 1450 r.). Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”.

*Kraków, 1998. 150 p.; Tom. II. (dokumenty z lat 1451–1480). Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”.
Kraków, 2000. 211 p.*

Amiképpen nálunk, úgy Lengyelországban sem nélkülözhetik a kutatók azokat a nemzeti történelmükre vonatkozó információkat, amelyek valamely más országnak a levéltáraiban maradtak fenn. Nyilvánvaló, hogy a hajdani magyar királyság területén létrejött gyűjteményekben (a mai Szlovákiában, Magyarországon, Romániában, Horvátországban stb.) számos olyan dokumentum akad, amelynek lengyelországi vonatkozása van. Így történt, hogy Bártfán és Kassán már a 19. század második felében folytattak lengyelek kutatásokat.¹ A 20. század első évtizedében pedig szervezett formában járták a szomszéd ország kutatói az akkori Magyarország levéltárait és könyvtárait, s munkájuk eredményét 1919-ben kitűnő önálló könyvben adták közre. A mű első részében az 1223–1726 közötti időszakból 616 dokumentumot publikáltak – jórészt tartalmi kivonatokat.²

Eme utóbbi kiadvány nyomdokain haladt *Stanisław Sroka*, akinek már több tanulmánya és könyve jelent meg (lengyelül, magyarul, szlovákul) a középkori lengyel-magyar kapcsolatokról. Kutatott a Magyar Országos Levéltárban (itt Érszegi Géza volt a segítségére), Esztergomban, Kalocsán, járt Romániában (Kolozsvárt). Természetes, hogy a legtöbb adatot szlovákiai levéltárakban gyűjtötte össze (Pozsony, Bártfa, Kassa, Eperjes, Lőcse, Poprád, Igló, Lubló, Garamszentkereszt). Horvátországba nem sikerült eljutnia. Az általa használt levéltárak közül a legtöbb dokumentum Bártfáról (202) származott, utána a Magyar Országos Levéltár következett (44). Feltáró munkájának az eredménye az 1998-ban illetve 2000-ben megjelent két kötet. Kiadványa teljes oklevélszövegeket tartalmaz. Az első könyvben, amely az 1287 és 1450 közötti időszakból tartalmaz 106 oklevélszöveget, latin és német nyelvű okmányokat egyaránt találunk. A szerző a második részben, amelyben 202 szöveg lelhető fel, csupán a latin okleveleket publikálta (1480-ig), míg szándékai szerint a németül írt dokumentumokat külön kötetben fogja közre adni.

A két könyvben a számozás folyamatos, így összesen 308 szöveget olvashatunk bennük. Ez a szám 306 okmányt jelent. Ugyanakkor az oklevélszövegeknek a száma 308 fölé emelhető, ugyanis 6 esetben az átiró okleveleket nem választotta el a közreadó az átiró okmánytól. Minden szöveggözlést az oklevél leírása mellett magyarázó jegyzetekkel látott el, s fáradságos munkával összegyűjtötte azokat a kiadványokat, ahol már a forrás esetleg napvilágot látott. Jegyzeteiből kiviláglik, hogy manapság mily kevés lengyelországi forráskiadványt vásárolnak meg könyvtáraink. *Sroka* jól ismeri a magyar szakirodalmat.³

A fent már említett forráskiadványoknak a fényében önként vetődik fel a kérdés, hogy mennyire új ez az oklevéltár. A szerző azt a célt tűzte maga elé, hogy csak a legszűkebb értelemben lengyel vonatkozásának tekinthető dokumentumokat publikálja. Ez a koncepció szemben áll a hajdani „Sprawozdanie” munkatársainak a felfogásával, akik – hogy csak egy példát idézzünk – I. Ulászlóval kapcsolatban a magyarországi beháború számos (köztük pl. az Ulászló és Erzsébet közötti 1442. decemberi békeszerződés teljes szövege) dokumentumáról is hírt adtak. Ennek ellenére itt a dokumentumok között 1480-ig mindössze 140 oklevelet találunk. *Kutrzebánál* az 1482. esztendeig terjedő korszakról 50 oklevélszöveg tanúskodik (jórészt kassai levéltári anyag). Az oklevelek számát tekintve tehát mind a két mű elmarad *Sroka* munkájától.

Ha lengyel kutató szemével nézzük az új kiadványt, feltétlenül fontosnak kell mondanunk. *Sroka* művében az 1919. esztendei könyvnek a címét 33 alkalommal találjuk meg (18 okmányt regeszta formájában, 15-t pedig teljes szöveggel jelentettek meg az elődök). Az új kiadványban 16 olyan oklevél fedezhető fel, amit *Kutrzeba* már közzé tett. Ugyanakkor az új könyvben olyan nálunk ismert munkákban már napvilágot látott okleveleket – az eredeti alapján – publikált a szerző, amelyek Lengyelországban alig

hozzáférhető (pl. *Iványi Béla* Eperjes és Bártfa levéltárát ismertető regesztá gyűjteményei), használatukat nyelvi nehézségek akadályozzák.

El kell azonban azt is mondani, hogy magyar történetész számára sem haszontalan a kiadvány fellapozása. A két kötet 308 szövegéből 28 (tehát mintegy tizede) sem lengyelországi, sem magyarországi illetve szlovákiai kiadványban még nem látott napvilágot (beleértve a tartalmi kivonatokat is). Megállapítható az is, hogy megesett, *Iványi* regesztája csupán részben adta vissza a szövegnek minden részletét.⁴ *Iványi Bélának* Bártfára vonatkozó művéből források is kimaradtak, amelyeket lengyel vonatkozásaik miatt most *Sroka* közölt (79, 85, 294. sz.).

A munka számos érdekes dokumentumot tartalmaz. Figyelmet érdemel, hogy pápai okleveleket is találunk a műben. Krakkó városának több kiadványa kapott helyet a kötetben. A szerző kiadta I. Ulászló királynak 1440. március 6-án Krakkóban kiadott okmányát (nálunk több kiadványból csak regesztája ismert), amelyben az uralkodó kinyilvánította házassági szándékát, azt ígérte, hogy a királynéi birtokokat Erzsébet kezén hagyja, s magtalansága esetén V. László lesz az utóda (68. sz.). Nézzünk meg néhány példát.

Az óbudai klarissza zárdát Nagy Lajos királyunk édesanyja, a Piast dinasztiaiból származó Erzsébet királyné alapította, s a királyasszony számára különösen kedves volt ez a rendház (1380-ban itt is temették el őt). Számos előkelő család küldte leányait a kolostorba.⁵ Nem ismeretlen az a tény, hogy Nagy Lajos édesanyjának, idősb Erzsébet királynénak a rokona, Kunigunda (Kinga) hercegnő (II. Bolko opuliai herceg leánya) az óbudai klarisszák zárdájában élt. 1355-ből maradt fenn róla híradásunk (az erről szóló okmány – 12. sz. – teljes szövegét most veheti először kézbe az olvasó). A reá vonatkozó következő két dokumentumot ugyan már *Pór Antal* ismerte, ám szövegük *Sroka* révén válhat a kutatók szélesebb köre előtt közismertté. 1367. december 17-én (15. sz.) Erzsébet királyné úgy intézkedett, hogy az óbudai (dunai) vámból korábban Kunigundának élte fogytáig adott évi 240 arany forintnyi összeget most a Szentjakab falvai vámból kell folyósítani (mivel – többek között – a dunai vám egészét a klarisszának adta). Kunigunda halála után a vele közeli rokonságban álló, s a budai kolostorban lakó klarisszának jár az összeg. Ha már az itteni zárdában a királyasszonynak egyetlen rokona sem élne, ez a vám a jövedelmeivel a királyra szálljon vissza.⁶ 1369. március 16-án a királyné lényegében a két esztendővel korábbi rendelkezését ismételte meg (16. sz. – DL 5798), a kolostorról azt állítva, hogy újonnan épült fel.⁷

Kunigunda (Kinga) egyébként Opuliai László hercegnek, nádornak volt a testvére. Másik nővérük, Ágnes az ószandeci klarissza zárdát vezette. Mindannyian a magyar királyasszony leánytestvérének, akit ugyancsak Kunigundának hívtak, Bernát schwednitzi hercegtől született leányának, Erzsébetnek (II. Bolko

neje) voltak a gyermekei.⁸ A szakirodalom egy része Kunigundát Opuliai László nádor leányával azonosította. Másrészt sokan (helyesen) amellett foglaltak állást, hogy az oklevelek Kingája nem azonosítható a nádor gyermekével, ám úgy vélték, hogy László hercegnek egyik gyermeke apácaként valóban az óbudai zárdában élt. Vele kapcsolatban az Erzsébet illetve a Kunigunda név merült fel. Sroka úgy látta, hogy egyelőre nem deríthető ki a neve.⁹

Úgy tűnik, hogy a kérdéssel foglalkozó genealógiai irodalomban kulcsszerepet tölt be *Fejér György* egyik regesztája (amit *Wenzel Gusztáv* vett át). Eszerint 1369-ben Opuliai László adta leányának, Kunigundának élte végéig a szentjakabi vámot. A kivonat készítője ehhez még azt is hozzátette, hogy a vám 250 arany forintot jövedelmezett. *Fejér* forrásai ma is fellelhetők a MOL Diplomatai levéltárában (ezúton köszönjük *Érszegi Gézának*, hogy a jelenlegi jelzetekre felhívta a figyelmünket), amelyeken felfedezhetjük a „Codex diplomaticusban” olvasható hivatkozásokat. *Fejér* vagy valaki más a DL 5802 (Kamarai levéltár 3-2-4.) számú okmányban a hátlapján található 18. századi regesztát vette alapul, s azt egészítette ki vélt tudásával. Aligha vizsgálhatta meg alaposan az oklevél szövegét. Ugyanis ebben az 1369. április 20-án kiadott pergamenre írt függő pecséttel megerősített privilégiumban Lajos király édesanyja kérésére az 1369. március 16-i oklevelet erősítette meg. Erzsébet kiadványát az apácáknak a prokurátora, László litteratus mutatta be az uralkodónak (aki egyébként az idősebb királyné familiárisa volt). *Fejér*nek a 250 arany forintról szóló híradása az 1369. március 16-i eredeti okmány (DL 5798 régi jelzet: Kamarai levéltár 3-2-6.) hátlapi kivonatából származik, ahol a szám néhány betűje valóban elmosódott. Mivel *Fejér Györgynek* az említett regesztája a kutatás szempontjából – úgy véljük – nem használható fel, így csak további genealógiai vizsgálódások révén válhatna megalapozottá az Opuliai László leányára vonatkozó feltevés. Érdeemes azonban a jelen kötetben publikált 1367. és 1369. esztendei forrásokat fellapozni, hisz belőlük kiderül, hogy Kingán kívül lakhatott a királyasszonynak egy fiatalabb közeli hozzátartozója a kolostorban. Ő egyébként lehetne akár a királyi család számára kedves Opuliai rokonságnak a tagja is (a hercegi házból egyébként is többen egyházi pályára léptek).¹⁰

Oklevelek során keresztül ismerkedhetünk meg az 1412-ben Lengyelországnak elzáróított városoknak a viszonyaival. A településeket a szomszéd ország uralkodói kedvezményekkel támogatták, például elősegítették a réz, a vas, a lengyel só kereskedelmét (miként erről a tényről ez az oklevéltár is több esetben tanúskodik).¹¹ Megemlíthetjük a falakkal rendelkező Podolin 15. századi árumegállító jogát. A tény arra utal, hogy a település a korábban kapott lehetőséget nem tudta érvényesíteni.¹²

A háborús károk s hűsége miatt I. Ulászló 1442. december 29-én Budán ajándékozta meg vele a várost, kikötve, hogy addig élvezhetik ennek előnyeit,

ameddig az uralkodó akarja (75. sz.). A kiváltság ugyan ideiglenesnek látszik, ám a forrás megfogalmazása szerint széleskörű lehetett („depositum generale omnium mercantiarum”), s minden kereskedőre vonatkozott. *Sroka* a forrást a városka levéltárában ma fellelhető 18. századi egyszerű másolat alapján adta közre.¹³

Az oklevél nem teljesen ismeretlen, hisz a jeles jezsuita történetíró, a budai egyetemen a címer- és pecséttan tanára, *Wagner Károly* 230 esztendővel ezelőtt már – ugyancsak másolat alapján – publikálta (Lengyelországban újabban ismét megjelent a szöveg). *Wagner* szövege néhány ponton eltért a *Sroka* által használt másolattól, s a kancelláriai jegyzetet hiába keressük a 18. századi kiadványban. Indokolt volt a publikálás.¹⁴ Az Ulászlónak tulajdonított kiváltság értékes lehetett a városnak, hisz a király egyszerre volt lengyel és magyar uralkodó. Ám az oklevelet Lengyelország első embereként adta ki. 1537-ben I. Zsigmond lengyel király Ulászló oklevelére hivatkozva engedélyezte a városnak ismét az árumegállításnak a jogát. Az erről szóló okmányt privilégiális formában állították ki (ezután az uralkodók rendszeresen megerősítették ezt a kiváltságot).¹⁵

Az utód, Kázmér, utalva a háborús viszonyokra¹⁶ elődjével megegyező feltételek szerint ajándékozta meg 1455-ben ezzel a kiváltsággal az oklevele által „civitas”-nak (a lakosokat „cives”-nek) nevezett helységet (130. sz.). Az erről a tényről szóló (eredetiben fennmaradt, hajdan függő pecsétes, de nem privilégiális formában kiállított) dokumentumot a kutatók eddig kevés figyelemre méltatták, okmánytárban sem nyomtatták ki. Érdekes, hogy az uralkodói cím-

zést, a záró részt illetve apró eltéréseket leszámítva az oklevélnek a szövege (tehát a narratio és a dispositio) megegyezik Ulászló előbb említett 1442. évi kiadványával, anélkül, hogy utalna arra, hogy a helység az előző uralkodótól megkapta ezt a kiváltságot. Az előjognak az ideiglenes jellege akár magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért kellett az adományt megismételni.¹⁷ *Sroka* kiadványa tehát gyarapítja ismereteinket, tanúsítja, hogy a Szepességben árumegállító jogok hierarchiája formálódott ki. Megjegyezzük, hogy két másik podolini oklevél esetében szintén szövegegyezést fedezhetünk fel. 1440. május 5-én Ulászló megtiltotta, hogy a város polgárait podvoddal terheljék. Épp egy ugyancsak 1455. május 19-én kiadott oklevélben a tiltást hasonlóképpen jóformán szó szerint ismételte meg Kázmér (ez alkalommal sem utalt elődje intézkedésére).¹⁸

A „Dokumenty Polskie...” két kötete – nem utolsósorban az okmányokat publikáló *Sroka* igen szigorú koncepciója miatt – nem adhatta közre a hajdani magyar királyság területén őrzött összes lengyel vonatkozású forrást. Az is bizonyos, hogy a levéltári kutató munka természetének megfelelően újabb, publikálásra érdemes dokumentumok kerülhetnek elő.¹⁹ Azt mondhatjuk azonban, hogy az oklevéltár fontos vállalkozás, amelynek a révén jelentősen bővülnek azoknak a kutatóknak a lehetőségei, akik a két középkori királyság közös múltjára kíváncsiak. Végül említsük meg, hogy a II. kötetet a szerző Jan Beňko szlovák középkortörténész emlékének ajánlotta.

Draskóczy István

JEGYZETEK

¹ *Dr. Eug. Janota*: Bardyjów, Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy. Kraków, 1862. 219; Akta odnoszące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami głównie z archiwum koszyckiego z lat 1354–1505. Wydal *Stanisław Kutrzeba*. Kraków, 1902. 81. Az előbbi kiadvány lábjegyzeteiben találkozunk okleveleknek illetve oklevélrészleteknek az átírásával, míg az utóbbi könyvben teljes szövegben közölte *Kutrzeba* az általa kiválogatott latin és német nyelvű forrásszövegeket (91 darabot).

² Sprawozdanie z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności. Przez *Władysława Barana, Jana Dąbrowskiego, Jana Łosia* etc. Kraków, 1919. 411.

³ *Srokánál* mindössze négy (59, 90, 91, 212. sz.) esetben maradt le, hogy a szöveg regesztáját Iványi már közölte (*Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. Bp., 1910. 269, 502, 506, 1657. sz.). Érdekes, hogy a magyar kutató kivonatai épp ezekben az esetekben tűnnek halványaknak. A 115. és 235. sz. dokumentumot egyébként *Kutrzeba* már ugyancsak közre adta (27, 49. sz.). A 3. sz. alatti forrásra egy szlovákiai kötetben is ráakadhunk. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku* (1238–1350). Ed. *Lubomír Juck*. Bratislava, 1984. 71–72.

⁴ Vö. előző jegyzet.

⁵ Budapest története II. Szerk.: *Gerevich László, Kosáry Domonkos*. Bp., 1975. 12, 47, 78. (A vonatkozó rész *Kubinyi András* munkája); *Bertalan Vilmosné*: Az óbudai klarissza kolostor. In *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Szerk.: *Haris Andrea*. Bp., 1994. 153–169.

⁶ *Pór Antal*: Opuli László herceg, Magyarország nádorispánja nemzedékrendjéhez. In *Turul*, 26 (1908) 30–33. Az előző esztendőben az óbudai révvám valóban az itteni klarisszáké lett, s a királyasszony a szentjakabi szárazvámnak lett a birtokosa. Az óbudai klarisszákrol szóló gazdag irodalomból vö. *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bp., 1924. 480.; Budapest története i. m. 12, 47, 78.; *Bertalan Lajosné* i. m. 168.

⁷ Az okmányt idézte *Karácsonyi* is (i. m. 482.), bár az 1369-ben a Zala megyei Németpáh birtokot az apácának juttató királyi oklevélnek a jelzetét adta meg (DL 5800). *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp., 1935. által 78, 81. sz. (88.) alatt tartalmi kivonatban közölt okmányokból kiviláglik, hogy 1372–73-ban Kunigunda ingatlanokat vásárolt (igen magas áron) a kolostor körül. A királynéi építkezésekre vö. *Kumorovitz L. Bernát*: Idősb. Erzsébet királyné építkezéseinek a történetéhez. In *Tanulmányok Budapest Múltjából* 17 (1966) 10.

⁸ *Pór Antal*: A Piasztok és a magyar Anjouk közötti rokonság. In *Századok*, 26 (1892) 234.; *Pór* 1908. i. m. passim.; *Uő.*: Opuli László herceg, Magyarország nádorispánja. In *Századok*, 43 (1909) 537–544.; *Stanisław Sroka*: Opuliai László nádor családi kapcsolatairól. In *Baranya. Történelmi Közlemények*. 5–6 (1992–93) 1–2. sz. 124–127.

⁹ Vö. előző jegyzet; *Karácsonyi* i. m. 482.; *Bertalan Lajosné* i. m. 169.

¹⁰ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. I–XI. Budae, 1829–1844. IX/4. 210.; *Wenzel Gusztáv*: Budai regeszták. Magyar Történelmi Tár 4 (1857) 360. sz. *Fejér* regesztájával kapcsolatban még megjegyezzük, hogy a szentjakabi vám 1366-tól kezdve az óbudai várhoz tartozott (amely a királyné volt – Budapest története II. i. m. 12, 78.). Arra, hogy László litteratus a királyné familiárisa DL 5799. A DL 5802 sz. okmányának a hátlapján látható 17. századi regeszta száma szintén nem olvasható el könnyen. A hercegi családra vö. az előző jegyzetekben idézett irodalmat.

¹¹ *Sroka* az 1412. esztendei oklevelet nem adja közre. Eljárásával egyet érthetünk, hisz a már többször publikált dokumentumnak az eredeti példányát Krakkóban őrzik. A Czartoryski Könyvtárban fellelhető okmány kritikai kiadása (ahol facsimiléje is látható) 1930-ban jelent meg. *Wladislaw Semkowicz*: Zálózná listina 16 spišských miest Poľsku v r. 1412. In *Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti*, 24 (1930). 206–217. Még *Uő*: Akt zastawu XVI miast spiskich Polsce w roku 1412. In *Wierchy*, 8 (1930). Vö. *Stanisław A. Sroka*: Wokółkontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średniowieczu. Bydgoszcz, 2002. 75.

¹² A 15. században (újból) megszerelt kiváltság előzményének tekinthető, hogy 1292-ben Vencel cseh király, krakkói és sandomierzi herceg többek között az árumegállítás lehetőségét is megadta a településnek. Átírták az okmányt 1404. február 14-én Zsigmond magyar illetve 1559-ben Zsigmond Ágost lengyel királlyal (Výsady i. m. 77–78.). Vö. *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934. 245. A kutatás az okmány ellen nem emelt kifogást.

¹³ A podolini levéltár számos dokumentumot késői másolatban (vagy átíratban) őriz. Láthatóan arra törekedtek, hogy a birtokukban lévő eredeti forrásokról másolatok készíttessenek, hisz ma meglévő korabeli oklevelek kópiáira szintén ráakadunk a gyűjteményben. (Státny Okresný Archiv. Stará Ľubovňa. Mesto Podolinec. – MOL Filmtár C 1362. tekercs, MOL DF 258818–258853). Az említett dokumentumnál a másoló az oklevél formáját (fektetett papírlapra írta) igyekezett visszaadni, a kancelláriai jegyzetet jobb oldalt, a szöveg alá másolta, miként az a lengyel okleveleken felfedezhető. Jelölte a pecsét befüggesztésének a helyét (DF 258845). Az uralkodói akaratot ezek szerint nem ünnepélyes priviligiumban fogalmazták meg.

¹⁴ *Analecta Scepusii sacri et profani. Collegit et notis illustravit Carolus Wagner*. Pars. I–IV. Posonii et Cassoviae, 1774–1778. I. 223–226.; *Wagner* például több helyütt „servandi/servandum” helyén „procurandi/procurandum” szót írt. Feltűnő, hogy művében sok kútfőt nem az eredeti példány alapján nyomtattak ki. A podolini levéltárból például csupán másolatok álltak a rendelkezésére (*Analecta* i. m. I. 211, 223, 224. pp.). Zsigmond király nevezetes 1412. esztendei kiváltságából, ami Podolint a szabad királyi városok közé emelte, és félharmadad mentességet adott a polgároknak, az utolsó sorok hiányoztak (*Analecta* i. m. I. 223. p.; Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Pars II. Collegit et brevis notis illustravit *Micheal Schmauck*. Szepesváraljae, 1889. 183. p.; ugyanitt a bevezetés utal a munka egyéb hiányosságaira). *Wagner* működésére vö. *Hölvényi György*: Wagner Károly könyvtára. In *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve*, 3 (1966) 147. pp.

¹⁵ Ulászló az oklevél kiadása (1442. december 29.) előtti és utáni időszakban hosszabb időt töltött a magyar fővárosban (*Stanisław Sroka*: I. Ulászló itineráriuma 1440–1444. In *Történeti Tanulmányok* IV. Szerk.: *L. Nagy Zsuzsa–Veress Géza*. KLTE Debrecen, 1996. 34. p.). Az okmány Conyepole-i János, Lengyelország kancellárja relációja alapján készült. A kancellár 1442 őszén (miként korábban s később is) ura mellett tartózkodott, ám 1443. január elejétől kezdve néhány hónapra (júniusig?) a lengyel királyi okleveleknek a kiadását – úgy tűnik – Budán Szekoczin-i Péter alkancellár intézte (Kodeksy diplomaticzny Malopolski IV. 1386–1450. Wydal *Franciszek Piekosiński*. Kraków, 1905. 402–412, 421. pp. stb.). Noha a 15. sz.-ban a Podolin névalak az általánosabb, az ulászlói oklevél a település nevével szláv változatban

(Podolinyecz) használta, ami csupán a 16. század elejétől lett gyakoribb, különösen a lengyel kiadványokban, ám akad korai példa a szláv formára is (pl. maga az 1412. esztendei záloglevél). Az oklevél készítője a városkát „oppidum”-nak, lakóit pedig oppidanusoknak nevezte, holott a települést a század során többnyire „civitas”-nak mondták (lakóit „cives”-nek). Az „oppidum” megjelölés csupán a 16. század elejétől terjedt el (különösen lengyel forrásokban, de magyarországiakban is), bár nem lett kizárólagos. Ugyanakkor a 15. századból is idézhető példa Podolinnal kapcsolatban az „oppidum” szó alkalmazására. Említhető ismét az 1412. esztendei záloglevél vagy II. Ulászló lengyel király két 1419. esztendei kiadványa, amely a réz, vas után fizetendő vámnak a felét a podoliniaknak elengedte (*Semkowicz* i. m. 214., illetve facsimile; *Liber cancellariae Stanislai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung*. II. Von *J. Caro*. In *Archiv für österreichische Geschichte*. 52 /1875/ 68–69. pp.; *Analecta* i. m. passim.; Supplementum II. i. m. passim.; III. Pótlék Szepes megye okirattárához. Összegyűjtötte *Weber Samu*. Lőcse, 1907. 116., stb.; MOL Filmtár C. 1362. tekercs). *Długosz* vegyesen használta a neveket. *Ioannis Długosz senioris canonici Cracoviensis opera omnia. Cura Alexandri Przewdziecki edita*. XIV. Cracoviae, 1878. 527, 530, 558. Annak, hogy az 1442. évi oklevél a „civitas”-szal szemben az „oppidum/oppidanus” fordulatot alkalmazta, társadalmi/települési jelentőséget tulajdonítottak, hisz a királyi intézkedés szerint az árumegállítás jogát „more aliarum civitatum depositis similibus gaudentium” élvezhetik a podoliniak. A „civitas” és az „oppidum/oppidanus” lengyelországi értelmére vö. *Lexikon mediae et infimae latinitatis Polonorum*. Cui edendo praefuit: *Marina Plewi*. I–VI. Wrocław-Kraków-Warszawa etc., 1953–1992. II. 467., VI. 1056–57. Magyarországra: *Ladányi Erzsébet*: *Libera villa, civitas, oppidum*. In *Történelmi Szemle*, 23 (1980) 461, 467–468.

¹⁶ A helyzet 1442 és 1455 között nem változott. Vö. *Sváby Frigyes*: A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története. Lőcse, 1895. 77–78, 88–93.

¹⁷ DF 258847 18. századi másolata: DF 258848 (Podolin lt. 33. sz.). A két okmány szövegezésében tapasztalható különbségek egyike, hogy 1442-ben a települést „oppidum”-nak mondták, míg 1455-ben ugyanazon a helyen a „civitas” szót találjuk a szövegben. Az „oppidanorum” helyén az 1455. évi forrásban egyik esetben „civium”-ot, a másik alkalommal „civitatem” (*Wagnernél* „oppidum”) szót olvasunk. 1455-ben a szlávossal szemben a Podolin elnevezést alkalmazták. Figyelemre méltó, hogy a *Wagner* által kiadott 1442. évi szöveg (a hiányosságok ellenére) néhány ponton közelebb áll az 1455. évi okmányhoz. Például a ma is Podolinban fellelhető 18. századi másolat készítője két szót nem tudott elolvasni (*Sroka* az „in temporibus” fordulatot ajánlotta), míg vele szemben *Wagnernél* és az 1455. évi dokumentumban a „stantibus guerris” kifejezés olvasható. Ahol a 18. századi kézirat készítője „nomina”-t látott, ott *Wagner* „non minus”-t, miként az az 1455. évi szövegben fellelhető. A „hoc idem depositum cogi debere et compelli” részlet helyett (*Wagner* illetve 1455.) a kiadás alapjául szolgáló 18. századi másolatban „hoc idem depositum eorum debere et compelli” olvasható. Úgy véljük, hogy ezt az 1442. évi dokumentumot hajdan többször lemásolták, s *Wagner* elé nem a ma meglévő változat került. Végső soron – egyet érve *Srokával* – nem emelhetünk egyelőre kifogást az Ulászlónak tulajdonított oklevél tartalma ellen.

¹⁸ 1440: 73. sz. – sajnos, az okmány ma már elveszett, csupán a Supplementum II. i. m. 269. p. alapján ismerjük, ahol azt olvassuk, hogy az eredeti példányt használta fel a szöveg kiadója. 1455: 132. sz. – a forrást a Podolinban őrzött eredeti alapján kötetünk publikálta először. Kázmér oklevélszövegei alatt a szokásos „Dominus rex per se” fordulatot találjuk. Podolin számára 1455. május 19. szerencsés napnak bizonyult, ugyanis ekkor egy harmadik előjogot is megszereztek Kázmértól. A király vámmentességet adott a „civitas” polgárainak (*Sroka* oklevéltára 132. sz., DF 280233 – történetesen ez a dokumentum Kalocsán

található). Conyecpole-i /Koniecopolski/ kancellár (1434–1455) az oklevél kiadása idején már nem élt, ugyanis ez év március 26-án halt meg. *Polski słownik biograficzny* XIII. Redaktor naczelny: Emanuel Rostworowski. Wrocław-Warazawa-Kraków, 1967–1968. 514–517.

¹⁹ Erre épp *Sroka* adott példát, amikor az iglói levéltárból publikálta Miklós krakkói kanonok, lengyel kincstartó egy Iglónak címzett datálatlan levelét. Az általa megállapított dátum: 1429. november 2. (*Stanisław A. Sroka: Epizód z dziejów Spiša a Šariša v neskorom stredoveku*. Kraków, 2001. 21–22. p.) Vö. MOL DF 280859 szerint 1430–1460 k. nov. 2.

Kollár Ádám Ferenc levelezése. A leveleket sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette SOÓS ISTVÁN. Universitas Kiadó. Budapest, 2000. 548 p. [Magyarországi tudósok levelezése IV.]

A 18. század történelme iránt érdeklődő olvasó és a korszakot kutató történészek, irodalmárok, nyelvészek örömmel vehetik kezükbe, hasznosan és eredményesen forgathatják a Soós István gondozásában megjelent „Kollár Ádám Ferenc levelezése” című forrásgyűjteményt, amelyet a kötet gondozója Tarnai Andor emlékének ajánlott. A Trencsén megyei szlovák, nem nemes családból származó Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) a 18. századi magyarországi történetírás egyik kiemelkedő személyisége volt. Eredetileg jezsuitának indult, s így jutott el a rend bécsi kollégiumába. 1748-ban kilépett a rendből, majd Van Swieten pártfogásával a bécsi udvari könyvtár custosa, illetve igazgatója lett. Képzett tudós, jogtörténész, források felkutatója és kiadója, majd pedig tudományszervező, kultúrpolitikus volt. Továbbá a kormányzat egyik bizalmas tanácsadójaként is tevékenykedett. A felvilágosult abszolutizmus ideológiáját képviselte a múlt és a jelen kérdéseinek megítélésében egyaránt. Az egyház hatalmi helyzetével és a rendi elmaradottsággal szembe forduló álláspontját történeti érvekkel igyekezett alátámasztani. Nagy vitát váltott ki az 1764-ben megjelent munkája (*De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae*). Ebben a műben arra mutatott rá, hogy a magyar királyoknak régi joga az, hogy az egyházi rendet az állam érdekeinek rendeljék alá és adózásra, katonaságra kötelezzék. Kollár éles szavakkal bírálta a nemesi kiváltságokat és a jobbágyok elnyomott helyzetét is. Az országgyűlésen a rendek, illetve a klérusnak a tiltakozása azt eredményezte, hogy a könyvet Magyarországon betiltották. Az akkori egyházi-rendi ellenreakció oly gyűlöltté tette Magyarországon Kollár nevét, hogy az udvar nem szerepeltette őt a politikai nyilvánosság előtt, hiszen a kortársak számára is úgy tűnhetett, hogy a bécsi kormány azonos véleményt képviselt Kollár Ádámmal. Nem vonható viszont kétségbe magyarsága, amelyet nyilvánosan írásban és szóban ő maga is többször hangoztatott. Erre bizonyíték, hogy néhány év múlva Debrecenben a kollégium tanárai úgy üdvözölték, mint a magyar tudomány hivatott vezetőjét, és Pray György ellenében azt emelték ki, hogy neki a bécsi udvari könyvtárban a királynő környezetében oly kedvező helyzete van, amilyen magyar embernek még nem adatott meg.

Később Horváth Mihály, az országgyűlési botrány első történetírója elismerte ugyan, hogy Kollár az udvar szolgálatában írta művét, ám az elfogult nemes-séggel szemben. „Kollár könyvét mindjárt a gyűlés elején nagy bosszúsággal hozzák szőnyegre, s világiak és egyháziak vetélkedő kedvességgel kelnek ki a szegény író ellen.” – írja.

Csóka J. Lajos, aki Kollár Ádám személyiségével, munkásságának megítélésével kapcsolatban a legtöbbet kutatott, több írásában mutatott rá Kollár őszinte és tevékeny hazaszeretetére. Ami sok panasza és vádaskodásra adott okot, az hazaszeretetének inkább a formája volt. Mivel az udvar közelében élt, természetes, hogy patriotizmusa nemcsak hazája, hanem uralkodója érdekeit is tekintetbe vette, s ez utóbbi irányban természete nemegyszer túlzásra ragadta. Az államtanács felkérésére gyakran véleményezett magyarországi vonatkozású, főleg kamarai-jogi ügyeket.

Kollár 1750–1783 között folytatott levelezése témáit tekintve igen szerteágazó, hiszen sokan keresték meg őt, hogy tudományos kérdésekben kikérjék véleményét, vagy éppen segítségért folyamodjanak hozzá (állásügyekben) vagy egyszerűen csak kapcsolatba lépjenek vele, barátságát megszerezzék.

Levelezése a kutató számára számos kérdést vet fel. Többek között olyan kérdések fogalmazódhatnak meg, vajon ezek a levelek mennyiben tükrözik vissza a tudós történetíró és közéleti személyiség munkásságát, azt a több mint három évtizeden át tartó céltudatos kutatómunkát, amellyel Kollár részint a magyar történelmi múlt vizsgálatát, részint pedig a magyar történelmi emlékek, okleveles kútfők feltárását és publikálását szorgalmazta. Kérdésként merülhet fel, vajon levelezése milyen mértékben segítette elő tudományos kapcsolatainak alakulását, és egy a magyarországi tudósokat összefogó tudós társaság létrehozására irányuló törekvéseit. És nem utolsó sorban arra lehet a választ keresni, mennyire világítanak rá levelei a magyar rendi alkotmányt bíráló, a magyarországi rendek körében nagy visszatetszést keltő műve körüli heves vitákra. Elmondható a megnyugtató választ leveleinek feldolgozása kapcsán kaphatja csak meg a kutató.

Kollár Ádám tudomány iránti elkötelezettsége jól tükröződik Dobai Székely Sámuellel folytatott levél-

váltásból, amelyben szó esett Kollár történeti munkáiról, régi magyar nyelvi emlékekről, a magyarországi és európai diplomatika, numizmatika akkori legújabb tudományos eredményeiről, a magyar történetírás vitatott problémáiról.

Levelezésük már csak azért is érdekes, mert Kollár Dobai Székely Sámuel szerette volna elsőként a tudós Societas tagjának megnyerni. Arra kérte őt, hogy a Propositumot a sárospataki és a debreceni református tudósokhoz juttassa el. A társaságot támogató mecénást azonban hiába kerestek. A kudarcnak Kollár 1764-ben megjelent könyve volt az elsődleges oka.

Dobai Székely Sámuellel folytatott levelezése kapcsán Kollár olyan jelentős oklevélananyaghoz jutott hozzá, amely a magyar királyok és az egyház viszonyához nyújt adalékokat, másrészt tudomást szerzünk belőlük a Zsigmond és Mátyás király korabeli okleveleket tartalmazó gyűjteményéről. A levelek az Árpád-kori kancellárokról, alkancellárokról szolgáltatnak értékes okleveles anyagot. Egy 1763. március 15-én kelt levelében Erzsébet királyné és Mária királynő által kiadott oklevelekről adott hírt. Egy Beatrix királynőtől származó levél is eljutott Kollárhoz.

Érdekes a Theresia Grassal folytatott levelezése, melynek során a bárónő Kollár Ádámot arra kérte, hogy vegye pártfogásába Bessenyei Györgyöt és szőljön az érdekében a királynőnél. Kollár Bessenyei Ágis tragédiájáról kedvezően nyilatkozott a királynőnek, és biztosította az uralkodónőt arról, hogy műve felajánlásakor a fiatal testtörtisztnek nem a hízélgés állt a szándékában. Kollár ezeket írta: „A szerző egyike honfitársaimnak, és évek óta jól ismerem. Mi magyarok, nemzeti karakterünk szerint, igen

kevésbé tudunk hízelegni. Az irigység, az önzés, a féktelen becsvágy és a túlságos szabadságra való erős hajlandóság – ezek a mi nemzeti hibáink.”

Összesen 442 levelet találunk a kötetben. A dokumentumok kronológiai sorrendben követik egymást, de néhány levél esetében nem lehet megállapítani, hogy mikor keletkeztek. Érthető módon ezek az írások (432–442. sz.) a dátumozott levelek után sorakoznak. A kötet írásainak a többsége latin nyelvű, de talál az olvasó német, francia, olasz, román, szlovák és magyar nyelvű szöveget is. A leveleket tartalmazó rész után következnek a mellékletek (levelek, iratok, dokumentumok). A függelékben *Soós István* Kollár 1764-es könyvével kapcsolatos iratváltást mutatja be, majd az 1764. augusztus 13-i pápai határozatot találjuk, amely Kollár könyvének indexre tételéről szól, illetve az 1764-es könyv ellen írott röpiratokat. Kollár Ádám testamentuma (1783. április 30.) zárja a kötetet. Precíz és tartalmas jegyzetek (csaknem 50 oldal) segítenek eligazodni a levelek megértésében és a nagy tudású Kollár Ádám személyének megismerésében. Az olvasó tájékozódását szolgálja a címzettek és a levélírók alfabetikus listája, illetve a földrajzi- és helynévmutató. Nem feledkezhetünk meg az annotált személynévmutatóról sem.

Összességében a *Soós István* által nagy szorgalommal elkészített kötet alapos tudását, precizitását és tökéletes munkára való törekvését tükrözi, ezért joggal mondhatnak köszönetet a téma iránt érdeklődők és a korszak kutatói, hiszen a mű a korszak művelődéstörténeke alapvető forrásanyagául szolgál.

Újj Anna

Documenta Romaniae Historica C. Transilvania. Volumul XIV. (1371–1375). Volumul întocmit de: AUREL RĂDUȚIU, VIORICA PERVAİN, SUSANA ANDEA, LIDIA GROSS.

Editura Academiei Române. București, 2002. 815 p.

Az 1980-as végétől örvedetesen megnőtt az Erdély középkori (1526 előtti) történetét megvilágító forráspublikációknak a száma. Gondolunk elsősorban a Jakó Zsigmond által készített (illetve elindított) vállalkozásokra, amelyeken munkatársaival együtt ma is dolgozik.¹ Idézhető az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés dokumentumait latinul és magyarul közreadó könyv.² Említhető a hátszegi okmánytár,³ az „Urkundenbuch VII. kötete,⁴ vagy a Brassó történetét dokumentáló forráskiadvány újabb – középkori okmányokat is közre adó – könyve.⁵ A Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Románia történeti emlékeinek publikálását célul tűző sorozata három szekcióra oszlik. Az A/ jelű alsorozat Havasalföld, a B/ jelű Moldva, míg a C/ jelű viselő szekció Erdély történetének dokumentumait adja közre. A XIII. kötet 1994-ben látott napvilágot,⁶ s 2002-ben jött ki az ismertetésünk tárgyául

szolgáló XIV. kötet. A vállalkozás indulásakor erdélyi magyar kutatók (pl. Jakó Zsigmond, Pataki József) is felkérést kaptak a közreműködésre. Az utóbbi időben megjelent kötetek belső címlapján azonban hiába keresünk magyar nevet.

A jelen kiadvány⁷ az 1371 és 1375 közötti öt esztendőnek az erdélyi vonatkozású okleveleit adja közre. A sorozat készítői Erdélynek azt a tájat tekintik, amit manapság Magyarországon és Romániában egyaránt ezen a fogalmon értenek. Így az érdeklődő nem csupán a középkori Erdélynek, hanem az egykori Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad megyéknek, a Temes vidéknek stb. Romániához került települései után kutathat. A sorozat hagyományainak megfelelően a legtöbb oklevelet teljes szövegében találja meg a kutató, majd pedig a latin szöveg után az okmányok román fordítása olvasható. Az okleveleknek egy része azonban bő román nyelvű tartalmi kivonatokban

férhető hozzá. A dokumentumok rövid regesztái a sorozat szokásainak megfelelően a kötet elejére kerültek. A regeszták románul és franciául készültek. A publikációt személy- és helynév mutató illetve tárgymutató zárja. A könyv végén 15 dokumentum (olvasható) facsimiléje található.

A sorozatnak az előző kötetével szemben, amelyben az 1366-1370 közötti időszakból 580 szöveget találunk, a jelen forráspublikáció „csupán” 442 teljes vagy regesztában közölt oklevélszöveget tartalmaz (ebből kettő a hamisak között lelhető fel).⁸ A felvett tartalmi átirásokkal együtt 132 szöveg (tehát mintegy a harmada) olyan valamilyen módon a mai fogalmaink szerinti Erdélyhez köthető forrás, amely eddig még sehol sem jelent meg. A szám figyelemre méltó, hisz a tulajdonképpen Erdély vonatkozásában az „Urkundenbuch” s más forráskiadványok sora számos 14. századi oklevelet adott közre. Emellett a kiadvány több olyan okmánnyal ismerteti meg az érdeklődőt, amelyeket mind ez ideig regeszták (Beke Antal, Szabó Károly, Jakó Zsigmond, Borsa Iván stb.) révén hasznosított a kutatás. Az esetleges dátumtévesztéseket javították. Érdekességként említhetjük meg Nagy Lajosnak 1375. május 19-i okmányát, amelynek ma már csak 1900-ban készült magyar fordítását veheti kézbe a kutató (a kiadvány bő román nyelvű tartalmi kivonatát közli – 403. sz.).⁹

A kötet értékét növeli, hogy függelékében a váradi káptalannak nevezetes statútumait (latinul és románul, külön mutatóval) publikálták a szerkesztők. A kötet munkatársainak meghatározása szerint, ez a felbecsülhetetlen értékű forrás 1374–75 táján keletkezett.¹⁰

A kötet kiadói hasznosították mind az erdélyi levéltárak anyagát, mind a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményét. Kutattak a MOL Diplo-

matikai fényképgyűjteményében is. A vatikáni levéltárban őrzött erdélyi vonatkozású dokumentumokat az ismert forráskiadványok alapján publikálták.

A kiadvány készítői figyeltek a magyarországi szakirodalomra. Gondolunk pl. arra, hogy Kumorovitz L. Bernátnak¹¹ Nagy Lajos 1375. esztendei török hadjáratával foglalkozó tanulmányában közölt okleveleket átvették, és elfogadták a szerzőnek az okmányok datálására vonatkozó megállapításait (331, 420, 428, 441, 442. sz.). Ugyanígy egyetértettek azzal, hogy Engel Pál a temesvári királyi uradalom számadásait az 1372. esztendőhöz kapcsolta (92. sz.).¹²

Az egyes oklevelek után tüntették fel a szerkesztők azt, ha az okmány szövegét már másutt publikálták. Igen gyakran találjuk meg az erdélyi szász okmánytárat, Ortvay Tivadarnak a Temes megyei okmánytárát. Minden bizonnyal helykímélés céljából tették meg a közreadók azt, hogy az időszaki kiadványokban megjelent oklevél-publikációknál csupán a periodikának az adatait olvashatjuk, és a legtöbb esetben még a bibliográfiában is hiába kutatunk az oklevelet közreadó tanulmány stb. szerzője és címe után.¹³

Összességében azt mondhatjuk, hogy az adatgazdag kiadványnak a megjelenése fontos esemény azok számára, akik a hajdani magyar királyságnak a 14. századi történetével foglalkoznak. Az oklevelek többek között számos családtörténeti vagy településtörténeti információt tartalmaznak. Természetesen kutatói szerencse bármely levéltárból előhozhat még olyan dokumentumot, amely ebből a sok munkával elkészült kiadványból kimaradt.

Draskóczy István

JEGYZETEK

¹ A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp., 1990.; Erdélyi okmánytár I. (1023–1300). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlése Jakó Zsigmond. Bp., 1997. 48.

² Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai. Előszóval és jegyzetekkel közlése Demény Lajos. A latin okleveleket fordította Bodor András, Köllő Károly, Szabó György. Bukarest, 1991. 234.

³ Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului in secolul al XV-lea (1402–1473). Ed. Adrian Andrei Rusu–Ioan Aurel Pop–Ioan Drăgan. Cluj-Napoca, 1989. 326.

⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. VII. Hg. v. Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. Bukarest, 1991. 519.

⁵ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt/ Documente privind istoria orașului Brașov. Bd. IX. Zunfturkunden 1420–1580. Bearb. v. Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin. Kronstadt/ Brașov, 1999. 459.; A sorozatból a Bd. VIII/2. Annales ecclesiasticae 1556 (1531) – 1706 (1763). Bearb. v. Julius Gross, durchgesehen und ergänzt v. Gernot Nussbächer, hg. v. Elisabeth Marin. Kronstadt/Brașov, 2002. 528 p. ugyancsak rendelkezik középkori vonatkozásokkal.

⁶ Documenta Romaniae Historica C. Transilvania. Volumul XIII. (1371–1375). Volumul întocmit de: Ioan Dani–Konrad Gündisch–Aurel Răduțiu–Viorica Pervain–Susana Andea. Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, 1994. 931.

⁷ Szerkesztői között ráakadunk Lidia Gross nevére, akinek írását nemrég közölte folyóiratunk.

⁸ Egyiküket Jakó Zsigmond kutatásai alapján sorolták ide. Vö. *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. Levéltári Közlemények, 55 (1984) 126–127.

⁹ *Amlacher Albert*: Adalékok a Makray család leszármazásához. A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve, 11 (1900) 16–168. Báthori Kristóf erdélyi fejedelem 1577. március 31-i ítéletlevele írta át az 1375. esztendei oklevelet s még nyolc középkori okmányt, amelyek gazdagok genealógiai adatokban. Az eredeti példányra a Zsigmondkori oklevéltár készítői sem akadtak rá. Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413–1414). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp., 1994. 1157. sz.

¹⁰ A keletkezés időpontjának a meghatározásakor a Korai magyar történeti lexikonra hivatkoztak. Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. 712. p. Mint ismeretes a káptalani statútumokat a kutatók Bunyitay kiadása alapján

idézték. *Bunyitay Vince*: A váradi káptalan legrégebbi statútumai. Nagyváradi, 1886. 107.

¹¹ *Kumorovitz L. Bemát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata és „török” háborúja. Századok, 117 (1983) 919–982.

¹² *Engel Pál*: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok, 116 (1982) 917.

¹³ Így pl. a Levéltári Közlemények 1946. mögött *Borsa Iván*: A középkori oklevelek regesztázása (Függelék. A Kőlcsey család

levéltárának középkori oklevelei.) Levéltári Közlemények, 24 (1946) írása sejtethető. *Szabó Károly*: Az erdélyi múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540) I. Történelmi Tár 1889, vagy *Beke Antal*: A kolozsmonostori konvent levéltára. Történelmi Tár 1897. rejlik például a Történelmi Tárra vonatkozó hivatkozások egyike vagy másika mögött. A sor folytatható lenne. Ilyen esetekben általában a bibliográfia tünteti fel a pontos adatokat (vö. Zsigmondkori oklevéltár gyakorlata).

LAKATOS ANDOR (szerk.): A Kalocsa–Bácsi Főegyházmege történeti sematizmusa 1777–1923. Kalocsai Főegyházmege Levéltára kiadása. Kalocsai Főegyházmegei Gyűjtemények kiadványai. 3. Kalocsa, 2002. 486 p., illusztrált. ISSN – 1587–3730. ISBN 963–206–485–2.

Fontos forráskiadvány (adattár) látott napvilágot Kalocsán a magyarországi egyházi történeti archonológia tárgykörében. A Lakatos Andor által szerkesztett Kalocsa–Bácsi Főegyházmege 1777–1923 című kiadvány gyakorlatilag az éves rendszerességgel megjelent sematizmusok anyaga alapján szintetizálja a terület archonológiai adatait.

A sematizmusok kiadásukkor az egyházmegyei papság tájékoztatását szolgálták az egyházmegye szervezetéről, intézményeiről, közölték a különféle tisztségek betöltőinek adatait. Esperességenként kerületenként sorolták fel a lelkipásztorkodó papság legpontosabb adatait. Ez a sajátos, egyébként teljes sorozatában nagyon nehezen elérhető forrásbázis a 19. század második felétől közli a népiskolák és a tanítók adatait is.

A publikáció elsősorban név- és adatanyagot tartalmaz, nem hoz (mikró) biográfiákat, az érsekség különféle intézményeinek részletes archonológiáját.

Érdekes a feldolgozás végét záró év – 1923 – kijelölése. Ekkor jelent meg utoljára a Kalocsa–Bácsi érsekség területének egészére vonatkozó sematizmus. A szerkesztő tervezi a mű 20. századi folytatását, azonban az 1923 utáni sematizmusok – esetenként – erősen ciklikusan jelentek meg, így egy hasonló

összeállításához elengedhetetlen széles – elsősorban levéltári – forrásbázis feldolgozása.

A kötetben részletes bemutatást nyer a Főegyházmege papsága. Így az érsek és a metropolita, az ordinárius, a szuffraganeus püspökök, a Főszékes-egyházi káptalan, az apátságok, az apátok, a prépostságok, a prépostok. Olvashatunk az Érseki Főszent-székek, az Érseki udvar – Érseki Hivatal, a Helynöki Hivatal adatairól. Szerepel a Házassági törvényszék, a Főegyházmegei és Érseki Tartományi törvényszék, az Érseki Líceum, a Teológiai Főiskola, a Nagy- és Kisszeminarium stb. adatanyaga. A kötetben találunk adatokat a Főegyházmegeben szolgáló szerzetesrendekről és társulatokról is.

Külön olvashatunk a Főegyházmege területi tagolódásáról, plébániáiról. Szintén elkülönítetten került közlésre az érsekség népiskoláinak és a tanüggyel foglalkozó személyeknek a felsorolása.

Függelékben szerepel a feldolgozott sematizmusok bibliográfiai leírása, a latin keresztnév magyar megfelelői, latin kifejezések és rövidítések gyűjteménye. Részletes személy- és helynévmutató könnyíti meg a kötet használatát.

Örvendetes lenne, ha a többi egyházmegyéről is lenne hasonló feldolgozás.

Pandula Attila

LIMBACHER GÁBOR: Hazaszeretet, magyarságtudat a népeletben. Palóc Múzeum kiadása. Balassagyarmat, 2002. 242 p., 269 – többségében – színes illusztrációval, angol kivonattal és képaláírásokkal. ISBN 963 7224 72 6.

1998 áprilisa és 1999 augusztusa között *Hazaszeretet, magyarságtudat a népeletbe. Felföldi emlékegy az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc tiszteletére* címen, különféle helyi illetve egyes országos múzeumok anyagából rendezett kiállítást láthatott a közönség a balassagyarmati Palóc Múzeumban. Az ott szerepelt, illetve az ahhoz szorosan kapcsolódó, döntően etnográfiai anyag alapján a szerző gazdag, eddig ilyen formában még be nem mutatott, egyfajta magyar identitáskutatási szintézisnek szánt kötetet állított össze.

Limbacher Gábor nagy számban közöl eddig gyakorlatilag ismeretlen anyagot, olyan jelentéstartalommal, mint pl. *népi heraldika, népi inszigniológia, népi vexillológia* is.

Különösen érdekes az a nagyszámú, stilizáltabb stilizáltabb magyar államcímer-ábrázolás a 19–20. századból, amely a legkülönfélébb tárgycsoportok hagyományos, hangsúlyos díszítéseit reprezentálja. Ezek megjelennek a népi építészeti emlékeken: kapun, kapuoszlopon, népviseleten, népi bútorokon, lószerszá-

mon, zászlón, zászlócsúcson, falvédőn, bábsütő dúccon, ostyasütő vason, dísztányéron, kulacson, ivőbegyén, boton, tükrösön, gyufatartón, órán, húsvéti tojásan. Hasonlóképpen fontosak pl. a Szent Korona egyes, a legkülönbözőbb tárgyakon elhelyezett – erősen stilizált – ábrázolásai is.

A nemzeti szín – adott esetben zászló – szintén fontos szerephez jutott a népi környezetben, pl. *legénycímer*, vagy akár lakodalmi *örömkalács* formájában, de fontos volt pl. edények díszítésénél is.

A kötetben közölt anyag – összességében – a 18. századtól a 20. század közepéig, döntően Nógrád megyében, illetve a Felvidéken keletkezett emlékcsoportra támaszkodik.

A könyv újszerű, komplex felépítésben tárgyalja a magyar parasztság hazaszeretét, történeti, kulturális eredetét és azok összetevőit. Szól a vallási élet, a nemesség, a katonaság, az iskola, a polgárosodás, a politika, a nemzetiségek kölcsönhatásáról.

A kötetben megjelent az 1998–1999-es balassagyarmati kiállítás katalógusa is. A mű nagy haszonnal forgatható (elsősorban gondolatébresztő, kiegészítő forrásként) egyes történeti segédtudományok művelői számára is. Különösképpen jó példák tanulmányozhatók egyes állami jelképek és azok részmotívumainak vulgarizálódása, „elnépiesedése” vonatkozásában.

Pandula Attila

LADISLAV VRTEL: Heraldická terminológia. I.

Kiadó: Slovenská geneologicko-heraldická spoločnosť, sorozat: Bibliotheca Heraldica Slovaca. Martin, 2003. 196 p., illusztrált (az egyes fejezetek végén angol összefoglalással)
ISBN 80 – 968717 – 3 – 0

A szerző a mai szlovák heraldikai tudomány egyik vezető képviselője. A kötet anyaga – különböző tanulmányok formájában – már napvilágot látott a *Slovenská archivistika* szakfolyóiratban.

A szerző a középkortól kezdődően napjainkig tekint át a heraldikai fogalmakat. Hivatkozásai között gazdag hazai és külföldi szakirodalmat találunk. A kötet heraldikai példái között, melyek döntő részét már korábban közölték, hazai és külföldi példák egyaránt megtalálhatóak.

Vrtel megfogalmazza, hogy szerinte mi a címer, utal arra, hogy történetileg nem teljesen egységes e kérdés terminológiája. Érinti – az 1970-es évektől

kezdődően – a szlovákiai kommunális heraldika kérdéskörét is.

A mű részletesebben bemutatja az egyes heraldikai fogalmakat (alapfogalmakat). A kötetben részletes elemzés található a mesteralakok (heroldalakok), illetve a legkülönbözőbb kereszttek, keresztípusok heraldikai szerepéről.

A kötet tanulmányozása során szembetűnik, hogy napjainkra árnyalt szlovák heraldikai szaknyelv alakult ki, amely a – hozzáértő számára –, tekintettel a heraldika „internacionális” jellegére, megismerhető, megérthető és könnyen elsajátítható.

Pandula Attila

BEKE MARGIT szerk.: Esztergomi érsek 1001–2003. Szent István Társulat kiadása. Bp., 2003. 480 p., színes és fekete-fehér illusztrációkkal.
ISBN 963 361 472 4.

Az új kötet *Ajánlását* Erdő Péter, Esztergom-budapesti érsek, Magyarország prímása írta, aki egyben szerzője is a könyvnek. A kiadvány harmincnégy egyházi és világi, idősebb és fiatalabb szerző (pl. Adriányi Gábor, Beke Margit, Bertényi Iván, Blazovich László, Cséfalvay Pál, Érszegi Géza, Hegedűs András, R. Várkonyi Ágnes) műve.

A rövid bevezetőben Beke Margit tekint át a témakör jelentőségét, historiográfiáját. Ezután 1001-től 2003-ig 83 esztergomi érsek (váltakozó hosszúságú), de általában rövid életrajza következik. A korai időszakban élt személyekről – többnyire – rövidebb, az újabb korokban tevékenykedett prímásokról pedig hosszabb életrajzok születtek. Az egyes életrajzok viszonylag egységes szerkezetet mutatnak a sok szerző ellenére is. Szó van az összes esztergomi prímás személyiségéről, életéről, munkásságáról, lekipásztori és közéleti tevékenységéről stb. Döntően a korábbi

szakirodalom – legkülönbözőbb – közlései, de helyenként új kutatási eredmények beépítésével kerültek megírásra az egyes biográfiák.

A főpapok esetében – a lehetőségekhez képest – részletesebb genealógiai kifejtést talál az olvasó. Érdemes elgondolkodni néhány esztergomi érsek (magyar prímás) származásán, egykori társadalmi, nemzetiségi stb. környezetén, azok alakulásán. Amennyiben ismert, a mű közli az egyes prímások halálának körülményeit és sírhelyét is.

Az életrajzok után jegyzetek és a felhasznált irodalom egyaránt megtalálható. *Az esztergomi érsek az kezdetektől és apostoli adminisztrátorok az újkortól napjainkig* című összeállítás, a lehetőségekhez képest, napra pontosan közli a kronológiai adatokat.

A kötetet Beke Margit összeállításában értékes képanyag egészíti ki, illetve az ábrázolások jegyzéke című rész fűz hozzá magyarázatot. Figyelemre méltó,

hogy az ismert primási aláírások is helyet kaptak a kiadványban.

A kiadvány fontos áttekintés a magyar egyházfők életéről, amely ehhez hasonló formában és teljességben még nem került feldolgozásra. A kötet sokféle történelmi segédtudományi szempontból (is) használható, így pl. az archontológia, a genealógia, a tör-

téneti ikonográfia, a szfragisztika, a heraldika, a falerisztika és vexillológia iránt érdeklődők is haszonnal fogathatják.

Feltehetően a szakembereken túl szélesebb értelemben vett kézikönyvként használják majd egyháziak és világiak egyaránt.

Pandula Attila

VARGA FERENCNÉ: Kerepesi temető.
Tarsoly Kiadó. Bp., 2003. 56 p., áttekintő térképekkel.
ISBN 963 86222 29

A mű kézirata a Nemzeti Panteon Alapítvány díját nyerte el. A kötet elején rövid bevezető olvasható az általános temetkezéstörténetéről, a budapesti – történeti jellegű – temetőkről, temetkezési gyakorlatról, illetve az 1947-ben megnyitott Kerepesi temető múltjáról.

A 20. század második felében egyre gyakoribbá vált, hogy az elhagyott régi temetőkből a neves halottak hamvait a Kerepesi temetőben díszsírba helyezték el. Híres személyiségek sorát pedig eleve itt helyezték örök nyugalomra. Lényegében így alakult ki ennek a temető kertnek a Nemzeti Panteon jellege. A főváros 1885-ben „fővárosi dísztemetőként” határozta meg fenntartását. A temetőben folyamatosan épültek (jelentős) mauzóleumok (pl. Batthyány, Deák, Kossuth, Ganz). 1924-ben a Főváros jelentős összeget fordított közéleti nagyságok síremlékének felállítására.

A szocialista korszakban, 1956-ban zárt temetővé nyilvánították. Ide ezek után csak kiemelkedő, jeles személyiségeket temettek. 1958-ban fogadták el a Nemzeti Panteon rendezési tervét. Az 1950-es években alakult ki a temető jelentős részének munkásmozgalmi jellege, ennek legjelentősebb emléke a Munkásmozgalmi Panteon. A temető nagy részét felszámolták, parkosították. Különbőféle sajátos (az eltemetett személyekre, illetve a síremlékekre is vonatkozó) szempontok alapján tartottak meg a síremléke-

ket. A szocialista korszakban (lényegében) ezután csak munkásmozgalmi hősokeket temettek ide. Sokszor más helyszínről – így külföldről is – hoztak ide neves halottakat.

A rendszerváltás időszakától kezdődően, korlátozott mértékben ugyan, de ismét megnyitották a temetőt.

A szerző – természetesen saját értelmezésében – igyekszik bemutatni a legkülönbözőbb okokból fontosnak tartott személyek sírjainak helyét – fellelhetőségét – a temető mai viszonyai között. Ezek a kiadvány segítségével valóban könnyen megtalálhatók.

Így olvashatunk politikusok, egyházi személyiségek, katonák, tudósok, orvosok, fővárosi vezetők, előljárók, írók, újságírók, jogászok, művészek, zenészek, színművészek, tőkésék, sportolók sírhelyeiről. Nagy hangsúlyt kapnak 1848–1849, 1918–1919, 1956 itt nyugalomra helyezett hősei, résztvevői.

A publikációban igen aprólékosan szerepelnek a magyar, illetve a nemzetközi munkásmozgalom kisebb-nagyobb szerepet játszott itt nyugvó személyiségeinek, illetve a szocialista korban meghatározó szerepet játszó sírhelyei.

A szerző mindenkiről közli a legfontosabb adatokat.

Az ismertetett anyag genealógiai kutatásainkhoz nyújthat hasznos segédanyagot.

Pandula Attila

KALAVSZKY GYÖRGYI: Emigrációban a szabadságért.

Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa 1849–1867.
Hadimúzeum Alapítvány. Bp., 2003. 167 p., 273 fényképpel; olasz és német kivonatokkal.
ISBN 962 206 864 5

Sajátos történeti ikonográfiai mű született a közelmúltban, amelyhez hasonló sajnós nagyon ritka a magyarországi publikációk sorában. Az ismert olaszországi és a – sokak által kevésbé ismert – poroszországi magyar légió tisztjeinek, katonáinak 273 fényképfelvételét közli a szerző. A túlnyomórészt ún. vizitkártya (6×10 cm-es) fényképek a vonatkozó két legnagyobb gyűjteményt reprezentálják. 146 darab a budapesti Hadtörténeti Múzeumból, 127 db pedig a Magyar Nemzeti Múzeumból került közlésre.

A Hadtörténeti Múzeum fényképei három különböző forrásból származnak. 1925-ben került a Magyar Királyi Hadtörténeti Múzeumba 37 darab fénykép „Salzburgból Bajnár” eredet megjelöléssel. 1928-ban egy 79 fényképet tartalmazó (korabeli) albumot vásároltak a Tolnai József és Társa cégtől. 1953-ban 65 darab fényképet vettek meg dr. Balassa Bálinttól (Budapest).

A Magyar Nemzeti Múzeum fényképeinek zöme Schmidt Béláné – eredetileg a Parlamenti Múzeumnak adott – 1933-as ajándékából származik.

Rövid áttekintés mutatja be a légió történetét, kronológiáját, előjáróikat stb. A kötet gerincét a katalógus adja, amely alfabetikus sorrendben közli minden egyes (kvalitásos) felvétel reprodukcióját és a fényképekre vonatkozó valamennyi információt. Egyes személyekről (pl. Adler József, Almány Adolf, báró Balassa Antal, Mondola Sándor, Sréter Lajos) több fényképet is közöltek. Szerepelnek az adott egységek vezetői (pl. Klapka György tábornok, nemeskéri Kiss Miklós ezredes, Ihász Dániel ezredes, Türr István tábornok). A közölt képeken láthatunk tábornokokat (pl. Gál Sándor, Vetter Antal), törzstiszteket (pl. Krivácsi József ezredes, Tüköry Lajos alezredes, Koelbe Károly őrnagy) és főtiszteket (pl. Szabó Gusztáv százados, Mátyus Izidor főhadnagy, Papp Ferenc hadnagy).

A tiszteknél jóval kisebb számban, de megtalálhatóak tiszthelyettesek (pl. Krestik Gaetano őrmester, Deák Kristóf számvevő őrmester), tisztetek (pl. Lóvy Dávid tizedes és közkatonák is (pl. Bassi József, Figler Antonin). A kötet végén tizenkét csoportkép is helyet kapott.

A közölt személyek között (társadalmi összetételét tekintve) a kor viszonyainak megfelelően sok a nemes (pl. Czobel, Deák, Gaál, Perczel, Sággy) és előfordulnak főnemesek is (pl. báró Balassa, gróf Csáky, gróf Károlyi, gróf Teleki családok sarjai).

A mű igen hasznos lehet archontológiai, genealógiai, egyenruha-történeti, falerisztikai kutatások szempontjából is.

Pandula Attila

KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900. Reprint. II. kiadás. Nap Kiadó. Budapest, 2004. 1424 p.

Karácsonyi János munkájának első kiadása 1900-ban jelent meg. A mű történészek, családtörténészek fontos kézikönyvévé, kutatásaik megkerülhetetlen kiindulási alapjává vált. A 20. század közepére már könyvritkaságnak számított. Így érthető, hogy a Nap Kiadó 1995-ben adta közre a könyv reprint változatát, ami hamarosan az antikváriumok keresett ritkasága lett. Örvendetes, hogy 2004-ben a mű ismét megjelent. Kétségtelen, hogy *Engel Pál: Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia CD-je* (Budapest, 2001.) szélesebb forrásbázison új adatokkal egészítette ki a múlt század elején élt történész táblázatait. Ám nem tette *Karácsonyi* munkáját feleslegessé. Nem csak azért, mert *Engel* művében nem

található meg minden nemzetség. Hanem azért is szükség van *Karácsonyi* könyvére, mert a jeles szerző részletesen szövelt a családok történetéről, birtokviszonyairól.

A Kiadó az eredetileg több kötetes művet, amit kiegészített *Csoma Józsefnek* a nemzetségi címerekről szóló része, egy könyvvé egyesítette. Ellátta közös névmutatóval s konkordancia jegyzékkel, amely azt segíti elő, hogy a régebbi hivatkozásokat a jelen munkában pontosabban át lehessen tekinteni. Az utószót *Kubinyi András* írta, aki értékelte *Karácsonyi* munkáját, s a szakirodalom fontosabb eredményeiről tájékoztatta az olvasót.

Draskóczy István

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus étekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot teszünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet [–] írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztő-jét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történik utaláskor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána teszünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig

az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnevét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell elkülöníteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötet számat, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásait minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kézirathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

TARTALOM

Solymosi László professzor hatvan éves	1
Solymosi László műveinek bibliográfiája (Összeáll.: Kristóf Ilona–Mészáros Orsolya)	3

I. Értekezések, önálló cikkek

Kristóf Ilona: A váradi káptalan méltóságviselői 1440–1526 között	10
Horváth Lajos: Pest–Pilis–Solt vármegye alispánjai 1583–1711. (Archontológiai összeállítás)	20
Merényi-Metzger Gábor: A zebegényi monostor tényleges előjáróinak és címzetes apátjainak archontológiája	32
Rainer Pál: Egy megnevesített hajdúcsalád, a váradi Balássyak – másként Okányiak – címere, 1611, 1793.....	41
Berényi László: Galánthai és fraknoi gróf Eszterházy Miklós (1711–1764). Egy 18. századi magyar diplomata a cárok udvarában.....	49

2. Kisebb rovatok

<i>Nekrológ. Kristó Gyula 1939–2004 (Bertényi Iván)</i>	56
Főtűkári beszámoló az 1999–2003. évről a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közgyűlésén (Pandula Attila).....	58
A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2004. évi programja	59

Könyvismertetés

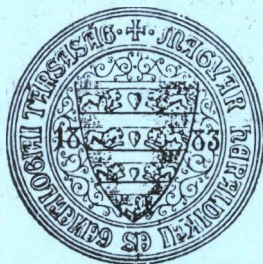
Dokumenty Polskie z archiwów dawnego królestwa Węgier. Documenta ad res Poloniae pertinentia, quae in archivis veteris regni Hungariae asservantur. Wydal i opracował STANISŁAW A. SROKA. Tom. I. (do 1450 r.). Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”. Kraków, 1998. 150 p.; Tom. II. (dokumenty z lat 1451–1480). Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”. Kraków, 2000. 211 p. (Draskóczy István)	60
Kollár Ádám Ferenc levelezése. A leveleket sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette SOÓS ISTVÁN. Universitas Kiadó. Budapest, 2000. 548 p./Magyarországi tudósok levelezése IV./ (Draskóczy István)	64
Documenta Romaniae Historica C. Transilvania. Volumul XIV. (1371–1375). Volumul întocmit de: AUREL RĂDUȚIU, VIORICA PERVAİN, SUSANA ANDEA, LIDIA GROSS. Editura Academiei Române. București, 2002. 815 p. (Újj Anna)	65
LAKATOS ANDOR (szerk.): A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923. Kalocsai Főegyházmegye Levéltára kiadása. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai. 3. Kalocsa, 2002. 486 p., (Pandula Attila)	67
LIMBACHER GÁBOR: Hazaszeretet, magyarságtudat a népéletben, Palóc Múzeum kiadása. Balassagyarmat, 2002. 242 p. (Pandula Attila)	67
LADISLAV VRTEL: Heraldická terminológia. I. Kiadó: Slovenská geneologicko-heraldická spoločnosť, sorozat: Bibliotheca Heraldica Slovaca. Martin, 2003. 196 p. (Pandula Attila)	68
BEKE MARGIT szerk.: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szent István Társulat kiadása. Bp., 2003. 480 p. (Pandula Attila)	68
VARGA FERENCNÉ: Kerepesi temető. Tarsoly Kiadó. Bp., 2003. 56 p. (Pandula Attila)	69
KALAVSZKY GYÖRGYI: Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa 1849–1867. Hadimúzeum Alapítvány. Bp., 2003. 167 p. (Pandula Attila)	69
KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. Reprint. II. kiadás. Nap Kiadó. Budapest, 2004. 1424 p. (Draskóczy István)	70
Tájékoztató (Szerzőink figyelmébe).....	71
Hazai és nemzetközi hírek	57, 59

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA,
SOÓS ISTVÁN

HETVENHETEDIK KÖTET
2004/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIV

E számunk szerzői

Antal Tamás, Phd ösztöndíjas, SzTE-AJK Jegtörténeti Tanszék
Bárány Attila dr., egyetemi adjunktus Debreceni Tudományegyetem, BTK
Csizi István, Phd, levéltáros, MOL
Draskóczy István dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Soós István dr., tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet
Szende László dr., fősztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum
T. Orgona Angelika, történész-szakmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVII. évfolyam

2004/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

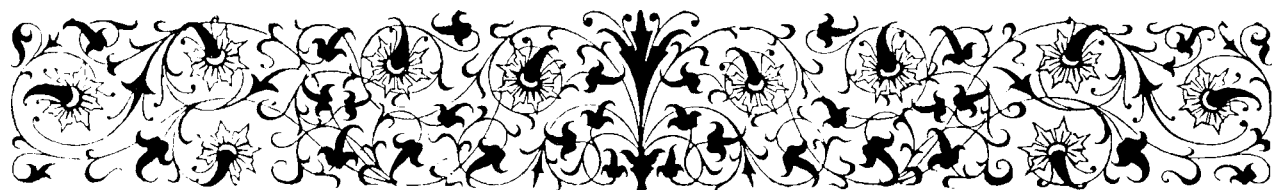
Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

AZ ILLÉTFALVAI ÉS SZOKOLYI CSUTOR CSALÁD

Második, befejező közlemény

Csutor Jánosnak, a Csutor család kora újkori és újkorai ágának valószínűsíthetően az 1590-es években vagy az 1600-as évek elején bekövetkezett halálát követően a família történetét több mint két emberöltőn át sűrű homály fedi. Hiányoznak ugyanis azok a történeti kútfők, amelyek bizonyára választ adnának pl. olyan kérdésekre: kik voltak Csutor Jánosnak Budácsky Ilonával kötött házasságából származó közvetlen utódai, illetve az ő leszármazottai, és milyen életpályát futottak be; továbbá mi történt a család szlavónia és Tolna vármegyei birtokaival; mikor és milyen indokok miatt kényszerültek a Csutorok valószínűleg Zágráb vagy Körös vármegyéből új, szűkebb pátriájukba, Zala vármegyébe áttelepülni, ahol – minden bizonnyal már a 17. század második felétől – élhettek.

Csutor János első, forrásokból is ismert kései leszármazottja a feltehetően az 1670-es vagy 1680-as években született Csutor András volt. Róla és azonos nevű fiáról, s ezzel a család 17. század végi, 18. század eleji történetéről Zala vármegye 1735. április 21-én Rád településen lefolytatott nemességvizsgálatából, illetve az erről készített jegyzőkönyvből, valamint az ehhez közvetlenül kapcsolódó más iratokból nyerhetjük az első adatokat.⁶⁹

A Csutor család nemességét vizsgáló bizottság olyan embereket keresett meg, akik tanúkként hitelt érdemlően igazolhatták, hogy a Csutorok nemesi származásúak, és a bizonyítást követően besorolhatók Zala vármegye, illetve a Magyar Királyság nobilitási közé. Ezeket a tanúkat a Kisgörbe faluban élt Somogyi Péter libertinus és felesége (Nagy Katalin), valamint egy harmadik, szintén kisgörbe lakos (Kiss Katalin) személyében találták meg. Tanúvallomásukból nemcsak magáról Csutor Andrásról kaphatunk értékes információkat, de bepillantást nyerhetünk

életkörülményeibe, és nyomon követhetjük viszonylagos sorsát is.

Somogyi és neje egyöntetűen vallották, hogy Kisgörbön szoros ismeretségben álltak a feltehetően zsellérként élő, házzal nem rendelkező Csutor Andrással, aki tíz esztendőn át Somogyi házában lakott családjával együtt. A tanúk azt is tudni vélték, hogy Csutor András atyafiságban állt egy Kovács István nevű nemes emberrel, aki „Anyok fia volt”, azaz Csutor és Kovács ugyanazon anyától származott volna. Csutor András Kisgörbön igen szegényes körülmények között élt, de soha nem feledkezett meg nemesi származásáról, gyakran hangoztatva a vele együtt élő fatenseknek, hogy „az eő eleji Nemes Emberek voltak, de ell nyomorodtak, a' Nemes Levelek ell vészték tőlök (...)”. Csutor Andrásnak, mivel igen szegény ember volt, nem állt módjában, hogy nemességét igazoltassa, illetve a nemesi származását igazoló iratokat a kancelláriánál kiváltsa, „noha [azokat] talán egy Hordo borért is ki adták volna”. Csutor sokszor utalt arra is, hogy közvetlen felmenői még „nagy fő emberek, fegyvert viselők voltak”, és Zalaapátiban „az Also Hegyet eők hegyvámolták”. Ez az információ arra utal, hogy a Csutorok szedték be az úrbéres jobbágyoktól a hegyvámot, ezt a földesúri haszonvétele, valószínűleg a terület földesurának megbízásából. Csutor András közvetlen ismerőseinek többször emlegette azt is, hogy ifjú korában ő maga is fegyvert viselt és nemesi szabadságban élt. Azaz sem ő, sem elődei – szegényes életkörülményeik ellenére – nem voltak soha mások szolgái, sohasem süllyedtek jobbágyi sorba.

Nemességét Csutor András nemcsak a családi hagyományban nemzedékről nemzedékre hagyományozódott történetek, elbeszélések alapján igyekezett bizonyítani, hanem a birtokában lévő, elődeitől ráma-

radt, és általa nagy gonddal őrzött, részint középkori őseinek, részint pedig Csutor Jánosnak adományozott különböző privilegiális és armális levelekkel, birtokadományokról szóló hiteles kútfőkkel is. Azaz elszegényedett nemesi kortársaihoz hasonlóan Csutor András számára is a nemességet mindenekelőtt „nem az életmód, a ruházkodás, a ház és a hibádzó birtok”, hanem az elődök „dicső tetteinek pontos számontartása” jelentette.⁷⁰ Nem véletlen tehát, hogy Csutor András a tulajdonában lévő nemeslevelek közül elsősorban a törökverő őst, Csutor János élettörténetét magában foglaló és vitézi tetteit megörökítő, továbbá a család címerének leírását tartalmazó oklevelet tartotta felettébb nagy becsben. Mivel az armálisban foglalt latinul nyelven írott szöveget Csutor feltehetően nem tudta elolvasni és megérteni, Kisgömbő Oswald nevű lelkésze fordította le neki és a tanúknak, s igencsak dicsérte a nemeslevelet, hangsúlyozva, hogy az „igen jó levély volna, melly által megneemesíthetné magát Chutor András”.⁷¹

Csutor András valamilyen oknál/okoknál fogva erre a lépésre, azaz a nemeslevél és más, a birtokában lévő, elődei számára elsősorban a 16. században adományozott donationalis és egyéb levelek bemutatására, s ezzel kétségtelen nemességének igazolására, sem a vármegyénél, sem pedig a felsőbb hatóságoknál, nem szánta el magát. A nemeslevél, a különböző adománylevelek pusztá birtoklása, illetve az ezekben foglaltak terjesztése csak ideig-óráig óvhatták meg őt és családját a teljes társadalmi lesüllyedéstől, valamint a mindezzel együtt járó presztízvesztéstől.⁷² Talán becsülhették, tisztelheték őt nemesi rangjáért és őseinek dicső tetteiért, de paraszti életmódja, vagyontalan helyzete révén csak nemessége miatt különbözött szűkebb és tágabb pátriájának jobbágyaitól. Sőt, egy az életében bekövetkezett szerencsétlen mozzanat csaknem megfosztotta attól a későbbi lehetőségtől, hogy nemességét dokumentumszerűen is igazolja, s ezzel családja végleg a misera ac contribuens plebs soraiba jusson.

Történt ugyanis, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején, midőn Rabutin császári generális serege és a csatlós rác csapatok Zala vármegyében fosztogattak, Csutor András lakhelyére is betörték, és egyetlen ruháját, amelybe belecavarva a család nemeslevelét, az adományleveleket, s az egyéb iratokat rejtegette, magukkal vitték. A tanúk szerint Csutor András sokáig „csak a Leveleit sohaitotta, noha ugyan szegen Ember volt, mégsem annyira gondolt a ruhájával”. Azaz a nemesi voltát és származását, a társadalomban el-

foglalt kiváltságos helyét bizonyító történeti kútfők elvesztését sokkal nagyobb kárnak tartotta, mint kis vagyonkájának elrablását.

Csutor András ettől a pillanattól kezdve minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy a család armálisát a többi történeti kútfővel együtt minél előbb visszaszerezze. Erre azonban hosszú évtizedekig még reménye sem lehetett. Időközben a Keszthelyre került Andrást, akit taníttatott, gyakran biztatta a „levelek” felkutatásával. 1728-ban a lakóhelyén canonica visitatiót tartó keszthelyi plébánossal, Paiss Andrással is üzent az ifjú Csutor Andrásnak, immáron már mint a „keszthelyi mester Praeceptorának”, hogy „csak ne röstelkedjék az armális után kutakodni”. Sőt, tudni vélte, hogy azt „Bükön Répcze mellett” kellene keresnie, reájok akad”.⁷³ Az ifjú Csutor ott azonban hiába kereste. Már-már úgy tűnt, hogy Csutor András és fia örök időkre búcsút mondhatnak a család nemességét igazoló iratoknak, amikor a sors kegye mégis visszajuttatta azokat kezeikhez.

A Csutorokkal rokon Kovács István fia, Kovács András, egykori tapolcai alszolgabíró,⁷⁴ szintén családjának nemes levelei után nyomozott, amiket ugyanakkortájt raboltak el tőle, mint Csutor Andráseit. A Kovács familia levelei időközben szerencsés módon előkerültek, amelyeket Szelestey György Zala vármegye hajdani főszolgabírája szolgáltatott vissza Kovács Istvánnak és fiának. Valamiképpen ezen iratok közé keveredtek a Csutorok elveszettnek hitt iratai is, amelyekről azonban, mivel Kovács István saját leveleit nem vizsgálta át, atyafiát, Csutor Andrást nem tájékoztathatta. Sőt, Kovács András visszaemlékezése szerint kb. 1729-ben ifjú Csutor András arra kérte őt, aki akkor még szintén nem tudott a birtokukban lévő, Csutorokat illető iratokról, menjen vele el a „Landorné Asszony”-hoz (nádorné?), mert minden bizonnyal ott fogja megtalálni a családi leveleket.

Csak öt évvel később, kb. 1734-ben, amikor Kovács István elhunyt, és fia a családi iratokat rendezni kezdte, bukkant rá „egynehány darabbul álló Leveleire Czutor[!] familiának, s a Diplomai, vagy conformator Armalisra is”. Kovács András a nemeslevélben olvasván a Csutor nevet és annak praedicatumát, azonnal felkereste idős Csutor Andrást, s beszámolt neki az örvendetes eseményről. A praedicatumot azonban rosszul olvasta („de Illethfalva” helyett „de Illesfalva”-nak), s mikor Csutor András ezt meghalotta, leverten jelentette ki: sajnos az armális „nem ötlet illeti, mert az ő Attya néki azt mondotta, hogy az ő Praedicatumok de Illétfalva, és azért nem is kíván-

ta a Leveleket” rokonától. Néhány évvel később (kb. 1737-ben) azonban Kovács András Csutor Andrással Bajomban találkozáskor, együtt vizsgálták meg az iratokat, és Kovács András újraolvasva azokat, immáron kétséget kizáróan megállapíthatta: a „Levelek [az] Illetfalvai Czutoroké”.⁷⁵

Miután a Zala vármegye nemesi igazoló bizottsága meggyőződött a Csutorok nemeslevelének és az őseik számára kibocsátott adománylevelek hitelességéről, elfogadta a tanúk egybehangzó vallomását és Kovács András írásos tanúsítványát, Verebélyi László vármegyei esküdt 1742. december 13-án Misefán készült és a vármegyéhez előterjesztett jelentése⁷⁶ alapján Csutor András és fiait, a vármegye 1743. január 31-ei közgyűlésén beiktatta, felvette nemeseinek sorába.⁷⁷ A Csutorok ettől kezdve folyamatosan szerepelnek Zala vármegye és a nemesi összeírásaiban.⁷⁸ Idős Csutor András feltehetően magas kort megérve, kb. 1747-ben vagy 1748-ban elhunyt, mivel az 1749. évi nemesi összeírásban már nem találjuk meg a nevét.

A Csutorok ugyan ettől kezdve megkérdőjelezhetetlenül élvezhették nemesi privilégiumaikat, amelyeket őseiknek köszönhettek, de ez nem jelentette egyúttal azt is, hogy életmódjuk is valóban nemes emberekéhez méltó lett volna. Csutor András és fiai szerény körülmények között élhettek, és apjuktól legfeljebb a nemességüket igazoló iratokat örökölhették. A szlavóniai és Tolna vármegyei birtokok már csak papíron léteztek, a család nyomorúságos helyzete pedig nem tette lehetővé, hogy javakat, birtokot szerezzenek. Az egyetlen kitörési lehetőség a szegényes életkörülményekből az volt számukra, ha közép- vagy esetleg annál magasabb fokú stúdiumokat folytatnak, tanulmányaiknak, tehetségüknek köszönhetően bekerülnek a vármegyei tisztikarba, és a hivatali munkáért járó évi fizetéssel megfelelő életkörülményeket teremtenek maguk és családjuk számára.

Ezzel a lehetőséggel a három fiú közül Csutor András – valószínűleg tehetségesebb volt fivéreinél – élt, és amint arra utaltunk, 1728-ban már hivatali állást töltött be. Legalábbis ezt látszik igazolni a „keszthelyi mester Perceptora” utalás, azaz Csutor András ekkor már Keszthelyen adószedőként tevékenykedett. Az ifjú Csutor – feltehetően az 1730-as évek második felében –, magához vevén idős apját is, Tapolcára költözött. Itt, talán rokonának, Kovács Andrásnak segítségével vagy perceptori fizetéséből, kisebb házat vagy lakást is szerzett. A városban – Tapolcára történt áttelepülésével, vagy esetleg már korábban elveszíthette perceptori állását – eleinte taní-

tóként kereste kenyerét. A mezőváros iskolájának oktatói között ugyanis 1739-ben őt említik első név szerint ismert helyi tanítóként.⁷⁹ Csutor András, úgy tűnik, nem elégedett meg a tanítói állással és a vele járó szerény fizetéssel. Tanulmányainak és előző állásának is köszönhetően az 1750-es évek elejétől már Zala vármegye tisztikarában található, nevezetesen: 1752-től 1756-ban bekövetkezett haláláig a tapolcai járás esküdtje (assessor) volt.⁸⁰ A honoracionári státusz számára azonban inkább pusztai címet jelenthetett, mintsem népes családjának eltartását biztosító állást. (Ifjú Csutor András az 1740-es években megnősült: a tapolcai Batsányi családból választott magának hitvestársat, Batsányi Marianna személyében, aki rokonságban állt a költő és író Batsányi János családjával.) Létezett azonban egy „rejtett tartalék”, amelynek segítségével Csutor András némileg elviselhetőbbé tette szegénységben tengődő családját mindennapjait: nevezetesen az Eszterházy hercegi család által számára folyósított összeg. Felmerül mostmár a kérdés, miképpen, milyen címen jutottak a Csutorok ehhez?

A Csutor család ősi birtoka, a Szokoly határföldjeibe beékelődő három ekealjnyi Illétfalva a török kiűzése után az ozorai uradalom részeként I. Lipót király adományaként 1702-ben Eszterházy Pál nádor tulajdonába került, mivel a herceg be tudta bizonyítani, hogy az ozorai, továbbá a pinchehelyi és tamási uradalom földjei, anyja, Náry Krisztina révén, Zsigmond király adományaként, 1421 óta megszakítás nélkül öröklődtek a családban.⁸¹ A Csutorok, mivel nem fiskalizálás útján veszítették el birtokukat, továbbra is magukat tekintették Illétfalva jogos birtokosának. Úgy tűnik azonban, eleinte nem gondoltak arra, hogy peres úton érvényesíthessék ősi birtokjogaikat a hatalmas hercegi famíliával szemben, mivel más módon próbáltak némi hasznot húzni attól saját tulajdonuk után.

1753-ban Csutor András Eszterházy Pál utódját, Eszterházy Pál Antalt kifejezetten azzal a szándékkal kereste fel, hogy az őt és familiáját „nyomorúságos helyzetére” való tekintettel némi segéllyel támogassa. A herceg emlékezetébe idézte, hogy a „réggi familia”-ja által bírt királyi donacionalis jószág, amelyet „az Pogány Török Magyar Országban való bé csuszásával occupált”, és amely „sokáigh való Uralkodásával birván szegény Familiám keserves injuriájával; es utolso nyomorúságra valo ejtésével; az kiknek ki verésével, és edes Magyar Hazánkbul valo ki verések után” az Eszterházy család „birodalmába” esett. Csutor óvatosan fogalmazott, és még az ősi birtokjussra

történő hivatkozás nélkül folyamodott egy kisebb összegért Eszterházy Pál Antalhoz, aki szánakodván Csutor András „boldogtalan sorsa” felett, kismartoni tiszttartójával (Mayer József) 150 forintot fizettetett ki neki. A herceg azonban mindezt nem kegyes „ajándékból”, viszonzást nem várva tette: a kiutalt összeg fejében ugyanis Csutortól az 1584. április 17-én kelt, Csutor János részére adott eredeti donacionális oklevelet kérte, amit Csutor András meg is küldött neki.⁸²

Ez csak az első lépés volt a herceg részéről abba az irányba, hogy megszerezze a Csutoroktól a fontosabb, Illétfalvára vonatkozó okleveleket. Erre nem is kellett sokáig várnia, ugyanis Csutor András 1754-ben újabb összegért folyamodott hozzá, hogy „utolsó boldogtalan” sorsában, mivel időközben „az Ur Isten feles gyermekekkel is meglátogatta” őt, „méltóztatásuk még valamivel azon már megh irt summát [azaz újra 150 forintot] angeálni”, hogy azt a maga és gyermekei táplálására fordíthassa.⁸³ A források tanúsága szerint Eszterházy hajlandó volt a kért összeget folyósítani, ennek ellentételeként azonban Csutor András egy másik oklevelet, nevezetesen a Zsigmond király okleveleit is tartalmazó, 1583-ban I. Rudolf által megerősített donacionális levelet engedte át a hercegnek.⁸⁴ A pénzt, amelynek átvételéről 1755. január 22-én Csutor Tapolcán elismervényt adott, a herceg kismartoni gazdasági bizottsága utalta ki számára.⁸⁵ Még a fent említett napon ugyanezért az oklevélért Csutor további hat körmöci aranyat (25 rajnai forint 20 dénár értékben) vett át Tapolcán.⁸⁶

Szűkös anyagi helyzete ellenére azonban Csutor András felettébb ügyelt arra, hogy a család nemességét és illétfalvai birtokjogát igazoló oklevelek közül a legjelentősebbeket megtartsa, köztük a Zsigmond király által kibocsátott, a Csutorokat nova donatio címmén középkori birtokukban megerősítő oklevélátiratokból egyet, és a Csutor János számára adományozott és a család címerének leírását magába foglaló nemeslevelet, valamint az ugyancsak Csutor Jánosnak adott, az illétfalvai és egyéb Tolna vármegyei birtokadományokról szóló oklevelek közül az egyiket.⁸⁷

Csutor András 1756-ban meghalt. Felesége, Batsányi Marianna „tíz élő többére neveletlen apro gyermekeivel együtt keserves inségre, szomorú özvegyeségre siralmas árvosághra” jutott.⁸⁸ Bár a Csutor család anyagi gondjai az apa halálával jelentősen súlyosbodtak, Batsányi Marianna több mint egy évtizedig nem foglalkozott a gondolattal, hogy férjéhez hasonlóan, a Csutorok birtokának tulajdonlása

fejében újabb összegért folyamodjon Eszterházy Pál Antalhoz. 1766-ban azonban, hogy saját „igyegefogyott gyámoltalan özvegyi” árvaságán és neveletlen árváinak „már már utolsó szükségére jutott” sorsukon segítsen, mégis arra a lépésre kényszerült, hogy újabb pénzüsszeget kérjen immár Eszterházy Pál Antal utódjától, Eszterházy Miklós hercegtől.⁸⁹ Batsányi Marianna egy állítólagos, még férje és Eszterházy Pál Antal között létrejött, valószínűleg szóbeli megállapodásra hivatkozva nyújtotta be levélbe foglalt beadványát, amelynek értelmében a Csutor-örökség „azon már oda adott Donatioval együtt” az Eszterházyaknak „transferáltatott”. A homályos megfogalmazást vajon úgy kell-e érteni, hogy Csutor András az átadott donacionális leveleken kívül birtokát is átruházta volna az Eszterházyakra. Nem valószínű. Csutor András a kapott összegek fejében egyszerűen, minden ellenszolgáltatás nélkül „transzferálta” volna egyetlen, bizonyos jövedelmet annak ellenére biztosító jószágukat, hogy az nem az ő kezükön volt? A „transzferáltatott” kifejezés inkább arra utal, hogy Csutor András zálogba adta Illétfalvát az Eszterházyaknak. Ezt igazolja Csutor András fiának, Lászlónak a maga és testvérei nevében írott admonitionális levele, melyből egyértelműen kiderül, hogy Illétfalva birtokot Eszterházy Pál Antal, majd fia, Miklós „titulo pignoris” bírta.⁹⁰ Arról, hogy mekkora összegért zálogosította el a birtokot, nincs szó a beadványban. Talán azért nem, mivel a hercegi családnak átadott oklevelekért kifizetett pénzüsszegek a zálogba vetett birtok értékével és az Eszterházy Pál Antalnak átadott oklevelekkel egyenértékűek lettek volna?

Mielőtt a kérdésre megkísérelnénk a válaszadást és megvizsgálánk a fent említett admonitiót, térjünk vissza Batsányi Marianna kérvényéhez. Vajon remélhette-e az özvegy, hogy a kismartoni hercegi commissio egy újabb összeggel segíti ki? Aligha. Ugyanis, miután a beadványt a commissio 1767. január 4-én megvitatta, alig egy hét múlva (január 10.) hozott határozatában kategorikusan elutasította, kijelentvén: „A Supplicansnének semmi praetensiója lehet, és mivel az meg holt Urának Különös Gratiából 150 ft. adattak, ezen kérésével relegáltatik.”⁹¹ A kérvény elutasítása minden bizonnyal súlyosan érintette az özvegyet, aki magára hagyatva legfeljebb rokonainak, és Csutor András testvéreinek, és legidősebb fiának, az 1767-től vármegyei szolgálatban állt Ignácnak a segítségére szorulva volt kénytelen felnevelni tíz félárva, még kiskorú gyermekét, akik közül Marianna, Mihály, Ágnes, József, László, Krisztina, Julianna, Katalin, Erzsébet érte meg a felnőttkort.⁹²

A Csutor gyermekeket felettébb bánthatta a hercegi család elutasító magatartása, és mindenekelőtt „kisemmizésük”, amelyben jelentős szerepet játszott apjuk jóhiszemű, s családja érdekében tett, de jövőjét tekintve balul végződő „tranzakciója”. Nem véletlen tehát, hogy csak a megfelelő alkalmat várták, hogy fellépjenek a hercegi famíliával szemben. Ez a lehetőség 1792-ben érkezett el, amikor is a család jogi végzettségű tagja, Csutor László, testvéreinek és unokahúgainak⁹³ meghatalmazottja egy admonitionális levélben azzal a kéréssel fordult Jeszenszky Sándorhoz, Tolna vármegye alispánjához, hogy intse meg Eszterházy Miklóst: adja ki a Csutor családnak, mint egyedüli és kétségtelen ősi birtokosoknak, Illétfalva vagy másképpen Szokoly nevű elzálogosított birtokukat, valamint szolgáltassa ki a „birtokkal kapcsolatos donationális és egyéb okleveleket „eskü alatti nyilvántartás végett” 500 forint letétele ellenében.⁹⁴

A megintésnek nem lett foganatja. Ugyanis a hercegi család, amelyhez ugyan eljutott az admonitionális levél, válasza sem méltatta azt. Ezt követően 1798-ig nem történt érdemi lépés az ügyben, jóllehet Csutor László – legalábbis fia, Csutor Antal József szerint – többször is kísérletet tett az ügy tisztázására. Ekkor Csutor László, fiának jövőjére tekintettel, átadta az ügyet unokaöccsének, a szintén jogi végzettségű Csutor Jánosnak, Zala vármegye fiskálisának,⁹⁵ aki Csutor László 1803-ban bekövetkezett halála után Csutor Antal Józseffel együtt képviselte a család érdekeit az Eszterházyakkal szemben. Ugyanis Csutor János lett nagybátyja elhunytá után a család jogi képviselője és a család törvényes jogainak megbízott védelmezője, aki 1804-ben, 1792-ben előterjesztett panaszukkal most már egyenesen Eszterházy Miklóst kereste fel. Csutor Antal József egyidejűleg szintén levélben fordult a herceghez, és elsősorban az apja által, az admonitionális levélben megfogalmazott követelések teljesítése, illetve a birtokában lévő, a Csutorokat megillető oklevelek felől érdeklődött, amelyeket a herceg talán újabb alkudozások tárgyává kívánt tenni. Ugyanakkor köszönetet mondott a hercegnek, hogy apja halála után anyjáról és rokonairól gondoskodott.⁹⁶ Csutor Antal hangsúlyozta, hogy a maga részéről, két nagybátyjával (azaz Ignáccal és Józseffel) ellentétben, akik apjától eltérően ellenfélként és követelésekkel léptek fel vele szemben, ő ettől eleve elhatárolódik. Levelének írására sem a régi sérelmek orvoslása, hanem az apja halála után családját sújtó ínség és nyomorúság, anyjának és testvéreinek adóssága (200 ft) indította. Ez utóbbi törlesztés-

se érdekében a családja számára „már egyszer megítélt 2–300 forintot szeretné megkapni a hercegtől a sokéves elmaradt törlesztés fejében.”⁹⁷ Csutor egyidejűleg levélben tájékoztatta a Királyi Kúria levéltárnokát, Eötvös Pált a hamarosan előterjesztendő Csutor contra Eszterházy per tárgyról, és egyúttal kérte annak körültekintő kivizsgálását, amire Eötvös ígéretet is tett.⁹⁸

A fentiekből kitetszik, hogy Csutor László és családja előtünk ismeretlen módon, az 1790-es években vagy az 1800-as évek elején, mégis „kicsikarhatott” valamiféle összeget az Eszterházyaktól. Ugyanakkor egyértelmű, hogy Csutor Antal József két vasat is tartott egyszerre a tűzbe: részint szépszóval újabb pénzhez jutni, részint annak lehetőségét is latolgatva, hogy ha a kért összeget nem kapja meg, ismét peres útra terelheti az ügyet. Ami az előbbi illeti, az valószínűleg nem valósult meg, és nem maradt más hátra, mint a Királyi Kúriánál a család kérésére időközben kivizsgáltatott ügyet peres útra terelni. Ezt megelőzően azonban 1809-ben Csutor Antal József újabb kísérletet tett arra, hogy meggyőzze a herceget a maga és családja igazáról, azaz jogosultságukról Illétfalva alias Szokoly birtokra. Fő érve igazuk védelmében az volt, hogy az Eszterházyak a kérdéses területet csak mint zálogjóságot (*bonum pignoratitium*) bírták, illetve bírják, nem pedig mint tiszta és örökös tulajdont (*bonum purum proprium et perennale*). Márpedig Werbőczy törvénykönyve értelmében – hangsúlyozta –, senki sem szerezhet és bírhat kettős címen birtokot. Csutor elismerte ugyan, hogy mivel az eltelt idő alatt a zálogba vetett birtokon a hercegi család részéről beruházások történtek, ez az új helyzet a birtok kiváltását illetően családja számára nagyobb nehézségeket támasztott. A maga részéről kényelmetlennek érezte, hogy apja halála után neki kell ezt az ügyet családja érdekében képviselni, jóllehet az rokonára volt eredetileg testálva, különös tekintettel arra, hogy ő maga Eszterházy szolgálatában áll. Ezért most csak azt kéri a hercegtől, hogy a hercegi levéltárban őrzött, a Csutorok jogos örökségét képező okleveleket adja ki számára.⁹⁹

Csutor Antal József nem sokkal e levelét követően ismét megkereste kenyéradó gazdáját, és megismételte korábbi érveit a Csutor-örökséget illetően.¹⁰⁰ A leveleket Eszterházy továbbította kismartoni levéltárnokához, Eötvös Jánoshoz, aki 1810-ben egy terjedelmes iratban tételesen megcáfolta Csutor érveit, egyszersemind jogalapot nélkülözőnek tartva a Csutorok követeléseit, a bemutatott donationális levele-

ket, köztük Zsigmond király okleveleit is, elégtelenek, és nem bizonyító erejűnek minősítve.¹⁰¹ Még ugyanebben az évben egy másik iratában viszont, amelyben részben megismételte a korábbi cáfolatokat, elismerte, hogy a Csutorok által a zálogba vetett birtokért örökjogon követelt mintegy 24 ezer forintból 9 ezer még jár a családnak, ugyanis a többi, 15 ezer forintot, a hercegi család már 1767-től kisebb-nagyobb tételekben, különböző jogcímenek kifizette.¹⁰² A Királyi Jogügyigazgatóság a hozzá felterjesztett iratok ismeretében jóváhagyta Eötvös János megállapításait, és úgy rendelkezett, hogy a 24 ezer forintnyi tartozás hátralékának kifizetése után a Csutoroknak a jövőben semmi jogalapjuk sem lehet örökjogon szerzett és bírt birtokukra.¹⁰³ Eszterházy Miklós, midőn megkapta Csutor Antal Józsefnek levéltárosához és a Királyi Jogügyigazgatósághoz benyújtott érveit, s azokat merő „kitalálásoknak” vagy „felfedezéseknek” (Entdeckungen) tartva, egyúttal figyelembe véve levéltárosának az ügyben kidolgozott emlékeztetőjét, határozottan visszautasította a pénzügyi követeléseket.¹⁰⁴

Úgy tűnik, ezzel le is zárult a Csutorok próbálkozása az újabb pénzszerzésre, illetve a megállapított összeg megszerzésére, mivel ezt követően sem Csutor Antal József, sem pedig rokonai részéről nem történt kísérlet az illétfalvai jószág visszaszerzése vagy pénzbeli kártalanítása ügyében. Eszterházy Miklós és utódai (Pál Antal, Miklós Pál és Pál Antal) ugyan később is támogatták Csutor Antal családját, de a Csutor család más ágai már semmiféle pénzügyi elmentételezésre sem számíthattak. Kénytelenek voltak saját lehetőségeiket számba véve, saját erejükre és tehetségükre hagyatkozva életüket jobbá és boldogabbá tenni. A család különböző ágai az alapítók, első sorban Ignác és László példáját követve, állami, vármegyei vagy uradalmi tisztviselőként, elvéve katonatisztként, a 19. században és a 20. század elején, a magyarországi honorácior-életpálya tipikus képviselőinek tarthatók.

Mint láttuk, ifjú Csutor András volt az első, aki tanulmányainak köszönhetően értelmiségi pályára léphetett, így biztosítva saját maga és családja számára a megélhetést, ezzel szűkebb pátriája, a vármegye honoráciorai közé emelkedett. Az Eszterházyak által a zálogba adott Illétfalváért kapott összeg (már amikor a család ahhoz éppen hozzájutott) legfeljebb arra volt elegendő, hogy a szerény honorácior fizetést kiegészítse. Csutor András utódainak tehát nem volt más választásuk, minthogy minél magasabb szintű ta-

nulmányokat folytatva, illetve képzésben részesülve, kellő jogi és közigazgatási ismeretekkel felvértezve, apjukat követve, ők is aktív részesei legyenek Zala vármegye közigazgatási életének, és a vármegyei tisztikar tagjaiként állandó és biztos jövedelemmel rendelkezzenek.

Csutor András fiai közül ketten, nevezetesen Ignác és László kötelezték el magukat a hivatali életnek. Az idősebb, Ignác előbb 1767 és 1773 között a vármegye tapolcai járásának esküdtjeként tevékenykedett. Még esküdtként, 1772-ben megválasztották az említett járás adószedőjének (perceptor), amely tisztségét 1786. november közepén történt nyugdíjba vonulásáig nagy megbecsülésnek örvendő viselte.¹⁰⁵ Családjával együtt, testvéreinek többségéhez hasonlóan, továbbra is Tapolcán élt,¹⁰⁶ és talán itt fejezte be földi pályafutását.

Csutor Ignác, aki hivatali munkájával elismerést vívott ki magának a vármegye tisztikarában és nemessége körében, fontosnak tartotta, hogy fiági leszármazottait (János, István, Mihály)¹⁰⁷ anyagi lehetőségei szerint taníttassa, és őket – talán tudatosan – a hivatali pályára irányítsa. Fiai közül a két fiatalabb még ifjúkorában meghalt, így a legidősebb fiú, János vitte tovább apja ágát. János minden valószínűség szerint felsőbb jogi tanulmányokat folytatott, és Zala vármegye tisztikarában előbb 1798-tól 1800. május 12-ig másodalügyészi állásban volt, majd a vármegye ezen a napon tartott közgyűlésén első alügyésszé, a következő év augusztusában pedig főügyésszé választották, amely tisztségben 1810. május 17-éig szolgálta a vármegyét.¹⁰⁸

Csutor János magas hivatali állásának köszönhetően annyi fizetségben részesült, hogy abból nemcsak családjának létfenntartását tudta biztosítani, de minden valószínűség szerint valamikor 1808 után, talán még vármegyei főügyészi, azaz 1808 és 1810 között, egy kisebb birtokot is tudott vásárolni magának a vármegye Zalalövői járásában fekvő Salomváron, és családjával Tapolcáról ide költözött.¹⁰⁹ Ez utóbbit bizonyítja az 1817. évi Zala vármegyei nemesi összeírás, amelyben Csutor János már mint salomvári birtokos és lakos szerepel.¹¹⁰ A salomvári birtok az 1859. évi vármegyei tagosításkor felvett adatok szerint 624.392 négyszögöl (azaz kb. 520 magyar hold) nagyságú volt, amelynek nagyobb része az ún. salomvári partok mentén terült el.¹¹¹ Csutor Jánost kortársai nemcsak kiváló ügyészként ismerték és tartották számon, de művelt, nyelveket tudó és beszélő emberként is, aki üres óráiban kedvtelésből német nyelvből szépirodalmi munkákat fordítgatott magyar nyelvre.¹¹²

Az élete virágjában elhunyt Csutor János ágát egyetlen fia, Csutor Imre vitte tovább. A Csutorok közül a legmagasabb hivatali karriert befutó, az országban szétszóródott rokonait összetartó, segítő, és a család történetének, régmúltjának feltárását, genealógiájának összeállítását szorgalmazó Csutor Imre 1813. július 19-én Salomváron született. Apját két és fél éves korában, anyját (Viasz Zsuzsanna) 12 évesen (1825-ben) veszítette el. A tehetséges, nyílt eszű gyermeket rokonai nevelték és taníttatták. Közép- és felsőfokú tanulmányainak befejezése után visszatért Zala vármegyébe, és átvette salomvári örökségét. Apja nyomdokaiba lépve szintén hivatalt vállalt a vármegye közigazgatásában. Kitartó szorgalmának köszönhetően fokozatosan emelkedett mind magasabb tisztségekbe; 32 éves korában a vármegye aljegyzője lett. Hivatalát 1849. október 31-éig töltötte be.¹¹³

Csutor Imre az önkényuralom éveiben salomvári birtokára vonult vissza, és gazdálkodásból élt családjával (feleségével, hottói Nagy Johannával, három lányával és hasonló nevű fiával) együtt. Csak a politikai enyhülés éveiben, közvetlenül a kiegyezést megelőzően kapcsolódott be ismét a vármegye közéletébe. 1865. novemberében Zala vármegye közgyűlése főjegyzővé választotta, mely tisztségét 1867. májusáig viselte. Ekkor a vármegye, honorálva áldozatos és igen hatékony munkáját, másodalispán székbe emelte. E hivatalában is a legnagyobb meglepedésre tevékenykedett, amelyet a vármegye azzal ismert el, hogy 1872. január 9-én alispánjává választotta. Ezt a tisztséget 1878. január 31-éig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be.¹¹⁴

Alispánsága idején került sor a vármegyében a modern polgári közigazgatás kereteit megteremtő törvényhatósági és községi törvény végrehajtására. Nevéhez fűződik továbbá a vármegye új közigazgatási beosztásának kialakítása, az első községi képviselő-testületek létrehozása. Számos jelentős intézkedése közül is kiemelkedik az, amelyben kötelezővé tette Zala vármegyében a szülésznők alkalmazását.¹¹⁵

Nyugdíjba vonulása után, élete utolsó éveiben salomvári birtokán élt, amelyre egész életében nagy gondot fordított és felvirágoztatott. Földjeit a kor legmodernebb mezőgazdasági technikai eszközeit, gépeit használva, magas színvonalon műveltette. Családjára számára kastélyt épített Salomvár központjában, amely a falu mai kultúrházának helyén állt. Salomvári birtokán kívül kisebb birtokai voltak még Kurta majorban, Kurta Erdeifaluban, Akorfán és

Szélgyepen. Birtokait és kastélyát, mivel egyetlen fia, Csutor János 16 éves korában elhunyt, Mária nevű lányának férje, Eitner Sándor örökölte.¹¹⁶

A gazdálkodás azonban nem foglalta le Csutor Imre minden idejét. Apjához hasonlóan nagy érdeklődést tanúsított a vármegye és az ország kulturális élete iránt, s ez az érdeklődése nyugdíjas éveiben sem csökkent. Széles körű jogi ismereteinek, történelemben való alapos jártasságának birtokában bekapcsolódott abba a vitába, melyet Zala vármegye historikusának, a jeles hírlapírónak és szerkesztőnek, Bátorfi Lajosnak helytörténeti cikksorozata, illetve munkája¹¹⁷ váltott ki. Közvetlenül a halála előtti évben jelentette meg azt a művét, amelyet részben Bátorfi könyve cáfolatának, részben kiegészítésének, illetve korrekciójának szánt.¹¹⁸ E történeti munkájának elkészítése mellett, mint arra már többször utaltunk, főleg családja történetének szentelte idejét. „Művelt, igen kultúrált, életmódjában és megjelenésében puritán ember volt, akiben a kortársak egyenes jellemű, igazságra törekvő embert ismertek.”¹¹⁹ Emlékét és nevét nemcsak Zala vármegye közigazgatásában életbe léptetett és végrehajtott reformjai, hanem a vármegye székhelyén és más településeken a nevét viselő utcák is őrzik. Nem sokkal könyvének kiadása után, 1891. február 7-én megtért őseihez, és vele férfiágon kihalt Csutor Ignác ága.

Csutor András utódai közül család egyik ágát megalapító Csutor József életéről, két testvérével, Ignáccal és Lászlóval ellentétben, gyér adatok állnak rendelkezésre. Csupán annyi ismert róla, hogy Tapolcán élt, és itt is házasodott meg. Házasságából három fiú (András, Ignác és József) és egy lány született. A források tanúsága szerint József László nevű fiával együtt 1845-ben Tapolcán lakott.¹²⁰

Csutor László, Ignác bátyjától eltérően, nem vármegyei hivatalnokként, hanem – mint arra már utaltunk – Zichy Károly országbíró szolgálatában állt uradalmi ügyészként Veszprém vármegyében, és a családi hagyomány szerint eleinte Palotán (Várpalotán) élt.¹²¹ Ezután Veszprémben telepedett le, és a vármegye új nemesi származású lakosaként kérte beiktatását Veszprém vármegye nemesei közé. A vármegye, miután Csutor László bemutatta Zala vármegye családja számára kiadott nemesi igazolását, 1792-ben felvette őt és családját nemesi közé.¹²² Még ugyanebben az évben, már Veszprém vármegye assessoraként, azaz esküdtjeként készítette el beadványát családi birtok ügyében.¹²³

A legifjabb ágat László fiai, Antal József, Pál és János vitték tovább. Az idősebb fiú, Antal József,¹²⁴ az Eszterházyak elleni per folytatója. Miután a katonaságtól elbocsátották (1798), a birodalmi postához került, később pedig, feltehetően még apja halála előtt, Eszterházy Miklós szolgálatába szegődött.¹²⁵ Előbb a herceg derecskei (vámosderecskei, Sopron vármegye) uradalmában központi igazgatósági számvevőként (Central-Directions-Registrator),¹²⁶ illetve uradalmi prefektusként. Csutor Antal József (szüleihez hasonlóan) – a családi források tanúsága szerint – állandó pénzhiánnyal küszködött. Anyagi problémái miatt többször kényszerült hitelek felvételére: így 1813-ban feleségétől, Heiszler Karolinától, majd apósától, Heiszler György veszprémi orvosdokortól, később pedig felesége rokonaitól, ismerőseitől, világi és egyházi személyektől.¹²⁷ Csutor Antal József családjával az 1820-as évek második felében Torna vármegyébe költözött, és ott Almás helységben telepedett le. Ugyanakkor továbbra is az Eszterházyak szolgálatában maradt. Új lakóhelyén a vármegyéhez benyújtott folyamodványára a vármegye közgyűlése, Zala és Veszprém vármegye bizonyáglevelai alapján, 1828. augusztus 12-én kelt bizonyáglevelében elismerte és beiktatta őt s fiait (György, Antal és László) a vármegye nemeseinek sorába.¹²⁸ Csutor Antal József, miután Torna vármegye nemesei közé felvételre, kérte felvételét a szomszédos Gömör és Kis-Hont vármegye nemesei közé is. A vármegye méltányolta a kérést, és még ugyanazon év december 12-én, a Gömör és Kis-Hont vármegye közgyűlésén kiállított bizonyáglevelében szintén felvette nemesei közé Csutor Antal Józsefet és egész családját.¹²⁹ Ugyancsak beiktatta őket nemesei sorába Bihar vármegye közgyűlése, miután a familia 1829-ben a vármegye szintén Almás nevű helységébe telepedett át (az átköltözés okai források hiányában nem ismertek).¹³⁰

Csutor Antal József halála után özvegye az Eszterházy családtól évi 300 forint nyugdíjban részesült. Csutor Antal József négy fia közül a legidősebről, Györgyről csak annyi ismert, hogy Veszprémben végezte iskoláit, és 1884-ben hunyt el. Csutor Antal József, korban második fiáról, Antalról a családi hagyomány nem őrzött meg információkat. József, Gömör vármegyébe származott el, és Rozsnyón élt lánytestvéreivel, Terézzel, Jozefinnel és Aloisiával együtt. József az egyetlen, aki akár önhibájából, akár külső, előttünk nem ismert körülményeknél fogva, nem volt képes unokatestvéreihez hasonlóan, hivatali

állást vállalva „boldogulni”, és a városi szegények szintjére lesüllyedve arra kényszerült, hogy részint a testvérei által varrásból keservesen megkeresett pénzből, részint anyja nyugdíjából éljen meg.¹³¹ Amikor pedig Heiszler Karolina 1882-ben meghalt, esettek ettől a pénzforrástól, és most már az egyetlen kereseti lehetőség a varrás maradt, ami az egyik lánytestvér, Jozefin levele szerint igencsak „vékony kereset” volt.¹³²

Csutor Antal József, László nevű fia – a családi feljegyzések szerint – felnőtt korában elhagyta Torna vármegyét, és a Temes vármegyei Lippára költözött, ahol négy fia (Aladár, Jenő, Pál és László) született.¹³³ Itt nyújtotta be kérvényét a vármegyének „négy természetes és törvényes fiai” nemességének elismertetéséért, ami a fentebb említett Zala, Veszprém, Torna, Gömör és Kis-Hont, valamint Bihar vármegyei bizonyáglevelék bemutatása után 1881. október 10-én meg is történt.¹³⁴

Fiai közül Jenő (Antal József), tanulmányai befejezése után Temes vármegyébe került, ahol a Temes-Bega csatorna építésénél alkalmazták számvevői állásban.¹³⁵ Csutor Jenő 1917-ben örökbe fogadta és saját nevére vette Noszek Broniszláv ezredes leányának, Noszek Rozáliának három gyermekét (Noszek Jenő Pált, Antal Gusztávot és László Béla Ferencet).¹³⁶ Közülük Antal Gusztáv, immáron mint a Csutor család teljes jogú tagja, a magyar királyi hadseregben szolgált, és a főhadnagyi rangig jutott el.

Csutor Pál kisebbik fia, Csutor Sándor Pest vármegyében maradt, és Budapesten élt, ahol szintén hivatalnokként, nevezetesen királyi erdőszámtanácsosként tevékenykedett. Fia, Csutor Aladár Pál, Pozsonyba származott el.¹³⁷ 22 évesen, 1899-ben a MÁV szolgálatába lépett, majd 1910-ben Vágsellyére került állomásfőnöknek. 1919-ben a cseh csapatoknak a Felvidékre történt benyomulásakor elfogták és halálra ítélték. A vesztőhelyen, kivégzése előtt mentette meg a haláltól Piccioni olasz ezredes, aki az antant képviselőjeként a cseh csapatokat felügyelte. Csutor Aladár a Tanácsköztársaság bukása után Budapestre került, ahol a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumban kapott állást. 1933-ban Szolnokra került, és itt szolgált ismételtén a MÁV-nál 1944-ben bekövetkezett haláláig.¹³⁸

Aladár fia, Endre, eleinte katonai pályára készült, de egy szerencsétlen családi ügyet követően apja nyomdokaiba lépett: tanulmányai befejezését követően a MÁV-nál helyezkedett el és forgalmi tisztként Szolnokon teljesített szolgálatot. A második világhá-

ború idején a szolnoki pályaudvar bombázásakor különösen kitűnt bátor magatartásával. Példamutató és fegyelmezett munkájával mind előjárói, mind munkatársai tiszteletét kivívta. 1945 után elbocsátották állásából és felesége családjának földjén gazdálkodott. Mint művelt és a hivatalos ügyekben járatos embertől a környékbeli parasztok többször fordultak hozzá különböző beadványok, kérvények megfogalmazása végett. A hatóságok nem nézték jó szemmel tevékenységét és egy bérgyilkossal kívánták „jobb belátásra bírni”, de ezt sikerült megakadályoznia.

A 19. és 20. század fordulójára már meglehetősen sokfelé ágazó Csutor családban a jobbára a legkülönbözőbb tisztviselő/hivatalnok állásban tevékenykedőkön kívül csupán elvétve találhatók olyanok, akik a katonai/katonaszti pályán vélték megtalálni életük értelmét. Ezek közé tartozott a fent említett Csutor Antal Gusztáv, akinek sorsa, mondhatni tipikus magyar katonaszti sors volt, amelyet – mint oly sok bajtársát – az 1945 után bekövetkezett történelmi fordulat tört ketté. A Ludovika Akadémiát végzett katonaszti a második világháború idején századosi rangban hadosztály-összekötőként vett részt a 2. magyar hadsereg hadműveleteiben az orosz fronton. Egyik szervezője és végrehajtója volt annak az improvizált, de erőteljes ellentámadásnak, amit a különböző szétosztott magyar erőkből koncentráltan hajtottak végre. A magyar sereg katasztrofális vereségét követően Csutor Antalnak sikerült több száz magyar katonát

megmentenie. A háború végén amerikai, majd francia fogságba került, végül az 1946-ban hazatért katonaszti „B-listára” tették, és megfosztották rangjától. Az ÁVH 1946–47-ben többször letartóztatta, és a hírhedt Andrássy út 60. sz. épületben megkínozta az ún. Koszorús-féle összeesküvésben való részvétellel meggyanúsítva. A kínzások következtében idős korban egyik lábát amputálni kellett. Csak egykori katonáinak volt köszönhető, hogy szabadon bocsátották, és nem szenvedett több évi börtönt. A katonaszti elbocsátott és többszörösen megkínzott Csutor Antalt csak a Nagy Imre-érában rehabilitálták, és rangját is visszakapta. 1956 után, bár a forradalomtól távol tartotta magát, ismét felszólították, hogy mondjon le katonai rangjáról.¹³⁹

A Csutor család általunk felvázolt története talán sok más magyar kismemesi família históriájához hasonlóan tipikusnak mondható: nevezetesen ami a családnak a nemesség soraiba emelkedését, majd lesüllyedését és ismételt felemelkedését, a honoráció rétegbe, egyúttal a magyar polgárosodó, majd a polgári társadalomba történt beilleszkedését illeti. Úgy véljük, talán nem volt haszontalan bemutatni több évszázadon át ívelő, és a leszármazottak révén ma is élő históriájukat, amely a magyar társadalom történetének szerves része volt úgy a múltban, mint ahogy a jelenben és a következő nemzedékek által a jövőben is.

Soós István

JEGYZETEK

⁶⁹ MOL, C 30 Acta nobilium. Acta comitatum. [Zala vármegye.] Fasc. 4. No. 220. – Prot. 2. Pag. 9. 1742. Incluta congregatio, 29a Maii, 826. No. 1480. Fragmentum repertorii, quod anno 1714 usque 1789 inclusive ad prothocolla directi quidem investigationum nobilitiarum inuiat; extenditur una tamen ad prothocolla gerendum, et generalium congregationum, cum provocatione originali: in quantum eis familiae quaequam, aut publicatione armalium, aut authenticorum, ex inclutis aliis comitatibus allatarum testimonialium, in numerum nobilium, aut vero i[n]clutis comitatus Zaladiensis acceptatae seperiuntur, aut vero abhinc testimoniales super nobilitate obtinuerunt. Confectum anno 1792do[,] purificatum 1796. – MOL, Filmtár. B 1388. sz. film. (A továbbiakban: B 1388.) – Az 1735. évi tanúvallomásról szóló iratot idézi és elemzi *Tóth István György*. L.: Mivelhogy írást nem tudsz ... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996. 185–186. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 17.); *uő.*: Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe. [Bp., 2000] 177. (A továbbiakban: Literacy) – Itt mondok szívélyes köszönetet kollégámnak, hogy erre, a Csutor család tör-

ténetével kapcsolatos igen fontos dokumentumra felhívta a figyelmet.

⁷⁰ *Tóth I. Gy.*: i. m. 185.

⁷¹ A prédikátor viszonylag pontosan interpretálta az általunk részletesen ismertetett nemeslevél tartalmát, amelyet a tanú a következő szavakkal adott elő: „(...) egy kastély előtt megütközött volna azon impetráns Chutor János az Törökkel, Kapitány Ember lévén, és kevesed magával meg győzvé a Törököt, egy Török Tisztet ellis fogott”, hozzátéve, hogy „ezen dolgot mint egy köz hírrel, már sokaktól is halotta”. – Idézi *Tóth I. Gy.*: i. m. 186.; Literacy, 177.

⁷² *Tóth I. Gy.*: i. m. 186.; Literacy, 177.

⁷³ L. erről Paiss András 1734. november 4-én kelt bizonyoságlevelét. – B 1388.

⁷⁴ Kovács András többször betöltötte ezt a hivatalt, így 1716–1717-ben, 1719-ben és 1724–1730 között. L. erről: Zala megye archontológiája. 1138–2000. (i. m. 274, 436.) (A továbbiakban: Zma)

⁷⁵ Kovács István 1742. december 13-án kelt, saját kezűleg írott tanúsítványa. L.: B 1388.

⁷⁶ L. ezt uo. (B 1388.)

⁷⁷ Zala vármegye 1828. január 24-én Csutor Antal kérésére ismét kiadta a nemességigazolást. (Az irat jelenleg Csutor Endre tulajdonában van.) – A Csutorok természetesen szerepelnek az 1754–55. évi országos nemesi összeírásban is. Erről l. fent az „Első közlemény” 1. sz. jegyzetében idézett művet és *Illéssy János: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás*. Bp., 1902. 136. – Az összeírás Csutor András, Antal és Gáspár nevét tünteti fel.

⁷⁸ Így 1747-ben: Csutor András és ifj. Csutor András; 1749-ben Csutor András; 1754-ben és 1762-ben Csutor András és fivérei, Csutor Gáspár és Csutor Antal; 1786-ban Csutor Antal. Csutor Gáspárról és Antalról, azon kívül, hogy nevük rendre feltűnik a nemesi összeírásokban, nincsenek más információink. – Csutor András az összeíró az 1762. évi összeírásban tévesen tüntette fel, mivel ő 1756-ban meghalt. L. róluk MOL, C 30 Acta nobilium. Acta nobilium comitatus Szaladiensis 1723–1784. – MOL, Filmtár. 1116. sz. film.

⁷⁹ Iskolamúzeum [Tapolcán.] [Tapolca, 2004.] (Elektronikus adat.) – Az adat valóságát nem volt lehetőségünk ellenőrizni, de feltehetőleg hiteles dokumentumból származik.

⁸⁰ Zma, 289, 396.

⁸¹ L. MOL, A 57 Libri regii, XXIV. k. 417.; XXVI. k. 173. Az adománylevél másolatát: MOL, P 108 Eszterházy család. 251. cs. Repositorium 35. (A továbbiakban: P 108 251. cs. Rep. 35.) Fasc. K. No 219. – Az adományozásról l. *Merényi Lajos: Herceg Eszterházy Pál nádor 1635–1713*. Bukics Zsigmond közreműködésével írta (...). Bp., 1895. 253. (Magyar Történelmi Életrajzok. XI.); *Mezősi Károly: A fegyverjog/jus armorum megváltása a töröktől visszafoglalt területeken*. In: Századok, 76 (1942) 1–2. sz. 182; *Holub József: Az újjátelepítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. V. (Szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1974. 16–17; *Szilágyi Mihály: Az újratelepődő Tolna megye. 1710–1720*. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. X. (Szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1983. 41.

⁸² P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 220. – 1754. Instantia domini Andreae Csutor ex Tapolcza, mediante qua petit adhuc 150 ft. eidem pro literalibus illis instrumentis quae Cel[ssis]simo principi Paulo Antonio Eszterházy super certa curia, et 3 sessionibus in Zokol resignaverat, depositis, adhuc aliquid superaddi. – Az eredeti oklevelet l.: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 208. – 1584. Confirmationales Rudolphi Secundi Romanorum Imperatoris et Regis Hungariae super nova Donatione Sigismundi Regis adjudicatoriis item fassionalibus, et statutoriis capituli ecclesiae Albensis pro familia Csutor de Illétfalva super curia ejusdem familiae in Zokol aliter Illétfalva in comitatu Tolnensi adjacente elargitae. (Az oklevél átvételéről szóló testimonialis másolatát l.: E 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223 et F.) Ezt az oklevelet, amelyet más iratokkal együtt a család a 19. század elején megpróbált visszaszerezni, Csutor János élettörténete kapcsán nem idéztük, mivel kutatásaink során eleinte nem bukkantunk rá. Csak az Eszterházy contra Csutor-per vizsgálata kapcsán találtuk meg azt, nem is számolván azzal, hogy ez a Csutorok családtörténetében oly becses dokumentum, egyéb Csutor-iratokkal együtt a hercegi familia tulajdonába kerülhetett. Annál nagyobb volt a meglepetésünk, mikor az Eszterházy-dokumentumokat faggatva kiderült, hogy azokat Csutor András volt kénytelen „felajánlani” némi készpénz ellenében Eszterházy Pál Antalnak.

⁸³ P 108.251. cs. Rep. 35. K. No 220.

⁸⁴ L. ezt: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 207. et NB. Az oklevelet és másolatát, továbbá az oklevélből készített kivonatot és annak kópiáját l.: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et F. – Vö. erről fent a 42. sz. jegyzetet.

⁸⁵ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 221. – 1755. 22. Jan. Quietantia d[omini] Andreae Csutor super florenis Rhenensibus 150. pro certis literalibus instrumentis signanter privilegialibus Sigismundi et Rudolphi regum super curia et 3. sessionibus in Zokol pro familia Csutor emanatis eidem persolutis.

⁸⁶ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 222. – 1755. 22. Jan. Quietantia d[omini] Andreae Csutor super 6. aureis Kremniciensibus pro privilegialibus Sigismundi et Rudolphi regis super curia et 3. sessionibus pro familia Csutor elargitis per eum Cel[ssis]sima Domui censis[.]

⁸⁷ L. ezekről fent a 8., 41., 44. és 45. sz. jegyzeteket.

⁸⁸ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 220. – Batsányi Marianne levele Eszterházy Miklós herceghez. [Tapolca, 1766.]

⁸⁹ A levél dátumára a hercegi archívumban őrzött, az Eszterházyakhoz 1766 és 1769 között benyújtott kérvényekről készült jegyzőkönyvből következtethetünk. – Batsányi Mária folyamodványát áttanulmányozva nem véletlenül jegyezte meg Csutor Imre: „Ennek tartalmából lehet látni, hogy a fellebbi [azaz a levél első felében idézett. S. I.] Zsigmond király féle levelek hová lettek. (...) „ (...) ezeket a hercegség a szegény Csutor Andrásról kézre kaparítván, valószínűleg a Kismartoni vagy talán az Ozorai levéltár iromány Cryptájában alusszák az örök álmot, – az ősiségi parancs által agyon üttetvén”. (L. Csutor Imre levelét Csutor Sándornak. 1885.)

⁹⁰ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et E. – Az admonitionalis levél másolatán: 3258. ps. 29. Junii 804. 1804. 26a Junii. Opinio Directoralis relate ad insinuationem admonitionis judriae respectu Szokol per homines familiae Csutor peragi, procurandae per Antonium Csutor factam, praestitam.

⁹¹ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et G. – Extractus protocolli instantiarum sub secretariatu d[omi]ni Nicolai Schlefstos de anno 1766. usque [1]769. Pag. 96.

⁹² Egy feltehetően a 19. század elején készült családi genealógia szerint („Genealogia familiae Csutor”) a „tíz árva” közül csak a fent felsoroltakat említi, a gyermek- vagy ifjúkorukban elhunytakat nem. A feltehetően Csutor László vagy Csutor János által összeállított nemzedéktáblán szerepel viszont Mihály, István és még két ismeretlen. A genealógiát l.: P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et F. – Az általunk átnézett tapolcai anyakönyvekben Csutor András tizenegy leszármazottját találtuk meg, akik közül Éva talán még 1756 előtt, vagy azt követő években meghalt. Csutor Istvánról viszont nem szólnak a források.

⁹³ Azaz fitestvérei, Ignác és József, valamint lánytestvére, Krisztina (Nyers Lászlóné), továbbá másik lánytestvére Júlianna és annak lányai Tímár Júlianna (Csuklin Ádámné) és Tímár Erzsébet (Vámos Jánosné).

⁹⁴ L. fent a 30. sz. jegyzetben idézett forrást. (Az admonitio eredeti fogalmazványa Csutor Endre tulajdonában van.)

⁹⁵ Csutor Antal József levele Eszterházy Miklóshoz [1812. április eleje] P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et D.

⁹⁶ Uo. – Ez a köszönetnyilvánítás viszont azt jelentheti, hogy Eszterházy Miklós mégsem viseltetett közömbösen az ügy iránt, és bizonyos pénzösszegekkel segíthette – legalábbis – Csutor László családját.

⁹⁷ L. fent a 35. sz. jegyzetben idézett levelet.

⁹⁸ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et D. 1214. 1804.

prs. 9a Apr. 1804. 2462. 804 pr. die 12. Apr. 804. Insinuatio Antonii Csutor respectu admonitionis judiciariae quod ad possessionem Szokol per homines familiae Csutor peragi percurandae.

⁹⁹ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et F.

¹⁰⁰ Uo. (1810)

¹⁰¹ Uo. (1810) – Humillima informatio ad deductiones Antonii Csutor.

¹⁰² Uo. 1810. 12a 8br Informatio Generalis Archivalis quo ad deductiones Antonii Csutor intuitu Szokol factas.

¹⁰³ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et G. – 1810. 14a Novembr. Opinio Causarum Directoratus quoad instantiam Antonii Csutor.

¹⁰⁴ P 108 251. cs. Rep. 35. Fasc. K. No 223. et H. – 1811. 7a Febr. Resolutio Cel[sissimi] Principis ad Instantiam Antonii Csutor pro deductionibus suis intuitu Szokol exhibitis renumerationem petentis, emanata.

¹⁰⁵ L. erről: Catastrum nobilium. 1786. 1790., 1829. (1786. „Ignatius Csutor: perillustris perceptor”) MOL, Filmtár. B 1400. sz. és Zma, 282, 396.

¹⁰⁶ Vö. erről: Index alphabeticum indubitatorum nobilium familiarum cessantium anni 1790. contestatarum, cum provocatione localitatis, et paginarum, elaboratum. P. 64. („Csutor Ignac. Tapolca.”) – MOL, Filmtár. B 1401. sz. – Ennek a kútfőnek a másolatát küldte át Csutor Imre 1885. február 10-i levelének mellékleteként Csutor Sándornak.

¹⁰⁷ Conscriptio nobilium comitatus Szaladiensis. (Zalaegerszeg, 1790. július 12.) In processu Sedis Tapolca, etc. Pag. 64. – Ezen összeírás Csutorokra vonatkozó részét hiteles másolatban Hanty Károly Zala vármegye levéltárnoka adta ki Csutor Imre kérésére (Zalaegerszeg, 1885. január 31.), melynek kópiáját küldte meg Csutor Imre Csutor Sándornak. (L. az 1885. február 10-i levelét.) (A hiteles másolat és gépelt változata Csutor Endre tulajdonában van.)

¹⁰⁸ Zma, 269–270, 396.

¹⁰⁹ A birtokszerzésre vagy -vásárlásra források hiányában nem tudjuk pontosan mikor került sor. Annyi bizonyos, hogy ez nem 1808 előtt történt, mivel a vármegye birtokosai között addig nem szerepel. Vö. erről: (Szerk.: Szakóné dr. Sin Aranka-Breinerné Varga Ildikó) Magyarország történeti helységnévtára. Zala megye (1773–1808). II. Bp., 1996.

¹¹⁰ Catastrum nobilium comitatus Szaladiensis anno 1817. – MOL, Filmtár. B 1401. sz. film. Vö. erről még: *Bicsák Istvánné*: Salomvár. Zalaegerszeg, 2001. 12. – Az összeírásban úgy szerepel, mint kiskorú gyermekének, az akkor négyéves, árván maradt Imrének apja. Csutor Imre 1887-ben írott levele szerint ugyanis, midőn ő még két és fél éves volt, azaz 1815 második felében, apja elhunyt. (Salomvár, 1887. november 14.) (A levél Csutor Endre tulajdonában van.)

¹¹¹ *Bicsák Istvánné Szegedi I.*: i. m. 15.

¹¹² L. erről *Hoffer Endre*: Horváth Ádám levele Fodor Gersonhoz, a dunamelléki superintendens főjegyzőjéhez Nagy-Kőrösön. (Petrikeresztúr, 1815. augusztus 6.) In: *Figyelő*, 1 (1876) 46.; *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. Bp., 1883. 456.

¹¹³ L. erről: Catastrum nobilium 1845. 511. – MOL, Filmtár. B 1401. sz. film. – A jegyzék a Salomváron élt Csutor Imrét „aljegyző”-ként szerepelteti: „Csutor Imre, aljegyző Jánosnak, Ignác fiának fia.” Ezzel az adattal ellentétben a „Zma” csak másodaljegyzőként említi, és szerinte ezt a hivatali tisztséget Csutor Imre csak 1847. június 14-étől töltötte be. (Zma, 257, 396.)

¹¹⁴ Zma, 257, 313–314, 326, 396. Vö. erről Csutor Imre életpályájának összefoglalását *Bicsák I.-né*: i. m. 15 és Nevezetes Zalaiak. Zalai életrajzi kislexikon. Zalaegerszeg, 1993 és 1994. (2. jav., bőv. kiad.)

¹¹⁵ Nevezetes Zalaiak. (i. m., i. h.)

¹¹⁶ *Bicsák Istvánné Szegedi I.*: i. m. 15. és Salomvár. (i. m.)

¹¹⁷ Adatok Zalamegye történetéhez. 1–5. Zalaegerszeg, 1876–1878.

¹¹⁸ Észrevételek és toldalékok Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez c. munkájához. Deák Ferenc némely adomáival. Zalaegerszeg, 1890. L. erről még: *Szinyei J.*: i. m. II. 455. – A mű elkészítéséről Csutor Imre Salomváron, 1890. december 18-án kelt, unokaöccsének írott levelében számolt be. (A levél Csutor Endre tulajdonában van.)

¹¹⁹ Nevezetes Zalaiak. (i. m.)

¹²⁰ Catastrum nobilium [comitatus Szaladiensis.] 1845. 155. – MOL, Filmtár. B 1401. sz. film.

¹²¹ L. Csutor Imre fent többször idézett levelét (1885. február 10.)

¹²² Veszprém vármegye bizottságlevelét 1792. július 4-i közgyűlésén adta ki Csutor László részére. (Eredetije jelenleg Csutor Imre tulajdonában van.)

¹²³ L. fent a 84. sz. jegyzetet.

¹²⁴ Róla, mint Zala vármegyei nemesről I.: Registrum nobilium comitatus Zaladiensis. Tomus 2. 1786–1837, 1837–1847. 61, 68, 70. – MOL, Filmtár. B 1402. sz. film.

¹²⁵ Minderről I. fent a 39. sz. jegyzetben idézett levelet.

¹²⁶ L. fent erről a 94. sz. jegyzetben idézett iratot.

¹²⁷ A felvett kölcsönök összege 1836-ban már 18.416 forintot tett ki. L. erről: Kötelező levél. (Az eredeti irat Csutor Endre tulajdonában van.)

¹²⁸ Az eredeti Torna vármegyei bizottságlevelét jelenleg a Csutor család számára összeállított „Tudnivalók” címet viselő iratanyagban található. A bizottságlevelét kivonatát I. belefoglava a Zala és Veszprém vármegyéktől Csutor Antal József részére kiadott bizottságlevelébe. (Mindkét dokumentum Csutor Endre tulajdonában van.)

¹²⁹ L. az eredeti bizottságlevelét és a jászói káptalan által kiállított oklevélét 1943. október 21-én kiadott hiteles másolatát a fent említett „Tudnivalók” c. mellékletben. (Mindkét irat Csutor Endre tulajdonában van.)

¹³⁰ Váradolaszi, 1829. június 30. (Az eredeti irat Csutor Endre tulajdonában van.)

¹³¹ L. erről Csutor Imre levelét Csutor Sándorhoz. (Salomvár, 1883. január 21.)

¹³² Uo.

¹³³ Ezeket az adatokat a családi feljegyzések alapján közöljük, illetve összegezzük. (A feljegyzések Csutor Endre tulajdonában vannak.) (A továbbiakban: Családi feljegyzések.)

¹³⁴ Az eredeti iratot I. a „Tudnivalók”-ban.

¹³⁵ L. erről a Családi feljegyzéseket.

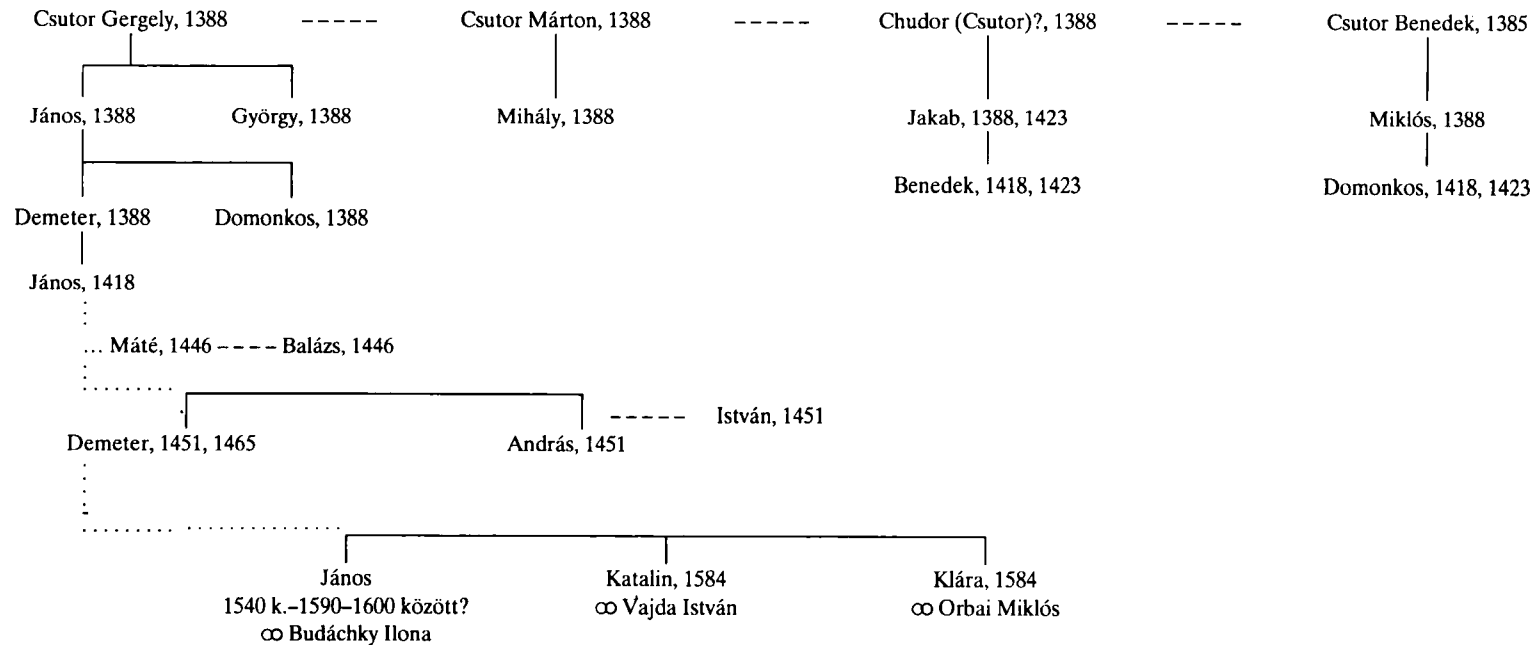
¹³⁶ Az örökbefogadási iratok Csutor Endre tulajdonában vannak.

¹³⁷ Családi feljegyzések.

¹³⁸ Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye múltja és jelene. (Szerk.: Vitéz Szolnoki Schefftsik György.) Pécs, 1935. és Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Elektronikus Könyvtár. Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár. [Szolnok, 2004.]

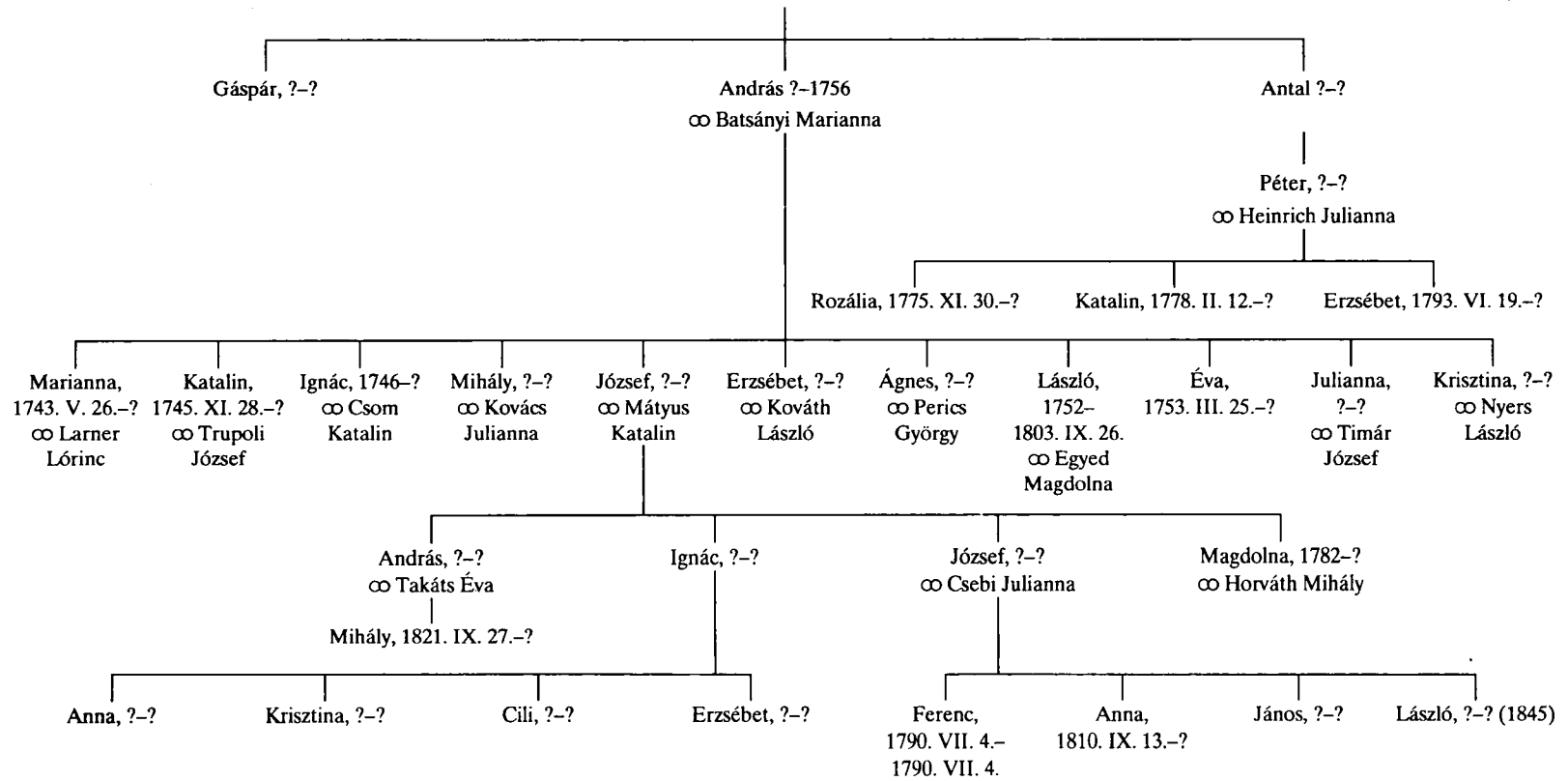
¹³⁹ Csutor Antal fenti rövid életrajzát, fiának, Csutor Endrének szíves közlése alapján foglaltuk össze.

Az illétfalvai és szokolyi Csutor család nemzedékrendi táblái*
I. tábla

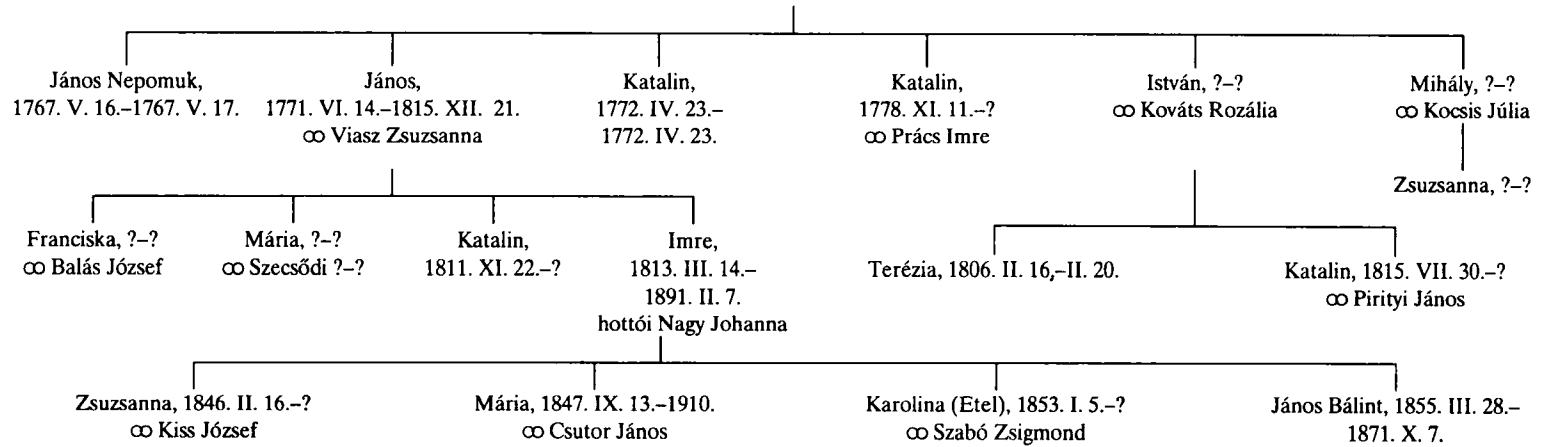
* A Csutor család nemzedékrendi táblázatait részint a levéltári kútfők, részint a különböző, a Csutorok történetéhez kapcsolódó helységek (Tapolca, Várpalota, Veszprém, Salomvár) anyakönyvi adatai, továbbá Csutor Endre által rendelkezésünkre bocsátott családi iratok, levelezések és genealógiai táblák alapján állítottuk össze. Sajnálatos módon a mai országhatárokon túli helységekben (Pozsony, Vágsellye, Rozsnyó, Lugos, Arad stb.) élt Csutor-leszármazottakra vonatkozó dokumentumokat nem tudtuk beszerezni. Ennek következtében a család nemzedékrendi tábláiban az egyes személyek születési és halálozási adatait több helyen nem tudtuk megadni. A família leszármazási tábláinak pontos összeállítása tehát még további kutatásokat igényel.

II. tábla
Csutor András (1734, 1735, 1741)

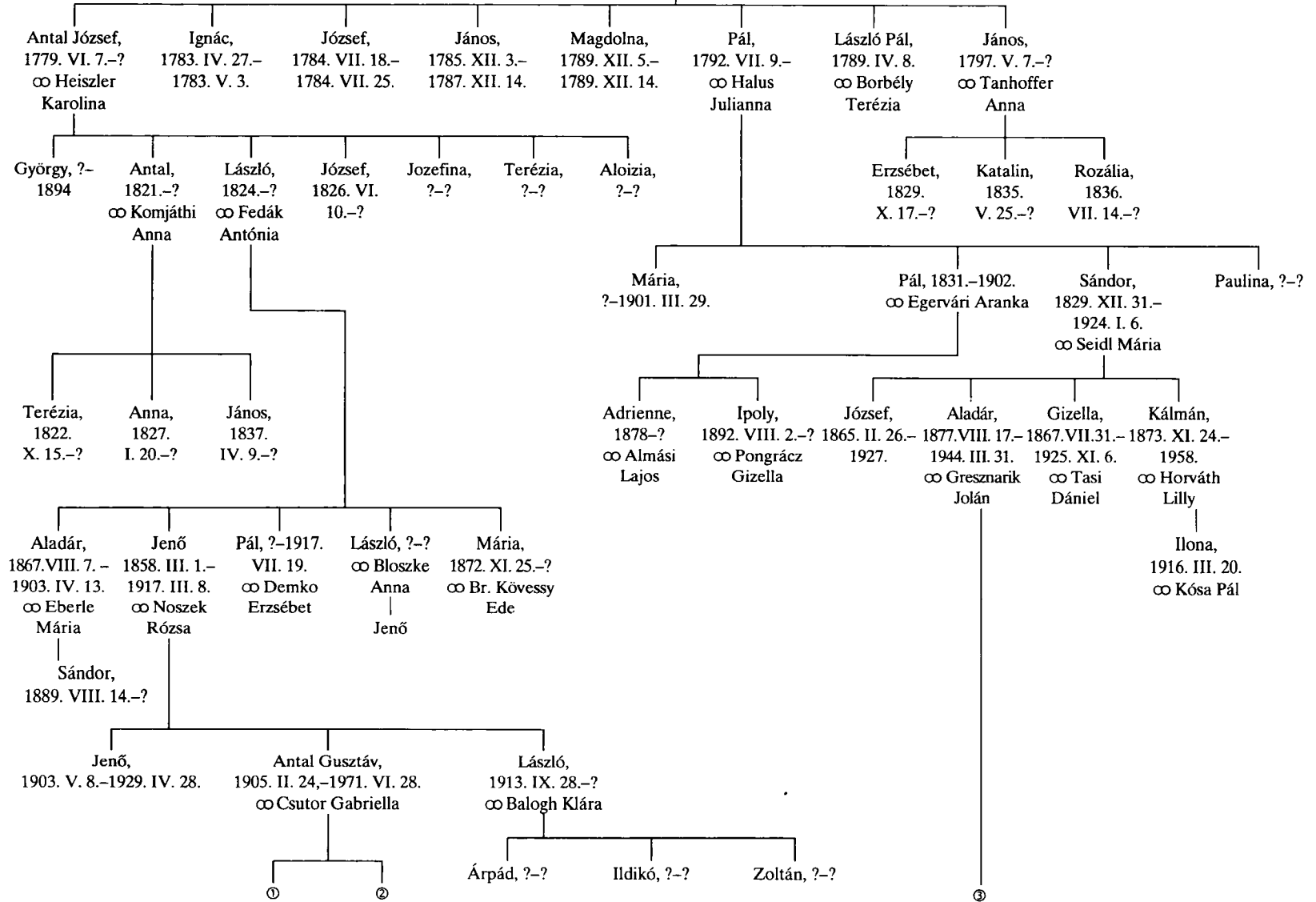

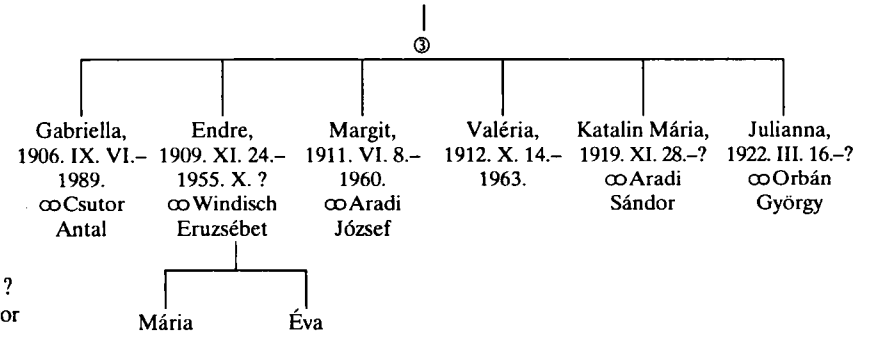
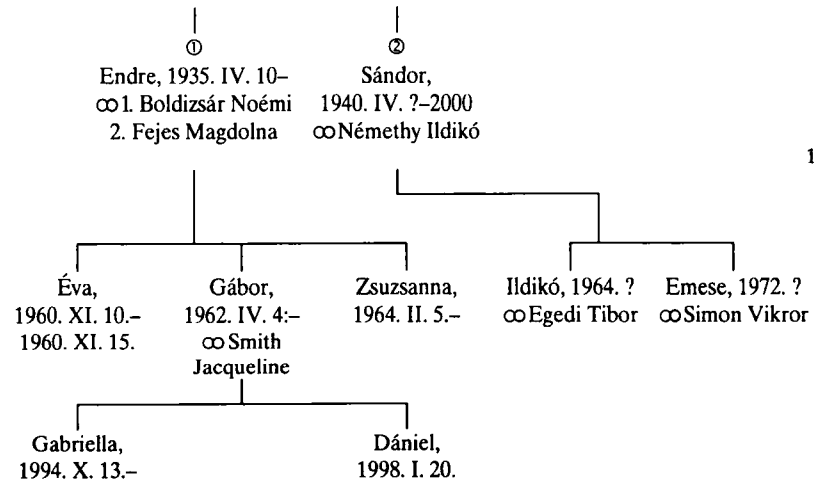
III. tábla (folytatás a II. tábláról)

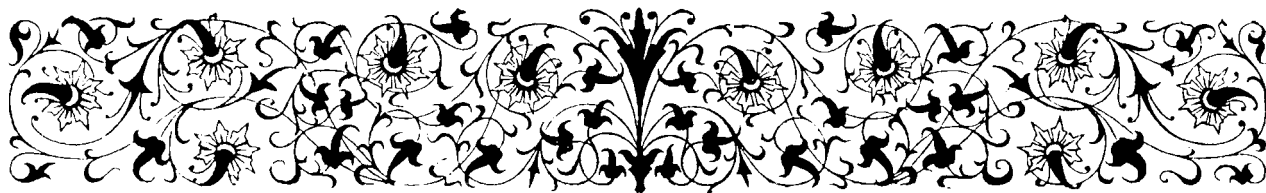
Ignác, 1746-?
 ∞ Csom Katalin

IV. tábla. László 1752.–1803. IX. 16.
 ∞ Egyed Magdolna

A JESZENICEI ÉS BUDETINI SZUNYOGH CSALÁD, CÍMERVÁLTOZATAI A 16–18. SZÁZADBAN

Második közlemény

A család címerhasználatá

A Szunyogh család esetében azt kívánjuk megvizsgálni, el lehet-e különíteni heraldikailag a család egyes ágait, és ha igen, akkor kimutatható-e egyfajta szabályszerűség a címerváltozatok előfordulásában, vagy a hanyatló heraldika e századaiban valóban kaotikus állapotok uralkodtak a magyar heraldikában.¹ Ennél továbbmenve: a címerek milyen formában fejezték ki az egyes ágak és személyek rangjában, tisztségeiben házassági kapcsolataiban bekövetkezett változásokat.² A jeszenicei és budetini Szunyogh család azért mondható jó mintának, mivel két jól elkülönülő ágra szakadt, majd azon belül az egyik ág még tovább, és e három ág külön-külön kapott grófi címet, amely címerének megváltozásával is járt. Másrészt elegendő és sokrétű forrásanyag áll rendelkezésre a fenti kérdések vizsgálatához. Elsőként ezeket a forrásokat tekintjük át.

A források

Az első helyre a szigorúan vett írott forrásokat tesszük (szöveges emlékek), mivel közéjük tartoznak a címert mintegy hivatalosan rögzítő adománylevelek.

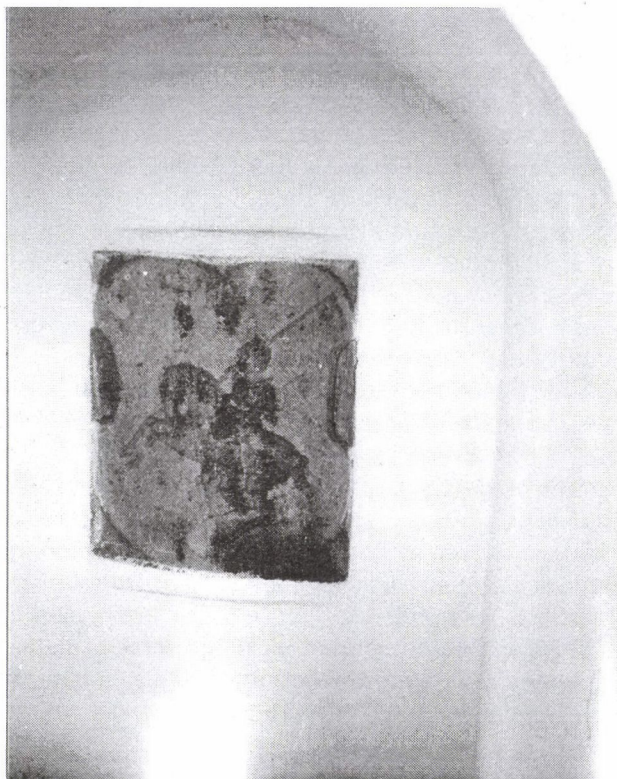
A bárói rangemelések bejegyzett diplomái nem maradtak fenn (bár esetleg még lappanghatnak), a Királyi Könyvekbe bejegyzett rangemelés pedig nem tartalmaz címeradományozást, -bővítést vagy címerleírást.³ A 18. században történt grófi rangemelésekhez kapcsolódó címerbővítések ezzel szemben jobban dokumentálhatóak. A család magyarországi ága 1712-es diplomája szövegének másolata fennmaradt, amely a címer leírását is tartalmazza.⁴ A sziléziai ág esetében maga az eredeti oklevél maradt fenn a címer leírásával és ábrázolásával.⁵ A címert közvetve leíró

egyéb írásos emlékek száma csekély, és megbízhatóságuk megkérdőjelezhető, abból kifolyólag, hogy címerképek után születtek, viszont kultúrtörténeti adalékokkal szolgálnak. Esetünkben az egyetlen ilyen jellegű forrás Majthényi György, Szunyogh Anna-Mária férje, genealógiai jegyzete a 17. század első harmadának végéről, amely megőrizte a címer eredetmondáját, avagy adományozásának történetét.⁶

Ábrázolásként teljes értékű, viszont nem feltétlenül „hivatalos” források a főként 16–17. századból származó címerrajzok, amelyek emlékebejegyzéseként maradtak fenn, általában könyv formátumú albumokban. Jelentőségük abban van, hogy a címer színeire tartalmazznak információt, továbbá, hogy viszonylag nagy méretük és alapos kidolgozásuk révén a kisebb részletek tekintetében is eligazítanak. A Szunyogh család esetében két ilyen emlék maradt fenn, éppen a címeres (pecsét) anyag határaitól: nagyjeszeni Jeszenszky István címeres emlékalbuma 1599-ből és a nagyszombati trinitáriusok Szent Skapuláréről nevezett testületének bejegyzési könyve, egy 1727-re tehető ábrázolással.⁷

A források közül a pecsétek állnak mindig a legnagyobb számban rendelkezésünkre, elsősorban a családok fennmaradt levelezésének vagy hasonló irategyütteseknek (pl. nyugták) köszönhetően. Ez kiemelt fontosságúvá teszi őket, nyilvánvaló hátrányuk ellenére, tudniillik, hogy a címer színeire (esetünkben a 18. század második fele előtt) nem szolgálnak támpontot. Másik hátrányuk, hogy a fellelhető pecsétek jelentős része gyűrűspecst, illetve kisebb pecsét, amelyek a levelezésnek és a család ágai közti jogi ügyleteknek köszönhetik fennmaradásukat. Levélzárássra nem használt nagyobb pecsétet, mivel ez elsősorban kiadmányokon szerepelt, csak nagyon keveset sikerült találni.⁸

A pecsétekhez hasonlóan fontos, de nem teljes értékű forrást jelentenek a síremlékek, domborművek. Írásos dokumentumok alapján számos helyen valószínűsíthető meglétük, így Arva vára Henkelkriptájában,⁹ illetve a kiszucaújhelyi Szent Jakabtemplomban maradhettek fenn ilyenek. Budetin várában pedig az Öregtorony falában (ma már egy átjáró folyosón) is látható egy domborműves emlék, feltehetően a 18. századból (1. kép).

1. kép: Dombormű a Szunyogh címerrel Budetin várában.
A szerző felvétele.

Más jellegű források a Szunyogh család esetében egyelőre nem állnak rendelkezésünkre. A szakirodalom címerközlései csak annyira hitelesek, amennyire a fenti egyedinek tekinthető címerközléseken alapulnak. Nagy Iván családtörténeti munkájában Adami és Burgstaller után közli a címert.¹⁰ Gyakorlatilag ez az a változat, amelyet Csergheő is hoz a Siebmacher magyar köteteiben,¹¹ részint Adami művére, részint – a forrás lelehelyének megjelölése nélkül – egy Szunyogh János aláírását viselő 1618-as keltezésű fametszetre hivatkozva. Egyértelműen hiteles a Csergheő által közölt másik ábrázolás, amelynek forrása a már említett albumbejegyzés.

A családtagok címeres emlékei

A Szunyogh-címer a legelsőtől a legutolsó forrássig a következő címerkép valamely variációja, kiegészítése: (jobbra) lépítő (ugrató stb.) lovas (páncélos) férfi (jobbjaiban) zászlót (zászlós kopját) tartva. Sisakdísz: heraldikai lilium (alább a sisakdísz csak a fontos esetekben, vagy az ettől eltérőt említjük meg). A címer színeire és a pajzs alakjára alább térünk ki.

Mivel Szunyogh I. Gáspár leszármazóitól Szunyogh Rafael 1561-ből fennmaradt címeres pecsétlenyomatát (az elmosódott papírfelzeten a lovas alak látszik)¹² kivéve csak a család kettéágazása utáni időből maradtak fenn címeres emlékek, ezért tárgyaljuk elkülönítve a sziléziai és magyarországi ágat.

Sziléziai ág

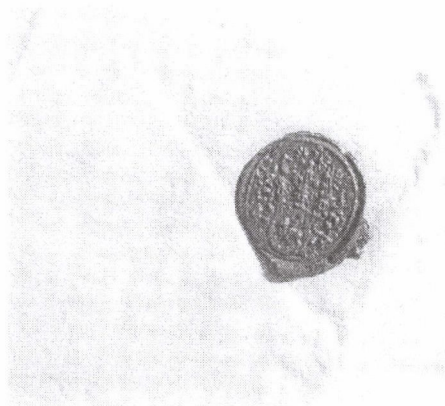
A sziléziai ág viszonylag kevés előkerült címeres emléke közül az első Szunyogh II. János 1590-es években felbukkanó, elmosódott pecsétnyomatai, melyek a család címerének zászlóvivő lovasát ábrázolják, a sisakdísz valószínűleg lilium.¹³

Ez után a 17. század közepéig az egyetlen címeres emlék Szunyogh III. János címerespecsét lenyomata 1636-ból. A meglehetősen nagy méretű (25 mm) felzetes pecsét címeréből annyi vehető teljes biztossággal ki, hogy a pajzs alsó mezeje ötször van vágva (minden páratlan emelkedik ki), ami a szakirodalom közléseitől eltérő változat,¹⁴ felette pedig egy (lépő?) ló négy lába látható.¹⁵

A század második felétől megszorodnak a források. Szunyogh I. Gyula 1669 előtt három különböző méretű pecsétet használt, két címerrajzzal. Gyűrűspecstjén a vágásos alsó mezejű változat szerepelt, a felső mezőben a lovas bal kezében fogja a kopját és csillagokkal van körülvéve. Kispecstjén a lebegő lovas balra fordul lovával együtt, míg nagyobb pecsétjén a gyűrűspecst címerrajza található. E hétszer vágott mezejű nagyobb pecsétjének (30 mm)¹⁶ alkalmazására 1669 után nincsen adat, kispecstjét pedig az egyetlen esetben fia használta.¹⁷

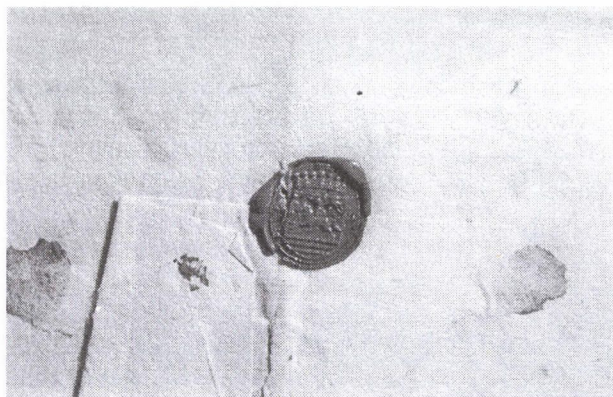
Noha I. és II. Gyulát I. Lipót 1669-ben rangemelésben részesítette,¹⁸ semmi nyoma nem maradt annak, hogy a diploma tartalmazott volna a címerre vonatkozó rendelkezést, megjegyzést, netalán változtatásokat, a címeres pecsétanyag alapján mégis határkönek tekinthető heraldikai tekintetben is e dátum, ugyanis a rangemelés a címerkép és sisakdíszek meg-

változtatásával is járt. Az 1669 utáni új címerváltozat a következő: jobbra néző, jobb lábával lépő, szájában nyilat (melynek hegye felfele áll) tartó lovon hosszú süvegű, háromszögletű vagy kétszárnyú zászlót jobb kezében jobb, vállán tartó, bal kezével a kantárszárat fogó lovas. A ló feje felett, a pajzs jobb felső részében félhold és három hatágú csillag látható. A pajzson három háromágú-koronás rostélysisak; a középsőből kétfelől kihajló két tollon álló egyfejű, koronás, fejét jobbra fordító sas; a jobboldali sisak díszé balra néző növekvő egyszarvú; a baloldalié sasszárny, jobbra fordulól és lépő, (feltehetően) egyfarkú oroszlán sematikus ábrázolásával (2. kép).¹⁹ Szunyogh II. Gyula már ezt a címet használta és tekintette sajátjának, amit joggal nevezhetünk a család grófi címerének, annak ellenére, hogy a diplomában nem esik róla szó.

2. kép: Szunyogh II. Gyula pecsétje Szunyogh Gáspárnak címzett levelén, Bilsko vára, 1675. máj. 12. MOL, E 195 2. tétel Szunyogh Gyula fol. 47.
Fotó: Czikkelyné Nagy Erika, Magyar Országos Levéltár

Az ifjabbik sziléziai ág, I. Imréé, hosszabb életű volt, és így több címeres emléket hagyott hátra. Látványosan I. Imre kivétel ez alól, hiszen az egyetlen azonosított levelén lévő pecsét erősen megrongálódott.²⁰ Alaposabb vizsgálat során viszont kiderül, hogy a családnak a Magyar Kamarához került anyagában a névtelen vagy ismeretlen keresztnevű családtagok által írt levelek közé soroltak közül számos Szunyogh Imrének tulajdonítható. Igaz ugyan, hogy e német nyelvű leveleit nem a nevével írja alá (csupán a „geliebter Bruder” önmegjelölést használja), címeres pecsétjének feliratai azonban egyértelműen tanúskodnak a levélíró kilétéről. A címerkép alapján véve mind-egyik esetben azonos: háromszor vágott alsó mező,

3. kép: Szunyogh I. Imre pecsétje Szunyogh I. Gyulának címzett levelén, Bilitz, 1650 körül.
MOL, E 195 3. tétel fol. 6.

Fotó: Czikkelyné Nagy Erika, Magyar Országos Levéltár

felette ugró/vágtató ló, zászlót tartó lovassal (3. kép). A levelek mind az 1650-es években íródtak.²¹

Szunyogh Imre utószülött fiától, János-Györgytől, csak kamarai tanácsosi működésének idejéből maradt fenn pecsét. Első pecsétjén levő címere apjához hasonló: a kopját tartó páncélos, sisakos lovas a pajzs felső mezejében, jobb lábával lépő lovon, az alsó mező pedig ötször vágott.²² 1702-ben azonban új címerkép tűnik fel: a vágott alsó mező elmarad, talaj helyettesíti. Megjelenik ugyanakkor, kissé megdőntött helyzetben, a holdsarló a ló feje felett, és alsó, illetve felső sarkánál egy-egy hatágú csillag. A tornasisakon ötágú korona a jól ismert liliummal.²³ 1711-ben tűnik fel először pecsét a Szunyogh Gyula által 1669 után használatba vett címerrel, igen apró eltérésekkel. Az 1713-ból és 1719-ből fennmaradt újabb pecsét ugyan-azt a címerképet és ezeket a díszítményeket hozza kisebb eltéréssel.²⁴ Az éles váltást az 1708-as rangemelés magyarázza. Tehát a másik ág rövid idő múltán a még ki nem halt ág által használt címet kapja meg 1708-ban grófi rangemelésekor. Ez esetben a címerleírás és az ábrázolás is megmaradt.²⁵

Ez a címerkép bukkan fel azután a 18. század '50-es, '60-as éveiben Szunyogh VI. János levelein. Más formátumú pecsétjei egyikén is ez a címer szerepel.²⁶ Ugyanakkor apja, Antal címeréről eddig nem került elő sem tárgyi emlék, sem írásos adat. VI. János még egy címerváltozatot használt, amely abban különbözik az eddigiektől, hogy a holdsarló előtt négy (rombusz-alakba rendezett), alatta pedig egy további csillag található, és a nyílvevő hiányzik a ló szájából. Továbbá a középső sisakdísz koronás sasa sem tollakon áll, hanem láthatóan lebeg a háromágú korona felett.²⁷

A leírtakból nyilvánvaló, hogy egy nemzedék késéssel mindkét ágból kiveszik a vágásos címer használatát. Gyula és fia esetében ez a rangemelés magyarázható. Mint fentebb bemutattuk, a grófi címer használata a pecsétanyagban is jól kimutatható.²⁸

Magyarországi ág

Mint láttuk, I. György vonala nem ágazott egy generációt meghaladóan el, így többé-kevésbé egyvonalú és folyamatos háttere van a címerek fejlődésének is. A 17. század első felének anyaga itt is szegényes. Fennmaradt viszont Szunyogh III. Mózes neve alatt egy festett címerkép Jeszenszky István említett emlékalbumában, amely 1599-es keltezésű. Ez Ghyczy Pál 1909-es leírása szerint így fest: „Veressel és zölddel vágott pajzsban, mely fenn kis hatágú arany csillagokkal van beszórva, alul pedig két természetes faszínnű legallyazott pólyával (fascés écotées) megrakva, fehér lovon vágató páncélos, sisakos férfi jobbában vállára fektetett kopját tart, melyről hátul ezüst zászló függ le, bal karján ovális zöld pajzs; a ló, melynek kantárszára és nyeregtakarója arany, nyakán hátulról balharánt aranytollas nyíllal van átlóve, a lovas lobo-góján és pajzsán elmosódott kép, mely úgy látszik szunyogot ábrázol. A koronás arany sisak dísz: nagy ezüst lilium; takaró mindkét oldalon váltakozva veres, zöld, arany, ezüst.”²⁹ A címer fő eltérése a többi Szunyogh-címertől az, hogy a vágott pajzs alsó mezéjében két *legallyazott* pólyát ír le Ghyczy. Tehát ez az ábrázolás – a sziléziai ág pecsétjein is megtalálható – vágásos alsó mező legelső, ráadásul színes megjelenése, *legallyazott* pólyák formájában.

A Szunyogh Mózes neve alatt a 17. század első két évtizedéből fennmaradt pecsétek többségén azonban nem ez a változat szerepel, csupán egy csillagokkal tele-szórt mezőben ugrató lovas egy kisebb, nyolcszögű pecséten³⁰ és egy ovális, nagyobb, illetve egy nyolcszögletű pecséten léptető lovas, amely körül nincsenek csillagok.³¹ Egyetlen alkalommal felbukkan a vágásos változat is Szunyogh III. Mózes pecsétjén: a pajzstalp ötször vágott (vagy pedig az egész mező van megrakva *három* [a címeren kiemelkedő] pólyával).³²

Szunyogh Andrástól csupán egyetlen egy címeres emlék maradt fenn,³³ amely a család szokásos címerét mutatja, egyszerű formában, azaz csak a zászlót vivő lovas látszik.

Mind 1630 utánról, tehát Erdélyből való visszatérését követő időből valók azon pecsétes iratok, ame-

lyek alapján Szunyogh II. Gáspár nyolc különböző címeres pecsétjét el lehet különíteni. Az 1630-as években, azaz hivatali emelkedését megelőzően, katonai pályafutása idején négy pecsétet használt.³⁴ A két leggyakrabban használt pecsét címere között az alapvető különbség a lovas irányában és az égitestek meglétében van.³⁵ A sisakdísz és a körirat azonban mindkettnél azonos: lilium és CASPARVS SZVNYOGH.

A fenti pecsétek használatáról viszont 1640 után alig tudunk, míg 1650 után újabb, különböző nagyságú (de mind 20 mm-nél nagyobb!) pecsétekkel pecsétel Szunyogh II. Gáspár, amelyek már gyakorlatilag egy címert hordoznak: ugró ló, jobbában vállára fektetett kétszárnyú zászlót tartó (minden bizonnyal páncélos) vitézzel, a lovas alatt négy, feje felett kettő hat- vagy ötágú csillaggal (illetve az egyik változaton a ló farka és a zászló között is látható egy csillag), a kivehető köriratokban pedig a tulajdonos összes címére történik utalás.³⁶

A fenti pecsétek mind levélzáró funkciót láttak el, sajnos Szunyogh Gáspár hivatalos kiadmány jellegű iratairól kevesebbet tudunk, pedig hivatalviseléséből adódóan feltehetőleg voltak. Csupán a családi iratok között maradt fenn egyetlen (és igen rossz állapotú) oklevele.³⁷ A 30 mm átmérőjű címeres pecsét a vágásos címerváltozatot hordozza, sisakdíszként a liliummal, a ló nem ugrik, csupán lép, és csillagok nem találhatóak a felső mezőben.

Bár unokaöccséről, Szunyogh III. Gáspárról, jóval kevesebbet tudni, neki is számos pecsétjét és címerváltozatát lehet feltalálni: pecsétjein összesen négy címerváltozat különíthető el. A korábbi változathoz képest általános eltérés a csillagok különböző számában és módon való ábrázolása, továbbá a holdsarló megjelenése.³⁸ Ugyanakkor 1693-tól a vágásos címerpajzs is megjelenik égitestek nélkül.³⁹ Noha a századforduló után újabb pecséteket vett használatba, a stíluson kívül nem látható jelentős eltérés az előzőről említett címerképtől.⁴⁰ Mivel az 1712-es rangemelés nem érintette, ezért ezt követően nincs változás Szunyogh III. Gáspár címereiben, korábbi pecsétjeit használta anélkül, hogy új címeres pecsétet vésetett volna.

A grófi címernek csak leírása maradt fenn, e szerint a magyarországi ág címere a következő: kék hát-tér előtt zöld talajon, lépő fehér lovon páncélos vitéz fején sisakkal, jobb kezében a gyeplőt, baljában vörös zászlót fogva, jobbról egy csillag, balról holdsarló látható. A sisakdísz ezüst lilium. A sisaktakaró kék-arany és vörös-ezüst.⁴¹

Szunyogh László saját pecsétjei egyes címerváltozatainak is az égitestek száma és elhelyezkedése a fő megkülönböztető jegye. Ugyanis míg gyűrűspecsétjén nincsenek égitestek,⁴² pecsétjein vagy a grófi diplomában leírt címet használja (holdsarló, egy csillag, de az oldalakat felcserélve), vagy a nagyszombati trinitáriusok bejegyzési könyvében ábrázoltat (holdsarló három csillaggal – 4. kép).⁴³

4. kép: Szunyogh László gróf címere a nagyszombati trinitáriusok Szent Skapuláréről elnevezett társulatának bejegyzési könyvében 1727. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Lat. 3774.

A női családtagok pecsétjei és címerképei

A család nőtagjai használták férjeik címereit, illetve címeres pecsétjeit,⁴⁴ voltak családi címerrel ellátott pecsétjeik, a jelentősebb forrásanyagot ránk ha-

gyó személyek (Szunyogh Katalin, Szunyogh Szidónia) esetében mindkettőre van példa, de a családi gyakoribbnak mondható.⁴⁵ Ráadásul ezen esetekben a családi címer vágásos változata is előfordul a 17. század végéig.⁴⁶ A 18. század elejétől a női pecsétek közül is eltűnik a vágásos változat. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy például Szunyogh Éva pecsétjein apja pecsétjeivel ellentétben már a grófi diplomának megfelelően vannak elhelyezve az égitestek.⁴⁷ Ezek mellett a férj és a feleség címerének egyesítésére is van példa. Szunyogh Erzsébet férjén kívül csakis egy címet használt, amelynek négyelt pajzsa első és negyedik mezőjében a Szunyogh-címer változatával: ugri ló, baljában zászlós kopját tartó lovassal, a ló feje felett (a pajzsfő elejében) két hatágú csillag, velük egy vonalban a lovas feje s a kopja között (a pajzsfő közepében) egy harmadik. Az első mező lovasa balra ugrik, a negyediké ennek tükörképe (azaz a negyedik mezőben látható az „általános” Szunyogh-címer változat, nem az első – egyébként legelőkelőbb – mezőben). A második és harmadik mezőben a Nyáry-címer kapott helyet.⁴⁸ A pajzson ötlevelű, ékkövekkel díszített korona.⁴⁹ A 18. században azután, Szunyogh VII. Jánosnak és két feleségének, valamint leányának, Jozefának címerén,⁵⁰ már nem egyesítik a házastársak pajzsait, hanem azok egymás mellett szerepelnek, heraldikai jobb oldalon a férj, bal oldalon a feleség családi címere kap helyet.⁵¹

A családi címer és változatai

A fentiekben áttekintettük a Szunyogh család címeres emlékeit, amelyekből az alábbiakban megpróbálunk néhány jogosan felmerülő kérdést tisztázni, illetve következtetéseket levonni a család címerhasználatára, címerváltozatai tárgyában.

Az eredeti címer

Talán az egyik legérdekesebb kérdés, hogy mihez képest voltak változatok, azaz, milyen volt a Szunyoghok eredeti (első) címere, mikor és milyen körülmények között született, illetve vették használatba?

Mint már szó esett róla, Engel Pál a Káta-nemzetségből való származását valószínűsíti a családnak.⁵² Ezt a feltételezést heraldikailag nem lehet megerősíteni. Csergheő Géza ugyanis rekonstruálta –

16–17. századi források alapján – a Káta-nem ősi, nemzeti címerét,⁵³ amely vörös pajzsban hatküllős arany kerék; a sisakdísz ugyanaz; a takaró: vörös-arany. A Szunyoghok címerével ez legfeljebb a pajzsmező színében rokonítható.

Itt kell szót ejtenünk a címerhez kapcsolódó közvetett, 17. századi leírásról, amely Majthényi György már említett jegyzeteiben maradt fenn, ugyanis támpontot adhat a címer eredetének és első változatának meghatározásához. Majthényi György szerint: „Ezen Szunyogh Gáspár oly vitéz volt, sok dolgokat próbált, hogy sok heleben az harcra mindenkoron reá érkezett; az czimere is lovas fegyveres, és mind fegyverben írva vagyon, körülötte sok sunigh lévén, evvel azt példázza, hogy ezön Suniogh Gáspár mind egy suniogh mindenféle elérkezik, hogy ő is hasonlóképpen mindenütt az harcokra az pogány ellenség ellen reá érkezett, ezekből obtineálta a régi királyoktul ezen czimert”.⁵⁴

Mint már fentebb írtuk, a Majthényi-féle névmagyarázat mindenképpen anakronisztikus. Az azonban figyelemre méltó, hogy Ghyczy Pál is szunyogokat vélt felfedezni a címerben (nem például csillagokat). Az utóbbi esetet tekintve, csupán hipotetikus jelleggel felvethető egy, a szunyogokat és csillagokat párhuzamba és szimbolikus átképezésbe állító szándék és megvalósítás, de az is lehet, hogy csak a leírók fantáziája működött közre. A Majthényi-féle leírás minden bizonnyal egy korabeli címerkép alapján született, így nem hiteles a 15. századra vonatkozóan.

De a feljegyzés (amely helyesen, Mátyás és II. Ulászló idejére teszi Szunyogh Gáspár működését) egy latin nyelvű résszel kezdődik, amelyet Majthényi többé-kevésbé pontosan lefordítva megismétel. Ebben egyértelmű utalás történik egy címeres oklevélre (amit Majthényi fegyvernek fordít),⁵⁵ amelynek azonban ezen az említésen kívül semmi nyoma sincsen. Az 1487-ben kiadott oklevélben, amely kilátásba helyezi Viszolaj és Szverepc birtokok adományozását, még Szunyogh Gáspár érdemei is csak a szokásos sablonokkal vannak megfogalmazva.⁵⁶ Az előírt cselekmények megtételére csak 1496-ban került sor,⁵⁷ de nem tudni arról, hogy ekkor kapott volna privilégiai oklevelet Szunyogh Gáspár, nemhogy címeres levelet, tehát nem bizonyítható, hogy Majthényi György megbízható forrásokkal dolgozott volna, így sajnos óvatosan kell kezelnünk adatait.

A Szunyogh-címer lovasa a 15. század harcos-ábrázolásaival (Máriássy- vagy Poky-címer) nemigen rokonítható (azok gyalogos páncélos vitézt ábrázol-

nak), a 16–17. században nagy számban megjelenő „törökverő vitéz” ábrázolásokat (amelyek elsősorban könnyűlovasok) viszont megelőzi. Az első előfordulásból (1561) annyi következtethető csupán, hogy Szunyogh I. Mózes fiai e címert már használták. Az viszont, hogy a nemesi ág címere is ugyanez, arra utal, hogy legkésőbb Gáspár és Bertalan életének idejéből való, ami részben ellentmond a Majthényi György által írottaknak. Így lehet, hogy már Szunyogh Mátyás is használta a címert, de az nem bizonyítható, hogy a Szunyoghok ezen címerképe uralkodói adomány lenne, sokkal valószínűbb, hogy önkényesen vették fel.

A vágásos címerkép

A másik nagy kérdés a nem csak III. Mózes (akivel kapcsolatban először felbukkan) személyéhez, és általa a magyarországi ághoz köthető, hanem mindkét ágánál meglevő, de a „hivatalostól” eltérő vágásos mezejű címerváltozat létezésének, eredetének és eltűnésének kérdése.⁵⁸ Ez a mesteralak nehezen rokonítható ősi nemzetségek vagy rokon családok, a környező megyék és települések címereivel.⁵⁹

A pecsétes emlékek alapján viszont elég jól áttekinthető e változat előfordulásának története. Összefoglalóan azt lehet elmondani, hogy 1. a vágások száma változó (általában négy, öt vagy hat); 2. mindegyik ágán előfordul ez a változat; 3. csaknem mindegyik családtag használta a vágásos és a vágások nélküli változatot;⁶⁰ 4. mind gyűrűspecséteken, mind pecséteken megtalálható; 5. nagyobb pecséteken, amelyek fontosabb kiadmányokon találhatóak, a vágások variánsát találjuk;⁶¹ 6. a 17. század második felében egyre általánosabbá válik a vágások nélküli címerkép alkalmazása, míg a rangemelésekkel egy időben a vágásos címerkép el is tűnik.

A Szunyogh III. Mózes-féle emlékkönyvi bejegyzés egyik legszembeszökőbb elemét (legallyazott pólyák az alsó mezőben⁶²) egyáltalán nem lehet fellelni későbbi ábrázolásokon. Maga a legallyazott pólya szinte teljesen egyedülálló a magyar heraldikában,⁶³ talán ezért használta a leíró a francia meghatározást is. A 20–30 mm nagyságú pecsétek esetében minden nehézség nélkül ki lehetett volna véteni a legallyazást, amit azonban Szunyogh III. Mózes pecsétjén sem tetek meg; továbbá még jelzesszerűen sem fordul elő az ábrázolásokon. Érdekes viszont, hogy a már említett kortárs, Majthényi György-féle feljegyzésben sem találunk rá utalást.

A rangemelések címerváltozatai

A rangemelések címerbővítései, -leírásai azok a források, amelyek mintegy a család címerváltozatainak végeredményét tükrözik, ezért foglaljuk össze még egyszer őket. Idősebb sziléziai ágának diplomája, illetve fennmaradt szövege nem tartalmaz címerleírást, de bebizonyosodott, hogy ennek ellenére a család egy új címet vett használatba. Maga a változtatás módja (esetünkben három sisak került a címere, anélkül, hogy díszük a címerpajzsban megjelentek volna) nem egyedülálló: éppen a Balassa család a példa arra, hogy csak a sisakdísz kerül megváltoztatásra a rangemeléskor.⁶⁴

Érdekesebb a sisakdíszek eredete, ugyanis azok – mint már említettük – majdnem egészében megfelelnek a Thurzó-, illetve a Henkel-címerek díszítőelemeknek. Thurzó Szaniszló 1607-től viselte sisakdíszként az oroszánt és az egyszerű címerén,⁶⁵ amely részét képezi Gabriel Henkel címerének, illetve a Henkelek 1651-es és 1661-es grófi címereinek.⁶⁶ A két család kapcsolata (ősi címerük azonos) nem tisztázott teljesen egyértelműen.⁶⁷ A Szunyoghokkal való kapcsolat ugyan kétségtelen,⁶⁸ azonban heraldikai megfogalmazásának írásos forrását (ha volt is) sajnos nem sikerült fellelni. Meg kell említeni még a fekete sast, amely bár a Henkel-címerben is megtalálható, de rangemelésekkor ugyanígy bekerül több magyar főnemesi család címerébe (pl. Erdődy, Majthényi Balassa), talán mint a Habsburg-uralkodóhoz való hűség kifejezője.

Az ifjabbik ág 1708-ban minden bizonnyal ugyanazt a címet nyerte, illetve a forrásokból adódóan úgy kell fogalmaznunk: az akkor kapott címer vélhetően megegyezik az idősebb ágéval. Ez a gyakorlat nem egyedülálló, a megelőző században éppen a Majthényiek két ága részesült huszonnégy év eltéréssel ugyanabban a címerbővítésben.⁶⁹

A magyarországi ág az 1712-es diplomában tulajdonképpen régi címerének megerősítését kapta. Ezen minimalizálódott az égitestek száma, ami talán azért érdekes, mert az egyszerű címerpajzsok ekkor már kevésbé voltak divatosak. A másik fontos tény, hogy úgy látszik, a természetességre való törekvés győzött a hagyományon: a pajzsmező színe kék, annak ellenére, hogy Szunyogh III. Mózes 1599-ben lefestett címerén vörös.

A címer részeinek változása

A címerkép elemei

Egyszárnyú, háromszögű zászló az általános a pecsétlenyomatokon. A kétszárnyú zászló viszonylag későn tűnik fel a pecsétek rajzain: Szunyogh II. Gáspár és János pecsétlenyomatain.⁷⁰ A zászlón egy-két esetben fordul elő – gyakorlatilag meghatározhatatlan – jelzés: Szunyogh III. Gáspár (1671), Szunyogh János pecsétjén (1692) és Szunyogh Borbála hasonló időből származó címerén.⁷¹ Az 1712-es rangemelés rögzítette a zászlón a lilomot, de hogy korábban is lilom avagy szúnyog, esetleg másvalami volt a zászlón, nem lehet teljes biztonsággal megállapítani.⁷² A trinitáriusok bejegyzési könyvében a zászlón egy szúnyogot ábrázoltak felülnézetből, de ez minden bizonnyal a címerfestő túlzása, „belemagyarázása”.

Az égitestek ábrázolása sem egyöntetű. Számos variáció fordul elő: csillagok a lovas alatt és felett szabálytalan elrendezésben (Szunyogh III. Mózes, II. Gáspár, II. Gyula); szabályos elrendezésben (Szunyogh III. Gáspár, Borbála), csupán egy csillag (Szunyogh Ilona); továbbá holdsarló csillagokkal (III. Gáspár, Borbála, János). Vannak természetesen olyan címerképek, amelyeken nem szerepelnek égitestek. A csillagok megléte azonban szinte az első emlékektől fogva általános. A kezdeti „számtalan”, a mezőben elszórtan elhelyezett csillag idővel különböző formákban szabályos elrendezést kap, és számuk is lecsökken, a magyarországi ág esetében egy (bár később ismét három), a sziléziai ágénál három marad meg, mindkettő esetben félholddal, amely a 17. század közepén jelent meg – a korabeli divat következményeként – és vált hamar állandóvá, ráadásul elhelyezkedése sem változott.⁷³ A csillagoknak kezdetben vagy helykitöltő funkciójuk volt, vagy – ha igaz, hogy a pajzsmezőben szúnyogokat ábrázoltak a 16. század végén, ahogy Ghyczy Pál látta – tényleg szúnyogok voltak, vagy azokat szimbolizálták (amit Majthényi György leírása sejtet), ám viszonylag rövid idő alatt elfelejtődött eredeti tartalmuk, és ezen túl kimondottan racionalizáló fejlődésen mentek keresztül.

Ló és lovasa az idők folyamán számtalan helyzetben látható, ám két kivételtől eltekintve mindig jobbra néz. A ló minden fontosabb mozdulatot mutatott: áll (Szunyogh Gyula, Katalin, Zsigmond 1692-től); vágat avagy ugrik (Szunyogh Ilona, Borbála, II. Gáspár 1651-től, Szunyogh Miklós); de a leggyakrabban jobb lábával lép (Szunyogh Katalin, György, III. Gáspár,

VI. János). Nagyon kevés olyan családtag van, aki címeres pecsétjein következetesen csak az egyik mozdulathoz ragaszkodott volna.⁷⁴ Tény továbbá, hogy a nagyobb pecséteken, valamint a diplomákban és a rajzos ábrázolásokon a ló mindenütt jobb lábával lép, így megkockáztatható, hogy ez a változat lett volna a család eredeti címerképe.

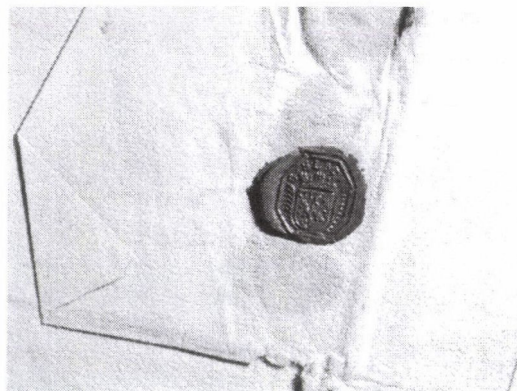
Lóról és lovasáról, ezek helyzetéről, a lovas öltözetéről⁷⁵ és a kopja tartásáról azt mondhatjuk, hogy megváltoztatásuk nem mutat szabályosságot, sokkal inkább egyedi döntés eredménye. A nyílvesző a ló pofájában, nyakán, már 1599-ben megtalálható, de csak a 17. század közepétől lesz a sziléziai ág nál általános.

A címerpajzs

A pajzs alapvető eleme a címernek, ebben a korban sokfélesége miatt a „divatok” egyik legjobb példája pecséteken.

A 16. század második feléből és a 17. század elejéről fennmaradt pecséteken általános a kerekaltalpú tárcsapajzs, amely mindkét oldalon, de nem egyformán befelé ívelt; még a felső szél is görbe vonalú Szunyogh Rafaeltől kezdve Szunyogh III. Mózes pecsétjeiig. Az 1630-as évek pecsétlenyomatain az egyszerű, kerekaltalpú pajzsok vannak többségben, de a század közepétől egymás mellett kezd élni számos pajzsforma. II. Gáspár pecsétanyaga a legjobb példára, mennyi fajta pajzs fordul elő ezekben az évtizedekben. A tárcsapajzs mellett találkozunk csücsköstalpú pajzsokkal, mindkét oldalról bevágott kerekaltalpú tárcsapajzsokkal és egyszerű, párhuzamos oldalú kerekaltalpú pajzsokkal. A gyűrűspecséteken és a nők pecsétjein a kerekaltalpú pajzs és az enyhén háromszögletű pajzsforma mondható elterjedtnek. Szunyogh I. Gyula is ilyet használ 1669-ig, utána azonban ő is a „stilizált” tárcsapajzsot véseti pecsétjeire. Ellenben fia kizárólag egyszerű kerekaltalpú pajzsot használ, akárcsak Szunyogh III. Gáspár (5. kép) és testvére Borbála, akiknek pecsétjein kerekaltalpú, hosszúkás pajzs látható, mellette leveleivel kifelé forduló palmaágakkal.

A 17–18. század fordulóján három pajzstípus fordul elő párhuzamosan: a kerekaltalpú, a csücsköstalpú és a kerekded, olykor kör alakú pajzs. Ez utóbbi érdekes jelenség, de az összevetés azt mutatja, hogy nem vált uralkodóvá. A 18. században a barokkos, szabálytalan szélű, aszimmetrikus pajzsok kora köszönt be, és tart még a család kihalásának idején is.

5. kép: Szunyogh III. Gáspár pecsétje
MOL, P 647 1. tétel 1671. év fol. 15.

Fotó: Czikkelyné Nagy Erika, Magyar Országos Levéltár

A (rang)korona

A címer fontos díszítő eleme, mely a hanyatló heraldika korában önálló funkcióval bíró életre kel: a korona. A Szunyogh család címerváltozatai zömmel megelőzik a koronák rangjelölő funkciójának kialakulási idejét, a 18. század közepét.⁷⁶ A pecsétek címerein döntő hányadában szembenéző rostélysisak látható háromlevelű koronával, a sisakdísz pedig lilium, azonban szinte mindegyik családtagnál találkozunk ettől való eltéréssel már a 17. század közepén is.⁷⁷ Tanulságos kivétel Szunyogh I. Imre, kinek pecsétjein következetesen hét gyöngyös (tehát a későbbiekben) bárói korona fordul elő, minden bizonnyal német hatásra.⁷⁸ A rangemelésben részesült családtagok pecsétjein viszont szinte csak az új díszítményekkel lehet találkozni, azaz használóik számára a rangot a diplomákban leírt címer jelentette – a sziléziai ág esetében ebben benne foglaltatik a sisakok száma –, nem pedig a mindenki által kitehető koronák. A 18. századi házassági címerek esetében mégis utat talált alkalmazásuk. E címerek mindegyikén ékköves korona látható, a század közepén három nagyobb levéllel és két gyönggyel, a 18. század második felében, Csáky Antalné, Szunyogh Jozefa címerén kilencgyöngyös változatban. Tehát a Szunyogh-címerek tanulsága szerint is csak a 18. század második felében vették alkalmazásba a rangjelölés e formáját.

Színek

A családtagok által használt címerképek a pecsétanyag alapján elég jól rekonstruálhatók, nem mondható el ez ugyanakkor a címer színeiről. A színeket is megjelenítő ábrázolások (diplomák, emlékkönyvi bejegyzések) információit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze. Mindenek előtt: a ló ezüst (fehér), a (páncélos) vitéz pedig ezüst vagy természetes színű. A zászló színe már változatosabb: Szunyogh Mózes címerén és az 1708-as diplomában ezüst színű, míg Szunyogh László címeres emlékein vörös. Ezt az elkülönülést követi a pajzsmező színe is: az előbbi két forrásnál vörös, az utóbbinál kék. Az 1599-ben lefestett pólyák, mint legallyazottak természetes fa színe érthetőnek tűnik, az azonban már kevésbé valószínű, hogy a későbbi (nem legallyazott) változatoknál is ilyen szint használtak (vagy értettek) volna. A címerek színei a jelenlegi forrásadottságok mellett arra utalnak, hogy eredetileg a pajzsmező vörös volt, amely a sziléziai ágánál megmaradt, a magyarországi ág esetében viszont – összhangban a magyar heraldika természetességre való törekvésével – kékre cserélődött. A színekkel ellentétben viszont az ősi sisakdísz (liliom) a magyarországi ág őrizte meg.

Összegzés

A fentiekben elég széles körűen sikerült dokumentálni egy család több ágának és még több tagjának címereit, mintegy két évszázadon keresztül ahhoz, hogy bizonyos következtetéseket lehessen levonni. Megfelelő források híján az eredeti címerre csak következtetni tudunk, annak felvételének körülményei sajnos tisztázatlanok. Mégis nagy valószínűséggel állítható, hogy a 15. században a család vette fel a címet. Az egyes ágak címerei között nem figyelhető meg lényeges különbség, úgy látszik a címerváltozatok inkább köthetők az egyes családtagokhoz, mint az ágakhoz. A családi címet a házasságok és örökség ugyan befolyásolja, de a Szunyoghoknál ez csak a sziléziai ág esetében, és csak a címer külső díszében

mutatkozik meg. Ezen kívül inkább divatok, mintsem szándékos és következetes elkülönítési szándék határozzák meg a címerképek változatait. Sajnos a vágásos címerkép, mint a fő variáns, eredete és eltűnése továbbra is kérdés. A használat alapján mintha ez lenne az „előkelőbb” címerváltozat, a rangemlések címereiben azonban már nem jelenik meg.⁷⁹

Véglegesen a rangemlésekkor különülnek el az ágak címerei (de csak a magyarországi és a sziléziai, míg a sziléziai ágon belül ez nem mondható el), de a megkülönböztetés már igen kevésbé szól a családi elkülönülésnek. Úgy tűnik, a magyarországi ág grófi címerét a természetességre és egyszerűségekre való törekvés, a sziléziai ágét egyfelől a hagyományok (színek), másfelől a túldíszítés határozza meg. Címerbővítésről a magyarországi ág esetében egyáltalán nem, a sziléziai ágaknál pedig csak a díszítményekben van szó. Az adományozások ugyanakkor kétségtelenül egységesítik a címerhasználatot, és gátat vetnek a variációk 17. századra jellemző elburjánzásának. A házasságok és a hivatalviselés (legalábbis II. Gáspár esetében) viszont szintén tükröződni látszik a címerekben.

Az egyes személyek pecsétjein található variációk sokfélesége tényleg nyomasztó. Gyakorlatilag ahány pecsét, annyi címerkép. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy nem tisztelték volna az ősi címet a leszármazók,⁸⁰ a pecsét- és címerhasználat gyakorlata nem tekinthető ugyanannak, továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy több pecsételés esetén a használat legitimizálja az egyes variánsokat. Igaz ugyan, hogy egy családtag is több változatot használhatott (a miért?-re pedig a tulajdonos akaratán kívül nem sok magyarázat van), viszont az ősi címerkép sehol sem tűnt el.

A Szunyogh család címerei ezen felül arra is példák, hogy bár a hanyatló heraldika korában Magyarországon nem voltak a címerhasználatnak szigorú szabályai, mégis érvényesülhettek bizonyos törvényszerűségek, mint a címerkép „racionalizálása” (csillagok alakzatokba rendezése), vagy a címervariánsok visszaszorulása a 18. századra.

Csizi István

JEGYZETEK

¹ Csoma József: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913. (A továbbiakban: Csoma J.: i. m.) 131–152.

² Mivel a címertörés fogalmába a tárgyalandó esetek nehezen sorolhatók be, ezért e helyütt is tanácsosabb címerváltozatokról

beszélni vö.: Bertényi Iván: Magyar címertan. Bp., 2003. 48. A címertörésre ld. többek között: Galbreath, D. L. –Jéquier, L.: Lehrbuch der Heraldik. München, 1977. 235–240.; Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 283. Legújabbban: Nyulásziné

Straub Éva: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Bp., 2001. (Magyarország kézikönyvtára) 143–144. A magyarországi címerváltozatokra ld.: *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, LIX. (1988) 3–78., továbbá: *Berzeviczy Egyed*: A Berzeviczy család címere. *Turul*, XXII. (1905) 97–106.; *Czobor Alfréd*: A Rákóczyak címere és pecsétjeik. *Turul*, LII. (1935) 49–65.; *Rainer Pál*: A Frangepán család címerváltozatai a XIV–XVI. században. *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei*. XVIII. (1986) 353–365.

³ MOL, Kancelláriai Levéltár, Liber Regius (A 57) (A továbbiakban: LR) XIV. köt. 462–465.

⁴ Másolatát ld.: Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL), Dessewffy család levéltára (P 88), Familiaria. I. Series. Lajstromozott iratok, fasc. 36. Szunyogh családra vonatkozó iratok (A továbbiakban: MOL P 88. I. Series fasc. 36.) fol. 89–92. és MOL, Csáky család levéltára, Miscellanea (P 77) fasc. IV. 1. tétel, Szunyogh család iratai (A továbbiakban: MOL P 77 fasc. IV. 1. tétel) fol. 77–80.

⁵ Ld.: 26. jegyz.

⁶ *Szerémi [Odescalchi Arthur]*: Emlékek a majtényi, kessel-leőkeői és berencsi Majtényi bárók és urak családi levéltárából. 1451–1728. Az eredetiből közlésezi: Szerémi. *Történelmi Tár*, (1897) 137–145. (A továbbiakban: *Szerémi*: i. m.).

⁷ Ld. *Ghyczy Pál*: Nagyjeszeni Jeszenszky István címeres emlékbünye 1593–1620. *Turul*, XXVII. (1909) 123–127. (A továbbiakban: *Ghyczy P.*: i. m.), valamint *Némethy Lajos*: Adalék a magyar címeres könyvekhez. *Turul*, III. (1885) 132., és az erre alapuló ábrázolást ld.: *Csergheő Géza*: Der Ungarische Adel. (Heft 1–7 unter Mit-Redaktion des Iván von Nagy). I–II. Nürnberg, 1885–1894. (A továbbiakban: *Csergheő G.*: i. m.) /Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band. 15. Abteil. Taf. 453. Az eredeti jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (OSzKK), jelzete: Fol. Lat. 3774. Továbbá: *Varjú Elemér*: Címeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. *Turul*, XX. (1902) 120–128.

⁸ Megjegyzendő viszont, hogy még a jelentős levelezés sem nyújt teljes áttekintésre lehetőséget. Figyelembe kell venni azt, hogy csak a család egy-két tagjához írt levelek maradtak fenn nagyobb számban. Bár a pecsételési szokások, vagy inkább gyakorlat is igen érdekes, az alábbiakban inkább a címerképekre igyekszünk koncentrálni.

⁹ *Iffj. Kubinyi Miklós*: Az árvai várkapolna sírboltja. *Turul*, XIX. (1901) 118–122.

¹⁰ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest, 894. (A továbbiakban: *Nagy I.*: i. m.).

¹¹ Ld. *Csergheő G.*: i. m. 291.

¹² MOL, Majtényi család levéltára (P 485) (A továbbiakban: MOL P 485). Az Országos Levéltár által rendezett iratok, fasc. 26 fol. 27.

¹³ Ld. Szunyogh János szláv nyelvű levelein 1591-ből, MOL, Balassa család levéltára, Rokon és idegen családok (P 1774) 89. tétel, Szunyogh család, fol. 1., és 1593-ból, uo. fol. 2.

¹⁴ A pecsétes anyag bizonyos „értelmezési” nehézségeket vet fel. Egyfelől változó, hogy alsó mezőről vagy a pajzstalpról beszélhetünk egy-egy címer esetében (ezért ezt nem mindig említjük a továbbiakban). Másfelől mivel a pecsétteken nincsenek színek, ezért nem lehet eldönteni, hogy adott esetben a pajzstalp/alsó mező van-e vágva, vagy a lovas alatt három/kettő pólya van, ld. Szunyogh Imre címerét, 2. kép.

¹⁵ MOL, Szunyogh család levéltára (P 647) 1. tétel, Évrendezett iratok (A továbbiakban: MOL P 647 1. tétel) 1636. év, fol. 6. Köirata: IOH[ANNES] SZVN?IOGH DE I[ESENITZE] L[IBER]B[A]R[O] IN B[UDETIN] ET B[ILICZ].

¹⁶ MOL P 647 1. tétel 1668. év fol. 3.

¹⁷ Szunyogh Gyula levele Thököly Istvánnak, 1689. június, ld. MOL, Magyar Kamara Archívuma, Archívum Familiae Szunyogh (E 195), 2. tétel, A Szunyogh család tagjai által írt levelek (a továbbiakban: MOL E 195 2. tétel) Szunyogh Gyula fol. 35–36.

¹⁸ MOL, LR XIV. köt. 462–465.

¹⁹ Két fajta pecsétről van szó: 1) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gyula fol. 4., 6., 36., 96. MOL E 195 3. tétel Egyéb levelek (A továbbiakban: MOL E 195 3. tétel) fol. 9. 2) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gyula fol. 15., 32., 90. Egyelőre nyitott kérdés, hogy az iratanyag hiányai, vagy amiatt szerepel csak 1671-től e címer, mert akkor kapott birodalmi főnemesi rangot I. Gyula. Vö.: *Blazek, Konrad*: Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. II. Nürnberg, 1894. 94. és 124. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. VI. Band 8. Abteil). (A továbbiakban: *Blazek K.*: i. m.) 129. Ez a címer tulajdonképpen megfelel a Siebmacher-sorozatban közölt első variációnak. *Csergheő G.*: i. m. Taf. 453. Az azonban a pecsétes anyag alapján nem igazolható, hogy eredetileg Szunyogh III. Jánosé lett volna e címer.

²⁰ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Imre fol. 1. – igen rossz állapotban levő példány.

²¹ Gyűrűspecsétjének rajza nehezen vehető ki, de bizonyos, hogy a pajzson nincs ábrázolva sem csillag, sem hold, sem nyílvesző ld. MOL E 195 3. tétel Egyéb levelek (A továbbiakban: E 195 3. tétel) fol. 26, 75. A második fajta pecsét címerképe alig tér el, a sisakdísz mindkettőnél a lilium ld. uo. fol. 155., 2. tétel fol. 29. A köiratok viszont különböznek: a gyűrűspecsét esetében csak az ESLB betűk (E[MERICUS] S[VNIOGH] L[IBER] B[ARO]), míg a másiknál: FREIH[ERR] SVNECK EIMERICVS köirrat található. A harmadik címerkép is ezekre alapul, viszont kidolgozottabb (2. kép). A monogram betűi ez esetben a pajzs két oldalán: ES és FH. ld. még uo. fol. 6.

²² 1692 és 1699 között, a Szunyogh Gáspárnak címzett leveleken. MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 3., 26., 30., 54., továbbá MOL Szulyovszky Sirmiensis család (P 646) 50. tétel Szunyogh család jogbiztosító és peres iratai (a továbbiakban: MOL P 646 50. tétel) fol. 113.

²³ Ez a címeres pecsét szinte csak az 1702-ben keltezett leveleken szerepel. MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 16., 22., 28., 35. MOL E 195 3. tétel fol. 1. [szintén 1702-ből]. Egyetlen egy levélen mutatkozik később is, nevezetesen 1715-ből. Ld. MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 14.

²⁴ Ti., hogy a sasszárnyon nem látható az oroslán. Ld. MOL E 195 2. tétel, Szunyogh Gyula, fol. 39., ill. fol. 11., 32., 42., 44., 45., 52.

²⁵ *Faust, Ovidius*: Archiv mesta Bratislavy. I. Supis erbovy ch listin zemiansky ch. Bratislava, 1938. 27–28. (Monumenta Historica Bratislavensia I.); fényképét pedig *Novák, Jozef*: Rodové erby na Slovensku. I. Kubinyiho zbierka pe. ati. Martin, 1980. 24. s. (továbbiakban: *Novák J.*: i. m.). Ezek alapján a címer: vörös mezőben sötétebb ornamentumos hátterében, a zöld pázsiton bal első lábát emelő fehér ló, lószerszámának elülső részét függő félhold díszíti. Pofájának felső részét nyílvesző járja át. A ló nyergében magyar lovas ezüst vértessel, sisakján kócsagtollal, jobbában vállára támasztott arany rúdon lévő ezüst zászlóval. Baljában arany gyepől.

Fekete vasalásos magyar szablyával van felövezve. A ló feje fölött balra fordult ezüst félhold és három nyolcágú arany csillag háromszögben elhelyezve. A pajzs felett három sas: az első megkoronázott, előre fordított, nyitott, arany nyakékkal, két előre becsavart struccotoll ékesíti, melyek közül a jobb oldali vöröses arany, a bal oldali ezüstös kék, közöttük fekete aranylábú sas, fején aranykoronával, kiöltött arany nyelvvel; mellén ezüst félhold, és alatta arany nyolcágú csillag. A második megkoronázott, balra forduló nyitott, arany nyakékkal ellátott lovagi sisakot egy balra forduló, megfordított növekvő ezüst egyszerűval. A harmadik koronázott nyitott lovagi sisakot arany nyakék ékesíti, éke ezüstkékes szárny, amelyen arany, hátsó két lábára álló, kiöltött vörös nyelvű kétfarkú oroszlán van. A címerpalást kékes arany és vöröses ezüst. A címer őrzőiként két allegorikus nőalak, a jobb oldali az Igazságosság kivont karddal és mérleggel, a bal oldali a Szorgalmasság egy joggal, amelyen egy szem van. Az alakok egy terasz talapatán állnak, ahonnan egy tájra és egy kolostorra nyílik kilátás. Kétoldalt vörös, sötétebb ornamentumos függönyök, amelyeket fent közepén I. József érmes arcképe fog egybe. A függöny jobb oldalán a horvát és magyar királyság címere, bal oldalt a cseh, boszniai és dalmát királyság címere. Az egész festményt arany négyzög határolja.

²⁶ MOL E 195 2. tétel Szunyogh János fol. 44., 52., 59., ill. uo. fol. 59.

²⁷ P 647 6. tétel fol. 8., 616.

²⁸ A Siebmacher-sorozat sziléziai nemeseket tárgyaló részében, mind porosz, mind osztrák vonatkozásokban találkozni a Szunyoghok címerével. Ld.: *Blazek, Konrad: Der Adels von Österreichisch-Schlesien. Nürnberg, 1885. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band 11. Abteil.) 92., Taf. 48, ill. Blazek, K.: i. m.: 129., Taf. 78.* A magyar forrásoktól mindkettő elüt, azaz ilyen formán nem lehet velük találkozni. Az ábrázolásoknak annyiban van jelentőségük, hogy megerősítik a pajzsmező eredeti vörös színének lehetőségét.

²⁹ *Ghyczy P.: i. m. 125.*

³⁰ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Mózes fol. 17. Kőrirta: MOYSES SWNIO[GH].

³¹ Uo. fol. 40. Kőrirta: MOIS[ES] ZUN[IOGH] DE IESENICE., ill. MOL E 195 3. tétel fol. 85. Felirta a sisak mellett: MOI[SES] SZU[NIOGH].

³² Maga a pecsét feltehetően nagyobb méretű, teljesen kör alakú, és kőrirta szerint már a bárói rang elnyerése utánról való. A címerben a vágások felett jobbra léptető lovas, amely bal kezével fogja a zászlót, körülötte hatágú csillagok. Fényképét ld. *Novák, J.: i. m. Tab. XXII. 2.*

³³ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 9. Szunyogh Gáspár, Ilona, Erzsébet és András Szunyogh Gyulának tudtul adják édesanyjuk halálát és temetésének időpontját.

³⁴ Ezek közül az egyik gyűrűspecst, amely nem címerképet hordozott, hanem egy emberi alakot. Uo. fol. 117, 200.

³⁵ Ti. egyiken jobbra, a másikon balra fordul, lovával együtt a lovas. A balra néző lovasat ábrázoló címeres pecsétek közül egy igen szép, ép állapotban maradt fenn, és ezen a lépő ló alatt, valamint a pajzs két felső sarkában látható egy-egy hatágú csillag. Uo. fol. 52., 119., ill. uo. fol. 52. Az ezeknél valamivel nagyobb (18 mm) pecsétjét az előkerült források alapján csak egyszer használta, szintén 1635-ben. uo. fol. 176.

³⁶ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 21., 56., 140., 148., 150., 159., 179., 187.

³⁷ MOL P 647 1. tétel, Keltezés nélküli 17. századi iratok. fol. 273.

³⁸ Az egyes változatokat ld.: 1) MOL E 195 Szunyogh Gáspár fol. 33., 75., 83., 85., 199.; MOL P 647 1. tétel 1671. év. fol. 14., 15.; 2) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 4., 38., 184.; uo. 3. tétel fol. 77., 185.; MOL P 647 1. tétel 1682. év. fol. 42. 3) MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 30., 44., 77., 87., 106., 137., 189., 193. 4) Uo. fol. 46., 101., 156., 161., 195.

³⁹ Előbbiekre ld.: MOL E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 30., 44., 77., 87., 106., 137., 189., 193. – a pajzstalp háromszor vágott.

⁴⁰ Uo. fol. 46., 101., 156., 161., 195., további változatok: MOL P 647 1. tétel 1704. év. fol. 52., ill. MOL Orczy család levéltára, Familiaris (P 519) Nyáryana linea Nr. 630. Különböző címerképű pecsétjeit párhuzamosan is használta.

⁴¹ MOL P 88 1. Series fasc. 36. fol. 90.

⁴² MOL E 195 2. tétel Szunyogh László, fol. 8., 28.

⁴³ Uo. fol. 21., 29., 31., 33., 45., 56., egycsillagos változatok: ill. fol. 18., 41., 51.

⁴⁴ A legrégebb női címeres emlék Majthényi Kristófné Szunyogh Julianna címerespecsét lenyomata egy öccséhez írott levélen 1606-ból, amelyen a Majthényiak címere látható. Uo. Szunyogh Julianna fol. 3., Szunyogh Erzsébet: a Forgách-címerrel: MOL E 195 2. tétel Szunyogh Erzsébet fol. 5.; Szunyogh Katalin: Balassa-címer, MOL E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 15., 44., ill. uo. fol. 9., 72.; Szunyogh Mária-Szidónia: Henkel-címer, Ld.: Az árvai várkapolna 121., Uo. Szunyogh Szidónia fol. 62.; MOL, P 485, A család által rendezett iratok. 7. cs. Szunyogh Szidónia fol. 10., 12., 14., 20.

⁴⁵ Ld. 41. jegyz., továbbá: MOL E 195 2. tétel Szunyogh Szidónia fol. 6. 17. E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 15., 44. Szunyogh Katalin: P 647 1. tétel 1665. év. fol. 2.; E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 7., 21., 57., 64. Ugyanakkor a 17. század közepén élt Szunyogh Ilonától csak családi címeres pecsét maradt fenn: Uo. Szunyogh Ilona fol. 1., 2., 5., 7., 12., 13., 15., 17., 19., 21., 23., 24., 26.

⁴⁶ Pl. Szunyogh Katalinra ld. MOL P 647 1. tétel 1665. év. fol. 2.; ill. MOL E 195 2. tétel Szunyogh Katalin fol. 7., 21., 57., 64., Szunyogh Zsuzsannára ld. uo. Szunyogh Zsuzsanna fol. 34., ill. 30., 32., 36., 39., 41., 48., 50., Szunyogh Évára ld. uo. Szunyogh Éva fol. 1.

⁴⁷ Uo. fol. 4., 6., 8.

⁴⁸ Itt jegyezzük meg, hogy ez a címer megegyezik a bedeghi és berencsi Nyáry család grófi címerével, ami tehát szerintünk a Szunyogh- és a Nyáry-címer egyesítése. Nyáry Zsigmond a Szunyogh család történetére is sok értékes adalékot tartalmazó művében a Nyáry-címer történetét nem járja külön körül, és a négyelt grófi címet az 1655-ös rangemeléshez (amelyben férj és feleség együtt részesült) köti, pedig a hivatkozott helyen nem szerepel címerleírás, ld.: *Nyáry Zsigmond: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből. Bp., 1996. [2004.] 137. ill. MOL LR XI. köt. 448–450.*

⁴⁹ MOL E 195 2. tétel Szunyogh Erzsébet fol. 4., 7., 9., 15.; MOL Balassa család levéltára, Balassa I. Gábor (P 1762) 2. tétel Hozzá írott levelek, Szunyogh Ilona [!] fol. 266. Érdemes megemlíteni, hogy ezt a címerváltozatot első férje halála után is még jó ideig használta Szunyogh Erzsébet. Annak ellenére, hogy második férjével is legalább tíz évet élt együtt, nem tudunk más pecsétjéről, vagy címeréről.

⁵⁰ MOL P 77 fasc. IV. 1. tétel fol. 57.

⁵¹ Ld. Szunyogh Jánosné Esterházy Zsófia MOL E 195 2. tétel Szunyogh Zsófia fol. 8. Szunyogh Jánosné Nádasdy Julianna uo. Szunyogh Julianna fol. 3.; MOL P 647 1. tétel 18. századi évszám nélküli iratok, fol. 57.

⁵² *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. 1301–1456. I–II. Bp., 1996. II. 235.

⁵³ *Csoma József*: Magyar nemzeti címerek. Bp., 1904. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Reprint, Bp., 1995. 1257–1260.

⁵⁴ *Szerémi*: i. m. 140.

⁵⁵ „...Casperus, qui cathafractorum gravis armature equitum capitaneus erat, sedulo adfuit, quare a regia maiestate nomen sibi Suniogh, id est [...] obtinuit et insignia armales denuo litteras confirmavit, id est...” ld. *Szerémi*: i. m. 137.

⁵⁶ MOL, Mohács előtti gyűjtemény, Dl. 65971, 74732 – ugyanazon oklevél 18., illetve 19. századi másolatai.

⁵⁷ MOL, Diplomatikai fényképgyűjtemény, Df. 249369.

⁵⁸ A színek ismeretének hiányában fenn kell tartani annak a lehetőségét is, hogy nem az alsó mező vágásairól van szó, hanem három pólyáról, amelyek a lovas alatt, esetenként a pajzstalpban helyeztettek el, amennyiben a pajzsmező színe egységes volt.

⁵⁹ Az előbbiekével már csak azért is, mert a megyecímerek a 16. században történetüknek még csak kezdeti stádiumában voltak.

⁶⁰ Ti., akiknek jelentősebb forrásanyaga áll rendelkezésünkre, kivéve Szunyogh I. Imrét, akinek csak vágásos címerképéről tudunk.

⁶¹ E mellett szól az is, hogy például Szunyogh II. Gáspár e címerképet hordozó pecsétje mind közül a legnagyobb (30 mm). Ugyanakkor ezt megközelítő nagyságú, csak a lovas ábrázoló címeres pecsétjeit számos alkalommal használta levelei lezárására. Ebből a nézőpontból érthetőnek tűnik Szunyogh III. Mózes címeres emlékeinek előfordulása: pecsétjein az egyszerűbb címerképet használta, de igazából a vágásos pajzsot tekintette magáénak az emlékalbum tanúsága szerint.

⁶² A fent leírt megfontolások alapján vagy a pólyák száma nem egyezik az ezt követő címerképekkel, vagy ha alsó és felső mezőkről lenne szó, akkor nem pólyák vannak az alsó mezőben.

⁶³ Csupán egy magyar vonatkozású címet találtam, amelyet 1629-ben kapott Praosy András (itt lebegő andráskeresztet formáz két – vélhetően – természetes színű legallyazott ág). Ld.: *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. A Magyar Országos Levéltár címerlevelein. Szekszárd, 1999². 298.

⁶⁴ Ld. MOL LR XIII. köt. 104.

⁶⁵ *iff. Kubinyi Miklós*: Árva vára. Történeti tanulmány. Bp., 1890². 111.

⁶⁶ *Witting, Johann Baptist*: Niederösterreichische Adel. II. Nürnberg, 1909. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band 4. Abteil.) 179–180., Taf. 85–86.

⁶⁷ Vö. uo., valamint *Fekete Nagy Antal*: A Thurzó család eredete. *Turul*, XLIX. (1934) 1–15.

⁶⁸ A grófi címet nyerő I. Gyula édesanyja Thurzó Anna volt (és így a Thurzó-vagyon egyik örököse is lett), egyik húgának férje pedig Gabriel Henkel volt 1666-ban bekövetkezett haláláig.

⁶⁹ Mihály 1654-ben és Gergely 1678-ban ld.: MOL LR XI. köt. 179. és uo. XIV. 367.

⁷⁰ Ld. pl.: MOL P 647 1. tétel, 1641. év, fol. 9. és 20. jegyz.

⁷¹ MOL P 647 1. tétel 1671. év, fol. 14., 15.; MOL P 646 50. tétel, fol. 113.; MOL E 195 2. tétel, Szunyogh Borbála fol. 1.

⁷² A liliumot tartom a legvalószínűbbnek, ez volna összhangban ugyanis a sisakdíszszel. A rangemeléssel egybekötött címerújítások előtt az eddig a szakirodalomban leírt elrendezést egyik lenyomat sem mutatja.

⁷³ Mindig balra fordulva a pajzsfő elejében található, önmagában pedig egyszer sem tűnik fel.

⁷⁴ A több pecsétet használók közül ilyen Szunyogh IV. János, aki csak lépő lovas használ, bár egy kivételtől nála is el kell tekinteni. A többi családtag – már akiknek több pecsétjét sikerült fellelni – leggyakrabban két formát alkalmazott: a lépő és az ugró lovas.

⁷⁵ A Nagy Iván által közölt képhez hasonlóan (*Nagy I.*: i. m. 894.) több esetben inkább magyaros öltözötű könnyűlovasról lehet szó, mint a diplomák páncélos vitézéről.

⁷⁶ A rangkoronákra vonatkozóan ld.: *Ghyczy Pál*: Rangjelző koronák. *Turul*, XVIII. (1900) 97–116., *Bertényi Iván*: Zur Verbreitung der Rangkronen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation und in Ungarn. *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972. 681–686.

⁷⁷ A teljesség igénye nélkül az 1650-es évektől az alábbi rendhagyó változatokat ismerjük: Szunyogh Erzsébet egyetlen címerén ötleveles korona; Szunyogh Imre legnagyobb címerpajzsán hétgyöngyös korona, míg Szunyogh Katalin egyes pecsétjein háromleveles korona.

⁷⁸ Tehát továbbra is értelmetlen a 18. század előtt rangjelző koronákról beszélni Magyarországon tekintetben.

⁷⁹ Érdekes, hogy a többször idézett Majthényi György sem tér ki rá (nem akarja megmagyarázni?), pedig ismernie kellett ezt a változatot. Feltehető ugyan, hogy a nemesi ágtól való elkülönülését jelezte, csakhogy erre semmi bizonyíték sincsen, ráadásul a nemesi ág első címeres emlékei abból az időszakból maradtak fenn, amikor a főnemesi ágnál kezdett kiveszni ez a változat.

⁸⁰ *Csoma J.*: i. m. 131–132.

EGY BIHARI CSALÁD, AZ ÁLMOSDI CSIRÉK TÖRTÉNETE

Az Álmosdi Csire család nemzetségnek, az Ákos nemnek a történetírásban viszonylag kevésbé ismert ágához tartozik. Tagadhatatlan, hogy a 13–15. századi történelem során sokkal inkább a nemzetség azon tagjait ismerjük jobban, akik jelentősebb politikai szerephez jutottak, mint például a Diósgyőrt megerősítő Ákos Ernye bán és országbíró, illetve fia, István nádor vagy a Pelsőci Bebek és Csetneki ágak, továbbá I. Károly hű támasza, a szlavón bán Ákos Mikcs és leszármazottai, a Prodaviziek és Pölöskei Ördögök. Egy Csire természetesen nem „versenyezhet” egy Pelsőci Bebek Detrével, de az Ákosok bihari, alföldi birtoktömbjéről származó atyafiaik is érdekes esettanulmányként szolgálhatnak egy – oligarcha várurakkal büszkélkedhető – úri nemzetség egyes ágainak továbbéléséről. Mindemellett a Csirék története igen gazdag tanulságokkal szolgál arra nézve, milyen lokális szerepet töltött be egy úri nemzetség az adott régióban, ahol közvetlen szomszédságukban újra hatalmas uradalmakat szerző „óriások” nőttek ki a „földből”, mint például a Debreceniek. A Csirék esete több lehetőséget ad erre, mint ha például az Ákosok többi ágát vizsgálnáunk (Foltiak, illyei Dienessiek, Ákosiak, Torockóiak, Ságiak).

Az Álmosdi Csirék az Ákos nemzetség Pocsaj-Pályi ágából származtak. Az Álmosdi Csire család őseinek, az Ákosoknak osztatlan nemzetségi birtoktömbjéből – Álmosd, Besenyőtelek, Fejértó, Gyapoly, Kasza, Kismarja, Monostorpályi, Hosszúpályi, Vasad, Vértes, Bagos, Pocsaj, Konyár – a 14. századra kihasadt a Csirék családi birtoka. Bihar a „fogláló nemzetségek” által legkorábban megszállt területekhez tartozik.¹ A térség „ősi” nemzetségei, például a Hontpázmány nem Szent István korában nyert adományt a Berettyó és a Sebes-Körös mentén, az Érmelléken pedig a Péter korában bevándorolt Gutke-

led nemzetség kapott földeket. Feltehető, hogy a 10. század folyamán végbement az Ákos nemzetség megtelepülése is, bár erre okleveles anyag is legfeljebb a 13. századból, régészeti pedig a 12. századból van.² A bihari birtokok magva valószínűleg a monostoruk, Nyírpályi (*Pauli de Nyr, Nyrpaul*) volt, amely írott forrásban először 1219-ben szerepel a Várad Regestrumban, majd közli az 1235-es premontrei rendi kolostorjegyzék (*Catalogus Ninivensis: ecclesia Pauli, Pauli monasterium*).³ Az Ákosok „klasszikus” nemzetségi monostora Ákosmonostora volt Közép-Szolnokban. Minthogy (Jakó Zsigmond szerint) az Ákosok határfő feladatokkal korán átkerültek Szilágyba és Közép-Szolnokba, a nyírségi központ az új közös temetkezőhellyel, Ákosmonostorával szemben háttérbe szorult. Biharban ezért az Ákos nem országos méltóságokat nem viselő „lokális” ágának falvai alakultak ki, s az oligarchák harcaiban nagy szerepet játszó Ernye bán és fiai mellett békésen építették helyi hatalmukat.

A bihari Ákos-birtokok a „kiskirály” Ákos nembeli Majos/Mojs kezén voltak, s miután a király legyűrte az Ernye-fiat, az ő birtokaikat is a saját észak-erdélyi tartományához csapta, amelyet Görgegyből igazgatott.⁴ Majos lett az úr, annak ellenére, hogy I. Károly az Ernye-vagyonokat elkobozta.⁵ Nem valószínű, hogy a hírhedt rablólovag Majossal, Borsa nembeli Kopasz szövetségeseivel és vejével, Károly Róbert egyik legádázabb ellenfelével szemben a nemzetség többi tagjai fel mertek volna lépni.⁶ I. Károly 1318-ban küldte Majos ellen Debreceni Dózsát, aki győzelmet aratott ugyan, de csak nagyon sokára, ütközetek sorát végig harcolva tudta megtörni a kiskirályt.⁷ A bihari uradalom jelentős része, a két Pályi, a Pocsaj melletti Csalános Debreceni Dózsaé lett.⁸ 1320-ig azonban Dózsa nem tudta megkaparin-

tani a bihari adományokat, mert Majost nagyon nehezen lehetett kiúzni fészkeből.⁹ Majos halála után bihari birtokait részben a királynak behódoló nemzetségi atyafiai örökölték, köszönhetően egy másik ágból való Ákos Mikcs későbbi szlavón bánnak, Károly hű fegyvertársának, Sáros és a Kelet-Felvidék visszahódítójának. A bihari Ákosok egyébként valószínűleg Károly pártján álltak: ami rokoni kapcsolataikat illeti, tudjuk, hogy az 1291-ben feltűnő Erdő úr, Pocsaj (és talán a többi birtok) birtokosa feleségül vette Debreceni Dózsa egyik nővérét, s tőle született Ákos nembeli Miklós nevű fia.¹⁰ Miklós, a Csire-Pocsaji-ágak első ismert személyisége Debreceni Dózsa vajda familiárisa is lett, s mivel már 1319-ben említik, talán Dózsával együtt harcolt Majos ellen. Dózsa kecskési várnagysággal jutalmazta, ami arra utalhat, hogy később, 1321-ben a Kánok elleni leszámolásban is része lehetett.¹¹ Valószínűleg Miklós kapta meg hűségéért a bihari Majos-birtokokat. 1322-ben Dózsa *fraterára*, Miklósrá hagyta Mojspályiját és Ernyefiaistvánpályiját, de annak gyermektelen halála után azok Erdő vagy Salamon más fiai ágaira szállnak, az Álmosdi Csirékre, a Sződemeteriekre és a Pocsajiakra.¹² Ernye bán bihari birtokát, Sáránd részét is az Álmosdi Csire-Pocsaji ágak kezén találjuk 1350-ben, másik részét a Kismarjaiak örökölték.¹³

A Pocsaji-ág család az Ákos nemzetség összefüggő bihari birtoktömbjének birtokosa volt a 14. század elején. A Pocsaji-ág egyébként még 1342-ben is használta megnevezésében, hogy Ernye fia István nemzetségéből ered: a rangban magasan fölöttük álló rokon emléke erősen élt a megyei köztudatban, s Pocsaji László ebből akár még politikai tőkét is kovácsolhatott.¹⁴

Az ősi bihari Ákos-részeket birtokló Ákos-ág, a Pocsajiak törzse az 1297-ben említett Salamontól ered.¹⁵ (Az Álmosdi Csirék genealógiája megtalálható a Gyulafehérvári Káptalan Levéltárában.¹⁶) Erdő fiai – Salamon, Dénes, István – már az 1291–94-es pápai tizedjegyzékben szerepeltek.¹⁷ Az ős, Salamon unokája Csire (*Chyre* vagy *Chure*), Csire fia, Péter az Álmosdi család őse.¹⁸ Csire fiát, Pétert 1327-ben említették először, majd 1342-ben Pocsajról *de Pachey*-nek címezték.¹⁹ Csire feltételezett testvérei a Sződemeteri ágból való Bakó és Sinka voltak.²⁰

Az Álmosdi Csire és Pocsaji-Pályi család és törzsbirtokaik

Az Ákos nem ágai még a 14. században osztatlanul, közösen birtokolták bihari birtokaikat, legalábbis Pocsaj, Fejértó, Konyár, Bagos, a két Pályi és Vértes

esetében ez okleveles adattal bizonyítható.²¹ Kakucs, Csir-Ősi tartozott még, *de iure haereditario* bihari birtoktömbjükhöz, s bizonyos időben bírták Létát és Sárándot is.²² A Monostorpályi, Hosszúpályi és Bagos közösen tulajdonolt földek kiterjedéséről pontos adataink vannak, mert egy a Pércsiekkal folytatott perben végzett határjárás szövege fennmaradt. Ugyancsak ismerjük Léta, Álmosd és Kokad határjárási oklevelét.²³ Birtokosztályról csak a többi ág, a Kismarjai és a Csetneki ágak között tudunk még 1261-ben, 1336-ban pedig a Csetnekiek és a Bebekék egyeztek meg bihari birtokaik megosztásában.²⁴ Még 1415-ben is közösen bírták a Pocsajiak és az Álmosdi Csirék Bagost, a két Pályit, Konyár közös birtoklásáról is van adatunk 1418-ból.²⁵ Az Ernye-ág Biharban főként Albis környékén volt birtokos, azok a földek elkobzásra kerültek I. Károly alatt, s azokat a nem már soha nem nyerte vissza.²⁶ Álmosdot viszont a Csire-/Chyre család őse, Álmos fia *Cyrrill comes* (amiből talán a *Chyre* ered) maga szerezte meg a tatárjárás előtt, s mivel oklevelei elvesztek, 1261-ben István ifjabb királytól kért rá új adományt.²⁷ (Érdekes, hogy amíg az Ákosok Ernye-ága IV. Béla híve volt, a későbbi Álmosdi-ág, a Biharban birtokos, országos méltóságokra még nem emelkedett családok pedig ellenfelét, István herceget támogatták.) A Csire-ág a 14. század közepén kezdett elkülönülni: az Erdő-rokonság minden tagja a században a Pocsaji (*de Poche* vagy *de Pachey*) megjelölést alkalmazta,²⁸ de 1351-ben már a *de Almus* címzést használta Csire Péter, amikor párbajban is megnyerte azt a pert, amit Kismarjai Lukács ellen indított.²⁹

Az Ákos nembeli Salamon ismeretlen nevű fiának Sinka nevű fiától és az ő örökösétől, Pocsaji Pétertől –, aki Álmosdi Csire Péter *unokatestvére* volt – eredő ág Közép-Szolnok megyében szerzett birtokokat, (illetve Szatmárban Penészleket és Szentmiklóst), meg is különböztette magát *Sződemeteri* néven.³⁰ Pocsaji Péter 1389-ben Zsigmondtól kapta Sződemetert és hetivásár tartási jogot. Pocsaji Péter még Pocsaji nevet használ, de fiai, István és Jakab már a Pocsaji és Sződemeteri nevet viselték.³¹ A Közép-Szolnok megyei birtokokat viszont Sződemeteri Péter fiainak magtalan halála miatt oldalági rokonaik, az Álmosdi Csire atyafiak örökölték. Péternek egyetlen utódja a leánya, Ilona volt: az ő leánya, Zsuzsanna még 1423-ban is megpróbálta benyújtani igényét a Sződemeteri-birtokok egy részére, de végül is átengedte az Álmosdiaknak (Csire Péter fiainak), beszüntette a pert, s lemondott nagyanyja hitbéréről és jegyajándékaról

(ez lehet Penészlek és Szentmiklós).³² A szatmári (akkor Szabolcs) Penészlek birtokát a király, Zsigmond új adományként erősítette meg, lezárva a vitákat 1422-ben, Álmosdi Csire János és László részére. (Bár 1455-ben Malomvízi Kenderes János és Kende László szerezték meg egyes részeit, majd 1465-ben a Csirékkal a Kállaiak pereltek érte, de 1479-ben újra Csire Kristóf fia János kezén találjuk.³³)

A 15. században a főág, a Csirék olyannyira be rendezkedtek Közép-Szolnokban is, hogy némely oklevél Sződemeterinek is címezte őket.³⁴ A Csirék szerezték Szolnokban 1435-ben Etelt, illetve 1463 és 1474 között Peért (Perény) 61 forintot hozó vámjával együtt, Hadadot, Újlakot, Alsó- és Felsőszoport, Ardót, Csányt, Usztatót, Köröst.³⁵

Ákos nembeli Salamontól eredt egy másik, szintén Biharban birtokos ág, a Pocsaji. Ebből az ágból emelkedett ki Dénes esztergomi alispán (1384), nem kisebb személyiség, mint Demeter érsek familiárisaként.³⁶ Egy töről eredt a Pocsajiakon belül a Pályi-ág (lásd alább), bár igen gyorsan kihalt, s birtokait Álmosdi atyafiai és a Pocsajiak egy oldalága örökölték.

Az Álmosdi Csirék és a Pocsajiak 1436-ig nem tettek birtokosztályt, Pálóci Máté nádori ítéletlevele szerint az atyafiak közösen birtokolták Álmosdot, Usztatót (Közép-Szolnokban), Fejértót, Bagost, Hosszúpályit, Monostorpályit, Vértest, Konyárt, Pocsajt, Ósit és Kokadot/Kakatot Biharban, valamint Hosszúaszót, Alsó- és Felsőszoport, Sződemetert és Csányt Közép-Szolnokban.³⁷ (Az Álmosdi Csire család uradalma legnagyobb kiterjedése idején, a 16. század első harmadában 14 falut és 3 pusztát foglalt magában: a fentebb említettekén kívül Keszit, Nagymihályfalva vámszedő és vásáros helyen részeket, valamint Nebáncs, Penészlek és Szentmiklós prédiúmokot – ez utóbbi akkor a megyehatáron túl, Szabolcsban, később Szatmárban feküdt –, illetve ideiglenesen Nagylétát.³⁸)

A Pocsaji-Pályi család a 15. század végére visszasüllyedt a megyei nemesség elitjébe, vagy inkább középső szintjére, egy szintre a panasi Pázmányokkal, a Szepesiekkel, Pethőkkel, Sarkadiakkal vagy a Toldiakkal.³⁹ A Csirék viszonya a Pocsajiakkal nem volt túlságosan családias: többször is pereskedtek, hatalmaskodtak egymás ellen, familiárisaikkal együtt.⁴⁰ Sőt, a Csirék egyes ágai sem voltak igazán jó viszonyban: inkább ági, mint nemzetségi politika figyelhető meg részükről: Álmosdi Csire Tamás is dúlta másodunokatestvérének, Andrásnak fejértói és álmosdi birtokait és közép-szolnoki falvait (pl. Etel).⁴¹ Álmosdi

Csire András és fia, István 1524-ben rátört atyafia, Boldizsár Pocsaji birtokára, kifosztották s egy ökrét elhajtották.⁴²

1514-ben a Dózsa-parasztfelkelésben a parasztok feldúlták Pocsajt, és Pocsaji-Pályi Lászlót megölték.⁴³ A körösszegi gyülekezőhelyről Biharnagybajom felé vonult a jobbagysereg, elfoglalta a Bajoniak udvarházát, majd rátámadt Pocsajra.⁴⁴ Több birtokot feladtak a Csirék, s ahol nem volt nemesi kúriájuk, onnan elmenekültek.⁴⁵ A Pocsaji-birtokokat – Bagos, Konyár, Fejértó, Csalános, Vértes, Hosszúpályi, Monostorpályi részeit és Szentjánostelke prédiúmot – Bajoni János és Benedek nyerték.⁴⁶ Ezek közül többet 1524-ben az Ártándiak nyertek el, egyedül Bagost és Vértest tartották meg a Bajoniak 1516 után, illetve az 1517-ben adományozott harmadrészt Pocsajból.⁴⁷ A többi Álmosdi Csire-földet a Csirék kihalásáig, 1538-ig a Csire utódok birtokolták, Álmosdi Csire Ferenc 1538-as halála után jutottak a birtokok több földesúr kezére. A Csirék csillaga végképp lehanyatlott a térség leghatalmasabb domíniumát kiépítő Ártándiak árnyékában a késő Jagelló- és a Szapolyai-korban. Pocsajon például Tahi Ferenc és Dobó István erdélyi vajda kaptak részt.⁴⁸ Pocsajon is bírtak a Csirék még 1538-ig részeket, Fejértón 1538-ig, Hosszúpályiban 1538-ig, Monostorpályiban 1538-ig, Vértesen 1516-ig, Csanáloson 1520-ig, de például Konyárt elveszítették teljes egészében 1524-ben.⁴⁹ Több helyen is szerepel, hogy az utolsó Álmosdi, Ferenc 1554-ben halt meg, de 1538 után nincs róla adat. Vende Aladár szerint az Álmosdiak magszakadása 1554-ben történt, ami lehetséges, bár ennek ellentmond, hogy az 1552-es dikális összeírás már egyetlen Csirét sem talál Biharban.⁵⁰ Kihalásuk korábbra tehető, 1538-ra.⁵¹ Álmosdi Csire Ferenc magvaszakadtával (1538), Pocsaj királyi adomány útján Tahi Ferenc lovászmesterre, majd vétel útján Dobó Istvánra szállott.

A Csirék régi központját, Álmosdot 1552-re összesen hét család birtokolta (Bethlen, Erdőhegyi, Sombory, Valkay, Sarmasági, Pekry, Somlyai), s 1554-ben például már – köszönhetően a János Zsigmond és Ferdinánd közötti viszonyból eredő többszörös adományozási gyakorlatnak – Csáki Miklós kezén találjuk. Petrovich Péter rövid ideig tartó tulajdonlásának a király felségárulás okán jószágvesztéssel vetett véget, és Csákinak adta.⁵² Bagost a Bajoniak szerezték meg (Ferenc), Fejértót Bartakovith János kezén találjuk, Hosszúpályit Perussith Gáspár és Erdőhegyi Imre birtokolta, Kakatot Selindy János,⁵³ Keszin 5 család 2-3 portát bírt, köztük a

Toldiak, Monostorpályi nagy része a váradi püspöké lett, ahogyan Pocsaj harmada is, másik része pedig Korlátovith Péteré, Léta csaknem 100 portája Bátori Andrásé, Ősi az Ősieké, Vértes a Székelyeké lett. A váradi püspök szerzett részt Pocsajon és Fejértón.⁵⁴ 1552-re részbirtokot bírt a leleszi prépost is.⁵⁵

Az Álmosdi Csirék karrierje

Álmosdi Csire Péter fiai alatt kezdődött meg a család felemelkedése a Zsigmond-korban. Mária királynő udvari ifjai Álmosdi Csire Péter fiai, János (1384–1428) és László (1388) *magisterek*. Majd János a király hívének, Stibor vajdának a familiárisaként szolgált, s aradi alispán, illetve azzal együtt solymosi várnagy (1398–1400) lett.⁵⁶ Péter fia János Borbála alatt visszatért a királynéi udvarba, sáfár (1412–18), majd újra udvari lovag (*miles reginalis*) lett (1425–28).⁵⁷ Péter fia János *dispensator* 1425-ben Pocsajon várépítési engedélyt nyert.⁵⁸ 1350-ben már egy oklevél említi *curia*jukat, de az 1425-ben megkezdett vár sem bizonyos, hogy már akkor kővár lett volna, Csorba Csaba szerint talán favár.⁵⁹ A 15. századi udvarház *castellum*, az Álmosdiak birtokközpontja is itt volt ezentúl (míg Dózsáék fel nem dúlták).⁶⁰

I. Péter fia Álmosdi Csire János ága

Péter fia Álmosdi Csire Barnabás alapozta meg az Álmosdi Csire-ág felemelkedését Zsigmond alatt: királynéi pohárnokmester lett (1432).⁶¹ Zsigmond alatt királynéi szolgálatban szerepeltek Csire Barnabáson kívül testvérei, Zsigmond és István, valamint nagybátyjuk, László is; 1399-ben perhalasztást kaptak Zsigmondtól, mert hadi szolgálatba mentek Prokop ellen Morvaországba.⁶² Zsigmond tehát már nagyon korán katonaként is számított rájuk. Egy 1421-es oklevél már *strenuusként* címzi Péter fia Csire Jánost és Lászlót.⁶³

A Csire Péter-fiak, János és László karrierjüket valójában királynéi szolgálatban, Borbála alatt kezdték kiteljesíteni, ezért is jutottak előre majdan Albert szolgálatában.⁶⁴ János fia Barnabás és László királyi szolgálatban voltak Alberttel Sziléziában, 1438–39-ben több hónapig, amelyről több perhalasztó oklevél tanúskodik.⁶⁵ Barnabás később Újlaki Miklós familiárisaként macsói vicebán (1444–45), baranyai ispán (1444–45) és tolnai alispán (1445–47) lett. A legma-

gasabbra, előkelővé, országgyűlésen résztvevő főrenddé, illetve pozsonyi várnaggyá 1447-ben, illetve 1450-ben emelkedett, amiben nagy szerepe volt annak, hogy Hunyadi híve volt, s a kormányzó szolgálatában többször is relatoraként működött közre.⁶⁶ János harmadik fia, Álmosdi Csire István I. Ulászló alatt királyi ember, Biharban és Szabolcsban járt el birtokadományokban.⁶⁷

A család klerikus tagja, János fia Álmosdi Csire Zsigmond hájszentlőrinci prépostból (1432–35) emelkedik szekszárdi apáttá (1439–59).⁶⁸ Feltehetően annak köszönhetette karrierjét, hogy Barnabás bátyja az Újlakiak tolnai familiárisa volt. Zsigmond apát 1447-ben előkelőként vett részt az országgyűlésen.⁶⁹ A szekszárdi apát többször országos ügyekben is szerepet játszott: 1447-ben szerepelt azon országnagyok között, akik Hunyadi János kormányzó kezébe helyezik Buda várát.⁷⁰ Ugyancsak ezen oklevél tanúja Álmosdi Csire Barnabás, akit valószínűleg Zsigmond vitt be az országos politika színterére; közvetlenül az országnagyok után, de még a megyei követek előtt volt feltüntetve, amiből arra következtethetünk, a Csirék az 1440-es években is a mágnások alsóbb körével érintkező ún. udvarképes megyei nagybirtokossághoz tartoztak.⁷¹

Az Álmosdi Csirék a 15. században többször is hírhedtté váltak hatalmaskodásaikkal és birtokfoglalásaikkal. Ebből Zsigmond apát sem maradt ki: 1439-ben tíz fegyverese az ő megbízásából erőszakkal támadt a kalocsai káptalan tagjaira, bírói ülés közepette.⁷² Erőszakkal hajtott el jobbágyokat Baranyából; nem kisebb személyiséggel is harcba mert szállni, mint Kórógyi János macsói bán; nem volt hajlandó megfizetni az esztergomi érsek által a székesegyház felújítására kivetett adót; a kamara hasznát praedialis nemeseitől is behajtotta.⁷³ Bátyja, Csire Barnabás tolnai alispán folytatta a hatalmaskodásokat, például az székesfehérvári keresztes konvent faddi birtokait erőszakkal vette magához.⁷⁴ 1446. március elején helyi nemesek felgyújtották a keresztesek házát, de a hónap közepén már Csire Barnabás kezére került egész Fadd.⁷⁵ A konvent birtokainak további fosztogatását senki sem torolta meg, hiszen a bűnös maga az alispán volt, így került ügye végül a nádor elé.⁷⁶ Nem tört meg azonban Csire alispán karrierje, 1445-ben még ő fékezett meg helyi hatalmaskodásokat.⁷⁷

A 15. század második felében a *Péter fia János-ág* nem jutott országos pozíciókhoz. A helyi nemesség egyes-bajos dolgaiban az Álmosdiak-Pocsajiak igen aktív szerepet vállaltak: sokszor szerepeltek fogott bí-

róként, ügyvédként. János fia Csire István, Domokos fia Pocsaji Pályi Miklós és a Sződemeteri-ágból való Pocsaji István közösen is fellépett például a Sarmaságiak mellett.⁷⁸ Ez arra utal, hogy a megyei nemeség előszeretettel fordult hozzájuk, politikai tekintélyük, főleg a Pocsajiak Hunyadi alatti szerepéből adódóan igen magasra emelkedett. Később viszont nem igen találjuk őket a megyei közéleten kívül: utolsó adatunk, hogy István fia Almosdi Csire Tamás részt vett az 1507-es pesti országgyűlésen.⁷⁹ Lászlóval magvaszakadt az ágnak, fia, János még apja életében, 1435-ben halt meg.⁸⁰ Az ág birtokai leányágon öröklődtek tovább.

II. Péter fia László ága

Jól mutatja a család Zsigmond alatti felemelkedését, hogy Péter fia László (1384–1440) királynéi udvari ifjú, már a Turul nembeli Nagymihályi családból házasodik.⁸¹ A 15. század második felében a családból egyedül Péter fia Almosdi Csire Lászlót találjuk komolyabb pozícióban: Mátyás megbízottjaként, királyi kiküldöttként Kolozs és Közép-Szolnok megyében birtokbaiktatásban segítkeznek a kolozsmonostori konventnek.⁸²

Birtokgyarapodás és házasságok

A Csirék Zsigmond uralkodása alatt anyagiakban sem jártak rosszul, hiszen 1412-ben már zálogbirtokokat szereztek Szabolcsban, 1432-ben Szatmárban pereskedtek földekért.⁸³ Zsigmond alatt, köszönhetően az udvari pozícióknak az Álmosdiak anyagiakban is egyre gyarapodtak, 1424-ben már 200 forintért vettek zálogba földeket.⁸⁴ Zsigmondtól már korán új adományt is nyertek Biharban: Györgyházát, Szatmárban, Dománhidán pedig vámot.⁸⁵ A Csirék 1415-ben bírtak részeket Bánkon és Pércsen.⁸⁶ Zsigmond maga is járt a Csirék birtokán, 1397-ben ad ki ott oklevelet.⁸⁷

A 15. században a Csirék igen „jeleskedtek” a hatalmaskodásban, birtokdúlásban. 1420-ban a Csirék „hatalmaskodásai” csak rétek lekaszására és lótolvajlásra szorítkoztak, főleg helybéli nemesek kárára;⁸⁸ 1421-ben eltiltották őket a Szalókiak poroszlói földjeinek önkényes birtokbavételétől⁸⁹; 1460-ban már nagyobb bűnöktől és nagyobb ellenféltől sem riadtak vissza: a bihari Nagylétát és Kokathot (Ka-

kat/Kokad) dúlták fel s hajtották el a jobbágyok barmaid. (Igaz, az oklevél szerint csak megbosszulták, hogy a Lépesek a nekik élelmet szállító embereiket kirabolták; azoknak viszont volt rá okuk, hiszen a Csirék megbízottai nem fizették meg a vámot.)⁹⁰ János fia Álmosdi Csire István Váraskeszi Lépes András (Lépes György püspök unokaöccse) özvegyével szemben hatalmaskodott, s Kokad települést szó szerint „dezolálta”. Persze az ellenkezőjére is volt példa: a váradi prépost kaszáltatta le a Csirék szénáját, majd embereiket Váradon megverette. A Csirék sem hagyták magukat: Szalacson a váradi káptalan kaszálját vették birtokba!⁹¹ Arra is volt példa, hogy a Csirék saját jobbágyaikat felfegyverezve rabolták ki, és ejtették fogságba az utazókat: 1411-ben 3 jobbágy meg is volt nevezve.⁹²

Az Álmosdi Csirék 14. századi házasságai általában arra engednek következtetni, hogy a helyi úri nemzetségekbeli középnemesi családokkal kötöttek kapcsolatokat. Egy korábbi, nem ismert Csire-házasság révén az endrédi Zoárdfiak is bírtak Álmosdon részeket leánynegyed címén.⁹³ Endrédi Zoárdfi András felesége László leánya Álmosdi Csire Dorottya lett (első férje Kállai Vitéz János volt, de még a házasság évében, 1428-ban meghalt).⁹⁴ A Zoárdfiak (Tamás fia István) a leánynegyed birtoka miatt perbe hívták az Álmosdi Csiréket.⁹⁵ Így a második házasság jogán igényeltek a Zoárdfiak részeket a Csirék birtokaiból, ami természetesen a Csire–Kállói Vitéz házasságból született gyermekeket illette volna (lásd alább). A Csire-atyafiak, a Pocsaji-ág is rokonságba került az endrédi Zoárdfiakkal: Pályi László (1415–55) feleségül vette Zoárdfi Krisztinát, de a Zoárdfiak (Endrédi Zoárdfi András fia István) nem szolgáltatták ki a Pocsajiaknak a hitbér és jegyajándék címén járó részeket Túrtő (Közép-Szolnok megye) birtokból, s emiatt perre mentek. Mindkét fél erőszakkal is próbált magának igazságot szerezni, s csak 1459-ben egyeztek ki.⁹⁶

I. Péter fia János-ág

János fia Csire Barnabás házassági kapcsolatai is jelzik, hogyan emelkedett a ranglétrán a felső udvari körökbe a család a Zsigmond-korban. II. Ulászló király 1499-ben Csapi Albertnek adta Álmosd, Konyár, Bagos és Monostorpályi részeit, valamint az álmosdi nemesi helyet (udvarházat) és halastavat.⁹⁷ Csapi Ákos, Zsigmond udvari lovagja és királyi tanácsosa Álmosdi Csire Erzsébettel, Csire Barnabás királynéi

pohárnokmester lányával kötött házassága révén jutott e birtokokhoz, amit fia, Albert szalánci várnagy (1479–93) bírt, s ezt a Csirék vitatták, s ezért kellett a váradi káptalan mellett a királynak is mandátumban megerősíteni Csapi jogait.⁹⁸ Csire Barnabás birtokait ugyanis fia, Kristóf (1456–74), illetve annak gyermekei, János (†1479), Tamás (†1479) és Dénes (†1488) magtalan halála után egyedül nagynénjük, Barnabás lánya, Csire Erzsébet örökölte. Csapi Ákos és Csire Erzsébet házasságából sem származott utód, így Csapi Albert csak anyja haláláig bírta e részeket, s annak halála után a részek visszaszálltak az Álmosdi Csirékre. 1495-ben a Csirék és a Csapiak hosszú pereskedés után egyezsége léptek a Kolozs, Közép-Szolnok és Bihar megyei leánynegyedi részek ügyében.⁹⁹ A Kolozs megyei birtokok csak az 1467-ben zálogként bírt javak lehetnek: 1467-ben Péter fia Álmosdi Csire László zálogba vett részeket Monyorókerék, Szentkirály, Szokolya/Szakoly birtokokban és Hímtelke prédiumban Gerőmonostori Kabos fia Tamástól (azután Szentkirályi Jánostól), amit aztán László fiúutód nélküli halálát követően János fia Barnabás és István örökölt.¹⁰⁰ 1488-ban István fia Álmosdi Csire Tamás kezén volt a kolozsi Szentkirály, hiszen a királytól bányászati jogot nyert.¹⁰¹ 1491-ben is a kezükön volt: István fia Tamás bevezette magát a földek felének birtokába (Szentkirály, Hímtelke, Monyorókerék), majd 1507-ben megerősítették, s egy év múlva az erdélyi vajda ellentmondást nem tűrő módon úzette el onnan a birtokjogot „bitorlókat”, mert a birtokok teljes joggal István fia Csire Tamást illették.¹⁰² A Baksa nembeli, a Kismarjaiakkal és a Bocskaiakkal egy nemből származó, Zsigmondtól címert nyerő Eszenyi Csapiak is szereztek Csire-földeket, 1488–99 között.¹⁰³

A 15. században már rangbéli emelkedésüket mutatja, hogy az Álmosdiak a Sóvári Sósokkal házasodtak: Sóvári Sós Miklós udvari lovag leánya, Potenciána Álmosdi Csire István felesége,¹⁰⁴ Sóvári Sós Miklós második felesége a másik ágból származó, Péter fia László leánya, Krisztina volt, Csire István unokanővére.¹⁰⁵ Ennek következtében az Álmosdi Csirék Sárosban is bírtak birtokrészeket – Sóvár vár és Sóvár, Alsófalva, Felsőfalva, Gyülvész, Csalános, Boltha/Baltafalva részei – a Sóvári Sósoktól, László lánya, Álmosdi Csire Krisztina, Sóvári Sós Miklós feleségének hitbére és nászajándéka fejében, valamint István fia Csire Tamás anyja, Sóvári Sós Potenciána leánynegyede fejében.¹⁰⁶ Ezeket a birtoktesteket István fia Csire Tamás, majd annak fia, András (1511–

1520) ága örökölte. A Sóvári Sós család sokáig vitatta a Csire-leánynegyedbeli részüket, de 1450-ben László leánya, Csire Krisztina, az anyja után (Margit, Péter fia Csire László második felesége, Mikcsfi Újvári Miklós fia László özvegye¹⁰⁷) járó részeiből (Sztropkó és Újvár tartozékaiban egyes részek után járó jegy- és nászajándékból) kárpótolta őket.¹⁰⁸

János fia Álmosdi Csire István második felesége, a szatmári szántói (Bekcs) Becski Ágota révén is nyert leánynegyed részeket: bár sokkal többet követtek a Csirék, mégis megegyeztek, hogy beérik a szatmári Atya, Zajta, Kisruzsály, Uzka és Hodos, valamint az ugoccai Salánk átadásával. 1470-re tehát újra növekedett az Álmosdiak vagyona.¹⁰⁹ Ez a házasság sem vált a családi karrier hátrányára, hiszen a Zsidó nembeli szántói Bekcsiek a Csákiakkal voltak atyafiságban.¹¹⁰ Nem mentette meg azonban a Becskieket ez a rokonság attól, hogy a Csákiak – összefogva a Csirékkal, akiknek a Becskiek további birtokaira fáj a foguk – feldúlják a Becskiek Szántó possessióját s elhajtsák a parasztok 32 ökrét.¹¹¹ A Csákiak segítségével felvértezve István fia Csire Tamás egész rablójáratot indított a vidéken, nem kímélve saját atyjafia, Csire István álmosdi birtokát és kúriáját sem: „s ott ez Istvánt és feleségét meg akarták ölni, egy familiárist fején halálosan megsebesítettek”. Csáki Ferencsel, Benedekkel és Mihállyal (Ferenc székelly ispán fiaival) felprédálták a közép-szolnoki Mindszentet, Zádort és Keszit, a birtok jogaira vonatkozó iratokat elhurcolták, rétet kaszáltak le Hatvanban stb. A környék „rémei” ellen a király küldött ki speciális megbízottat.¹¹²

Az Istvántól eredő Tamás fia Álmosdi Csire András felesége származott a legmagasabbról: Borbála somlyói Batori István erdélyi vajda (1477–1534) húga volt, így nagynénje volt a későbbi István fejedelemnek és lengyel királynak.¹¹³ Álmosdi Csire Margit (valószínűleg Tamás fia András vagy György lánya) az ősi Becsegergely nembeli Bethlen/Betleni Miklós felesége lett (1502–23).¹¹⁴ Férje halála után a dobokai Szentmiklóson, illetve Küküllő megyében rendezkedett be fiával, Bethlen Farkassal.¹¹⁵

II. Péter fia László-ág

Csire László fiúutód nélküli halála után a Kállaiak leánynegyedet örökölték a Csire-földekből, Kállai Jánosnak László magister leányával, Dorottyával (1428–1452) kötött házassága révén. Így a László-ág

részei Kállai (Vitéz) Szaniszló fia János örököse, János tokaji várnagy kezére kerültek.¹¹⁶ A Kállaiak már 1428-ban a leleszi konvent előtt tiltatták meg, hogy a Csirék Álmosdon az őket illető részeket az Esztáriaknak idegenítsék el.¹¹⁷ A Kállaiak 1436-ban birtokba is akarták venni a nekik járó leánynegyed részeket – Álmosdot, Konyárt, Usztatót, Fejértót, Bagost, Hosszúpályit, Monostorpályit, Vértest, Pocsajt, Ősit és Kokadot Biharban, valamint Hosszúasztót, Alsó- és Felsőszoport, Szödemetert és Csányt Közép-Szolnokban – de hosszú ideig, vagy a Csirék meg nem jelenése, vagy királyi szolgálat miatt nyert perhalasztás okán nem tudták azokat birtokba venni,¹¹⁸ mígnem 1438-ban többszöri nádori felszólításra adták át a Csirék, amikor „jőtevőjük”, Zsigmond meghalt. 1436-ban Kállai János a váradi káptalan előtt hívta perbe Csire Lászlót, valamint a János-ágból származó Csire Barnabást, Zsigmondot és Istvánt,¹¹⁹ majd a nádor elé került az ügy, mivel a Csirék hajthatatlanul vitattak bármiféle birtokrészátadást, s Pálóci Máté nádor el is marasztalta őket meg nem jelenés miatt.¹²⁰ Csak Zsigmond halála után, már Hédervári Lőrinc nádor elmarasztalására sikerült a váradi káptalannak keresztülvinnie a per lefolytatását.¹²¹

A Kállai (Vitéz)-ág 1461-ben kihalt, így atyjafiaikra, Kállai Lőkös Miklós (1378–1437) utódaira szálltak Hosszúpályiban, Konyáron, Bagoson bírt részeik. A Csirék persze megpróbálták azokat visszaszerezni – bármennyire is mézesmázos hangú János fia Csire Istvánnak Kállai Jánoshoz még 1471-ben kelt levele, a családjaik közötti megbékélésről –, mindent megtettek, hogy rátehessék kezüket a kérdéses részekre, s nagy harcot folytattak.¹²² A Csirék János-ága szerepelt leggyakrabban a család nevében a perek során, képviselve a László-ág érdekeit. 1465-ben a váradi káptalan előtt folyt a per, itt Álmosd, Konyár, Szödemeter, Peér, Ethel és Penészlek volt a vita tárgya.¹²³ 1471–73 között óriási vehemenciával folytatták a felek a pert.¹²⁴ Barnabás, királynéi pohárnokmester fia Csire Kristóf és János fia István 1474-ben már Lőkös Miklós fia János alországbíró (1398–1461) özvegyével, Juliannával s fiával, Kállai Jánossal (1459–1486) tárgyaltak.

Barnabás fia, Kristóf és nagybátyja, István olyképpen egyeztek ki Kállai Jánossal, hogy a Jánosnak megítélt leánynegyedét és perköltségüket megfizetik készpénzben; ha nem tudnák azt megtenni, István zálogba adja a Kállaiaknak konyári és hosszúpályi részét, Kristóf pedig konyári és bagosi részét.¹²⁵ 1474-ben történt meg a kérdéses birtokrészek bejárása és felbecsülése.¹²⁶ Az Álmosdiak valószínűleg nem tud-

ták kifizetni a Kállaiakat, mert 1476-ban is őket találjuk e részek birtokában.¹²⁷ 1478-ban már Lőkös János özvegye, Julianna panaszolta is, hogy fia tőle „hatalmasul elfoglalta” Álmosd, Konyár és Bagos possessiókban bírt részeit és „a jobbágyok adóját a maga részére szedi”.¹²⁸ Ráadásul, mivel a Kállai Lőkös-ág már korábban házassági kapcsolatra lépett az Álmosdi Csirékkal – Álmosdi Csire Péter leánya, Margit Kállai Lőkös Miklós felesége volt¹²⁹ –, már Álmosd és a Közép-Szolnok-beli Csire-birtokon, Szödemeteren is részeket szereztek leánynegyed címén. (Egy 1471-es és egy 1473-as oklevél tisztázza: leánynegyed címén Biharban Hosszúpályi, Monostorpályi, Konyár, Bagos, Ősi, Keszi és Kokad/Kakat részeiről, Közép-Szolnokban Szödemeterről, Etelről, Peérről, a két Szoporról, illetve egyéb jogcímen Szatmárban Dománhida vámjáról van szó.¹³⁰) A tasnádi és a váradi vikáriusok előtt hosszas pereskedés végén egyeztek bele a Csirék, hogy a konyári és álmosdi részeket a Kállaiak átvegyék.¹³¹ Mivel a Kállaiak sem jámborságukról voltak híresek, s a Csirék sem engedtek, a pereskedés mellett gyakori magánháborúkat is megélték az Álmosdi Csire-birtokok az 1460–70-es években.

A Csirék vonakodtak átadni a Kállaiaknak járó leánynegyed részeket, nem fogadták el a Bálint, bácsi kanonok által hozott ítéletet sem. Olyannyira elmérgesedett a helyzet, hogy IV. Sixtus pápához is eljutott a viszálykodás, aki utasította a bihari főesperest, András megbízott pápai bírót, hogy adjanak elégtételt Kállai Lőkös Jánosnak, további vonakodásuk esetén pedig közösítse ki a Csiréket az egyházból.¹³² A pápai bíró fel is szólította a bihari apátokat, prépostokat, kincstartókat és több plébánost (bihari, szalárdi, diószegi, jankafalvai, székelyhídi, albisi, létai stb.), hogy szerezzenek érvényt Kállai Lőkös János panaszának.¹³³ György, bihari főesperes, pápai bíró parancsára a bagaméri, kokadi és egyedi plébánosok többször is megidéztek az Álmosdi rokonokat (1473-ban és 1474-ben már István fia Tamás is a perbe hívtak között szerepelt).¹³⁴ 1468 és 1471 között Álmosdi Csire István sokszor megfordult az egyházi bíróságok előtt, ennek – a földek tulajdonjogát illetően is fontos – peranyaga fennmaradt.¹³⁵ 1474-ben István és Márton bagaméri, illetve egyed(monostor)i plébánosok György bihari főesperes, váradi kanonok parancsa értelmében István fia Álmosdi Csire Tamást ki is közösítették.¹³⁶

Annyira megviselte a Csiréket a kiközösítés és a hosszadalmas pereskedés, hogy kénytelenek voltak

elzálogosítani – a zálog összegéből (2000 aranyforint) adódóan nem csekély jelentőségű – közép-szolnoki birtokaikat a Bélteki Drágffyoknak: Perény (Peér), Etel, Sződemeter, Csány, Usztató, a két Szopor possessiókat, illetve Perény és Alsószopor vámját.¹³⁷ (Ezen birtokokból Csányban, a két Szoporon és Sződemeteren is részeket vitattak a Kállaiak.) 1481-ben a szatmári Dománhidát és vámját, sőt Álmosdot is megkapták a Bélteki Drágffyok.¹³⁸ Sőt, a pereskedésben sokat veszített Kristóf és fiai, János és Imre a közép-szolnoki Kéren lévő vámrészüket eladták unokatestvérüknek, István fia Csire Tamásnak (1474–1508) 600 forintért.¹³⁹ 1472-ben János fia Csire István kénytelen volt Szatmárban bírt zálogbirtokát (Zaytha/Zajta) tovább zálogosítani.¹⁴⁰ Végül csak 1475-ben adták át a Csirék a megítélt leánynegyedrészeket a Kállaiaknak.¹⁴¹

Még 1474-ben ugyan Álmosdi Csire István feleségének, Kusalyi Jakcs Zsófiának arra is jutott, hogy zálogba vegyen birtokot, mégpedig nem egy jelentéktelen részt, hanem Guti Ország Mihály nádortól Pásztó mezővárost Hevesben.¹⁴² (Közösen Tari Margittal, anyja, Tari Erzsébet nővérével.) Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a Csirék számára mekkora előrelépést jelentett, hogy egy a Kusalyi Jakcsokhoz mérhető Zsigmond-kori *establishment* családjával, bárói rangra emelkedett famíliával kerültek rokoni kapcsolatba. A Kusalyi Jakcs-fiak, Zsófia nagypapja, László és fivére, Mihály elkísérték Zsigmondot nyugat-európai körútjára, Zsófia apjának, Andrásnak a sógora a mérhetetlen hatalmú Tallóci Frank volt, másik sógora ecsedi Bátor Tamás (István országbíró fivére); Kusalyi Jakcs András apja pedig László erdélyi vajda, nagybátyja Dénes váradi püspök volt!¹⁴³ Igen illusztris körökbe emelkedtek az Álmosdiak a század derekára. (Egy másik forrás szerint István felesége, Zsófia a Tari famíliából való – Engel „Genealógiája” is megengedi e feltevést: Tari Rupert királynéi lovászmester leánya –, ebben az esetben érthető, hogy miért vette közösen zálogba a mezővárost: nővérével, Tari Margittal, nánai Kompolti János ajtónállómester feleségével együtt. Azaz, a két család, a Tariak és a Csirék jó kapcsolatot ápolhattak, ez is egy példa arra, hogyan „szocializálódott” az arisztokrácia köreiből a Csire família. Az 1450-es években már a Sárkányrendet elnyerő, úri nembeli [Rátót] Tari Lőrinc pohárnokmester ivadékaival házasodnak.¹⁴⁴ 1474-ben további zálog jutott a Csirék (vagyis István felesége, Zsófia) kezére, anyja, Tari Erzsébet révén: Nógrádban Jobbágy *possessio* (Tari Györgytől).¹⁴⁵

1475-ben pedig már Pásztó egészének zálogbirtokát találjuk Álmosdi Csire Istvánné, Kusalyi Jakcs Zsófia kezén (valószínűleg a Guti Ország Mihály nádornak fizetett 550 forint másik felét is megváltotta nagynénjétől, Tari Margittól).¹⁴⁶ Tehát ha a Csirék egyik ága, István fia Tamás meg is szenvedte a Kállaiakkal való pereskedést, családja ki tudta azt heverni, még tovább is tudta gyarapítani vagyionát, s további birtoktesteket szerezni a bihari ősi possessiók mellé. 1476-ban Pacalon Álmosdi Csire Tamás részeket kapott zálogba a Pacali családtól, összesen 90 forintért.¹⁴⁷

Csánki Dezső említi, illetve Jakó Zsigmond is megerősíti, hogy a Kállaiakhoz hasonlóan a Henchidai Bacsó család is bírt leánynegyed fejében részeket Bagonon, Fejértón és Konyáron.¹⁴⁸ Henchidai Bacsó Miklós felesége, Krisztina révén jutott a birtokokhoz, amit az támaszthat alá, hogy a részek 1476-os, a Tahiaknak (Illésnek és Istvánnak) való elzálogosítása Miklósné nevéhez fűződik, őt jelöli meg az oklevél, illetve fiát, Henchidai Bacsó Lászlót. A három falut ekkor 40 aranyforintért tették zálogba, 1479-ben vagy '80-ban újra Bacsó Miklós kezén volt.¹⁴⁹ (Létán és Kokadon az oklevél szerint már saját jogán bírt részeket Henchidai Bacsó Miklós.¹⁵⁰)

Az Álmosdi Csire család anyagában viszont nem találunk arra adatot, hogy Henchidai Bacsó Miklós a Csirékkal házasodott volna.¹⁵¹ (Az 1440-es években még csak a Szepesiek fogott bíráiként szerepeltek;¹⁵² 1455-ben Henchidai Bacsó Miklós már Csáki Ferenc bihari ispán familiárisa volt;¹⁵³ 1453-ban Henchidai Miklós bihari alispán.¹⁵⁴) Van azonban egy oklevél, ami bizonyoságul szolgál: Péter fia Csire László leányának, Krisztinának a második férje – Sóvári Sós Miklós (†1450) után¹⁵⁵ – Bacsó Miklós lett, így ő nyert leánynegyedét.¹⁵⁶

Egyes Csire-birtokrészeket 1476 előtt a Henchidai Bacsók, 1476 és '79 között a Tahiak bírtak. A későbbi Tahit nevet viselő család az ún. hosszúaszói/hosszaszai Bot(h)os nevet viselte, s csak 1437-ben telepedtek meg Biharban (Péter és fia István Zsigmondtól kapják Félegyháza negyedrészt).¹⁵⁷ A család felemelkedését Zsigmond híve, Bothos István esztergomi prépost alapozta meg.¹⁵⁸

1479 után viszont visszanyert egyes részeket a Tahiaiktól a János-ágból való Csire Kristóf fia János. Az 1479-es oklevél felsorolta az összes Csire-birtokot „művelt és műveletlen szántóföldjeivel, legelő, kaszáló rétjeivel, madarászó erdeivel, halászó vizeivel”.¹⁵⁹ 1479-ben az Álmosdi Csirék kezén volt: Nagymihály vámszedő és vásáros helyen részek, valamint Ne-

báncs és Szentmiklós prédiúmok.¹⁶⁰ 1479-ben Álmosdi Kristóf fia Jánosnak „szükségből kényszerítve” el kellett zálogosítania Konyáron, Vértesen, Hosszúpályiban, Monostorpályiban, Bagoson, Pocsajon, Ósiben, Álmosdon és Nagymihályfalván bírt részeit, Nebáncs, Szentmiklós és Penészlek prédiúmaid, illetve a közép-szolnoki Sződemeteren, Csányban, Usztatón. Pacalon és Petrin (Peér vagy Perény) bírt részeit és a Dománhidán bírt vámrészét Csire Tamásnak (valószínűbb, hogy úgy, mint fentebb, nem fivéréről, unokatestvérééről, István fia Tamásról van szó, aki kimaradt a hosszadalmas hatalmaskodásokból és pereskedésekből).¹⁶¹ Álmosdi Csire Kristóf elzálogosította Penészleket és Szentmiklós prédiúmot Petenyeházi Tamásnak, de unokafivére, István fia Álmosdi Csire Tamás, bár a zálogbirtokot nem akarta átadni, II. Ulászló közbenjárására visszaváltotta (1507).¹⁶²

1489-ben újra Henchidai Bacsó Miklós kezén találunk Csire-részeket (valószínűleg zálogban), aki Halász ellenében átengedte azokat szántóival és *Kecskerét* nevű kaszálójával a Kállaiaknak.¹⁶³

1507-ben egy oklevél említi, hogy Álmosdi Csire András kezén volt egy rész Kisvárda mezővárosból, s annak felértékelését Várdai László nem engedte a királyi embereknek véghezvinniük.¹⁶⁴ Itt másra nem gondolhatunk, mint hogy Álmosdi Csire Anna, Péter fia László leánya (1423–1439) férjétől, Várdai Mihálytól kaphatott jegyajándékképpen bizonyos földeket Kisvárdán.¹⁶⁵ Várdai Mihály udvari familiáris volt (1423), ősi úri nemzetségből származott, de ennél is lényegesebb az – a Csirék házassági politikája és a társadalmi mobilitás szempontjából –, hogy nem kisebb *mágnás* támogatókhoz jutott így a család, mint Várdai Miklós, Mihály öccse (szabolcsi ispán, királynéi lovászmester, előkelő), valamint a férj unokaöccse, Várdai István titkos alkancellár, kalocsai érsek!¹⁶⁶

A Csirék házasságról házasságra építgették a család karrierjét: a 15. század derekán már tekintélyes bárói családok sorával álltak szoros kapcsolatban, s annak ellenére, hogy a Zsigmond-kor után nem viseltek országos méltóságot, gyakorlatilag, rég eltávolodva az ősi nemzetségbeli mellékági örökségtől s a megyei nemesi léttől, az országos arisztokrácia, a mágnások alsó határán foglaltak helyet, ami már birtokaik megnövekedésében szembetűnő. Már nem csak szomszédos megyékben, Közép-Szolnokban vagy Szatmárban, Szabolcsban, de Hevesben és Sárosban is – Kisvárda, Pásztó részei – megtelepedtek. Petri Mór szerint még Szilágy megyében is szereztek birtokot.¹⁶⁷

1415-ből Csire-familiárisokról is tudunk: a falvakból némelyek kiemelkedhetnek a nemesi famíliába, vagy akár betelepített, megadományozott fegyveresekről is lehet szó.¹⁶⁸ Később Álmosdi Csire Tamás *egregius*nak egy feltehetően német származású familiárisáról tanúskodik („Wolffgangus”) egy oklevél. A Csiréknek jelentős számú bihari és szolnoki familiárisa lehetett a 15. század közepére, akik még Sziléziába is kíséretet biztosítottak uraiknak, s esetleg mások is a szolgálatába állhattak a bárók második vonalához felzárkózott családnak.¹⁶⁹ 1501-ben egy Csire-familiáris a királyi személyes jelenlét elé idéztette alperesként Leleszről László presbitert és Urai Imre királyi embert.¹⁷⁰

Az Álmosdi Csirék a megyei nemességén túlmutató megyei nagybirtokossághoz tartoztak, példáját nyújtva annak, hogy a Zsigmond- és a Hunyadi-korban hogyan tudott egy megyei nemesi család az ún. udvarképes nemesség soraiba emelkedni.

A Csirék címere

Az Álmosdi Csire család címere sok szállal rokonítható az Ákos nemzetség címerjegyeivel. Mivel az Ákosok neve török eredetű (*aq quş*), jelentése „fehér sólyom”, a sólyomra, mint továbbélő nemzetségi jelvényre utalhat a nemzetségi címerben feltűnő madárszárny.¹⁷¹ Ernye fia István országbíró 1299. évi pecsétjén egy kis pajzs látható, melynek felső karimájából két oldalt hajló toll tűnik elő, s az oldalai és a legenda közti tért egy-egy hosszan benyúló madárszárny tölti ki. A madárszárny s akár a tollak is lehetnek sólyoméi.¹⁷² Ugyancsak madárszárnyak láthatóak István nádori pecsétjén (1311), ugyanúgy a kis pajzs oldalából nyúlnak ki, míg a pajzs tetején most egy férfialak sisakján öt toll látható (Csoma József szerint páva).¹⁷³ A szárnypár a pajzs alapjához később csatlakozó kettős kereszt felső könyökein is feltűnik, tehát a madár-jelvény lehet a nemzetség attribútuma. A nemzetségnek a későbbiekben az ország különböző vidékeire szétszóródott ágai a tollal feldíszített kettős keresztet viselték címerül. Az Ákosok Bebek-Csetneki ágából István országbíró 1361-es sisakpecsétje és Bebek György 1371-es, győri székesegyházbeli, valamint Bebek László tárnokmester pelsőci sírkövének címere tartalmazza egy dőlt háromszögpajzsban a kettős keresztet, tetejére illesztve mindkét oldalra hajló 3–3 tollal.¹⁷⁴

A Csirék is ezt a típusú címet viselték, a sólyom-toll-jelvényel. Álmosdi Csire Barnabás királynéi po-

hárnokmester 1432-ből fennmaradt pecsétjén a pajzsból 2–2 toll nyúlik ki.¹⁷⁵ A Siebmacher által közölt Csire-címer ugyanez az ezüst kettős kereszt, rajta a 2–2 sötét (fekete) tollforgóval (Melléklet).¹⁷⁶ Az álmosdi templomban tehát ilyen Csire-címeres sírkövek pusztultak el. Az Ákosok sisakdíszzeiben viszont általában egy nőalak feje körül vagy fogai között két hal látható.¹⁷⁷ Ebből kiindulva sokan arra gondolnak, hogy az Ákosok birtokai mind vizek mentén feküdtek, a Szamos, Kraszna, Ecsedi láp, Berettyó, Sebes és Fekete-Körös, az Ér s a Kék-Kálló partjainál, s így a szigetek-mocsarak közötti megtelepedésre, „halászkodó” foglalkozásra utal címerjelvényük. Ezt figyelembe véve igen korán meg kellett, hogy telepedjen az őság Bihar érmelléki-sárréti részein.¹⁷⁸ Petrovics István a halakat tekintő meghatározó nemzetségi jelvénynek, szerinte a pátriárkakereszt későbbi attribútum.¹⁷⁹

Az Álmosdi Csire-uradalom arculata

A bihari uradalom térsége már az őskorban is igen különleges jellegű volt. Mély, lefolyástalan apró medencék között széles dombhátak húzódtak, szigetszerűen kiemelkedve. A falvak a Nyírség határán kicsapódott magányos homokbuckán fekszenek. A szigetek közötti medencék vizeit lecsapolták, de régebben szikes tavak, zsombékos fenekék és mocsarak húzódtak. A tavak, szikes sóstavak emlékéit őrzik a helynevek: *Fényes tó*, *Sós tó*, *Kerek szik* s maga a faluvá érett *Fejértó*.¹⁸⁰ [A határ] „tele volt kolokányfészekkel, amit felvert a nád”.¹⁸¹ Az erek, vízfolyások tömkelege szelte át a földeket. Jó néhány őskori mesterséges halom (*testhalom*; jellegzetes temetkezési helyek, cukorsüveg alakú kurgánok, népszerű, de téves nevén *kunhalmok*) jelzi, hogy a térség jelentős szerepet játszhatott a prehistorikus időkben, s Észak-Biharban népessége is meghatározónak mondható.¹⁸²

A tatárjárás során érzékeny veszteség érte a térséget, Rogerius is tanúsítja, hogyan pusztította Kadan Bihart. Sok település elpusztult – például Kinizs, Konyár mellett az egyházas Álmosd is –, illetve sok évtizedig nem népesedett be, mint például Tépe, Andaháza, Kokad. De több települést, valószínűleg annak köszönhetően, hogy a lakosság el tudott menekülni a lápokba, szigetekbe, nem ért veszteség.¹⁸³ (Még a Pesty-féle helynévtár is közöl ezt alátámasztó helyneveket: *Bazsa lapossa*, *Balló lapossa*, *Budai lapos*, *Kender sziget*, *Kis és Nagy 'Sombokos*, *Bűbájós sziget*.¹⁸⁴)

Bihar megyében a 13–14. századból két összeírással rendelkezünk, a váradi püspökség 1285–91 közötti tizedjegyzékével, valamint az 1332–37-es évek pápai adólajstromaival. A váradi püspöki tizedjegyzékben nem találunk minden létezőnek tekintett településre adatot – annak ellenére, hogy a *Váradi Regestrum* nyilvánvalóvá teszi létezésüket. Volt azonban a Pocsajt birtokló, az Ákosok helyi ágából származó feltehető nagycsaládfő, Ákos nembeli Erdő és fiai, Salamon és Dénes kezén több, névvel nem említett település is, amelyek 47, 9, illetve 25 kepet fizetnek. A jegyzék szerint ezek akár Hosszúpályi részei is lehetnének, hiszen egy másik év összeírása Erdő, Salamon és Dénes *Pauliban* birtokolt részei után 33, 10 és 16 kepet közöl, így az előző év adatai is vonatkozhatnak Pályira, de feltehetjük azt is, hogy az Ákosok egy másik birtokáról van szó.¹⁸⁵ A forrás kiadója, Jakubovich Emil sem tudta azonosítani az Ákosok ezen birtokait, ő is csak egy hipotézist felállítva vélte ezeket Pályi részeinek. Ha feltevésünket követjük, megerősíteni látszik azt, hogy az Ákos nemzetség több bihari birtokát is névvel említve találjuk: 1285–91-ben Álmosd például csak 6 kepe gabonadézszmát fizetett püspökének, Nyírpályi (Monostorpályi) viszont 12-t; Bagos tűnik a legnagyobb lélekszámúnak a maga 60, egy másik évben 90 kepejével, s Léta, csakúgy, mint Bagos és Nyírpályi fizetett a püspöknek *charitativium subsidiumot*, szeretetadományt, utóbbi kettő a megyében is jelentősnek számító egy fertőnyt.¹⁸⁶

Az 1332-es pápai tizedlajstrom adatai alapján ismerjük, falvak mennyi garast fizettek (átlagban 12–14-et, viszonylagos állandóságban, 1334-ben, '35-ben, '36-ban és az utolsó évben is ugyanennyit, legfeljebb 1-1 garas eltérés lehet az évek során), és ismerjük plébánosukat.¹⁸⁷

Nyírpályi a monostorával valóban nagy hely volt, 15 garas pápai adóval, de a legszámosabb Hosszúpályi volt a maga 40 garasával (*villa Pauli*).¹⁸⁸ A korábban magas püspöki tizeddel jegyzett Bagos csupán 15, majd 14 garast fizetett, Álmosd viszonylagos jelentéktelensége folytatódott, hiszen csak 5, illetve 6 garast fizetett, Kokad (Kakat) csupán 4-et, Vértes pedig 10-et, Nagyléta 15-öt, s Nyírpályi adója is 10-re csökkent.¹⁸⁹ A nemzetségi temetkező egyházzal viszont Álmosd rendelkezett. Érdekes, hogy például a leggazdagabb Bagost túlnötte a 13. század végén még harmadannyi adót fizető Pocsaj, 1332-ben 19 garast adózott, ami talán a Pocsaji-Pályi-ág megerősödését is fémjellezheti.¹⁹⁰ Csak viszonyításképpen közöljük, hogy az 1285-ben tekintélyt parancsoló, 210 kepenyi

adót fizető Nagymihály is csak 28 garas körül fizetett az 1330-as években, tehát kétszerese lehetett a körülbelül az átlagos Csire-birtoknak megfelelő Monostorpályinak lélekszámban a később jelentős szerepre törő mezőváros. Ugyancsak 20-at fizetett a jelentős Szalacs is, Szepes pedig 16-ot.¹⁹¹ Az adott régió, Középanyír és Érmellék-Cserhát (illetve a Kékkálló – Ér vidéke) falvai közül összehasonlításképpen Pércs és Gyapoly is 5 garast fizetett;¹⁹² Esztár 15-öt, Tépe 8-at, Új-Marja 9-et, Gáborján 12-t, Herpály 14-et, Ártánd 9-et. Még Székelyhid is mindössze 10 garással lett összeírva.¹⁹³

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy az uradalom falvai – melyeknek többsége a várad–debreceni nagyúton vagy annak közelében helyezkedett el (Debrecen–Pércs–Bagos–Konyár–Esztár–Vasad–Ómarja–Ádám–Cséfnáda–Püspöki–Várad) – a 13. század végén, a 14. század elején már a megye északi részének jelentősebb, az átlagosnál nagyobb lélekszámmal rendelkező települései közé tartoztak. A demográfiai viszonyokról alig rendelkezünk adatokkal. Módy György számításait felhasználva, amit az 1330-as évek tizedjegyzéke alapján készített, megbecsülhetjük egyes helyek népességszámát (pl. Bagos: 330, Pocsaj: 380).¹⁹⁴ Jelentőségüket csak növelte Debrecen és Várad gazdasági szerepének megnövekedése a 14–15. században: a Berettyón létesült átkelőhelyekkel, Esztárral és Pocsajjal a terület része lett a Tokajt és Felső-Magyarországot Erdéllyel, az Erdőháton túli térséggel, Sebesvár, illetve Belényes irányában összekötő úthálózatnak. Itt mentek keresztül, a Berettyó–Ér–Körösök mocsarain száraz átkelést biztosító szigeteken át a Kolozsvár felé tartó kereskedők.¹⁹⁵ II. Lajos oklevele tanúsítja, hogy Pocsajon jelentős hasznót hajtó, a Berettyóra települt vízimalom is működött.¹⁹⁶

Az 1552-es dikális összeírásban – a 14. századi pápai adójegyzék után ez az egyetlen, amiből a Álmosdi Csire-uradalom nagyságára következtetni tudunk – Hosszúpályiban 43 porta és 5 puszt, Monostorpályiban 30, Álmosdon 23, Konyáron 35, Bagoson 33 porta és 3 puszt, Fejértón 19 porta és 1 puszt (és 6 szegénysége miatt adókedvezményes jobbágy), Kakaton összesen 15 porta, Keszin 18, Ósin mindössze 8, Pocsajon 37, Vértesen 28 porta szerepelt, Nagymihályfalván 18,5 portát írtak össze.¹⁹⁷ Hogy Bihar me-

gyében és a szűkebb térségben milyen „státusa” volt az uradalomnak, arra is a leghitelesebb forrás a pápai tizedjegyzék és az 1552-es dikális összeírás. Bihar megye észak–északkeleti részén – vagy használjuk inkább Jakó Zsigmond osztályozását a „települési vidékeket” illetően: *Érmellék-Középanyír-Cserhát* régióban –, azaz, hozzávetőlegesen a Berettyótól északra kiemelkedő helység volt Derecske (190 portával), Szovát (129), Szalacs (100), Nagyléta (100), Diószeg (99,5). A második vonalba tartozott például Piskolt (85), Szepes (71), Ebes (61), Csátár (61). A Csirefalvak a második vonal alján helyezkedtek el, nagyjából a középmezőny élén, s hasonló szerepet töltek be, mint például Báránd (51), Bajom (35), Egyed (33), Keserű (44), Gyapoly (34), Ottomány (31), Gálospetri (43,5) vagy Tarcsa (33). Sőt, a középkori terminológia által időnként városnak titulált helységeket portaszámban meg is előzte néhányuk az Érmellék–Cserhát–Középanyír vidékén, például Székelyhidat (33) vagy Nagymihályfalvát (14,5).

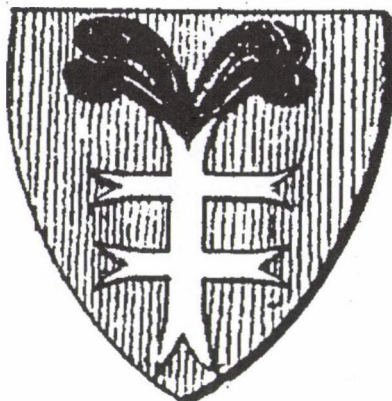
Ami a legfontosabb azonban, hogy a szűkebb régióban e települések jelentősebbek voltak, legalábbis a portaszám alapján, mint akár Hencida (17), Esztár (17,5), Vámospércs (18), Bánk, Szentpéterszeg vagy Haláp.¹⁹⁸

Az Álmosdi Csirék kihalása után falvaik nem sokáig maradtak új magyar gazdáik kezén: jóval túl az uradalmon, az 1550-es évek közepén már Szabolcsba is felért a török hódítás; 1554-ben Szoboszló, Kaba, Nádudvar, Püspökladány, 1555-ben Böszörmény is a szolnoki szandzsáké volt.¹⁹⁹ A hódoltság határa már 1566-ban, Gyula elfoglalása után megközelítette a (volt) uradalom határait. Szabolcs és Bihar már nem csak állandó török portyák helyszíne lett, hanem betagozódott a török rendszerbe, s még ha a határ Dél-Biharban is húzódott, a falvak valószínűleg adóztak a töröknek. A speyeri szerződés évében már a török kezén volt Hosszúpályi, Monostorpályi, Vértes, Álmosd, illetve Nagymihály, a szolnoki szandzsák debreceni náhiéjéhez beosztva.²⁰⁰ Sokuk a 15 éves háború alatt pusztulásnak indul, mivel több helyen nem is közölnek portaszámot sem az 1599-es, sem az 1604-es összeírások, az akkor már például részben Bocskai által birtokolt földeken.²⁰¹

Bárány Attila

MELLÉKLET

Az Álmosdi Csire család címere

Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Supplement. Hrsg. von Géza Csereghé, József Csoma. Nürnberg, 1894. Taf. 22.

JEGYZETEK

¹ M. Nepper Ibolya: Évezredek emlékei. In Hajdú-Bihar évszázadai. Debrecen, 2000. 15–30, 27.

² Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1943. (a továbbiakban: Jakó Zs.: i. m.) 32; Módy György: Település és birtoklástörténet a XII. századtól a XVI. század közepéig. In Hajdú-Bihar évszázadai. Debrecen, 2000. 31–65. (a továbbiakban: Módy Gy. (2000): i. m.) 31; Módy György: Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig. In A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, LXXII (1995–1996) 165–190. (a továbbiakban: Módy Gy. (1995–96): i. m.) 166, 182; Györffy György szerint az Ákos nem feltűnése ugyan a 10. századra tehető, nem bizonyítható viszont teljes mértékben ősfoglaló voltak. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III. Bp., 1963–87. (a továbbiakban: Györffy Gy.: ÁMF) I. 573; Az Ákosok „ősi” telepítő tevékenysége nem vitatható, legfeljebb az ideje, azaz csak a 10. századnál későbbi időpontban adatható. Korai Magyar Történeti Lexikon, Bp., 1994. 33. (főszerk.: Kristó Gyula) (a továbbiakban: KMTL); Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század elejéig. I–III. Bp., 1900–1901. (Reprint [Bp., 1995.] oldal-számait használok) 95–97.

³ Módy Gy. (2000): i. m. 36; Egy álláspont szerint a pályi monostort az Ákosok közül éppen a Csirék ősei alapították: az 1261-ben Álmosddal megjutalmazott ág. Magam nem osztom e véleményyt, nincs rá konkrét bizonyíték Bodnár László: A 275 éve újjátelepült Monostorpályi c. kötetében. 46; Sőregi János tárta fel Monostorpályin a település kora Árpád-kori központját, a templomot, a mai belterületen, s a 12. századra datálta. Sőregi János: Középkori templom alapjának feltárása a biharmegyei Monostorpályiban. In Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri-Múzeumának 1930. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1931. XXVI (1930) 80–83. (Összeáll. Sőregi J.–Ecsedi I.); Templomát Módy

György a 12. század végére keltezte. Váradhegyfok filiáléjaként Szt. Pál tiszteletére alapították az Ákosok 1234 előtt. F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000. 49; F. Arisztid Oszvald OPraem.: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 6 (1957) 231–54, 231, 237–38, 247; Rácz Zoltán szerint az alapítás a 12. század derekára tehető: Rácz Zoltán: Szempontok Monostorpályi Árpád-kori templomának értékeléséhez. A Bihari Múzeum Évkönyve, 3 (1982) 69–77, 76; Lásd még: Körmendi Tamás: A premontrei rend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon. A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensises I. Turul, 73 (2001) 1: 103–11.

⁴ Görgény, Torda m.: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. I–II. Bp., 1996. (a továbbiakban: Arch) I. 320; Ernye bán fia, István nádor és testvérei Biharban is birtokoltak nemzeti földkeket: erre utal Hosszúpályi megnevezése, Ernyefiaistván-pályija vagy Istvánpályija. 1322: Ernyefastephanpaulia. Jakó Zs.: i. m. 317; Debrecen története öt kötetben. I. 1693-ig. Debrecen, 1984. 116. (szerk.: Szendrey István); Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban: Engel P.: Genealógia) Ákos nem 3. Erne ága.

⁵ Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In Századok, 122 (1988) 88–144. (a továbbiakban: Engel P. (1988): i. m.) 108, 127.

⁶ Majos, Erdő ágából származott, Erdő unokájának, Majos királynéi tárnokmesternek (1278–1299) a fia volt; 1314–1320 között pohárnokmester, besztercei ispán, 1313/14-ben (azaz a király hívéből lett ellensége): Arch. I. 43, 111, 321; István nádor fiainak harmadunokatestvére: Engel P.: Genealógia, Ákos nem 3. Erne ága; Majos öröksége volt egyébként Monostorpályi, ekkoriban előforduló néven Mojspályija; Majos korábban nem rendelkezett szá-

mottevé hatalommal és befolyással, éppen ezekben az években indult el a tartományúrrá válás útján. 1315-ben, kihasználva azt a vákuumot, amit Kán László halála előidézett, fellázadt, lerombolta a királypártiak birtokait és legyőzte Meggyesi Miklós erdélyi vajdát, majd önhatalmúlag a vajda örökébe lépett Észak-Erdélyben. *Kristó Gyula*: I. Károly király harcai a tartományurak ellen. Századok, 137 (2003) 2: 297–348, 324–26.

⁷ Kristó Gy.: i. m. 335.

⁸ Debrecen története, I. 116; *Wertner Mór*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–II. Temesvár, 1891 (a továbbiakban: Wertner M. (1891): i. m.) 58; Módy Gy. (2000): i. m. 43. Érdekes, hogy még 1520-ban is azt jelzi egy forrás, hogy a Csirék bírák Csalánost. Valószínű a debreceni uradalomból jutottak hozzá Zsigmond idején. Jakó Zs.: i. m. 224.

⁹ 1317-ben a Borsza Kopasz elleni hadjárat idején Majos sikeresen harcolt a királypártiak ellen, legyőzte Gútkeled nembeli Apaj fia Istvánt és Joachimot, majd visszafoglalta Solyomköt. Kristó Gy.: i. m. 332. (Engel szerint ez 1318-ban történt: Engel P. (1988): i. m. 123.)

¹⁰ *Jakubovich Emil*: Nyelvtörténeti adatok. A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. Magyar Nyelv, 16 (1922) 220–223, 298–301, 357–362, 222, 29.; 1322: fia Miklós anyja Debreceni Dózsa elhalt nővére, Anjoukori okmánytár. I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: A.) II. 45. (szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Monumenta Hungariae Historica. I. Okmánytárak); Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji.

¹¹ Kecskékő, Fehér m. már 1315 körül királyi kézre került, de várnagyáról csak 1319-ben tudunk, a vajdai honor vára: Arch. I. 338.

¹² 1322: Leánynegyed fejében: A. II. 45; 1359-ben a Debreceniek a birtokukban maradt további részeket elcserélik a Csirékkal. Jakó Zs.: i. m. 317; Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji.

¹³ A. V. 502. Sáránd viszont a 15. század elején már kisbirtokosoké, de az 1479-es oklevél felsorolja a Csirék birtokai között, így bírhattak még benne részt: Jakó Zs.: i. m. 200, 335.

¹⁴ Pocsaji Pál fia László feltehetőleg Erdő családjából származott: 1342: Pachey-i: de generacione Stephani filii Erne. A. IV. 229; Wertner M. (1891): i. m. 61; Karácsonyi J.: i. m. 112.

¹⁵ 1297: Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Bp., 1997. I. (a továbbiakban: Erdélyi O.) I. 563. (bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel, regesztákban közzéteszi *Jakó Zsigmond*); Erdő fia Istvánt és Salamont említik 1270 körül: Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Bp., 1886–1890. I. 119; (szerk.: *Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula*) Salamon: 1297: szopori, Erdélyi O. I. 563; 1299: Alba-i vagy csanárosi; 1304: fogott bíró: Anjou-kori oklevéltár. I–IX., XI., XXIII. köt. Bp.–Szeged, 1990– ((a továbbiakban: Anjou) I. 610. (főszerk.: Kristó Gyula) Feltételezett testvérük Erdő.

¹⁶ Illésy Gyűjtemény, MOL 1548: Chyre de Almus 1c457.; Gyulafehérvár: Genealogiae - F. 2. - N°. 44.: Kiadva: Magyar Országos Levéltár. CD-ROM. Bp., 2002.

¹⁷ Jakubovich E.: i. m. 220–223, 298–301, 357–362.

¹⁸ Karácsonyi J.: i. m. 112. A névvel találkozunk más helyen is, jobbágyokat is hívnak Csire néven: pl. Csire Péter jobbágy Zala megyében 1466: Magyar Országos Levéltár: Mohács előtti gyűjtemény: Diplomatikai Levéltár. (a továbbiakban: DL) DL 45223. (A Diplomatikai Levéltár több felhasznált oklevele kiadva: Magyar Országos Levéltár. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa CD-ROM. Bp., 2001).

¹⁹ 1327: DL 38 145; 1342: Pachey-i, A. IV. 229; 1351: A. V. 502.; Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi); Péter fivére Pocsaji László: 1351: A. V. 502.

²⁰ Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji.

²¹ Jakó Zs.: i. m. 38.

²² Chyrewsy: Jakó Zs.: i. m. 313; *Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp., 1891–1892. II. 565; Kachuch: Jakó Zs.: i. m. 266.

²³ Bánk és Pércs felé ismerjük tehát az uradalom pontos kiterjedését: 1415: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I–V. Bp., 1882–1897 (a továbbiakban: Károlyi) II. 18. (szerk.: Géresi Kálmán); Zsigmondkori oklevéltár. (a továbbiakban: ZsO) V. 1237.; 1416: V. 1780.; 1400: II. 343. (I–II. szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1951–1958., szerk. és kieg.: Borsza Iván. III–IV. Bp., 1993–1994. V–VI. Bp., 1997–99.; VII. Bp., 2001; VIII. Borsza Iván–C. Tóth Norbert, Bp., 2003).

²⁴ Vasadot és Kaszát megkapják a Bebekék. Wertner M. (1891): 59–60.

²⁵ Károlyi, II. 19.; 1418: ZsO VI. 2552.

²⁶ Wertner M. (1891): i. m. I. 56; Jakó Zs.: i. m. 192; Karácsonyi J.: i. m. 123.

²⁷ *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér: i. m.) VII/3. 41.

²⁸ Dénes fia János és Salamon fia Péter is Pocsaji: 1342: A. IV. 228.; 1342: A. IV. 258; 1351: A. V. 502. Dénes esztergomi alispán, János (?) fia is Pocsaji; Péter fiai, Mátyás és Domokos de Pochay vagy Poche címzést használnak még 1359-ben is: Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 1. tábla: Pocsaji; 1357: Pocsaji Péter birtokainak bejárása, fiai, Domokos és Mátyás örökölik: A nagyállai Kállay-család levéltára. I–II. Bp., 1943 (a továbbiakban: Kállay: i. m.) I. 1207. (szerk.: Szenpétery Imre); Domokos és Mátyás királyi emberek az országbíró szolgálatában: 1356: Kállay, i. m. 1197–1198.; Domokostól származik a Pocsaji-Pályi család, amikor már a Csirék is Álmosdinak titulálják magukat, ennek a megkülönböztetésnek lesz értelme.

²⁹ A. V. 502–503.; Karácsonyi J.: i. m. 121.

³⁰ Karácsonyi J.: i. m. 134; 1363: Sinka fia Pétert *de Zeudumutur* névvel illeti az oklevél. Kállay: i. m., I. 1468. sz.

³¹ Péter: 1342: pocsaji, A. IV. 228; 1351: A. V. 502.; István és Jakab, Péter fiai: 1388: ZsO I. 903

³² 1423: DL 50289.

³³ *Vende Aladár*: Szatmár vármegye községei. In Magyarország vármegyéi és városai. (a továbbiakban: MVV) (szerk.: *Borovszky Samu*) I. Szatmár. CD-ROM. Bp., 2002.

³⁴ 1423: DL 50289.

³⁵ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. (a továbbiakban: Csánki D.: i. m.) I. 562; 564, 570.

³⁶ Arch. I. 126; II. 196.

³⁷ 1436: DL 55011; Csánki D.: i. m. I. 569.

³⁸ *Reiszig Ede*: Bihar vármegye nemes családai. In MVV. Bihar. 606; Csánki D.: i. m. I. 599; *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története. I–III. Nagyvárad, 1883–1884. III. 270; 1436: DL 55011.

³⁹ A Pocsajiai-Pályiak karrierje a bihari nagyurak, a Csákiak Zsigmond halála utáni növekvő hatalmához kötődik; illetve a Hu-

nyadiak felemelkedésével jutnak igazán révbe. 1455-ben Pocsaji Tamás és Ferenc Csáki Ferenc bihari ispán familiárisai, a Csákiaknak a Béltékik elleni hatalmaskodásaiban tevékenyen részt is vesznek, sőt, a bihari szolgabíró ellen is fellépnek. (V. László 1455: DL 71499) Pocsaji Pályi László bihari, majd temesi alispánként kezdi Hunyadi alatti szolgálatát, majd 1449 és 1455 között temesi ispán (1455-ben temesvári várnagy), s így az ország határainak védelmében is jelentős szerepe volt; 1453-ban krassói ispán. (Arch. I. 114, 145, 205, 442; II. 196.) Még Temesben is szerez birtokot Hunyadi kormányzósága alatt. (1453: DL 55543; Keresztúr, Temes vm.: DL 15216 1458. 03. 01. 1448-ban Pocsaji László Hunyadi János kormányzó udvarmestereként szerepel. (DL 107545 1448. 07. 26.) Nem kisebb feladatot kap, mint hogy a rigómezei hadjárat előkészületeiben ágyúkkal és egyéb szükséges dolgokkal felszerelt szekereket gyűjtse egybe Nándorfehérvárott. Igen közel áll a kormányzóhoz, hiszen 1451-ben még közösen is vásárolnak birtokot – Ábrány/Molnosábrány Közép-Szolnok megyében – a szerkei Lorántfiaktól. (1451: DL 14446) Hunyadi kormányzósága alatt többször is relator, s a kormányzó hű embereként fontos feladatokat lát el. (Arch. II. 196; 1450: Ladislaus de Pochay, Hunyadi relatora. DL 60762) Mátyás alatt Pocsaji István áll királyi szolgálatban. (DL 16794 1469. 01. 28. Szentjogi Konvent).

⁴⁰ 1504: DL 30963.

⁴¹ 1493: DL 46238.

⁴² 1524: DL 72445.

⁴³ *Ladislaus Paly de Pochay perfuissent .. per rusticos in tumularia eorum contra universam nobilitatem superiore*: 1516: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium Anno MDXIV. Bp., 1979. (a továbbiakban: Monumenta Rusticorum) 305, 341. (edd. Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi–Geisa Érszegi).

⁴⁴ Monumenta Rusticorum, 172, 239.

⁴⁵ *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973. 111.

⁴⁶ Monumenta Rusticorum, 330; 1512: Bajoni Benedek, a váradi püspökség kormányzója. Károlyi. III. 80.; 1516: DL 29631.

⁴⁷ *Módy György*: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In *Biharnagybajom története és néprajza*. Debrecen, 1992. 27–70, 42. (szerk.: Ujváry Zoltán); *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén: Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Bp., 2001. 1524: DL 26315; 1524: DL 36601; Utóbbi megtalálható a Hajdú-Bihar megyei Levéltár Káptalani másolatokban is. 93. sz.; *Bunyitay V.*: i. m. III. 248; *Jakó Zs.*: i. m. 38.

⁴⁸ *Vende Aladár*: Bihar vármegye községei. In *MVV Bihar*. 134–135.

⁴⁹ *Engel P.*, Magyarország a középkor végén: Térkép; *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In *MVV Bihar*. 61.

⁵⁰ *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. Bp., 1990. I. Bihar. passim.

⁵¹ *Vende A.*, Bihar vármegye községei. In *MVV Bihar*. 61; *Ortvay T.*: i. m. II. 520.

⁵² 1554: A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii 3. k. 219–220; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum 2. k. 184; Magyar Országos Levéltár, CD-ROM: Királyi Könyvek. Bp., 1998: sorszám 3.184.; *Maksay F.*: i. m. I. 196.

⁵³ *Maksay F.*: i. m. I. 198, 206, 209, 210, 212, 218, 219, 221, 223, 234.

⁵⁴ *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. 1541–1711. Bp., 1918. 144.

⁵⁵ *Módy Gy.* (2000): i. m. 60.

⁵⁶ 1400: ZsO II. 25.

⁵⁷ Arch. I. 98, 413, 490, II. 53; ZsO II. 25.; Reiszig szerint János már 1384-ben, László 1385-ben királynői ifjú: Reiszig Ede: Bihar vármegye nemes családai. 603; Mária szolgálatában többször is eljár János relatorként: 1395: ZsO I. 3799; Borbála kiküldöttje: 1412: ZsO III. 2969; királynéi relator: 1413: ZsO IV. 1297.; 1303.; László 1402-ben még az udvar tagja.

⁵⁸ 1411: ZsO III. 2969.; 1425: DL 29434.

⁵⁹ A. V. 388.; *Csorba Csaba*: Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1972) Debrecen, 1974. 177–234, 212; A Bocskaiak, majd a Rákócziak uralma alatt lesz nagy kastéllá, 1665-ben még áll, de Szejdi pasa dülása a vesztét okozza. *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Bp., 1943. 142.

⁶⁰ 1425: DL 29434; *Engel P.*: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi); Reiszig Ede: Bihar vármegye nemes családai. 606.

⁶¹ 1432: DL 54797 (ui. megvan pohárnoki pecsétje is).

⁶² Álmosdi Csire János, László és István: Károlyi, I. 506.

⁶³ ZsO VIII. 16.

⁶⁴ 1437: DL 55064–65.; Borbála commissiojában jár el Csire István: Károlyi, II. 110.

⁶⁵ Már 1438 tavaszán nincsenek itthon: DL 38274 1438. 06. 17. s még egy év múlva is királyi szolgálatban voltak: 1439: DL 38275.

⁶⁶ Arch. I. 31, 58, 105, 208, 395, 516, II. 52.

⁶⁷ 1440: DL 13573.

⁶⁸ A hájszentlőrinci társaskáptalan prépostja viselte a bodrogi főesperességet is. 1416: DL 29229; 1444: DL 44362; 1456: DL 106547; KMTL 251–252.

⁶⁹ Arch. I. 516.

⁷⁰ 1447: DL 14115. Ebben az oklevélben a pécsváradi apáton kívül a prelátsok mellett csak a szekszárdi apát szerepel.

⁷¹ *Szenpétery Imre*: Hédeváry Imre 1447-iki felmentő levele. *Turul*, 20 (1902) 153–165., 155.

⁷² *Fraknói Vilmos*: A szekszárdi apátság története. Bp., 1879 (a továbbiakban: *Fraknói V.*: i. m.) 26; X. Melléklet.

⁷³ *Fraknói V.*: i. m. 37, 44; XI. Melléklet.

⁷⁴ 1446: DL 106494.

⁷⁵ 1446: DL 106494.

⁷⁶ 1446: DL 106504; 1447: DL 106505, DL 106506, DL 106511.

⁷⁷ 1445: DL 106489.

⁷⁸ 1467: DL 36393.

⁷⁹ 1507: DL 30070.

⁸⁰ 1435: DF 284111.

⁸¹ 1439: felesége Nagymihályi Péter fia Jakab leánya Márta volt, DL 29469; 1440: *Jakó Zs.*: i. m. 238; Nagymihályi Jakab ugyancsak királynéi udvari ifjú volt: *Engel P.*: Genealógia, *Turul* nemzetségi 2. tábla: Nagymihályi; ZsO I. 5783, I. 2945.

⁸² 1467: DL 36557, 1468: királyi ember, DL 36557.

⁸³ Ónodi Cudar Péter bántól veszik zálogba Tas és Balkány részeit: 1412: ZsO III. 2405; Perelnek Téglás pusztá birtokáért: 1432: Károlyi, II. 142.

⁸⁴ Byr possessio, Szabolcs megye, Csire Péter fia János Kállai Lőkös Miklóstól és János fia Lőrinctől és Lászlótól: 1424: DL 54373, DL 54369.

⁸⁵ Jánosnak és Lászlónak: Bagamér és Selind között: 1402: ZsO II. 1996.; ZsO II. 1709.

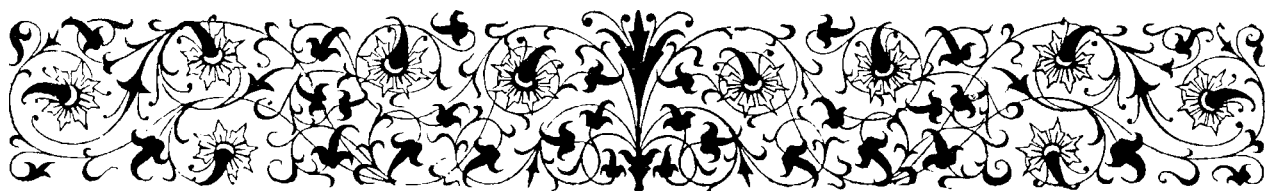
- ⁸⁶ Csánki D.: i. m. I. 631.
- ⁸⁷ 1397: A körösszezi és adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár. I/1–2. Bp., 1919–21. I/1. 189. (szerk.: Bártfai Szabó László); ZsO I/1. 4681.
- ⁸⁸ 1420: ZsO VII. 1976.
- ⁸⁹ 1421: ZsO VIII. 16.
- ⁹⁰ A Váraskeszi Lépesek, Lépes György erdélyi püspök és az országos méltóságot (pl. tárnokmester) betöltő bárók, a nevnei Treutelek rokonsága (Engel P.: Genealógia, Treutel-rokonság, 2. tábla: Lépes (váraskeszi); DL 68386: 1460. 04. 27.
- ⁹¹ 1417: ZsO VI. 891–892.; 1317.
- ⁹² 1411: ZsO III. 1170.; 1409: útonállás, fosztogatás: ZsO II. 7216.
- ⁹³ Engel P.: Genealógia, Hontpázmány nem 11. Ugocsa ág, 2. tábla: (királyi, ardói) Zoárdfi; 1446: DL 38284; András, Tamás fia trencsényi alispánként és várnagyként szerepel (1422–1427, patakai Perényi Miklós lovászmester familiárisa), valamint szatmári követ 1439-ben. Arch. II. 263, 1412: ZsO III. 2129.
- ⁹⁴ Dorottya családnevét ugyan az oklevél nem közli, de az a tény, hogy rokona, Pocsaji László jön a perben a segítségére, majdhogynem kétségtelenné teszi: 1442: DL 38280. Dorottya: Engel P.: Genealógia, Balogsemjén nem 1. Kállai, 3. tábla: Kállai Vitéz János: 1428: felesége, Álmosdi Csire László leánya, DL 54588; 1428: DL 54596/1; 1452: özvegye, DL 14570.
- ⁹⁵ Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi); Tamás fia András feleségét, Dorottyát a továbbiakban: csak férje halála után 3 évvel, 1459-ben említi: 1459: özvegye, DL 38325. A pert András öccse, Zoárdfi István folytatja a Csirekkel: 1438: DL 38274; Endrédi Zoárdfi Tamás fia István: 1439: DL 38275. (1413: ZsO IV. 1462.)
- ⁹⁶ 1459: DL 38325.
- ⁹⁷ 1499: DL 62955. Már egy 1474-es oklevél említi a *curiat*: 1474: DL 65112.
- ⁹⁸ A Baksa nembeli eszenyi Csapi Ákos/Ágoston Zsigmond egyik leghűségesebb híve volt (fivére, László alkancellári pozícióba emelkedett): Arch. II. 49; 1409: ZsO II. 6543.
- ⁹⁹ 1495: DL 82086.
- ¹⁰⁰ 1467: DL 27042, DL 36393.
- ¹⁰¹ 1488: DL 29323, idézi Engel P.: Genealógia, Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi).
- ¹⁰² 1491: DL 26811; 1507: DL 32567; 1508: DL 26826.
- ¹⁰³ DL 62955 1499. 08. 10.; Engel P.: Genealógia: Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi). Nem tudjuk, hogy Csapi Gergely, szalánci várnagy, nagyanyja életében bírta-e a Csire-részeket, 1515-ben halt meg, s legkésőbb ekkor szállhatott vissza az Álmosdiakra a birtok. 1515: szalánci várnagy, DL 82439 idézi Engel P.: Genealógia, Baksa rokonsága, 8. tábla: Csapi (Eszenyi); Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. CD-ROM. Bp., 1999. 5241. rekord. III. k. Chapy. (Itt Gergely György zepléni követként szerepel.)
- ¹⁰⁴ 1470 előtt: DL 57769.
- ¹⁰⁵ 1450: felesége Csire László leánya, DL 14419.
- ¹⁰⁶ 1474: Tamás és Dorottya anyja Sós Miklós udvari lovag leánya: DL 57769; 1474: *Békefi Remig*: A pásztói apátság oklevéltára. 1342–1812. Bp., 1902. (a továbbiakban: Pásztó) I. 383.; 1474: DL 30046.
- ¹⁰⁷ 1440: *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Bp., 1990. (a továbbiakban: Kolozsmonostor) 238. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 17.); Felesége az Ákos nembeli Mikcsfi Újvári

László magister, királyi kiküldött özvegye volt, DL 14419. *Engel Pál*: Genealógiája szerint Mikcsfi Újvári László 1398 előtt utód nélkül elhalálozott (Ákos nem 4. Mikcs ág, 1. tábla: Mikcsfi, Mikcs bán utódai, a Pölöskeiekkel és Prodaviziekkel rokon Újvári/Újfalusi ágból), de az 1450-es oklevél (DL 14419) egyértelművé teszi, hogy Álmosdi Csire Krisztina anyja Mikcsfi László özvegye volt. Lásd még: ZsO I. 5302, I. 5457; Arch. II. 162.

- ¹⁰⁸ A leleszi konvent előtt: 1450: DL 14419.
- ¹⁰⁹ 1470: DL 65100.
- ¹¹⁰ Ágota apja, szántói (mácsai) Bekcs Péter Bekcs visegrádi alvárnagy fia volt, s maga illetve utódai a Csákiak familiárisai voltak (Bekcs maga Csáki György visegrádi várnagyé, szatmári, székel, ugocsa, fejeri, kraszna és közép-szolnoki ispáné). Engel P.: Genealógia, Zsidó nem, 3. tábla: Petőfi és Becski (Bekcs-fi); Arch. II. 48, I. 461. Még közös nemzetségi földjeik is voltak Biharban: I. 631.
- ¹¹¹ 1474: DL 65112.
- ¹¹² uo.
- ¹¹³ Bátor Miklós 7. gyermeke: *Wertner Mór*: A Bátoriak családi történetéhez. Turul, 18 (1900) 6–29. 22. 29. Nemzedékrendi Tábla.
- ¹¹⁴ Engel P.: Genealógia: Becsegergely nem, 3. tábla: Betleni (Bethlen); 1523: DL 36400; özvegye: 1525: DL 255128; 1521: Kolozsmonostor, 3822.; 1524: Kolozsmonostor, 4037.
- ¹¹⁵ 1521: DL 36400. Férje halála után még malmot is épített Bonyhán, a Kis-Küküllőn. 1524: DL 29988.
- ¹¹⁶ A Balogsemjén nembeli kállai Vitéz ágból: Engel P.: Genealógia, Balogsemjén nem 1. Kállai, 3. tábla.
- ¹¹⁷ 1428: DL 54588.
- ¹¹⁸ A pert először 1437 Vízkereszt nyolcadára halasztják: 1436: DL 55046, majd királynéi szolgálat miatt kapnak felmentést Zsigmondtól: 1437: DL 55064–65, majd 1438 Szent Mihály nyolcadára halasztják: 1437: DL 55090.
- ¹¹⁹ 1436: DL 54999; 1436: DL 55034; 1437: DL 55114. (Kállai Lőkös Miklós fia János alországbíró hathatós támogatásra számíthatott az udvarból: Arch. II. 121. – 1398: ZsO I. 5512; 1419: erdélyi kanonok).
- ¹²⁰ 1436: DL 55000; 1436: DL 55010; 1436: DL 55011.
- ¹²¹ 1437: DL 55112.
- ¹²² 1471: DL 55956.
- ¹²³ 1465: DL 55798.
- ¹²⁴ 1471–1473: DL 56685.
- ¹²⁵ 1474: DL 45565.
- ¹²⁶ 1474: DL 55977.
- ¹²⁷ 1476: DL 17817. Idézi Jakó Zs.: i. m. 282.
- ¹²⁸ Bátor István országbíró utasítja a hatalmaskodás kivizsgálására a szentjogi konventet. DL 75464 1478. 11. 15.
- ¹²⁹ 1378: Kállay, 1752.
- ¹³⁰ 1471: DL 55936. (Ez Kanyarként említi a települést.); 1473: DL 55967; Dománhida vámját Csire István 150 forintért elzálogosította Kállai Jánosnak. 1467: DL 30057. Bár az 1467-es oklevél szerint Csire István kiváltotta a zálogból, s a Kállaiak visszaadták azt, valószínűleg újra a Kállaiak kezére került, mert az 1470-es években az ő birtokuként szerepel.
- ¹³¹ 1465: DL 55798.
- ¹³² 1473: DL 55967.
- ¹³³ Kiközösítés terhe mellett: 1474: DL 55975.
- ¹³⁴ 1473: DL 55967; 1473: DL 55969; 1474: DL 57769; 1474: DL 55973.

- 135 1468–1471: DL 56680.
- 136 DL 45565 1474. 06. 08.; Bunyitay V.: i. m. III. 230. Csire-földek voltak a birtokukban még 1480-ban és 1483-ban is. Csánki D.: i. m. I. 634. 1486-ban Kállai János fiúutód nélküli halála után szállt vissza a Csirékre.
- 137 1474: DL 30046; Az 1470-es években is a Béltekiek kezében maradt: Csánki D.: i. m. I. 547; 570.
- 138 Drágffy Bertalannak: 1481: DL 88660.
- 139 1478: DL 45727. (Imre létezését más forrás nem támasztja alá, egy másik oklevél Kristóf fiaként, János mellett Tamásról szól. 1479: DL 30220. Engel P. Genealógiája sem támasztja alá Imre létét.)
- 140 1472: DL 65107.
- 141 Valószínűleg, ugyanis az oklevélben „csupán” nyugtatják a Kállaiakat, s megegyeznek az átadásról: 1475: DL 55999.
- 142 1474: DL 17547; 1475: felesége Jakcs András leánya, DL 17697, 1482: DL 18706.
- 143 Arch. II. 112, Zsigmond egyik legközelebbi híve Jakcs Mihály: birodalmi tanácsossá emelkedik: ZsO V. 1546.; 1547., majd országnagy, csakúgy, mint László faroi *comes* és Dalmácia *comissarius*: 1417: ZsO VI. 788. (Jakcs András, Csire István apósa Közép-Szolnokon kívül – Hadadon bírnak *castrumot* – Biharban is tekintélyes volt: 1454-ben Sólyomkő és uradalma zálogbirtokosa. Arch. I. 324, 414.)
- 144 1474: DL 17547; 1474: Pásztó, I. 383. (Tari Rupert még Hunyadi alatt is jelentős tekintéllyel bírt, Rigómezőnél esett el. Engel P.: Genealógia, Rátót nem, 4. tábla, Tari.)
- 145 1474: DL 17548.
- 146 1475: DL 17697. Batori István országbíró kárpótlásra kötelezi a nádort (!), hogy a hatalmaskodásokkal neki és jobbágyainak okozott kárt (Pásztón) térítse meg Zsófia asszonynak, illetve fiának, Csire Tamásnak.
- 147 1476: DL 45642.
- 148 Csánki D.: i. m. I. 629; Jakó Zs.: i. m. 282; *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In MVV Bihar. 104; A Bacsókat Hencidai néven először 1342-ben említik, akkor vált le falujuk Sálhidáról. Módy Gy. (2000): i. m. 54.
- 149 DL 15261; DL 17817; Kállay lt. idézi Csánki D.: i. m. I. 629.
- 150 1476: DL 17817.
- 151 Engel P.: Genealógia. Ákos nem 5. Pocsaji ág, 2. tábla: Csire (álmosdi).
- 152 Hencidai Mihály fia László: 1440: DL 13573.
- 153 1455: DL 71499.
- 154 1453: DL 38307.
- 155 Arch. II. 216.; 1411: ZsO III. 577.; felesége Csire László leánya, DL 14 419.
- 156 1476: DL 17817; Módy Gy. (2000): i. m. 59.
- 157 Csánki D.: i. m. I. 629, 630; Reiszig E.: Bihar vármegye nemes családjai; *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In MVV CD-ROM.
- 158 A (Becket) Szent Tamás vértanúról nevezett Esztergom-előhegyi prépostság prépostja; dömösi prépost „a hűséges szolgálatokért, amelyeket István prépost már Zsigmond, majd Albert és Erzsébet idejében fejtett ki különösen a kancelláriai szolgálatban” megkapja a Pest megyei Halom, Vecsés, Péteri, Gyömrő birtokait. 1453: DL 14591, DL 14592; 1455: DL 14929; Püspöki, Pest m.: 1453: DL 14637, DL 14602.; Károlyi, II. 150.; Reiszig E.: Bihar vármegye története. In MVV CD-ROM; 1437 után előbb Albert, majd Szécsi Dénes esztergomi érsek jobbkezeként az Erzsébet párt egyik főembere, nagy része volt V. László megkoronázásában is: 1453: DL 14602; 1455: DL 14930; 1439-ben rokonai kapják a pilisi Tahot („Tahvár”) Alberttől: 1439: DL 13301; A Tahiak csak később emelkednek az országos nagyurak közé, Tah János 1509-ben már a vránai perjelség gubernatora, később horvát-szlavón-dalmát bán, majd fia, Tah Ferenc Ferdinánd lovászmestere és hadvezére, Stettenberg bárója: 1525: Magyar Országos Levéltár: Mohács előtti gyűjtemény: Diplomataikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 232725; Engel P.: Genealógia, Borics nem 2. Grabarjai (Beriszló); Nagy Iván: i. m. Tahy (tahvári és tarkeői) cs.
- 159 Vértes, Fejértó pusztá, Konyár, Monostorpályi, Hosszúpályi, *si, Nebáncs, Penészlek, Nagymihály, Szentmiklós: DL 17817, 30220.
- 160 1479: DL 30220. (Nagymihályfalva: a mai Érmihályfalva: Csánki D.: i. m. I. 599; Bunyitay V.: i. m. III. 270; Szentmiklós: lehet, hogy Derecske mellett: Csánki D.: i. m. I. 624.; Bunyitay V.: i. m. III. 312.; vagy lehet a – az akkori szabolcsi – szatmári Szentmiklós is.)
- 161 100 aranyért, kikötvén, hogy fia, Illés visszaválthatja (nem érte meg a férfikort, nincs róla más adat, így valószínűleg Tamás, majd az ő atyafiai – István ága – lett a zálogbirtok): 1479: DL 30220.
- 162 1507: DL 30070.
- 163 1489: DL 56104.
- 164 1507: DL 30971.
- 165 Engel P.: Genealógia, Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág, 10. tábla: Várdai. 1439: Álmosdi Csire Anna: Várdai Miklós özvegye: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest, Bp., 1871–1931 (a továbbiakban: Zichy) VIII. 663.; IX. 325. (szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Vég helyi Dezső–Kammerer Ernő–Döry Ferenc–Lukcsics Pál)
- 166 Arch. II. 254, 503; Zichy, IX. 103.
- 167 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. CD-ROM, Bp., 2001. Álmosdi Csire.
- 168 1415: ZsO V. 469.
- 169 1461: DL 86735.
- 170 1501: DL 62375.
- 171 *Kállay Ubul*: A székek megtelepedésének kérdéséhez. In Turul 18 (1900) 153–162. 154; Pais Dezső megállapítását – Magyar Nyelv, 18 (1922) 31. – közli Mesterházy K., (1974): 241. 234. jegyz.; KMTL 33.
- 172 A pecsét kiadva: A Magyar Nemzet Története. Bp., 1896 III. 27. (szerk.: Szilágyi Sándor); *Csoma József*: Magyar nemzeti címerek. Bp., 1904. (Reprint: Karácsonyi Magyar nemzetségek c. munkájának mellékleteként, Bp., 1995) 1165. (Csoma, kérdőjellel ugyan, de kakastollnak vélte.) Az Ákosok címeréről egy mai állásfoglalás: *Rácz György*: Az Ákos nemzetség címere. In Turul, 67 (1995) 11–34.
- 173 Csoma J.: i. m. 1166.
- 174 Csoma J.: i. m. 1168.
- 175 Csoma J.: i. m. 1169. Az Álmosdi Csirék zöld viaszba nyomott pecsétje fennmaradt a Kállayak levéltárában, egy 1406-os és egy 1432-es oklevélen. Kállay U. (1900): i. m. 155.
- 176 Álmosdi Csire Barnabás címerét a Nemzeti Múzeum Kállay Archivuma őrizte meg. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Supplement. Nürnberg, 1894. (a továbbiakban: Siebmacher) IV. 3, 34., Taf. 22. (Hrsg. von Géza Csergheő–József Csoma).

- ¹⁷⁷ Bebek Detre nádor sisakpecsétje, 1397; vagy az 1594-es csetneki templomban lévő Csetneky István sírköve: a női alak kezében egy-egy halat tart. Csoma is a tipikus nemzeti jelvények közé sorolja a halat. Csoma J.: i. m. 1168–1169.
- ¹⁷⁸ Kállay U. (1900): i. m. 154.
- ¹⁷⁹ KMTL 33.
- ¹⁸⁰ Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864: Bihar vármegye I. Debrecen, 1996. 307. (közéteszi *Hoffmann István–Kis Tamás*).
- ¹⁸¹ Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Bp., é. n. 6.
- ¹⁸² A hagyomány szerint több ilyen halmot a tatárok elleni védekezés céljából hordtak össze.
- ¹⁸³ Módy Gy. (1995–1996): i. m.: 178–179.
- ¹⁸⁴ Pesty Frigyes kéziratos helynévtára, 306–307.
- ¹⁸⁵ Jakubovich E.: i. m. 222.
- ¹⁸⁶ Jakubovich E.: i. m. 222, 298, 300, 359; Bunyitay szerint Álmosd „igénytelen kis község volt”: Bunyitay V.: i. m. III. 201, 275; A Fóris Anna–Kertész János által közölt 92 képes adat Hosszúpályinál nem megalapozott, még akkor sem, ha összeadjuk a három Ákos-rokon – feltételezett – pályi részeit. *Fóris Anna–Kertész János*: Bihar vármegye községei. In Bihar vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bp., 1938 (a továbbiakban: Fóris–Kertész: i. m.) 488. (szerk.: Ladányi Miksa–Ladányi István–Nadányi Zoltán); Vende is kiemeli, hogy a vidék legnagyobb faluja Bagos volt a 13. század végén: *Vende A.*: Bihar vármegye községei. In MVV Bihar. 88.
- ¹⁸⁷ Az 1311–1312-es vienne-i zsinat által elrendelt pápai adó beszedése, XXII. János 1331-es újabb felszólítására 1332–1337 között történt meg Magyarországon, az adószedők jelentései alapján rendelkezünk adatokkal. Kiadva: *Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria*. Pápai tizedszedők számadásai, 1281–1375. 'Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp., 2000 (a továbbiakban: *Rationes Collectorum*) 42, 54, 65, 71, 80, 85. (Reprint, sorozatszerk.: Várszegi Asztrik–Zombori István); Bunyitay V.: i. m. III. 254, 195.
- ¹⁸⁸ Egy évvel később csak 33 garas. *Rationes Collectorum*, 43, 57.
- ¹⁸⁹ *Rationes Collectorum*, 43–44, 56–58, 65–66, 79–80, Bunyitay V.: i. m. III. 201.
- ¹⁹⁰ *Rationes Collectorum*, 43, 54, 57, 65, 79, 85.; Bunyitay V.: i. m. III. 288.
- ¹⁹¹ *Rationes Collectorum*, 43, 55, 81.
- ¹⁹² *Rationes Collectorum*, 43, 56, 64, 79, 85; Bunyitay V.: i. m. III. 287.
- ¹⁹³ *Rationes Collectorum*, 43, 44, 55, 56, 79 p, 80, 86. (igaz, Gáborjáné 20-ra nőtt 1336-ra) Fóris–Kertész: i. m. 483.
- ¹⁹⁴ Módy Gy. (2000): i. m. 50; A jobbágytelkek számának megbecslése igen nehéz a tizedjegyzék alapján, Módy György becslését nem fogadhatjuk el természetesen minden tekintetben helytállóknak, hiszen – amint arra Györffy György is felhívta a figyelmet – egy jobbágytelken nem mindig egy „füst” lakott, ekkor terjedt már Biharban is a féltelkes jobbágycsalád, s e bizonytalansági tényező csak ingatag értéki becslést tesz lehetővé. Sok helyütt egy plébános több falu papja is volt. Az összegek nemcsak a gabonatizedre vonatkoznak, nem csupán a termelt gabona mennyiségére vonatkoznak, hanem magukban foglalják a juhtenyésztésből származó jövedelem adóját is (más vidékeken a szőlőművelését), így nem tükrözhetik a falu lakosainak számát. (Egy bihari faluban 6 telek, egy másikban 3,5 telek fizetett 1 garast.) Györffy György legfeljebb Erdélyben látta megengedhetőnek, hogy a tizedjegyzék adataiból a lélekszámról következtessen. *Györffy György*: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In Mályusz Elemér Emlékkönyv. Bp., 1984. 141–157, 143, 155–156. (szerk.: H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc).
- ¹⁹⁵ Györffy Gy.: ÁMF Bihar vm. térképe. Tábla.
- ¹⁹⁶ 1524: DL 72445.
- ¹⁹⁷ *Reiszig Ede*: Bihar vármegye története. In Borovszky, MVV Bihar. 501; Maksay F.: i. m. I. 196–234.
- ¹⁹⁸ Maksay F.: i. m. I. 196–234.
- ¹⁹⁹ Lukinich I.: i. m. 74.
- ²⁰⁰ Lukinich I.: i. m. 134.
- ²⁰¹ Lukinich I.: i. m. 147, 344.

PECSÉTELÉS, PECSÉTKÉSZÍTÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN¹

Első pillantásra a pecséthasználat, pecsétkészítés olyan szfragisztikai természetű témáknak tűnnek, amelyeknek a Rákóczi-szabadságharcban vajmi kevés jelentőségük volt. Valójában a szabadságharc történetének egy izgalmas, rendkívül gazdag és kevésbé kutatott fejezetét alkotják. Rákóczi lázadó főnemesként indította küzdelmét, majd erdélyi fejedelem, a konföderált rendek vezérlő fejedelme lett – státusa egyre változott, miközben mindvégig arra törekedett, hogy megfelelő jogi alapot teremtsen az államfői pozíció elfoglalására, a diplomáciai tárgyalásokra, hogy nemzetközileg elismert uralkodóként egyezhessen meg a Habsburg királlyal. Ebből a szempontból egyáltalán nem mellékes, hogy az egyes időszakokban milyen pecsétet használ a fejedelem, az állami tisztségviselő, a hivatali adminisztráció. A Rákóczi-állam közjogi státusának megértéséhez elengedhetetlen adalékot nyújt a fejedelem pecsétjeinek vizsgálata. Milyen reprezentációs szándékkal készülnek a pecsétnyomók? Hogyan tükröződik a pecséthasználatban az egyre változó jogalap a szabadságharc vezetésére?

A szabadságharc szfragisztikájáról még nem született összefoglaló munka. A fejedelmi pecsétekre vonatkozóan elsőként Thaly Kálmán közölt adatokat.² Thaly forrásközlései ma is alapvetőek, és kiindulópontul szolgálnak a kutatás számára, ugyanakkor ő a művelődéstörténet berkein belül, mintegy érdekességként foglalkozott ezzel a témával, így következtetései is gyakran egysíkúak. Később Czobor Alfrédnek a Turul hasábjain 1935-ben megjelent tanulmánya³ az egyetlen mű, amely alapos levéltári kutatással megkísérlti számba venni a Rákóczi család használta címerek és pecsétek csaknem összes változatát, így II. Rákóczi Ferenc pecsétjeit is. Munkája főként címertani, pecsétani kérdésekre keres választ: hogyan

alakult ki a család címere, milyen változásokon ment keresztül, hogyan ábrázolják Erdély címerét a Rákócziak pecsétjeiken stb. A témából adódóan nem ejt szót a Rákóczi-állam tisztségviselőinek, hivatalinak pecsétjeiről, pecsétnyomóiról. Végül Esze Tamás a szabadságharc érmészetére vonatkozó kutatásainak hozadékaként számos pecsétani adalékot adott közre a Numizmatikai Közlemények hasábjain az 1930-as, 1940-es években.⁴

Az eltelt félszáz esztendő alatt újabb adatok, sőt, újabb pecsétnyomók is felbukkantak, nem is beszélve arról, hogy magáról a szabadságharcról – hála az azóta megjelent forráskiadványoknak, tanulmányoknak, monográfiáknak – is jóval árnyaltabb képet kaphattunk. E tanulmány elsődleges célja, hogy az újabb információk fényében feltérképezze a ma ismert, II. Rákóczi Ferenc nevéhez, illetve a szabadságharc államához kötődő pecsétnyomókat. Ahhoz azonban, hogy ezeket pontosan datálhassuk, bizonyítsuk eredetiségüket vagy hamisságukat, készítésük körülményeit megismerhessük, át kell tekintenünk a fennmaradt pecsétnyomatokat is. Szó esik a Rákóczi-állam hivatalinak, hivatalnokainak, a szabadságharc tiszteinek pecsétnyomóiról, pecsétjeiről is. A tanulmány végén olvashatók a szabadságharc pecsétvésnőkeire vonatkozó adatok. Itt jegyezzük meg, hogy a *pecsét* szó a korabeli nyelvhasználatban egyaránt jelent pecsétet és pecsétnyomót is, az általam idézett forrásoknál ezt figyelembe kell venni.

Pecsétek és pecsétnyomók a források tükrében

A szabadságharcra és a fejedelem pecséthasználatára vonatkozó pecsétanyag igen gazdag, ám az ezekre vonatkozó írott forrás már jóval kevesebb. Talán nem

véletlen, hogy áttekintve a nagy fejedelem visszaemlékezéseit, mindössze a Vallomásokban találtam utalást pecsétnyomóra: a bécsújhelyi börtönből való szökés után Rákóczi Varsóba menekült Bercsényihez. A francia misszió lazarista rendháza fejének, Montméjan atyának bizalmatlanságát Rákóczi úgy próbálta eloszlatni, hogy elővette zsebéből „a gróf által ismert, használatos” pecsétnyomóját. Ám a szerzetes tartózkodása csak akkor oldódott, amikor a szobába belépő Bercsényi felismerte Rákóczit.⁵

Nyilvánvaló, hogy a pecsétnyomókat, mint a szuverén állam fontos bizonyítékait, éppúgy menteni, tagadni kellett, mint ahogyan a levéltárat mentették 1711-ben: a legfontosabb, kényes természetű politikai iratokat boroshordókba rejtve, Lengyelországba menekítve, a többit a munkácsi vár pincéibe, szintén hordókba rejtve.⁶ Az ellenség a kezére jutott pecsétnyomókkal könnyen visszaélhetett volna.

A pecsétkérdés elsőrangú kérdés volt már 1688-ban, a munkácsi vár kapitulációjakor is. Caraffa a Zrínyi Ilonával kötött egyezségében külön kikötötte, hogy „a Fejedelemszony minden pecséteket, melyekkel az török engedelmeből él, és annakfelette zászlók, süvegek, kardok és palástok, és az többit, – de kiváltképpen az athnámét az ő maga nemében, az említett comissariusnak [Caraffának] hiti alatt tartozék kiadni”.⁷

Nem rendelkezünk adatokkal arra nézve, átadta-e Zrínyi Ilona a kért pecsétnyomókat, de azt tudjuk, hogy halála után, 1704-ben, a hagyatékot összeíró Komáromy János titkár a fejedelemszony két pecsétnyomóját találta meg: „egyik a mellyel élt néhai Méltóságos Rákóczi Ferenc fejedelem idejében, másik özvegy korában” és egy pecsétgyűrűjét. Számba vette I. Rákóczi Ferenc „öreg”, vagyis nagy pecsétnyomóját és két pecsétgyűrűjét (egy zafír- és egy rubinköveset) is, I. Rákóczi György fejedelem zafírra metszett pecsétgyűrűjét, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszony rubintos pecsétgyűrűjét.⁸

A leltárban elsőként említett pecsétnyomó, Zrínyi Ilona Rákóczi feleségeként használt tipárium a még lenyomatában sem ismeretes. Levelezésében elsőként kicsiny, nyolcszögletű gyűrűspecst jelenik meg, amelyen nemesi korona alatt, jobbra döntött, hasított dobor pajzsban a családi címer látható.⁹ Özvegysége idején saját, „fejedelemszonyi pecsét” is megjelenik a fekete viaszba nyomott kis pecsétgyűrű mellett: a papírfelzetes, nagyobb, ovális pecséten nyitott korona alatt jobbra döntött, hasított dobor pajzsban Erdély címere, a négyelt szív-pajzsban a Zrínyi család cí-

mere: az első mezőben bástyatorony, a harmadikban négyszögű kövekből épült várfal, a 2. és 4. mezőben két-két sasszárny lebeg. Körirata: HELENA ZRINY C[elsissimi]. Q[uondam]. D[omini]. F[rancisci]. RAKOCI P[rincipis]. T[ransilvaniae]. P[artium]. R[egni]. H[ungariae]. D[omini]. & S[iculorum]. C[omitis]. P[erpetui] DE. S[áros]. EIVSD[em]Q[ue]. C[omitatus]. S[upremi]. P[erpetui]. C[omitis]. R[elicta]. VIDVA.¹⁰ Elrendezésében hasonló az a gyűrűspecst, amelyen H. Z. betűk között a nemesi korona alatt, jobbra döntött dobor pajzsban a Zrínyi család címere látható.¹¹

A Magyar Nemzeti Múzeum 1877 óta őrzi azt a pecsétnyomót, amelyet mint Thököly Imre felesége használt a fejedelemszony.¹² (1–2. ábra). Az acélból készült, hosszú, hasábos nyelű pecsétlő nyomólapján, a pecsétmezőben, füzérdíszes keretben négyelt pajzsban a Zrínyi és Thököly család egyesített címere látható: az első mezőben bástyatorony, a másodikban lebegő sasszárny és várfal, a harmadikban kivont kardot tartó ágaskodó oroszlán, a negyedikben kétfarkú, ágaskodó, mindkét mancsában egy-egy koronát tartó oroszlán. A szív-pajzsban kétfejű sas látható. A sisakdísz a 3. és 4. mező megismétlődése. Körötte mondatszalagon a következő felirat olvasható: HELENA ZRINY C[elsissimi] P[rincipi] E[merici] T[hököli]. P[artium] R[egni] H[ungariae] D[omini] C[onsors].¹³

Thököly 1682. június 15-én kötött házasságot Zrínyi Ilonával, és 1682. szeptember 16-ától használta a felső-magyarországi fejedelem és a magyarországi részek ura címet. Saját fejedelmi pecsétjével elsőként 1682. október 3-án találkozunk. Jól látható, hogy egy műhelyben, egyszerre készült a feleség tipáriumával. (Méreteik is alig térnek el: a fejedeleme 4,2×3,7 cm-es, feleségéé kisebb, 4×3,5 cm-es.) A pecsétmezőben Thököly grófi címere látható, a körirat: EMERICVS THOKOLI PRINCEPS AC PARTIUM REGNI HVNGARIAE DOMINUS.¹⁴

Visszatérve a fejedelemszony pecsétnyomójához, érdemes kitérnünk annak kalandos utóéletére is. Szalay Ágoston joghallgató korában akadt rá, egy kis Gellért-hegyi viskóban, ahol egy asszony mozsártörőnek használta. Szalay nagy örömeiben, hogy ilyen drága zsákmányra lelt, öt ezüst húszasért vette meg a darabot az elképedt tulajdonostól, aki bizonyára azt gondolta, hogy a fiatalember nem egészen épelméjű.¹⁵ A pecsétnyomót a Szalay-gyűjteménnyel együtt vásárolta a múzeum.

II. Rákóczi Ferenc még híven őrizte, gondozta a hagyatékot. Rákóczi Zsigmond zafírra metszett pe-

csétnyomóját, amelyet Zrínyi Ilona foglalat nélkül hagyott rá, befoglaltatta.¹⁶ 1710-ben egy munkácsi fassióban még szerepel „egy pecsétes gyűrű, acélra metszett, a fejedelemé (Thököly Imréné) volt”.¹⁷ A szabadságharc bukása után, 1714-ben Zrínyi Ilona hagyatékáról folytatott nyomozást a Királyi Tábla. Az egyik tanú vallomása szerint néhány arany pecsétet („annulos aureos sigillares, de quorum numero non scit”), valamint (II.?) Rákóczi György és Báthory Zsófia egy birodalmi arany nagyságú ezüst pecsétjeit Szőlőssy János és Pápay Gáspár közvetítésével a fejedelem kivitette magához.¹⁸ Aztán eltűnnek szemünk elől ezek a tárgyak.

Éppúgy nyomuk veszett, mint a várleltárakban elolvéva felbukkanó pecsétnyomóknak. Az Ecsed várában még Báthory Zsófia életében összeírt értékek közt szerepel „egy kisdéd acél-pecsétnyomó, melylyen a Méltóságos Fejedelem 2-ik Rákóczy György Uram ő Nga címere es titullusa” van.¹⁹ Semmit sem tudni a munkácsi leltárakban említett „aranyas réz-pecsétnyomóról”, amely 1688-ban Munkácson maradt, majd Patakra vitték. A Patakon, a gondos Kőrösy György által felvett leltár szerint tartozott hozzá „egy aranyas, pecsét alá való”.²⁰ Ez a lapos, nyolcszögű tárgy alátétként szolgálhatott a pecsételésnél. Munkácsi vásárlási jegyzékekben találkozunk a latban mért spanyolviasszal²¹, a különféle papírosokkal, a levélíráshoz való koncban (darabmérték, 1 konc = 24 ív írópapír²²) mért „pósta-papiros”-sal.²³ A munkácsi, regéci várleltárak összeírói is megszámlálták a spanyolviassz rudakat, amelyet cafrangokkal, mentékkal, kaftánokkal, szőnyegekkel teli, „záros” ládákban találtak.²⁴

II. Rákóczi Ferenc pecsétjei

Rákóczi pecsételésében több korszakot különíthetünk el. A „nulladik” csoportba tartoznak az 1690-től 1694-ig használt pecsétek. Ekkor még nincs saját pecsétnyomója. Első fennmaradt pecsétes levele 1690. június 6-ai keltezésű, a csehországi Neuhausból, a jezsuita gimnáziumból írta Julianna nővérének. Tudjuk, hogy gimnáziumi éve alatt havonta írt anyjának és nővérének, ezeket a leveleket azonban nem ismerjük, csak a postaköltségeket.²⁵ A 14 éves Rákóczi nagyapja, II. Rákóczi György kisebb pecsétgyűrűjével pecsétel: kis méretű, nyolcszögletű pecsét, rajta a Rákóczi-címer, kétoldalt G. R. (Georgius Rákoczi) monogram.²⁶ Rá két évre pedig nagyapja teljes névvel

ellátott pecsétgyűrűjével zárja a levelet.²⁷ Hogy törvényes kora előtt a gyermek nem rendelkezik saját pecsétnyomóval, hanem apja, anyja gyűrűspecstjét használja, ez megfelel a korabeli gyakorlatnak, viszont kézenfekvőbbnek tűnt volna apja gyűrűjével pecsételni, mivel monogramjuk ugyanaz. Úgy tűnik, a címer, a monogram azonossága nemigen játszott szerepet ilyen esetekben, hiszen példákat ismerünk pro és contra: II. Rákóczi György apja G. R. monogramos családi címeres pecsétnyomóját használta, mielőtt a fejedelmi székbe ült, I. Rákóczi Ferenc viszont anyja, Báthory Zsófia gyűrűspecstjét vette igénybe.²⁸ Talán egyszerű, praktikus oka volt ennek az eljárásnak: az volt épp kéznél, az illett az ujjára stb.

II. Rákóczi Ferenc pecsétjeinek első csoportjába 1694-től, a nagykorúsításától 1703-ig készült pecsétnyomók lenyomatai tartoznak. 1694 óta, tehát 18 éves korától használt saját (gyűrűs) pecsétnyomóján a pecsétmező babérkoszorúval övezett, benne kartusos, ovális, pálmaágakkal övezett osztott pajzsban látható a Rákóczi-címer. Az alsó mező vízszintes vonalakkal (kék) színjelzett. A kerék a hármashalom mögül emelkedik ki, ez később is jellemzi Rákóczi címerhasználatát. A pajzs felett hercegi zárt korona.²⁹

1695-ből ismerjük ugyanennek egy nagyobb, díszesebb változatát, amelyen a pajzs felső peremének közepén, címertartó gyanánt megjelenik egy kis angyalfej.³⁰ A kétféle méretet meglehetősen következtelenül alkalmazza, hiszen ugyanolyan típusú iraton előfordul egyik is, másik is.

1697-ben újabb pecsét jelenik meg: a pálmaágak eltűnnek, viszont kétoldalt, a pajzs díszes barokk keretelésén ül egy-egy angyal, a pajzsos nyugvó hercegi koronát tartva. E típusból is kétféle nagyságút ismerünk, a nagyobbik, levélkoszorúval keretelt pecsétten a már ismerős középső angyal ismét szerepel.³¹

Ami figyelmet érdemel az első csoportba tartozó pecsétteken, az a hercegi zárt korona, melyet Rákóczi kezdettől fogva és következetesen alkalmaz majd mindvégig. A korona a római szent birodalmi hercegi címre utal, pontosabban a rá vonatkozó igényre, melyet a Hesseni Sarolta Amáliával kötött házassági szerződésben (1694. szeptember 25.) is deklarált, annak ellenére, hogy I. Lipót csak 1697-ben, hosszas huzavona után ismerte el a titulust. Talán ez alkalmából született meg a második pecsétnyomó-pár, amelyen az angyalok tartják a hercegi koronát, s így az hangsúlyosabbá válik.

E korszakból egy hivatalos célra szánt pecsétnyomó lenyomatát ismerjük, s ez a sárosi főispáni pecsét.

Rákóczit 1694. június 3-án iktatták be a sárosi főispánságba. A nagy, ovális pecsét kartussal övezett ovális pajzsán a Rákóczi-címer látható. Az alsó mező vízszintes vonalakkal színjelzett. A pajzs felett hercegi zárt korona. Az egész pecsétmezőt gyöngysor keretezi. A hercegi cím az itt először feltűnő, egysoros köriratban is megjelenik.³²

A következő szakasz a szabadságharc kitörését követő mintegy másfél év (1703 augusztusától 1704. július 8-áig), amely az államháztartás szerveződés szempontjából átmeneti időszak. Létrejön a konföderáció, a felkelőket 1704 elejétől „konföderált magyaroknak”, „konföderált státusoknak” nevezik. Rákóczi erős központi hatalmat igyekszik teremteni, ezt a célt szolgálja az udvari hivatalok (Udvari Tanács, kancellária) és az udvartartás kiépítése.³³ Saját nevében bocsátja ki pátenseit, a jog forrása és a végrehajtó hatalom birtokosa egyaránt az ő személye. Méltóságának rendezésére még sokáig nem került sor. (Az első lépés ezen az úton erdélyi fejedelemmé választása volt 1704-ben.) Ebben a korszakban a sárosi főispán a tényleges helyzetből fakadó, tehát nem törvényes úton szerzett hatalmát közjogi méltóságként, mint fejedelem gyakorolja. A régi magyar nyelvben a *princeps* szó egyaránt jelentette a születési rangot kifejező *herceget* és a közjogi méltóságot jelentő *fejedelmet*, ezért is lehetett e korai időszakban a *fejedelem* Rákóczi címe³⁴, mint azon a protekcionálisan, amely 1703. augusztus 7-én kelt: „Mi Fejedelem Felső Vádászi Rákóczi Ferenc, Nemes Sáros Vármegyének Örökös Főispánja” megszólítása.

A pecsét-használatban szintén a rangjelző funkció kerül előtérbe. Az említett iraton látható nagy, ovális pecséten a pajzs hermelinpaláston nyugszik. Mint-hogy „a címerpalást a nem teljesen független fejedelmeket, főhercegeket és olyan főnemesi családokat illet meg, melyeknek ez külön adományoztatott”,³⁵ nyilvánvaló, hogy Rákóczi hercegi-fejedelmi rangját kívánta hangsúlyozni ily módon. Érdekessége ennek a pecsétnek, hogy a családi címer nem színjelzett, és a Rákóczi-sas fejről a korona elmarad.³⁶ A kancellária kialakulását jelzi, hogy az irat ellenjegyzett, tehát hivatali, kancelláriai pecsétről van szó.

Rákóczi fejedelmi kancelláriai szervezete fokozatosan alakult ki. Hivatalosan 1704-ben jelenik meg a Magyar Kancellária elnevezés, megkülönböztetendő a fejedelem Erdélyi Kancelláriájától, s Ráday Pál vezetésével a Titkos Kancellária is létrejön. A szécsényi országgyűlésen tovább differenciálódik az udvari kancellária, a titkárok között létrejön bizonyos mun-

kamegosztás, ám ez korántsem következetes. Az ekkor életre hívott szenátus mellett külön szenátusi kancellária jön létre, ezzel párhuzamosan 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlés után az erdélyi szenátusi kancellária is kialakul, de ezek az intézmények meglehetősen formálisak, az ügykörök, feladatok elkülönítése nem következetes: az egyes kancelláriák titkárai egyformán végzik az udvari kancelláriai teendőket is. Ugyanakkor a titkárok alá beosztott segédhivatali személyzet (segédtitkár – vicesecretarius; írnök – cancellista; irattárnok – registrator, expeditor; ajtónálló, küldönc – janitor) elkülönül: tudjuk pl., hogy 1705-ben a magyar szenátus kancelláriáján Kruccsay István titkár alatt két írnök tevékenykedett. Táborozáskor az egyes kancelláriák külön-külön sátorban dolgoztak.³⁷ A különállást bizonyítja az is, hogy az udvari és a szenátusi kancellária a fennmaradt vásárlási jegyzékek alapján külön „háztartást vezetett”, külön adta le rendeléseit az irodaszerekre.³⁸ Arra vonatkozóan viszont, hogy a pecsétnyomók használata hogyan differenciálódott, illetve differenciálódott-e egyáltalán a kancelláriák között, egyelőre még nincs elég adatunk.

A másik kérdés: szét lehet-e választani a gyakorlatban a magánjellegű és a hivatalos levelezést, és ez alapján a pecsét-használatot? Hova soroljuk azt a Bercsényihez írt levelet, amelyet gyűrűspecsétjével zár le Rákóczi, de a „kedves sógorom”-nak szóló misszilis tartalma cseppet sem privát természetű?³⁹ A „hivatalos” helyett talán hasznosabb a „kancelláriai” kifejezést használni. A nagypecséteket ugyanis a kancellária őrizte, az ismertetett nagypecsétek mindig kancelláriai iratokon, csaknem mindig ellenjegyzéssel együtt fordulnak elő.

1703 decemberében váltja fel az első kancelláriai pecsétet egy finomabb, kidolgozottabb változat. Az ovális, osztott, színjelzetlen pajzs körül gazdag barokk ornamentika látható.⁴⁰ Kétsoros körirata jelzi a hercegi rangot és a fejedelem által legfontosabbnak ítélt birtokokat: FRANCISCUS.DEI.GRATIA. PRINC[eps]: RAKOCZI COMES DE SAAROS. DUX MVNKACSIE: ET MAKOVICSIE: DOMINUS: / PERPETVVS. DE SAROS PATAK. TOKAI REGECZ. ECSIED. SOMLIO. LEDNITZE. SZERENCNS. ONOD⁴¹. A pecsét 6,4 cm-es, impozáns átmérőjével „uralkodói” pecsétméretnek számít: összehasonlításképpen I. József császári nagypecséte 6,2 cm átmérőjű⁴², VI. Károlyé 6,4 cm átmérőjű,⁴³ Esterházy Pál nádoré pedig 6 cm-es.⁴⁴

A pecsét acélból készült, ezüst lapú nyomóját a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának Pecsétnyomó Gyűjteménye őrzi.⁴⁵ (3–4. ábra) A 15 cm hosszú, négyzet alapú hasábos nyél vége erősen lekalapált, s ez hosszabb igénybevételt feltételez. Lenyomatai 1703 decemberétől 1706 februárjáig ismertek, de kivételesen még 1709. augusztus 6-án kelt levélen is előfordul⁴⁶. A használaton kívül helyezett pecsétnyomókat tehát nem érvénytelenítették, hanem, úgy tűnik, továbbra is a kancellárián őrizték. Szabadságharc utáni sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1873. december 22-én Éder Ferenc (1810–1889) kassai képviselő „hazafias áldozatkészségéből”⁴⁷ lett a Nemzeti Múzeum tulajdona. Nem tudni, hogyan került Éder Ferenchez a pecsétnyomó, nincs erre vonatkozó irat a múzeumi adattárban, sem bejegyzés az iktatókönyvben.⁴⁸

Ugyanennek a pecsétnek egy kisebb, körirat nélküli változatával találkozunk 1704 februárjában egy beadványon, Pápay János kancelláriai titkár ellenjegyzésével.⁴⁹ Ennek a pecsétnek a pecsétnyomóját is a kancellárián őrzik, Pápay János, Ráday Pál, Jánoky Zsigmond ellenjegyzésével szerepel, de a továbbiakban missziliseken fordul elő. Mérete alapján a kispécsetnek felel meg.⁵⁰

A fejedelmi pecséthasználattal 1704. július 8-ától a szabadságharc végéig tartó harmadik szakasza az egyre bővülő címekekkel és az ennek megfelelő címerhasználattal híven tükrözi a politikai, jogi változásokat. Elsőként az erdélyi fejedelemségre választás tette szükségessé az új pecsétnyomó megrendelését. El is készült, lenyomata viszont nem maradt fenn, valószínűleg nem használta soha a fejedelem. Ez azzal magyarázható, hogy a fejedelmi címet Rákóczi csak a szécsényi országgyűléstől fogva veszi fel címei közé, akkor viszont már vezérlő fejedelmi titulussal bővített új pecsétnyomót vésztett.⁵¹ A pecsétnyomó viszont fennmaradt.⁵² (5–6. ábra) A fent ismertetett pecsétnyomóhoz hasonlóan acélból készült, nyomólapja ezüst, 6,4 cm átmérőjű. A nyele az előzőével ellentétben nincsen lekalapálva, ebből is arra lehet következtetni, hogy nem volt használatban. A pecsétmezőben négyelt, csücsköstalpú tárcsapajzsban Erdély címere látható, vágott szív pajzsában a családi címerrel. A pajzs nem színjelzett. A kétsoros köriratban elsőként az erdélyi fejedelmi cím, majd a családi birtokok szerepelnek, és ez az egyetlen ismert nagypecsét, amelynek köriratából a hercegi cím kimaradt: FRANC[iscus]: SECVND[us]: RAKOCZY. D[ei]: G[ratia]: TRANSILV[aniae]: PRINCEPS. PART-

[Ium]: REG[ni]: HVNG[ariae]: DOM[iensis]: ET SICVL[orum]: COMES. DVX. MVNKACS[iae]: / AC MAKOVIC[iensis]: DOM[inus]: PERP[etuus]: DE SAROSPATAK. TOKAY. REGECZ. ECSED. SOMLYO. LEDNIC[e]. SZER[encs]: ONOD. ETC.⁵³

A darab 1966-ban, általános revízió keretében új leltári számot kapott, így a bekerülés idejét, körülményeit is homály fedte. Az adattárban viszont sikerült megtalálni egy 1839. május 19-ei dátumú latin nyelvű átadási elismervényt, amelyben István főherceg a múzeumnak adja ezt a tárgyat.⁵⁴

A szécsényi országgyűlésen egy új államalakulat, vezérlő fejedelemség jön létre a Magyar Királyság területén. Mivel fejedelemség, természetesen nem használhatja a magyar államcímet. A Rákóczi-címer sem elegendő immár, hogy ezt az államalakulatot reprezentálja. Voltaképpen kézenfekvő, hogy az erdélyi fejedelmi hagyományokra támaszkodó fejedelem, aki az országgyűlésen elfogadja az erdélyi fejedelmi címet, Erdély címerét s benne szív pajzsként saját címerét választja államcímerül, még akkor is, ha ez a képi megfogalmazás mást jelent, mint a magyar konföderált rendek fejedelme. Mást, és valójában jóval többet: egy nagy múltú, államközi szinten elismert hatalmat, Báthory István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György európai látószögű politikáját, azt a biztos pontot, amelyhez a fejedelem, mint tudjuk, a végsőkig ragaszkodott. Elkészül tehát a pecsétnyomó, melynek pecsétképe az erdélyi fejedelmi pecséthasználattal Báthory Zsigmond óta kialakult gyakorlatát követi⁵⁵, tehát a négyelt kerek talpú pajzsban Erdély színjelzett címere látható: az első és negyedik mező függőleges vonalakkal sraffrozott (vörös), a második és harmadik mező pedig vízszintessel (kék). Az ugyancsak kerek talpú szív pajzsban a Rákóczi család címere, osztatlan pajzsban, vízszintes vonalkázással színjelzett. A koronás sas a keréken áll. Finomítja a pecsétképet a nagypajzs két oldalán a díszítmény mögül előtűnő egy-egy nyakörves madárfej. A pecsét 6,4 cm átmérőjű. Kétsoros körirata: FRANCIS[us]. II. D[ei]. G[ratia]. S[acri]. R[omani]. I[mperii]. & TRANSIL[vaniae]. PRIN[ceps]. RAKOCZI. P[artium]: R[egni]. H[ungariae]. DOM[inus]. & SIC[ulorum]. COM[es]. PRO LIB[ertate]. R[egni]. H[ungariae]. CONFOE[deratorum]. STAT[uum]. NEC[on]. MVNK[acsensis]. & MAK[oviensis]. DVX P[erpetuus]. COM[es]. DE S[áros]. H[ereditarius]. DOM[inus]. IN S[áros]. P[atak]. T[okaj]. R[egéc]. E[csed]. S[omlyó]. L[ednice]. S[zerencs]. O[nod].⁵⁶

1705 októberében jelenik meg először az iratokon.⁵⁷ Az év végén tűnik fel hasonló, kisebb párja, kisebb betűkkel és további rövidítésekkel, amely átmérője (4 cm) alapján a középpecsétnek felel meg.⁵⁸ A kispecsétet⁵⁹ a misszilis levelekre ütik. A nagyobbik gyöngysorral keretelt, a pajzs karéjos, a kisebbik pecsétet nincsen keretelve, s a címerpajzs itt kerekaljú.

A pecsét nyomójának két példánya ismeretes. Az egyik a Magyar Országos Levéltárban, a Kamarai Archívumban (E 215) található (7–8. ábra), mellette a középpecsét nyomójának megfelelő kisebb párja (9–10. ábra). Nyeleik hossza 11,7 cm, a kisebbé 11,2 cm; baluszteres kialakításúak, a végükön nincs nyoma kalapálásnak. Feltehetőleg másképpen használták ezeket a darabokat, mint a hasábos nyelűeket, amelyek vége lealapált. Ocsovay Dániel nagybányai példametsző egyik leveléből tudjuk, hogy a szabadságharc alatt használtak „pecsétlő préseket” a „nagy pecsételéshez”.⁶⁰ Elképzelhető, hogy az ilyen típusú nyéllel ellátott pecsétnyomókat nem kalapálták, hanem ebbe a bizonyos présbe fogatták bele, és úgy pecsételtek.

A tipáriumok sorsa látszólag egyszerűen rekonstruálható: 1711-ben a fejedelem parancsára kettéosztották a levéltárat. A jórészt belügyi, közigazgatási, családi iratanyagot, feltehetőleg a két pecsétnyomóval együtt, befenekelt, lepecsételt hordókban lehorlatták a munkácsi felsővár pincéibe. A boroshordók közé rejtve találták meg 1711. június 24-én a császári tiszték. Ez az archívum került a Szepesi Kamara iratai közé. 1772-ben, a központi kamarai archívum létrehozásakor Budára szállították. 1867-ben talált rá Thaly Kálmán a kamara Lymbus anyagában⁶¹, de a két pecsétnyomóról nem tett említést. Mindkettő most kerül először közlésre.

A vezérlő fejedelmi nagypecsétnek egy másik, sajnos igen rossz állapotú példánya bukkant fel 2002-ben a műtárgy-kereskedelemben.⁶² (11–12. ábra) Hossza 13,4 cm, felépítése a levéltári darabhoz hasonló. Mivel ugyanannak a pecsétnyomónak két példányáról van szó, felmerül az esetleges hamisítás kérdése.

A kérdés több szempontból is megvilágítható. Hogyan és mikor hamisították volna a múzeumi darabot? A feltételezett „hamisítónak” ugyanis pontosan ismernie kellett a Kamarai Archívumban őrzött pecsétnyomót, hiszen annak csaknem pontos mása, csak a két nyél méretei térnek el. Márpedig ez utóbbi soha nem publikálták. Nehezíti a válaszadást a múzeumi példány összeroncsolt nyomólapja, hiszen az esetleges hamisító apró, árulkodó hibáit, az eredetivel való eltéréseit nem lehet felfedezni.

Varga Péter restaurátor véleménye szerint⁶³ ma is láthatók a vésnök által használt betűponcolók nyomai és az eredeti vésés nyoma, viszont az is, hogy – feltehetőleg az utólagos tisztítás során – utánvésték a nyomólapot. Dr. Gresits Ivánanyagvizsgálatából⁶⁴ az derült ki, hogy a tárgy és a vele együtt vizsgált öt darab eredeti, Rákóczi-kori pecsétnyomó nyersanyagösszetétele hasonló. Ebből következik, hogy megközelítőleg egykorúak, és hasonló nyersanyaglelőhelyről származnak.

Mindezeket összefoglalva valószínűsíthetjük, hogy a kérdéses pecsétnyomó Rákóczi-kori darab. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy korabeli hamisítvány volna.

Térjünk vissza a kancellária pecséthasználatának ismertetéséhez. Mivel az Erdélyi Fejedelemséget közigazgatásilag nem csatolta Magyarországhoz a fejedelem, a két ország résznek külön pecsétnyomót vésetett. 1707 márciusában, még az áprilisi marosvásárhelyi erdélyi fejedelmi beiktatás előtt jelenik meg egy kifejezetten erdélyi fejedelmi pecsétnyomó lenyomata, amelyből a vezérlő fejedelmi cím is hiányzik. Ennek megfelelően elkészült a kifejezetten magyarországi vonatkozású államiratok pecsételésére szánt pecsétnyomó, a családi címerrel, köriratában az új címmel, de az erdélyi fejedelmi cím nélkül: FRAN[ciscus]. D[ei]. G[ratia]. S[acri]. R[omani]. I[mperii]. PRIN[ceps]. RAKOCZI. CONFOE[deratorum]. REG[gni]. HVN[gariae]. STAT[uum]. DVX.⁶⁵ Ezen a már ismert hermelinpaláston látható a színjelzett pajzsban a családi címer, felül a kis angyalfej ismét megjelenik.⁶⁶ Kisebb párja abban különbözik tőle, hogy a körirata rövidebb, a *princeps* rövidítése *pr.*⁶⁷

A nagyobbik pecsét nyomóját ma a sárospataki Rákóczi Múzeum őrzi.⁶⁸ (13. ábra) Acélból készült, nyele a már ismert, baluszteres nyéltípus. Története ugyancsak teli van rejtélyekkel. Mint ismeretes, a Rákóczi-levéltár Dgańskba menekített részét (ma az Országos Levéltár G szekciója) 1749-ben megkapta a leányágon rokon Aspremont család, később pedig, szintén leányági rokonság címén az Erdődyekre szállt. Az Erdődyek vörösvári kastélyában őrzött archívumban, 1870-ben még létezett két pecsétnyomó. Ezekről Thaly Kálmán számolt be, igaz, csak szűkszavúan: „Ugyanitt őriztetik végre a magyar Confoederatio finom metszetű két nagy aczélpecsétnyomója”.⁶⁹ A levéltárat 1920. szeptember 3-án Erdődy Lajos a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában örökletébe helyezte.⁷⁰

Legközelebb Czobor Alfréd kutatta fel a múzeumi levéltárban őrzött Rákóczi-archívumot, és ő már

részletesen ismerteti 1935-ben a Thaly által emlegetett pecsétnyomókat.⁷¹ Innen tudjuk, hogy a vezérlő fejedelmi Rákóczi-címeres pecsétnyomóról és kisebb párjáról van szó, ez utóbbi azonos a ma Sárospatakon őrzött tárggyal. Közben azonban, körülbelül a Czobor-tanulmánnyal egyidőben, 1934-ben a két pecsétnyomót átadták az Országos Levéltárnak. Amikor 1935-ben a múzeum egy nagyszabású Rákóczi-emlékkiállítást rendezett, már a levéltárból kérték kölcsön a két acélpecsétnyomót.⁷² A kiállítás bezárása után visszakerültek a pecsétnyomók a levéltárba.⁷³ Ezt követően viszont elvész a szemünk elől ez a két tárgy, mígnem egyikük 1955-ben felbukkan Sárospatakon. Hogyan került a levéltárból a múzeumba? Nincs nyoma vásárlásnak, ajándékozásnak. Dankó Imre, a múzeum akkori muzeológusa úgy emlékszik, hogy 1955-ben más, beletárolatlan anyagok között volt. Valószínűleg 1950 és 1955 között hozta be valaki a múzeumba, többet nem tudunk a bekerülésről.

Az ónodi országgyűlésen, a trónfosztás kapcsán vetették fel azt a kérdést, hogy „nem szükséges lenne-e az országnak peculiaris (saját) pecsétet csináltatni?” Ezen hosszasan vitáztak, de a végén elvetették az ötletet: „...ha, az mint volt beszéd, hogy az ollyatén pecséten ország címerének kellene lenni, s körül Felséges Fejedelem Vezérlő titulusának – subsummálván aztat Felséges Fejedelem – láttatnék az királyságot kívánni, mely iránt mondá, hogy ne adja Isten, hogy csak gondolkodni is kívánna felőle. Ha pedig pure az Ország pecsétje csak lenne: abban magának az Felséges Fejedelemnek derogálna, mivel Ország Cancellariusának így láttatnék lenni”.⁷⁴

Így aztán kisebb változtatásokra került csak sor. A marosvásárhelyi országgyűlés Rákóczit a Haza Atyja címmel ruházta fel (1707. április 21.). A Pater Patriae ettől fogva szerepel a fejedelem címei között, ennek ellenére továbbra is a vezérlő fejedelmi pecsétnyomót használja a kancellária. Csak jóval később, 1709. szeptember 20-án jelenik meg először az új címmel bővített nagypecsét. Címerképe – kisebb díszítésbeli változtatásoktól eltekintve – megegyezik a vezérlő fejedelmi pecsétnyomóéval, csupán a köriratot bővítették a Pater Patriae címmel. Kétféle méretben készült el.⁷⁵

Kitekintésként az emigrációra, elmondhatjuk, hogy Lengyelországban még használja vezérlő fejedelmi kispecsétjét a fejedelem,⁷⁶ később egy monogramos, kicsiny, sokszorososan összefonódó kurzív R F monogramos gyűrűspecsétet találtam a Thaly-

gyűjteményben.⁷⁷ Ezen kívül egy Julius Caesar babérkoszorús portréját ábrázoló pecsétnyomót is használt.⁷⁸

Kétes hitelű Rákóczi-pecsétek

A győri Xántus János Múzeumban őrzött Rákóczi-pecsétnyomó valószínűleg nem eredeti. A sárgaréz tipárium ovális, 4,3x4 cm-es nyomólapján, barokkos címerpajzs felett hercegi korona látható, körirata: FRANCISCVS PRINCEPS RAKOCZI COMES DE SAAROS.⁷⁹ A tiparium hossza 8,7 cm.⁸⁰ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük a pecsét lenyomatát is, és az eredetivel való összehasonlítás során számos eltérést fedezhetünk föl. A pecsétlenyomat pl. jelzi a címertani mázakat, a pecsétnyomó nem. Maga a nyél is jó 150 évvel későbbre, a 19. század második felére keltezhető. (14–15. ábra)

A másik sárgaréz pecsétnyomó szintén gyanús, ez a nyíregyházi Jósza András Múzeum tulajdona.⁸¹ Az 1890-es évek elején a Szabolcs megyei Nagyhalászinál húzták ki a halászok a Tisza iszapjából, és Kállay András királyi kamarás, szabolcsi főispán küldte el Thaly Kálmánnak, aki ismertette a darabot a Turul hasábjain.⁸² Az 5,5 cm átmérőjű pecsétnyomó kerek nyomólapján kerekaljú pajzsban Erdély címere, a szív-pajzsban a Rákóczi-címer, kivételesen osztatlan címerben. Körirata: FRANCISCVS RAKOCZY. S[enior vagy secundus]. D[ei]. G[ratia]. ELECTVS. TRANSYLVANIAE: PRINCEPS P[artium]. R[egni]. H[ungariae]. D[ominus]. ET SICVL[orum]. COMES. ETC.⁸³ (16–17. ábra)

A pecsétnyomó több szempontból problematikus. Egyrészt, kezdetleges vésete miatt a tárgy valódisága kérdőjelezhető meg, másrészt eltérőek a vélemények arról is, hogy I. vagy II. Rákóczi Ferencé volt-e. Kezdjük az első problémával. A pecsétnyomó sárgarézből készült; ez önmagában még nem lenne baj, hiszen a korabeli leltárakban is szerepelnek rézpecsétek, igaz, azok aranyozottak.⁸⁴ A nyél formája megfelel a korabeli pecsétnyomókénak. A fő probléma inkább a nyomólap kezdetleges kivitele, ami kétségessé teszi a tárgy eredetiségét.

Ami a második kérdést illeti, I. Rákóczi Ferenc mellett szól – Thaly Kálmán szerint – a köriratban szereplő S. betű, melynek feloldása „senior”, azaz „idősebb” lenne. Ez esetben I. Rákóczi Ferenc fia születése és az ő halála közötti rövid idő alatt, tehát 1676. március 27. és július 8. között vésette volna a

pecsétnyomót. Nem valószínű, hogy az alig néhány hónapos csecsemőt felnőtt ember-számba véve, az apa mint idősebb Rákóczi Ferenc titulálja magát. Mellette szólna az, hogy nem szerepel az S. R. I. P. (Sacri Romani Imperii Princeps) cím, ez azonban II. Rákóczi Ferenc Nemzeti Múzeumban őrzött erdélyi fejedelmi nagypecsétnyomóján sincs feltüntetve. Thaly még úgy tudta, hogy a családnév y-nal való írása és az electus princeps kitétel is csak az apára jellemző, de nem így van. Megfontolandó viszont, hogy a fejedelmi koronán nem keresztes országalma, hanem levélforma csúcs van, mint I. Rákóczi Ferenc ismert nagypecsétjén, és az is, hogy a vésés jóval kezdetlegesebb, mint az ifjabb Rákóczi pecséteinek megmunkálása.

Czobor Alfréd verziója szerint a köriratban szereplő S. jelentése secundus, a II.-at helyettesítheti, tehát a pecsétnyomó II. Rákóczi Ferencé volt. Ez esetben csakis erdélyi fejedelemmé választása után készülhetett. Mint említettük, Rákóczi 1704-ben jutott apja „öreg” pecsétnyomójának birtokába, Czobor szerint ezt használta fel mintának első Erdély-címeres nagypecsétjéhez.⁸⁵

A végső szót nem tudjuk kimondani, hiszen nem ismerünk egyetlen korabeli lenyomatot sem. Csupán a Magyar Országos Levéltárban, Varjú Elemér (a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tára egykori igazgatójának) pecsétgyűjteményében maradt fenn egy gipszmásolat, de az valószínűleg erről a pecsétnyomóról készült.⁸⁶

1705-ben, egy Franciaországban nyomtatott magyar nyelvű kiáltványon is megjelent egy hamis pecsét. Az irat azért született, hogy a bajor harctéren küzdő magyar katonákat hazahívja. Erről Czobor Alfréd közölt fényképet. A pecsétmezőben négyelt, kerekalpú pajzs első és negyedik mezejében kardot tartó koronás sas, második és harmadik mezejében zárt fejedelmi korona látható. A szív-pajzsban a fejedelmi korona alatt, fejedelmi paláston a Rákóczi-címer egy R betű pótolja. A nagypajzs felett kilencágú korona.⁸⁷

A hivatalok pecséthasználata

A szabadságharc során létrejött hivatali szervek pecséthasználatában szintén elkülöníthető a hivatalban őrzött és a privát pecsétnyomó. A hivatalos pecsétnyomón a Rákóczi-címer látható, a köriratban a hivatal elnevezése. Ez volt a „fejedelem pecsétje”, így

nevezi Ottlyk György az Udvari Gazdasági Tanács pecsétnyomóját („ennek az Consiliumnak secretariusus Beniczki Gáspár uram, annak két cancellistája. Secretarius kezében Fejedelem pecsétje, cum inscriptione: Consilium Oeconomicum (Aulicum)”⁸⁸

A hivatali és a magánjellegű pecséthasználat elkülönülését bizonyítja egy 1707-ben kiadott instrukció is. Az addig Besztercebányán székelő Gazdasági Tanács kibővítéséről szóló fejedelmi rendelet értelmében újabb adminisztrációt kell felállítani Eperjesen és a Dunántúlon. Az egész szervezet elnöke Klobusiczky Ferenc marad, lakása hol Besztercebányán, hol Eperjesen lesz. A pecséthasználatról így rendelkezik: „Az nagy pecsét, mellyel eddigh közönségesen él az consilium, ennek utána mindenkor maradjon az praeses (é.: Klobusiczky) mellett, és azzal közönséges expeditiokat ne pecsételtessen, hanem a midőn interveniálnak olyan dolgok, mellyeknek nevönk alatt kellek expediatni, az olyanokat pecsételtessen praeses azon nagypecséttel. Az több közönséges expeditiokat pedig maguk tulajdon pecsétivel az consiliariusok kik olykor jelen lesznek, evégre is szükséges, hogy mind a praeses, mind pedig más consiliariusok jókora nagyságú pecséteket magok címerire csináltassanak, mellyekkel csak az tisztíthez való dolgok, és nem más privatumiban iratott levelei pecsételtessenek, s arra nézve az Registratornak incumbalni fog azoknak conservatioja”.⁸⁹

Különválasztja tehát a fejedelem az országos jelentőségű ügyeket, melyeket a consilium nagypecsétje mellett maga ír alá, és a kevésbé jelentős iratokat, a tanácsosok saját aláírásával és saját címerükkel díszített pecsétjeivel. Valószínűleg nem is tehette volna meg, hogy funkcionáriussá alacsonyítsa a rendi különállásukra büszke nemesembereket – ugyanakkor, hogy hivatalnok mivoltukat mégiscsak jelezzék valahogyan, nagyobb pecsétnyomót készíttetett velük, amelyet nem is használhattak magánlevelezéshez, hiszen a registrator jól elzárta előlük. A Gazdasági Tanács Dunáninnen adminisztrációjának iratain előforduló „A Dunán innen lévő Oeconomicali Administratio” aláírás és alatta a három tisztviselő ovális, saját családi címeres, monogramos pecsétje e rendeletre vezethető vissza.⁹⁰

Hol őrizték a hivatalos pecsétnyomókat? Az imént idézett források szerint az Udvari Gazdasági Tanács pecsétje előbb Beniczky Gáspár titkár „kezében volt”, míg a tanácsosok saját címeres pecsétlőit az irattárnok (registrator) őrizte.⁹¹ Kik pecsételték az iratokat? A hivatali személyzet fennmaradt eskümin-

táiban egyedül az írnokok szövegében szerepel az a mondat, hogy „pecsétekhez titkon nem nyúlok és azokkal nem pecsételtek”.⁹² Ebből arra lehet következtetni, hogy ők végezték el, a tisztázás után, a pecsételést műveletét is.

A pecsétnyomók nemcsak jogérvényesítő eszközök, de reprezentatív használati tárgyak is. Lemérhető rajtuk birtokosuk műveltsége, igényessége⁹³, és tegyük hozzá, tehetősége. A pecsétnyomó megrendelőjének bizonyára mérlegelnie kellett, hogy a pecsét milyen hatást kelt majd a címzettben. Rákóczi pecsételőit neves vésnökökkel készítette el, a nyomatok egy része már jelzi a címertani mázakat is, ami akkoriban még újdonságnak számított.⁹⁴ Ismerjük az erdélyi főpostamesteri pecsétnyomóról szóló megrendelését 1707 augusztusából: „Erdélyi főpostamesterünk kezéhez kívántatván authenticum postapecsétet adatkunk, Klmdnek praesentibus committáljuk: egy kiseded, circiter egy sustáknyi ambitusú⁹⁵ pecsétet, magunk címere körül az erdélyi címereket kimetszeten, hováhamarább készíttesse el, cum inscriptione peripheriali: SIGILLVM OFFIC. POSTAR. TRANSYLV. És mihelyen elkészül, – menten küldje hozzánk Kglmed.”⁹⁶ Rákóczi tehát maga tervezte a pecsétet, s figyelme mindenre kiterjedt: mekkora legyen a kerülete, mi legyen a pecsétkép, a körirat. Ha a postamesteri pecsétet ilyen pontosan meghatározta, minden bizonnyal így tett a jóval fontosabb állami pecsétetek esetében is.⁹⁷ (Az aranyforintokat is éppígy tervezte-rendelte meg.)⁹⁸

A különféle hivatali pecsétnyomók közül három maradt ránk, kettő a Gazdasági Tanács Eperjesi (18–19. ábra), ill. Dunántúli Adminisztrációjának (20–21. ábra) pecsételője a Magyar Országos Levéltárban (E 215). Acélból készültek, nyolcszögletű, hasábos nyelük van. Méreteik hasonlóak: 4,8 (eperjesi), ill. 5,1 cm (dunántúli) átmérőjük, 7,3 cm (eperjesi), ill. 7 cm (dunántúli) a magasságuk. A színjelzés nélküli Rákóczi-címer ovális pajzsban, önmagában áll, Erdély címere nélkül, zárt fejedelmi koronával és a hermelinpaláستtal övezve. Körirataik: SIGILLUM ADMINISTRATIONIS EPERIENSIS és SIGILLUM ADMINISTRATIONIS TRANSDANUBIANE.⁹⁹

Az ónodi országgyűlésen (XII. tc.) létrejött, 1708-tól működő fejedelmi ítélőtábla Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött pecsételője acél, sarkain szegett négyzet alapú, hasábos nyéllel.¹⁰⁰ (22–23. ábra) A pecsételőlapon 5,3 cm átmérőjű, a nyél hossza 8,4 cm. Feje csonkakúpszerűen összeszűkül a nyél felé. A báborkoszorúval övezett, kerek pecsétmezőben ovális,

színjelzett címerpajzsban látható a Rákóczi-címer. A pajzs felett ismét visszaköszön az angyalfej. Felette hercegi zárt korona, melyből kétoldalt leomlik a hercegi palást. Körirata: SIGILLUM·TAB[ulae]·IUDICIARIAE CONF[ederat]AE REG[ni]·HUNGARIAE.¹⁰¹ További sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1977-ben vásárolta a múzeum.

Mindhárom pecsétnyomó Debreceni Ötvös András munkája 1708-ból. (L. a következő fejezetet.) Érdemes megfigyelnünk a véset alapvető hasonlósága mellett a finom eltéréseket is: az ítélőtábla pecsétje igényesebb kidolgozású (színjelzett!), ornamentálisan gazdagabb változata a másik kettőnek.

Tiszti pecsétek

A főtisztek is elkészítették nagy pecsétnyomóikat, és szintúgy saját címerüket vésették rá, a köriratban pedig – ha van körirat – a címeik szerepeltek. Bercsényi például 1703 októberében 4,5x4 cm-es grófi címeres, körirat nélküli pecsétet használ egy protekcionálison,¹⁰² ugyanennek kisebb (3x3,4 cm-es) változatát Radvánszky Jánosnak írt misszilisében használja.¹⁰³ 1708-ból ismerjük legdíszesebb és legnagyobb, 5,4x5 cm-es változatát egy parancslevelén.¹⁰⁴ Ezzel a nagyobb mérettel kiemelkedik a főtiszti nagypecsétek sorából a lenyomat, s ez a megtiszteltetés minden bizonnyal a helytartói címnek szól.

Itt kell említést tennünk Bercsényi ún. postapecsétjeiről is. Ez voltaképpen egy kvarto méretű irat, amely a pecsét erejével a levél birtokosát felhatalmazza arra, hogy a postaállomásokon „friss lovú postai alkalmatosságot” váltson. Nem rögzített, melyik pecsétnyomó a postapecsét, Bercsényi kicsi és a legnagyobb pecsétje egyaránt előfordul ezeken az iratokon.¹⁰⁵

Bottyán János még 1708-ban is gyűrűspecséteket használ. Kétféle méretű, címeres, BO-IA feliratú pecsétjét találtuk: egy Bercsényinek szóló levélen 2,3 cm átmérőjű¹⁰⁶, és egy Rákóczihoz címzetten mindössze 1,4x1,6 cm-est.¹⁰⁷

Forgách Simon (1669–1730), borsodi főispán 1704 márciusában állt át a királyi szolgálatból a kuruc seregbe. Mind a labanc, mind a kuruc időszakból őriz egy-egy pecsétnyomóját a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az első pecsétnyomó 12,5 cm hosszúságú, az ezüstből készült, kerek nyomólapon átmérője 4,3 cm. (24–25. ábra) A pecsétmezőben a családi címer variánsa: a hét gyöngyös koronából kiemelkedő koronás szűz két

oldalán két félhold látható. Körötte pálmalevéldíszes keretben látható a körirat: C[omes]·SIMON·FORGACH DE G[himes]· E[ques] A[uratus] C[omitatus]· B[orsodiensis]· S[upremus]· C[omes]· S[acrae]C[aesarae]· R[egiae]que· M[aiestatis] ET C[onfiniorum]· K[anisae]· A[nnexorum]V[ice]·

G[eneralis].¹⁰⁸ Az utóbbi katonai rangot Forgách 1695–1700 között viselte, tehát ekkor készítette a pecsétnyomót.¹⁰⁹

Kuruc tábornoki pecsétnyomója ezüst, ovális nyomólapú, hosszú, nyolcszögű hasábos nyéllal. A nyél teljesen szétkalapált, tehát sokat volt használatban. A nyomólapon pálmadíszes keretben látható a körirat: COMES SIMON FORGACS DE GHIMES. Apró tyúklábmintás keretben a családi címer látható. Hosszúsága 9 cm, a nyomólap 4,6×4,1 cm-es.¹¹⁰ Mindkét pecsétnyomót a Forgách család őrizte meg és ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak.

A szabadságharc pecsétmetszői

Debreceni Ötvös András

Kassai ötvösmester, példametsző. Ötvösként is szolgált a fejedelemnek.¹¹¹ Polgárjogért először 1705-ben folyamodott, 1747-ig lakott Kassán, további működéséről nincsenek adataink.¹¹² Hogy készített verőmintákat és pecséteket is, azt abból az ajánlólevélből tudjuk, melyet Rácz Márton felső-magyarországi kerületi pénztárnok írt Kassán (1708. július 5.) az ötvös érdekében: „az pénznek csinálására való példákön kívül” a Consilium Oeconomicum részére készített „két öreg pecsétet, pro Administratione Epperjesiensi”, a másikat „pro Trans-Danubiana”; egy öreg pecsétet „pro Tabula Iudiciaria”; „regiák pecsétlésére való három pecsétet, méltóságos praeses [Klobusiczky Ferenc, a Közjöveldmi Tanács elnöke], úgy több eperjesi Administratio Consiliarius Uraiméknak is öt pecsétet, in summa tizenegyet”¹¹³ A következő évben munkájának díjazása ügyében folyamodik a Közjöveldmi Tanácshoz: „az el mult esztendőben az cassai monetariában létemben metszettem volt tizenegy pecséteket, amelyek sok szemfény vesztő gyakorlatosságaim által mentenek végben; mellyektől kívántatnának 80 avagy 90 forintok”. Ez utóbbi folyamodványából arra lehet következtetni, hogy bár Kassán lakott, nem állt a pénzverőház alkalmazásában.¹¹⁴

Ocsovay Dániel (megh. 1728)

Vaspéldametsző. 1692-ben került a nagybányai pénzverőházhoz, 1703–1708 között a nagybányai munkácsi verde példametszője.¹¹⁵ Pecsétvésnöki tevékenységére szórványos adatokkal rendelkezünk: 1704. augusztus 1-jén egy „öreg pecsét” vésésére kapott parancsot, amelyet 13 hét alatt kellett elkészítenie, de sehogysem akart elkészülni, s miután Ajtay tíz héten keresztül kérlelte, októberben áristomba záratta. Több panaszos levél maradt fenn Ajtaytól a vaspéldametsző haszontalanságáról, akit erővel kell dolgoztatni. Ajtay ellenséges magatartása miatt Ocsovay fizetése körül zavarok támadtak: a fejedelem 1705. december 15-én felemelte évi 300 rénes forint fizetését 100 rénes forintra, de Ajtay az utalványozó rendeletnek nem tett eleget, bár a fejedelem kétszer is megsürgette a felemelt fizetés és a hátralék kifizetését.

Munkáját a fejedelem elismerte, sőt szerette volna, ha egy ifjút kitanít a mesterségére, de a példametsző végül megunt a viszálykodást Ajtayval és a fizetésre való várakozást, és átszökött a császáriakhoz. Ajtay már 1708. június 7-én összeírja „az vas metsző dibdáb portékáját”. Csak 1715-ben tért vissza Nagybányára.¹¹⁶

Hivatali és magánpecsétnyomókat is készített a szabadságharc alatt. 1707. január 30-án „egy néhány rendbeli Nemes Ország számára való öreg pecséteknek megmetszéséért” kér jutalmat Rákócziól.¹¹⁷ Dolgozatunk elején idéztük Rákóczi 1707. augusztus 4-én kelt levelét, amelyben az erdélyi főpostamester pecsétjének elkészíttetésére ad utasítást Ajtaynak. A levélből nem derül ki, ki csinálja meg a pecsétnyomót, és mivel a nagybányai ötvösnek, Czipra Ferencnek is Ajtay útján adott rendeléseket Rákócziól,¹¹⁸ csak a pecsétlenyomat és a nagybányai verdében vert pénzek összevetése adhatna választ arra, vajon valóban Ocsovay munkái-e ezek.

Készített magáncélra is pecsétnyomót, Károlyi Sándor tábornoknak, de azzal is késlekedett, arra hivatkozva, hogy a fejedelem szolgálata az első. Eötvös Miklós írja 1705. február 3-án Károlynak: „Estve érkeztem megh Bányáról és Szatthmárról, még sem kész a pecsét nyomó; ezen levelemben includálva el küldöttem formáját, micsodás lesz. Azzal menti magát a vas metsző, nem érkezhét, az pénzverőház körül való foglalatossági lévén, mindazonáltal azon lesz,

hogy egy hét alatt el végezze”. Galambos Ferenc szatmári főkapitány pecsétje is lassan készült: „Ismét másodszer kellett adnom más kjét tallért, hogy mennél hamaréb meg messe” – írta Ajtay a főkapitánynak 1705. július 15-én kelt levelében.¹¹⁹

Warou Dániel (1674–1729)

A szabadságharc legismertebb éremvésnöke. A körmöcbányai verdében dolgozott, 1703 őszétől 1707 őszéig állt a fejedelem szolgálatában.¹²⁰ Élete folyamán ez az egyedüli időszak, amikor pecsétnyomókat készített. Warou pecsétnyomóit Czobor Alfréd, majd az ő megállapításai nyomán Rudnay Gyula azonosította. Stílusuk alapján Czobor hét, Rudnay kilenc darab pecsétet tulajdonít Warounak. A művész keze nyomát a következő jegyekben érhetjük tetten: a fejedelmi korona és a címerpajzs oldalai lefelé keskenyednek, a pajzs mellett egy-egy nagy kartust és kagylószerű ornamentumot találunk. A címerkeret kettős vonalú. Biztos ismertetőjel továbbá a lóherelevél alakban végződő címerpajzs is.¹²¹ A színjelzett címerpajzs viszont nem bizonyíték Warou szerzőségére, hiszen, mint tapasztaltuk, Rákóczi korábbi pecsétjei is színjelzettek, tehát nem a svéd művész alkalmazta ezt először Magyarországon.

Warou pecsétvésnöki tevékenységére vonatkozóan kevés írott forrásunk van, s ezek csak részben támasztják alá Czobor és Rudnay megfigyeléseit. 1707. szeptember 23-án Hellenbach bányagróf latin nyelvű jelentésében arról számol be a fejedelemnek, hogy Warou „ad elaborationem sigillorum majorum”, tehát a nagypecsétek készítéséhez igyekezett hozzákezdeni, de házassági problémái miatt nem sikerült befejezni.¹²² Szeptember 25-én Sréter János brgiadéros jelenti a fejedelemnek: „Az mely két pecsétet kegyelmesen parancsolt vala Felsőged metszettetni Varró uramnak: azok még nincsenek készen; hanem mostanában rajta vagyon, hogy a héten elkészíthesse”.¹²³ Majdnem egy hónappal később, október 20-án Warou még csak a nagyobb pecsétnyomóval készült el: „Varró Dániel, a melly pecsétet kegyelmesen méltóztatott vele csináltatni Felsőged, az nagyobbikát meg küldette, a kettejét [értsd: a másodikat] is igyekszik frissen meg csinálni, alázatossan kérdeztetvén (az erdélyi) aranybul csináltatandó pecsétetett, ha (otthon) házánál kellessék-e el készíteni”. Mivel az ónodi országgyűlés után nem készült új pecsétnyomó, nem kétséges, hogy ez a két pecsét a marosvásárhelyi

országgyűlés után készítettett nagyobb és kisebb pecsétnyomókkal azonos. Rákóczit ott a Haza Atyja címmel ruházták fel, s ez újabb pecsétnyomók készítését vonta maga után.¹²⁴

Warou egy 1705. május 31-ei kérelmében „két öreg Erdély Országi Pecsétek” metszéséért kéri fizetését. Az egyiket Esze Tamás a Magyar Nemzeti Múzeum erdélyi fejedelmi pecsétnyomójával azonosította, a másik még lenyomatában sem ismert. Valószínűleg, ezt sem használták, s így nyoma veszett anélkül, hogy lenyomata maradt volna. Rákóczi válaszában 600 rénes forintot rendel kifizetni neki az addigi munkájáért, tehát (az instancia alapján) egy medálért (amely a szabadságharc kezdetére vert emlékérem), a két pecsétnyomóért és aranypénzek verőtöveinek metszéséért.¹²⁵ E két pecsétnyomóval együtt tizenegyre emelkedik a Warou metszette darabok száma.

Warou szabadságharc alatti működése 1707-ben véget ért, ez év őszén elhagyta Rákóczit: elszökött Körmöcbányáról.¹²⁶ A helyét valaki betöltötte, ez biztos, aki a fejedelmi nagyobb pecsétek vésését elvállalta, de az emlékérmek vésésében őszintén bevalóltatta járatlanságát. Hellenbach János Gottfried főbányagróf írja 1708. február 17-én Selmecről Rákóczinak, hogy a „Sculptor Camerae Cremniciensis” éppen dolgozik a fejedelmi pecsétnyomókon („sigilla omnia Serenitatis Vestrae”), de az emlékérmek véséséhez nem ért.¹²⁷

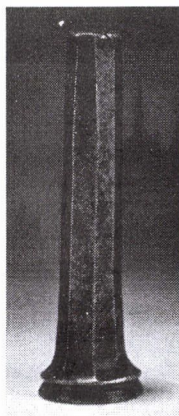
A három bemutatott pecsétvésnök, mint láthattuk, Rákóczi egy-egy pénzverdéjében dolgozott: Kassán, Nagybányán és Körmöcbányán. Debreceni Ötvös András ugyan nem állt a kassai pénzverde alkalmazásában, de a pecsétnyomókat ott készítette el. A pénzverőházak alkalmazottai egy 1709–1710-re keltezhető nagybányai instrukció szerint¹²⁸ rendszeres havi fizetést kaptak (az akkori „sculptor”, Enyedi Dániel havi jövedelme 8 magyar forint), a pecsétnyomókért járó összeg tehát ezen felüli tiszteletdíj volt, de korántsem biztos, hogy meg is kapták a járandóságukat, hiszen mindhárman kérvényekkel, panaszlevelekkel ostromolták a fejedelmet „szemfényvesztő munkálódásaik” kifizetése miatt. Az inspektorok szerint persze hanyagok és megbízhatatlanok a vésnökök, de valószínű, hogy a rézpénz elértéktelenedése miatt szinte ingyen dolgoztak. 1706 augusztusában panasolja Ocsovay, hogy már három esztendeje rézpénzben kapja a fizetését, és legalább a felét ezüstben kéri. A maguk jövedelmét a másik vésnökéhez mérték, s persze mondanunk sem kell, hogy saját díjazásuk ilyenkor messze alulmaradt. Ocsovay panasolja említett

levelében, hogy a kassai példametsző 36 forintot kap egy pecsét elkészítéséért, míg ő csak 23-at. – Összehasonlításul: 1709-ben Debreceni Ötvös András 11 pecsétnyomóért kér 80 vagy 90 forintot (l. fent), tehát az egy pecsétnyomóra számított 36 forint sehogyan sem jön ki.

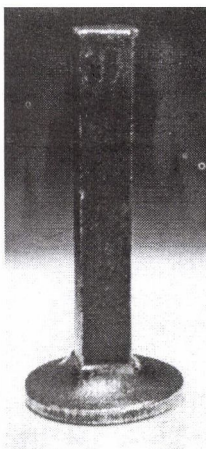
A fennmaradt szfragisztikai anyag gazdagsága, úgy véljük, meggyőzően bizonyítja, hogy a pecséteknek,

mint reprezentációs és jogérvényesítő eszközöknek a fejedelem fontos szerepet szánt. Nemcsak elkészítésükre fordított figyelmet – neves mestereket bízott meg a munkával, még a hivatali pecsétek is saját elképzelései, tervei alapján születtek meg – de használatukat is gondosan szabályozta.

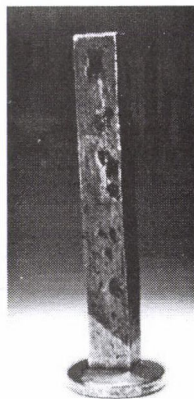
T. Orgona Angelika

1–2. ábra. Zrínyi Ilona pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

3–4. ábra. II. Rákóczi Ferenc hercegi pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

5-6. ábra. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmi pecsétnyomója, Jósa András Múzeum

7-8. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi nagypecsét-nyomója, Magyar Országos Levéltár

9-10. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi középpecsét-nyomója, Magyar Országos Levéltár

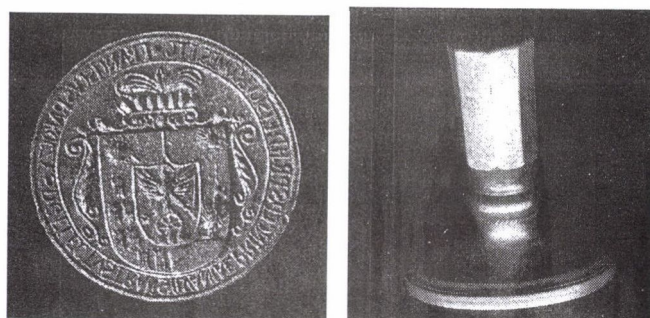
11–12. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi nagypecsét-nyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

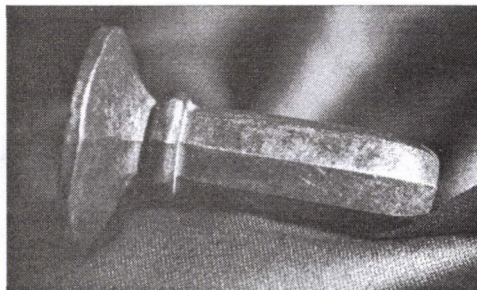
13. ábra. II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmi pecsétnyomója magyarországi használatra, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma

14–15. ábra. II. Rákóczi Ferenc sárosi főispáni pecsétnyomója, Xántus János Múzeum

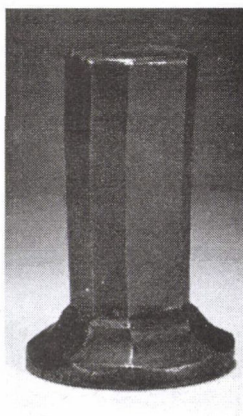
16–17. ábra. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem pecsétnyomója, Jósa András Múzeum

18–19. ábra. Az eperjesi adminisztráció pecsétnyomója, Magyar Országos Levéltár

20–21. ábra. A dunántúli adminisztráció pecsétnyomója, Magyar Országos Levéltár

22–23. ábra. A fejedelmi ítéletábla pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

24–25. ábra. Forgách Simon pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

26–27. ábra. Forgách Simon kuruc tábornoki pecsétnyomója, Magyar Nemzeti Múzeum

JEGYZETEK

¹ E tanulmány a szerző: Kuruc pecsétek és pecsétnyomók. In Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. (Szerk.: Tamás Edit). Sárospatak, 2003. I. kötet 203–240. c. cikkének átdolgozott, képekkel illusztrált változata.

² *Thaly Kálmán*: Két ismeretlen Rákóczi-pecsét. *Turul*, XIII. (1895) 53–54.; *Uő*: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselkedés, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferenc udvarában I. *Történelmi Tár* 5. (1882) 555–576, 567–568.; *Uő*: Érem és pecsétani adalékok a Rákóczi-korból. *Archaeológiai Értesítő*, 9. (1877) 317–323.; *Uő*: Ötvösművészeti és skófiium-hímzési adatok 1709–1710-ből. *Archaeológiai Értesítő*, 10. (1878) 161–168.; *Uő*: Érmészet, ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczy-korban 1707. Ötvösség és pecsétmetszés. *Archaeológiai Értesítő*, 11. (1879) 137–141.

³ *Czobor Alfréd*: A Rákócziak címere és pecsétjeik. *Turul*, LIII. (1935) 49–65.

⁴ *Esze Tamás*: Warou Dániel körömöbányai működéséhez. *Numizmatikai Közöny*, 36–37. (1937–1938) 98–99.; *Uő*: A kassai pénzverőház. 1705–1710. *Numizmatikai Közöny*, 40. (1941) 55–69.; *Uő*: Adatok a nagybányai pénzverőház személyzetéről. *Numizmatikai Közöny*, 42. (1943) 26–32.; *Uő*: A nagybánya–munkácsi pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. *Numizmatikai Közöny*, 43. (1944) 21–44.

⁵ *Rákóczi Ferenc*: Vallomások. (Szerk.: Hopp Lajos. Ford.: Szepes Erika). Bp., 1979. 164.

⁶ *Fekete Nagy Antal*: II. Rákóczi Ferenc levéltára. *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940–1941) 441–455.; *Iványi Emma*: II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára. 1526–1712. *Levéltári Közlemények*, 25. (1954) 130–140.; *Maksay Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc levéltára. *Levéltári Közlemények*, 25. (1954) 94–99.

⁷ Munkács, 1688. jan. 15. Késmárki Thököly Imre naplója, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. (S. a. r. Thaly Kálmán) Bp., 1873. (Monumenta Hungariae Historica, 2. oszt. Scriptores (MHHS) XXIV. köt.) 318.

⁸ Komáromy János feljegyzése Zrínyi Ilona némely hagyatékairól. 1704. jún. 23. MHHS XXIV. 533–534.

⁹ 1,2×1 cm-es. Munkács, 1675. szept. 19. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), A Thököly- és a Rákóczi-szabadság-

harcok Levéltárai, A Thököly-szabadságharc Levéltára, Thököly családjának iratai G 8, (továbbiakban: G 8) VIII/3., Zrínyi Ilona kiadványai, No. 1.

¹⁰ 3,9×3,4 cm-es. „Zrínyi Ilona, a Felső Rákóczi Ferenc, erdélyi fejedelem, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja Sáros vármegye örökös főispánja hátrahagyott özvegye”. MOL G 8. VIII/3. No. 4. Zrínyi Ilona Czimmerman Zsigmondnak, Munkács, 1677. jan. 30. Képe közölve: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója tiszteletére. (Szerk.: Tusor Péter. Szerkesztőtársak: Rhimer Zoltán, Thoroczkay Gábor). Bp., 1998. címlap; *Balogh Judit–Dienes Dénes–Szabadi István*: Rákóczi-iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. Sárospatak, 1999. (Acta Patakiana I.) 162–163. (leírás)

¹¹ 1,3×1 cm-es. MOL G 8, VIII/3. No. 51. Zrínyi Ilona Radics Andrásához, Munkács, 1688. jan. 23. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701). (S. a. r. Thaly Kálmán). *Történelmi Tár*, 23. (1900) 343.

¹² 4×3,5 cm-es. Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban: MNM) Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény 119/1877. 103.

¹³ Zrínyi Ilona, a Felső Thököly Imre fejedelemnek, Magyarország Részeli Urának felesége.

¹⁴ MOL, A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok Levéltárai, A Thököly-szabadságharc Levéltára, Thököly Imre iratai (G 2, továbbiakban: G 2) II/4. Thököly Imre pátensei etc., No. 86.

¹⁵ *Szalay Imre*: Szalay Ágoston gyűjteménye. *Századok*, 11. (1877) 592–593.

¹⁶ Komáromy János feljegyzése Zrínyi Ilona némely hagyatékairól. 1704. jún. 23. MHHS XXIV. 533–534.

¹⁷ Anno 1710. die 11 Januarii in Arce Munkács. Munkácsi Jánosnak az alább megírt személyek előtt való fassioja. MHHS XXIV. 671–672.

¹⁸ Nyomozás Zrínyi Ilona hagyatékáról, 1714. MHHS XXIV. 680.

¹⁹ Ecsed, 1669. júl. 1. *Thaly Kálmán*: Szőnyegek, gobelinek, zászlók, fegyverek és egyéb ritkaságok Ecsed várában. *Archaeológiai Értesítő*, 18. (1886) 140.

²⁰ Conscriptio Rerum mobilium Illustrissimi Francisci et Juliannae Rákóczy in Arce Munkács; Lajstrom az Méltóságos Rá-

kóczi-árvák Munkácsban megmaradt és ide Patakra hozatott köntös és más portékáikról, kik is így következnek. A Rákóczi-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstromai. Közli: *Thaly Kálmán. Történelmi Tár*, 9. (1886) 776, 784.

²¹ 6 1/2 lótv spanyolviasz... fl. 1. xr. 20. Jegyzék Kéry Ádám udvari vásárlásairól, Kassa, 1699. nov. 17. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701), 352–353.

²² *Bogdán István: Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1991. 477–478.

²³ 7 koncz posta papíros... fl. 2. xr. 38. Jegyzék Kéry Ádám udvari vásárlásairól, Kassa, 1699. nov. 17. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701), 352–353.

²⁴ Regéc várában maradt portékák. 1684. ápr. 23.: „Hét egész rúd spanyolviasz”. MHHS XXIV. Bp., 1873., 163.

²⁵ *Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 1976. 49.

²⁶ 0,8×0,6 cm-es. II. Rákóczi Ferenc levele Rákóczi Juliannához, Krumlov, 1690. jún. 6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirtára (továbbiakban: OSZKK) Fol. Hung. (Folia Hungarica) 1389. Thaly Kálmán-gyűjtemény. 1. cs. 153.

²⁷ Kőszeg, 1692. dec. 23. OSZKK Fol. Hung. 1389. 26. cs. 105–106.

²⁸ Czobor A.: i. m. 49–58.

²⁹ 1,9×1,6 cm-es. Rákóczi Ferenc Kis Sámuelnek és Szombati Jánosnak, Szerencs, 1694. márc. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 176.

³⁰ 2,9×2,7 cm-es. Rákóczi Ferenc Körösy Györgynek. Sárospatak, 1695. ápr. 16. OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 197.

³¹ 2,2×2,2 cm-es: OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 226., 1,7×1,4 cm-es OSZKK Fol. Hung. 1389. 1. cs. 227.

³² Képe közölve: Czobor A.: i. m. 59.

³³ Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: i. m. 136–143.

³⁴ Ráday Pál iratai. 1703–1706. I. köt. (S. a. r. Benda Kálmán-Maksay Ferenc-Esze Tamás-Pap László) Bp., 1955. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály, XIII. köt.) (továbbiakban: AR I. XIII.), Bevezetés, 14.

³⁵ *Aldásy Antal: Címertan*. H. n., 1923. 31.

³⁶ 5,4×4,6 cm-es. Protekcionális levél a szentmiklósiak részére. Székelyhíd melletti tábor, 1703. aug. 7. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 6.

³⁷ AR I. XIII., 14–18. II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli *Thaly Kálmán*. I. köt. (1703–1706) (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály, I. köt.) (továbbiakban: AR. I. I.) XIII–XIV.

³⁸ A vásárlási jegyzékek érdekes adalékokkal szolgálnak ahhoz, hogy elképzelhessük a kancelláriák mindennapi munkáját. Az 1708. jan. 11-én kelt, Krucsay István udvari titkár által készített jegyzék a két kancellária félelvi szükségleteit veszi számba. Eszerint az udvari kancellária legtöbbit (24 kötést) közönséges irodai papírt, a fehérebb regálpapírból csak 2 kötést rendel; az aranymetszetű, „nagy öreg árkus” levélpapírosból csupán 4 konccal, a „jól készült vékony pergamenből 10 kötéssel” kér. Viaszt is többfélét: „szép veres lány viaszt” 28 fontot, finomabb spanyolviaszt, utóbbiból kevesebbet, 16 fontot. Használtak még tintához való gallest (gallus indicus, indus gubacs: festékanyag), gálickövet (kristályvizet tartalmazó réz-, vas- vagy cinkszulfát), „festésre való” aranyat (kagylókban árusították), pennacsínáló kést, írót, ollót, gumit, porzót és gyertyatartót is. A tanács kancelláriája sajnos nem jelöli meg a mennyiségeket, így nem végezhetjük el az összehasonlítást.

Egyedül a pergamennél jelzik, hogy egy kötéssel kérnek. Krucsay István átírata a Közjövendelmi Tanácshoz, 1708. jan. 11. Thaly K. 1882. i. m.: 555–576, 567–568.

³⁹ Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklósnak, 1703. szept. 10. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 8.

⁴⁰ Tokaj, 1703. dec. 16. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 13.

⁴¹ „Ferenc, Isten kegyelméből herceg (v. fejedelem) Rákóczi, Sáros főispánja, Munkács és Makovica hercege, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod örökös ura”.

⁴² OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 268–269.

⁴³ OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 274.

⁴⁴ Esterházy Pál nádori pecsétje, Kismarton, 1712. jan. 5. OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 492.

⁴⁵ MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, Ltsz.: 1873.262.

⁴⁶ Czobor A.: i. m.

⁴⁷ *Ortvay Tivadar: Magyar történelmi emlékezetek. Archaeológiai Értesítő*, 6. 1874. 99–100.

⁴⁸ Az Éderek a 19. században Kassa tekintélyes polgárai közé tartoztak. Ferenc édesapja, Éder István (1779–1840) gyógyszerész volt, öccse, Éder Gyula (1846–1911) pedig a kassai múzeum alapítója. Az adatokat Somogyi Gábornak köszönöm.

⁴⁹ 2,6×2,1 cm-es: Szakmári János beadványa, 1704. febr. OSZKK Fol. Hung. 1389. 3. cs. fol. 16–19.

⁵⁰ Rákóczi Ferenc Barkóczy Ferenc generálisnak, 1705. márc. 4. OSZKK Fol. Hung. 1389. 4. cs. fol. 56–57. és 1705. márc. 31. fol. 68–69.

⁵¹ Czobor A.: i. m. 61.

⁵² MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, Ltsz.: 1966.70.

⁵³ „Második Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Részének ura és a székelyek ispánja, Munkács és Makovica hercege, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod stb. örökös ura”.

⁵⁴ MNM Adattár, Ikt. sz. 1839/130.

⁵⁵ *Köpeczi Sebestyén József: Erdély címere. Turul, XXXV. (1917) 33.*

⁵⁶ „II. Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja, a Magyar Királyság szabadságáért konföderált rendek (vezére), valamint Munkács és Makovica hercege, Sáros örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod örökölt birtokok ura”. A *princeps* egyaránt vonatkozik a hercegi rangra és az erdélyi fejedelmi címre, a *dux* szó pedig a vezérlő fejedelmi rangra és az (egyébként nem létező) Munkács és Makovica hercege titulusra.

⁵⁷ Pátens, 1705. nov. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 4. cs. fol. 95.

⁵⁸ Czobor A.: i. m.; Rákóczi Ferenc hitlevele Mikes Mihálynak, Marosvásárhely, 1707. ápr. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 457.

⁵⁹ A nagyobbik 2,5×2 cm-es: Rákóczi Ferenc Körösy Györgynek, Tokaj, 1706. jan. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 5. cs. fol. 6.; a kisebbik 2,1×1,9 cm: Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklósnak, Vissnye, 1708. jún. 30. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 30.

⁶⁰ Esze T. 1943. i. m.: 29.

⁶¹ Maksay F. 1954. i. m.: 95.; *Thaly Kálmán: Előszó*. AR I. I. XIII–XVI.

⁶² MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, P. 2002.1.

⁶³ Varga Péter szakrestaurátor, Iparművészeti Múzeum. Segítségét ezúton is köszönöm.

- 64 Dr. Gresits Iván, Műszaki Egyetem. Köszönöm szíves segítségét.
- 65 „Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom Hercege, A Magyar Királyság szövetkezett rendjeinek fejedelme”.
- 66 6,4 cm-es. Rákóczi utasítása a Gazdasági Tanácsnak. Ónod, 1707. jún. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 35–38.
- 67 4 cm-es. OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. 274–275.
- 68 MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 55. R. 25. 1.
- 69 *Thaly Kálmán*: Jelentés a Rákóczi–Aspremont–Erdődy-levéltárról. *Századok*, 4. (1870) 603–604.
- 70 Fekete Nagy A. 1940–41. i. m.: 448.
- 71 Czobor A.: i. m. 63.
- 72 *Höllrigl József–Tóth Zoltán–Bárányiné Oberschall Magda–Fekete Nagy Antal–Asztalos Miklós–Halász Gábor*: Rákóczi Emlékiállítás. Magyar Történelmi Múzeum. Leíró lajstrom. Bp., 1935. 24–25.
- 73 MNM Történelmi Társulat. Ikt. sz.: 1935. 405.
- 74 Szabad királyi Bártfa városi követeknek naplója az ónodi gyűlésről. 1707. Történelmi naplók 1663–1719. (S. a. r. Thaly Kálmán) Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica, 2. oszt. Scriptores, XXVII. köt.) (MHHS. XXVII.) 170–171.; *Áldásy Antal*: Az ónodi országgyűlés története. *Századok*, 29. (1895) 929.
- 75 Oltalomlevél Szathmári Miklós ezredskapitány részére, Hévíz, 1710. jan. 29. OSZKK Fol. Hung. 1389. 14. cs. fol. 1. (5,5 cm átm.); II. Rákóczi Ferenc Ottlyk Györgynek, Eger, 1710. ápr. 6. OSZKK Fol. Hung. 1389. 14. cs. fol. 19–20. (6,4 cm); Czobor A.: i. m. 64.
- 76 Czobor A.: i. m. 65.
- 77 1,5x1,3 cm-es. 1715. febr. 15. OSZKK Fol. Hung. 1389. 16. cs. fol. 325–326.
- 78 Czobor A.: i. m. 64.
- 79 Rákóczi Ferenc herceg, Sáros megye főispánja
- 80 Xántus János Múzeum, Győr. Köszönöm Szabó Péternek, hogy az adatokat és a fotót rendelkezésemre bocsátotta. Czobor A.: i. m. 59.
- 81 Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, Ltsz.:Ht.: 64.1.1 Köszönöm Bene Jánosnak és Boros Györgynek, hogy az adatokat és a fotót rendelkezésemre bocsátották.
- 82 Thaly K. 1895. i. m.: 53–54.
- 83 „Idősebb (vagy második) Rákóczy Ferenc Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, Magyarország Réseinek ura és a székek ispánja stb.”.
- 84 *Conscriptio Rerum mobilium Illustrissimi Francisci et Juliannae Rákóczy in Arce Munkács.;* 1688. Lajstrom az Méltóságos Rákóczi-árvák Munkácsban megmaradott és ide Patakra hozott köntös és más portékáikról, kik is így következnek. A Rákóczi-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstromai, 776, 784.
- 85 Czobor A.: i. m. 58.
- 86 MOL V 2. Varjú Elemér pecsétgyűjteménye, 62. doboz.
- 87 Czobor A.: i. m. 64.
- 88 Ottlyk György önéletírása. MHHS XXVII. 106.
- 89 *Annexum Instructionis Szécsényiensis pro Consilio Nostro Oeconomico*. Ónod, 1707. jún. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 35–38.
- 90 Szombathely, 1708. szept. 30. OSZKK Fol. Hung. 1389. 9. cs. fol. 89.
- 91 Ottlyk György önéletírása. MHHS XXVII. 106.; *Annexum Instructionis Szécsényiensis pro Consilio Nostro Oeconomico*. Ónod, 1707. jún. 28. OSZKK Fol. Hung. 1389. 6. cs. fol. 35–38.
- 92 Udvariak eskümintái (1704–1705). Közli: *Thaly Kálmán. Történelmi Társulat*, 4. (1881) 168–173.
- 93 *Kovács András*: Pecsétek vallomása. Bethlen Gábor fejedelm pecségeiről. *Korunk*, 2001. III. f. 12/2001. 7. sz. 27–37.
- 94 *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 135.; Keöpeczi Sebestyén J.: i. m. 33–48., 43.; *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. II. köt. Bp. 1909. 440.
- 95 Egy susták = egy sextarius, sechsen (*Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond*: Magyar nyelvtörténeti szótár, II. köt. Bp. II. 1615.) ambitus = kerület (egy hatosnyi kerületű).
- 96 II. Rákóczi Ferenc Ajtay Mihálynak, Munkács, 1707. aug. 4. Thaly K. 1879. i. m.: 139.
- 97 Uo. 140.
- 98 Thaly K. 1877. i. m.: 322.
- 99 „Az eperjesi adminisztráció pecsétje”/”A dunántúli adminisztráció pecsétje”.
- 100 MNM Történelmi Társulat, Pecsétnyomó Gyűjtemény., Ltsz: P. 1977.5.
- 101 „A szövetkezett Magyar Királyság ítéletábrájának pecsétje”.
- 102 Bercsényi Miklós protekcionális levele, Tokaj, 1703. okt. 8. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 23.
- 103 Bercsényi Miklós Radvánszky János kapitánynak, Geszt, 1703. okt. 18. OSZKK Fol. Hung. 1389. 2. cs. fol. 25.
- 104 Beszerce, 1708. ápr. 4. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 119.
- 105 Posta peöcsét, 1708. aug. 11. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 181.; Posta pecsét, Füzeryarmat, 1708. szept. 22. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 202.
- 106 Bottyán János Bercsényi Miklósnak, Gács, 1708. dec. 7. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 395–396.
- 107 Bottyán János Rákóczi Ferencnek, Szécsény, 1708. okt. 13. OSZKK Fol. Hung. 1389. 8. cs. fol. 397–398.
- 108 „Ghimesi Gróf Forgách Simon, Ő Császári és Királyi Felsége Aranyarkantyús Lovagja, Borsod Vármegye Főispánja, a Kanizsával Szembeni Végek Alkapitánya”.
- 109 A feloldásban és a pecsétnyomó datálásában Pálffy Géza nyújtott segítséget, melyet ezúton is köszönök neki.
- 110 Pecsétnyomatát l. pl. Kassa, 1704. nov. 4. OSZKK Fol. Hung. 1389. 3. cs. fol. 129.
- 111 Thaly K. 1878. i. m.: 161–168.; Esze T. 1941. i. m.: 67. *Mihalik József*: Kassa város ötvösségének története. *Archaeológiai Közlemények*, 41. (1899) 301–302.
- 112 Életrajzi adatok: Mihalik J. 1899. i. m.: 301.
- 113 Rác Márton bizonylata Debreceni Ötvös Andrásnak, Kassa, 1708. júli. 5. Thaly K. 1877. i. m.: 317–323. 322.
- 114 Esze T. 1941. i. m.: 67.
- 115 A nagybányai pénzverdét a zsigósi vereség után, biztonsági okokból Munkácsra szállították át, 1708-ban a Nagybányán maradt részt végleg felszámolták. Thaly Kálmán: A munkácsi pénzverdéről (1705–1711). *Archaeológiai Értesítő*, 8. (1876) 301–307.; Esze T. 1944. i. m.; Ocsovayra vonatkozó életrajzi adatok: *Szász Károly*: Adatok a nagybányai pénzverőház alkalmazottairól (1660–1829). *Numizmatikai Közöny*, 60–61. (1961–1962) 64–65.
- 116 Esze T. 1943. i. m.: 27–29.; Esze T. 1944. i. m.
- 117 *Esze Tamás*: A nagybányai pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1703–1705. *Numizmatikai Közöny*, 38–39. (1939–40) 50–51.
- 118 II. Rákóczi Ferenc Ajtay Mihálynak, Munkács, 1707. aug. 4. Thaly K. 1879. i. m.: 139.
- 119 Károlyi a szabadságharc után is megrendelője maradt, 1718-ban két pecsétet rendelt nála. Ocsovay mit sem változott a

császári szolgálatban: „Grabarics inspector uram által comitált 2 pecsét meg mecczésére kész vagyok Excellentiádnak szolgálatgá-
ra, csak hamar nem lehet. Eő Fölsige szolgálatgya ... nem minden-
kor enget aféle privátus dologra”. De a véset bonyolultságára hi-
vatkozva felsrófolja a munka árát: „A melet azt is akartam
Excellentiádnak értésére adni, mivel az munka sok figurából áló,
az nagjobbik pecsét nyomótól 20 tallért, az küsebtől 10 tallirt meg
érdemlem”. (Esze T. 1943. i. m.: 29.) Ocsovay hozzáállásának az
lehet a magyarázata, hogy harmincados szeretett volna lenni, de
Grabarics Ferenc inspektornak sikerült Károlyi támogatását meg-
szereznie vele szemben. A pecséteket végül nem is Ocsovayval, ha-
nem egy károlyfehérvári példametszővel készítették el. (Gra-
barics Ferenc levele Károlyi Sándorhoz, 1713. jan. 28. és szept. 23.
Esze Tamás: Adatok a nagybányai pénzverőház személyzetéről.
Numizmatikai Közlöny, 46–47. (1947–1948) 23–24. Később Szat-
már vármegye pecsétjéhez már nagyobb szorgalommal látott hoz-
zá – akkor a megrendelés közvetítője a nagybányai jezsuita rend-

ház gvardiánja volt, aki szigorúan ellenőrizte. (Silverius Barnabás
Károlyi Sándornak, 1722. jan. 29., febr. 10., febr. 18., febr. 20. Esze
T. 1947–1948. i. m.: 24–25.)

¹²⁰ *Rudnay Gyula*: Warou Dániel körmöcbányai fővérsnök
(1674–1729). *Numizmatikai Közlöny*, 32–33. (1933–1934) 34–83.

¹²¹ Uo. 67.

¹²² Thaly K. 1879. i. m.: 137–141, 140.

¹²³ Sréter János Rákóczinak, Beszterce, 1707. szept. 25. 1389.
7. cs. fol. 68–71. *Thaly Kálmán*: Az ónodi országgyűlés történeté-
hez. Az 1707-iki ónodi emlékérem. *Századok*, 30. (1896) 111–112.

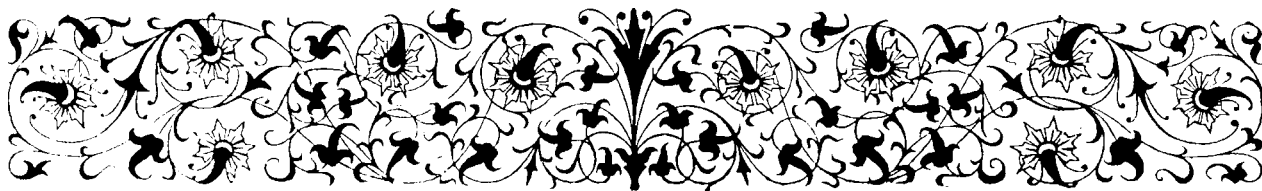
¹²⁴ *Esze Tamás*: Warou-adatok. *Numizmatikai Közlöny*, 41.
(1942) 40.

¹²⁵ Esze T. 1937–1938. i. m.: 98–99.

¹²⁶ Thaly K. 1879. i. m.: 137–141, 140–141.

¹²⁷ Hellenbach J. G. Rákóczinak, Selmezbánya, 1708. febr. 17.
Uo. 137–141, 140–141.

¹²⁸ *Instructio Perceptoris Officinae Nagy- et Felsőbányaiensi
Fodinariae et Cusoriae ordinati Inspectori*. Közli: *Thaly Kálmán*.
Történelmi Tár, 4. (1881) 371–377.; Esze T. 1944. i. m.: 39.

In memoriam

NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS

(1918–2004)

„A könyörtelenül dúló vihar a magyar élet egyik viruló ligetének tisztásán, ahol az élni akarás olyan elevenen hullámozott, egy erőteljes, hosszú évtizedei ellenére is még mindig egészséges és zöld lombú tölgyet tört derékba, egy olyan nemes, messze kimagasló előfát, melynek egykori sugár alakjára mindenki tisztelettel, fénylőn ragyogó lombozatára pedig mosolygó arccal nézett fel. Eldöltét nem csak körülálló társai fájlalják, hanem sajnálja még a napsugár is, mely reá hintette melegét, talán a szellő is, mely levelei között játszadozott, vagy az ártatlan madár, mely otthonát rakta gallyaira [...]” – e szavakkal búcsúzott Sesztina-Nagybákay Jenőtől Sőregi János 1946-ban megjelent memoárjában. S most e sorokat ajánljuk a Nagybákay család újabb szeretett fiának, Nagybákay Antal Zelmosnak, akitől 2004. október 8-án vettünk végső búcsút.

Az országos hírnevet szerzett debreceni kereskedő polgárnak, Sesztina-Nagybákay Jenőnek Csanak Margittal kötött házasságából gyermeke nem született, így unokaöccsét és egyben cégtársát, Rickl Antalt és annak fiait, Antalt és Pétert 1936. április 4-én fiává fogadta, s a Nagybákay nevet számukra és utódaiknak is érvényesíttette. Ekként élt tovább – az eredendően Sesztina Jenő által is felvett – Nagybákay név a családot sújtó tragédiát követően is a második világháború után. Nagybákay (Rickl) Antal 1976-ban bekövetkező halála sem szakította meg a kontinuitást: a patinás debreceni családnév és a hozzá kapcsolódó hagyomány gyermekei által virágzott tovább. Egészen mostanáig: 2004. szeptember 14-én Nagybákay Antal Zelmos életének 86. esztendejében eltávozott.

Sokoldalú embert és polgárt veszítettünk el. Egyik tulajdonosa volt a szép emlékezetű Sesztina cégnek, így „született” vaskereskedő, majd jogász és

hites könyvvizsgáló; tagja a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak, a Piarista Diákszövetségnek és a Magyar Élelmezésiipari Tudományos Egyesületnek. A Debreceni Rotary Club tiszteletbeli tagjává fogadta. Mindemmel család kutató, s ezzel összefüggésben távollétében is debreceni helytörténész, szociográfus volt. Múlthatatlan lelkesedéssel – talán mondhatni szenvedéllyel – tárta fel a személyében egyesülő debreceni polgárdinasztiák, a Sesztina, a Rickl és a Csanak család történetét, családfáját és szellemiségét. Munkásságában a forráshű adatfeldolgozás és a hagyományápolás egyaránt fontos helyen szerepelt. A leginkább a debreceni Déri Múzeum évkönyveinek oldalain megjelenő írásaiban mindhalálig szeretett városa életének és társadalmának hiteles ismertetőjévé lett. Mert sohasem szakadt el Debrecentől – még Budapestre költöztében sem. Emlékeit és tudását a civis város intelligenciájának emelésére fordította, szellemével önnön valójában képviselte a máig élő történelmet és a folytonosságot.

Munkái közül ehelyütt az országos jelentőségű *Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra?* című, két részben közreadott tanulmányát (1987, 2000), a megnevesített Sesztina család és a hozzá kötődő Vasudvar történetéről készített számos írását, valamint a debreceni huszadik század eleji múzeum-pártolásra alkotott referátumát (1990) emeljük ki. Olyan család- és származástörténeti, szociografikus adalékok ezek, amelyek nélkül nem alkotható pontos képzet a polgári kori civis és kereskedő világ belső struktúrájáról, gondolkodásmódjáról és világgépéről.

Antal bácsi kedvessége, környezete iránti figyelmessége és segítőkészsége közismert volt. Jómagam, e sorok írója 1995-ben, első helytörténeti kutatásom alkalmával ismerhettem meg őt. Budapesti otthoná-

ban fogadott, és önzetlen készséggel, örömmel segített eligazodnom a Sesztina hagyaték irataiban és tárgyi emlékeiben. Megrendültséggel és az események újraélésével beszélt el az akkor kezdő kutatónak a Sesztinák történetét, s büszkén mutatta Sesztina Jenő nemesítő oklevelét. Könnyekbe lábadó szemmel mesélte Sesztina-Nagybákay Jenő és felesége végóráit azokon a tragikus, szél és rideg történelem fújta 1944. évi októberi napokon. Nem csak mesélt: emlékezett egy érdemes dinasztia utolsó tagjaként azokra az évtizedekre, amelyek emlékezetét ma csupán tanulmányaink hirdetik – az övéi és a többi, legnemesebb értelemben vett debreceni lokálpatriótáé. Megvallom, pályám első sikerét neki is köszönhettem. Miként mások is bizonyosan vallanak így.

Megtisztelő és felemelő volt, hogy fiatal korom ellenére „szakértásamnak”, „szakikámnak” nevezett, s míg betegségben szenvedő feleségét ápolta, budavári lakásában, valóságos könyvtára oltalmában forgathattam az édesapja és az ő gyűjtéséből származó dokumentumokat, egy elmúlt kor tanúbizonyosságait. Oly figyelmes volt, hogy e kutatásaimból elkészített – általa utóbb lektorált – dolgozatomra még hivatkozott is egyik művében mint friss, átfogó publikációra – ez volt az első citációm.

Rohanó 21. évszázadunkban a história pusztá elmeletté változik. Pedig a történelem él és élte; azonban az emlékhelyek rendre átadják magukat – mint a kis nefelejcs – az enyészetnek. Nagybákay Antal életének és munkásságának utolsó éveiben is arra törekedett, hogy mennél többet átmentessen ebből az örökségből az érdeklődő és újrafelfedező utókor számára. Ő megélte a Sesztinák és Ricklök tündöklését és fénykorát, s azt is, hogy 176 év után a Sesztina vaskereskedés helyét ma csupán emléktábla őrzi. Tudta és vallotta: a (hely)történetírás

nem csupán öncél; múltunkra – örökké elkísérő út-ralvonkként – emlékeznünk kell – legalább önnön magunknak.

Mi, debreceniek megóvjuk emlékezetünkben Nagybákay Antalt, a vaskereskedőt, a családapát, a nagy- és dédapát, a kutatót... a – Csokonai szavaival élve – embert és polgárt, aki immár a debreceni köztemetőben nyugszik a nemlét örök nyugalmaiban. Az ő hamvait is magába fogadó családi sírbolt kegyeletteljes alkotás: „derékba tört hatalmas tölgyfa törzséhez támaszkodó, alétan álló jelképes nőalakban testesíti meg a belülről jövő gyászt, fájdalmat. Az egész művet finom poétikusság, az emlékezet állhatatosságának érzékeltetése lengi át”. (Kürti Katalin) Megtért őseihez és szeretett feleségéhez egy másik világ vasudvarának kapujába, ahol Sesztina Jenő és Rickl Antal kihűlt, s mégis oly forró szívvel már bizonyára várta.

Nagybákay Antal Zelmostól azzal vehetünk búcsút, hogy életével példaként állhat az utókor előtt. Debreceni volt, s jól tudta, ebbe a nemes por lepte városba való születése mire kötelezi őt. Azon – ma már sajnos eltávozó – nemzedék szülötte ő, amely számára egy életen átívelő, soha meg nem szűnő küldetés volt: élni és meghalni Debrecenben...

Utolsó gondolatként emlékezzünk reá egy Kosztolányitól kölcsönzött idézettel:

„Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.”

Antal Tamás

NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS FONTOSABB MUNKÁI:¹

A debreceni Nemes Sós Társaság diákkapcsolatai. In Debreceni Képes Kalendárium. 1944. Debrecen, 1943. 33–37.

Egy régi debreceni kereskedőház történetéből. In A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. XI. Debrecen, 1984. 17–21.

Száz éves évforduló: in memoriam Nagybákay (Rickl) Antal. In Múzeumi Kurír. 1985. 49. szám. 14–19.

Egy debreceni céhen kívüli kalmár önéletrajza a XIX. század első negyedéből. In Múzeumi Kurír. 1986. 52. szám. 39–41.

¹ A bibliográfiát *Debrecen története* 7. kötetének (szerk.: Bényei Miklós. Debrecen, 2002) felhasználásával és saját kiegészítésekkel készítette: Antal Tamás.

Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? Nagybákay Rickl Antal adatgyűjtésének felhasználásával. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1986. Debrecen, 1987. 193–220.

Két XVIII. századvégi pesti üzleti könyv család-, társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai. In Folia Historica .13. Bp., 1987. 79–93.

Egy negyedszázados barátság története. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1988. Debrecen, 1990. 383–398.

Múzeumpártolás a század elején Debrecenben. In A Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai: 1990. május 18. Debrecen, 1990. 53–58.

Az „Első Debreceni Gőszappangyár” története. In Olaj, Szappan, Kozmetika. 1991. 29–31.

Egy ritka jubileumi emlékérem története. In Numizmatikai Közlöny, 1991–1992. 228–230.

Kereskedelmi alkalmazottak a debreceni Sesztina vaskereskedésben, 1819–1949. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1989–1990. Debrecen, 1992. 257–295.

Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991. Debrecen, 1993. 167–173.

Két százesztendőös debreceni családtörténeti adalék. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1992–1993. Debrecen, 1994. 179–203.

Vendégek az elepi Rickl birtokon 1878–1906 között és 1920 nyarán. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1994. Debrecen, 1996. 143–158.

Egy kereskedő (polgár) család története és leszármazása. In Turul, 1997. 81–93.

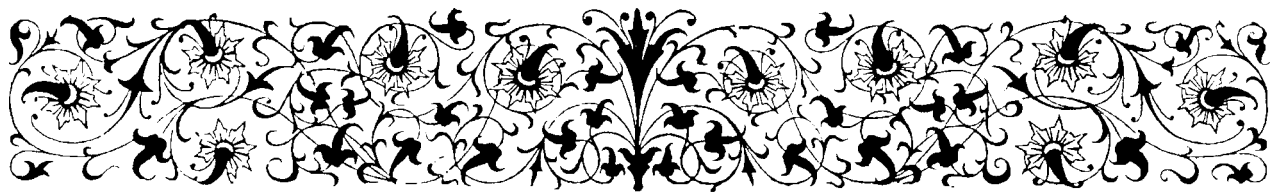
Műkedvelő előadások és hangversenyek egy debreceni polgárcsalád levelesládájának dokumentumai alapján, 1874–1911. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1995–1996. Debrecen, 1998. 213–233.

A nagybákai Sesztina család: egy megnemesített debreceni polgárcsalád története és leszármazása. In Turul, 1998. 18–24.

A debreceni Rickl család 1848-as hagyományai. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1997–1998. Debrecen, 1999. 273–280.

Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? II. rész. In A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1999. Debrecen, 2000. 173–179.

A debreceni nemes Bészler család rövid története és leszármazása. In A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. XXIX. 2002–2003. 393–400.

A GENEALÓGIA AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

bolgár–magyar tudományos konferencia

Szófia, 2004. május 21.

A bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a Bolgár Genealógiai Társaság és a Szófia Magyar Kulturális Intézet közös szervezésében 2004. május 21-én „A genealógia aktuális kérdései” címen közös bolgár–magyar tudományos konferenciát rendeztek Szófiában.

Az elmúlt másfél évtizedben Bulgáriában egyre nagyobb az érdeklődés a történelem segédtudományai, s különösen a genealógia iránt. Genealógiával Bulgáriában (különbéle szinteken, különféle mélységig) nagyon sokan foglalkoznak napjainkban. Számkra kissé szokatlan módon egészen fiatal gyerekek is ismerkednek a tárgykörrel. A „diákgenealógia” legtöbbször tanári vagy családi indítás eredménye, s gyakran a későbbi életkorban is folytatódik, illetve elmélyül. A bulgáriai genealógia esetében a kihangsúlyozott, erőteljes nemzeti, hazafias hangsúlyú megközelítés jellemző, amely gyakran a témaválasztást is befolyásolja. Népszerű genealógiai kutatási téma pl. a „bolgár megújulás kora” (18–19. század fordulójának időszaka) jeles személyiségeinek vagy a 19. századi függetlenségi harcok hőseinek családtörténeti vizsgálata. A kutató csak a legkritikábnak köthetik családilag is a vizsgált személyhez. Más vonatkozásokban az itteni genealógia sokszor erős szálakkal köthetik a művelődéstörténethez és a helytörténethez. Felmerül bizonyos „őstörténeti indíttatás”, a legkorábbi időszakokat, pl. dinasztikiákat vizsgáló genealógiai kutatás.

A bolgár genealógia kutatója – megfelelő felkészültség esetén – elmélyülhet a sokévszázados török megszállás forrásainak tanulmányozásában is, amelynek során szembesül a családi keveredés, az asszimiláció problémáival.

Természetesen Bulgáriában is a legtöbben saját családjukat, rokonságukat kutatják. S ez sokszor csak

a 19. század végéig dokumentálható levéltári források segítségével. Ma Bulgáriában a történelem segédtudományai, így a genealógia tudományos művelődésének súlypontja a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézeténél van.

A bolgár genealógia tudománytörténetének előzményei a 18. századra nyúlnak vissza. Bizonyos, leginkább népi–nemzeti alapokon álló genealógia, folyamatosan a 19. század második felétől létezett. Ekkor merült fel az addig szinte kizárólagosan preferált szájhagyomány mellett a hazai és külföldi írott források kutatása. Fontosnak tartották bolgár uralkodók, illetve szentek genealógiájának összeállítását is.

A két világháború közötti időszakban nagyobb teret kapott a genealógiai forrásanyag publikálása. A második világháború után „polgári áltudománynak” minősült a genealógia, amelyet egy időre erőteljesen visszaszorítottak, de teljesen nem szüntettek meg.

Érdekes, hogy más országoktól, így Magyarországtól is eltérően az 1960-as évektől a politikai rendszer elfogadta a genealógia művelését. Az 1970-es évek második felétől ez bizonyos szervezeti kereteket is jelentett. Az 1990-es évektől pedig „áttörő” változások következtek be ebben a kérdésben Bulgáriában. A Bolgár Genealógiai Társaságot 1990. szeptember 8-án alapították meg. Az elmúlt másfél évtizedben tudományos konferenciákat, felolvasóüléseket, szemináriumokat, továbbképzéseket, könyvbemutatókat, kiállításokat tartottak.

PhD. Antonaeta Zaprianova egyetemi docens asszony a Bolgár Genealógiai Társaság elnöke előadásában ismertette a bolgár genealógia tudománytörténetét, a kérdés jelenlegi állapotát, az aktuális feladatokat.

Dr. Pejkovska Penka a Magyarországra került bolgár családok történetének kutatója. A 19–20. szá-

zadi téma kapcsán széles körben tárt fel bulgáriai és magyarországi levéltári forrásokat. A hazánkba került bolgárok döntően mezőgazdasági tevékenységet folytattak, kései leszármazottaik egy része lett értelmiségi.

Dr. Jelena Hadizsinikola egyetemi docens igen érdekes előadást tartott a Beszarábiába, illetve Moldvába elszármazott bolgárokról. Elsősorban 18–20. századi migrációs folyamatokat mutatott be.

Lazar Georgijev a genealógia kutatás, a genealógia kezdeti szervezeti formáit, s azok jelentőségét mutatta be.

Georgij Patrikov az ún. bolgárkertészek családtörténetével foglalkozott. Vizsgálta külföldi és magyarországi elterjedésüket. Érintette a vegyesházasság kérdését is.

Az Amerikai Egyesült Államokban élő Dr. Nyikolaj Csarakcsijev professzor beküldött előadása az amerikai bolgárok genealógiáját tekintette át. A tengerentúlra a nagyjából a 19. század második felétől került bolgárok családtörténeti kutatásának részleteit mutatta be.

Jekaterina Gerzszik egyetemi hallgatónő a genealógia és a szociológia, illetve a néprajz stb. kapcsolódási pontjait, az esetleges lehetőségeket tekintette át.

Hangsúlyozta, hogy napjainkban a genealógiát nem külön egzotikumként, hanem, korszerű, gyakorlati társadalomtudományként kell felfogni, alkalmazni.

Dr. Mancso Vekov a történelmi segédtudományok, a genealógia helyéről beszélt a tudományok rendszerében. Szólt módszertani kérdésekről, illetve taglalta a rokonterületek, pl. szociológia, jogtörténet, falerisztika, heraldika, szfragisztika, történeti földrajz, a metrológia, a néprajz fontosságát. Külön hangsúlyozta a paleográfia, a hiptográfia, a grafológia jelentőségét is.

Jelen sorok írója „A genealógiáról, a magyar genealógiáról” címen tartott előadást. Áttekintette a genealógia főbb forrásait, beszélt ezek felhasználhatóságáról, forrásértékéről. Ezt követően áttekintette a magyar genealógia elmúlt másfél évtizedének főbb jellegzetességeit, problémáit.

Az igen élénk, nagy érdeklődéssel kísért tudományos konferencia keretében mód nyílt a helyi szakirodalom (folyóiratok, könyvek) legújabb, legjellegzetesebb eredményeinek megismerésére is. A tanácskozás keretében érdekes genealógiai kamarakiállítás (ősfák, különféle táblázatok, ikonográfiai anyag) is látható volt.

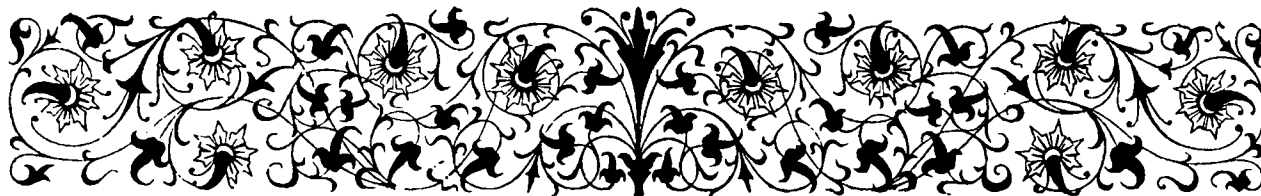
Pandula Attila

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2005-re 1130 Ft + ÁFA (170), azaz **1300 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta-költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 EUR**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt./ERSTE BANK – SWIFTKÓD: PO SBHUHB – „11991102-02103006-00070010”

Magyar Történelmi Társulat – Turul.

KÖNYVISMERTETÉS

SÜTTŐ SZILÁRD: *Anjou-Magyarország alkonya*
Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II.
 Szeged, 2003. *Belvedere Meridionale*, 317., 475.

A szerző neve nem ismeretlen az Anjou-kor kutatói számára, mivel pár évvel ezelőtt jelent meg cikke a Hadtörténeti Közleményekben, amelyben rendkívül izgalmasan rekonstruálta a II. (Kis) Károly ellen elkövetett merényletet. Már ott is feltűnt, hogy Süttő jól bánt a forrásokkal, azokra támaszkodva „szabadon engedi” fantáziáját, és bizony nem kíméli a nagynevű elődök általa helytelennek vélt megállapításait.

Ezért örömmel vettem kézbe a nemrég megjelent kétkötetes munkát. A cím sokat sejtet: négy olyan év történetét összefoglalni, amelyekben az I. Károly, illetve I. Lajos által fel- és kiépített Magyarországot már-már az összeomlás fenyegeti, embert és történelem próbáló feladat.

Az I. kötet nagy részét az események bemutatása teszi ki. A Bevezetésben az elengedhetetlennek mondható historiográfia személyes hangvételűre sikerült. A történészek közül leginkább Fügedi Erik esik ennek áldozatául, és ez a tendencia a mű egészében kimutatható. Az 1986-ban megjelent „Könyörülj bánom, könyörülj...” c., a korszakot népszerűsítő bemutató könyvét Süttő kíméletlen bírálatban részesíti. Ez a főszövegben is tetten érhető (10–11.), de Süttő nem elégedett meg ennyivel, mivel a lábjegyzetekben is hasonló megfogalmazásokkal él. Különösen ironikus a 12. oldalon található 10. lábjegyzet. Süttőnek minden bizonnyal igaza van, hogy Fügedi kevésbé alapos forráskutatásából adódó megállapításait a korszakkal részletesen foglalkozó történész felül tudja bírálni. Ugyanakkor a szerző megfogalmazásait erősnek, indokolatlannak, már-már túlzónak érzem, de nem csak ebben az esetben. A lábjegyzetek tanúsága szerint ugyanis más történészeket sem kímél (pl. 58, 201, 249, 337, 431, 533). Véleményem szerint ezeket a kritikai észrevételeknek elegánsabban is hangot lehetett volna adni.

A rövid historiográfiai áttekintés után Süttő felhívja a figyelmet kutatási módszereire. A hazai és külföldi elbeszélő források nagyrészt megbízhatatlannak, és a politikatörténeti események tisztázást nem

segítik elő. Maradnak az oklevelek, amelyeket a szerző módszeresen áttekintett és fel is dolgozott. Igénybe vette a számítástechnika egyre bővülő lehetőségeit, és fokozatosan építette ki adatbázisát. A diplomákat többféle szempontból vizsgálta, összevetve az Országos Levéltárban található segédletekkel, kijavítva azok hiányosságait.

Ezután az események összefoglalása következik. Nagyon izgalmas fejezetcímekkel találkozunk, amelyek azonnal felkeltik az olvasó érdeklődését. Csak néhányat említenék közülük: Szétzüllesztette-e Erzsébet királyné a kormányzás mechanizmusát?; Zsigmond első fegyveres akciója; A nőuralom törekeny konszolidációja 1384-85-ben; A nőuralom utolsó hónapjai és a második cseh intervenció; Erzsébet utolsó cselszövése; A végkifejlet. Az egyes fejezetek – a témából adódóan – eltérő nagyságúak. Mindenesetre az olvasó rendkívül árnyalt képet kap a kor, már-már király(nő)dráma-szerűen végbemenő eseményeiről.

A Nőuralom Magyarországon c. fejezetben Süttő megállapítja, hogy a magyar nemesi társadalom jogérzéke nehezen fogadta el Mária megkoronázását. Süttő a királynő jogi státuszával kapcsolatban két változatot különít el. Az első, ún. hivatalos álláspont szerint Mária úgy került apja trónjára, mintha a fia lett volna: megkoronázásával férfi uralkodótársaival egyenrangú király lett. A másik álláspontot a köznemesiség képviselte. Szerintük az 1382. szeptember 17-i szertartás előrehozott királynékoronázás volt, az igazi király majd csak a férje lesz. Süttő a kérdés eldöntésére az oklevelek terminológiai megfogalmazásait hívja segítségül: hogyan, mikor használták a *rex-regius* illetve *regina-reginalis* szavakat. A szavak alkalmazása azonban a Szerző szerint nem fedi azt a közjogi felfogásbeli különbséget, ami a koronázással kapcsolatban megosztotta az ország közvéleményét.

A királynők személyének vizsgálatával Süttő nagyon izgalmas kérdéseket feszeget: milyenek lehetettek a hölgyek lelki-szellemi-testi jellemzői. Dobozy

Hajnalka romantikus felfogását nem tartja elfogadhatónak, azt azonban leszögezi – Monacira hivatkozva –, hogy Mária nem lehetett egy szép leány. Süttő röviden összefoglalja Mária életének azon eseményeit, amelyek hatással lehettek lelki fejlődésére. A stílussal kapcsolatban ugyan vannak fenntartásaim („akinek viccesen nem békát hajítanak az ölébe, hanem a családi jóbarát frissen levágott, véres fejét”), de véleményem szerint Süttő jó úton jár. Egyrészt összeveti hűgának, Hedvignek vélelmezett jellemével, és felhívja a figyelmet, hogy a Lengyelországba bevonuló Anjou-királyleányról alkotott kép az eltérő forrásadottságok révén is kialakulhatott. Másrészt olyan utalásokat vet fel, amelyek révén talán közelebb hozható Mária alakja, azonban a bizonytalansági tényezőkről sem szabad megfeledkeznünk. Ezek szerint Mária ragaszkodott volna Horváti János kivégzéséhez, és nagy tisztelettel viseltetett a kiszabadító Giovanni Barbarigo velencei patrícus iránt. Süttő itt a végletekig kihasználja a forrásokat, azonban ez utóbbi románc feltételezése kissé romantikus ízt kap.

A minden rossz okozójáról, Erzsébet anyakirálynéról, Nagy Lajos özvegyéről sokkal részletesebb jellemrajzot vázol fel Süttő. A kép egyáltalán nem hízelgő („kitört belőle a frusztrált, anyósától évtizedeken át elnyomott, negyvenes éveiben járó asszony hisztérikus dühe, ha valami nem úgy történt, ahogyan ő elképzelte”). A források segítségével Süttő feltételezése szerint Erzsébetnek különös hajlama volt, hogy „özvegyek, árvák és általában a nőnem ügyeibe ártsa magát”. Sajátos megfogalmazással él Süttő, amikor csodálja Horváti Jánost, aki „kis híján fél évig bírta türtöztetni magát, mielőtt Erzsébetet megfojtatta”. Ugyanakkor bizonyos vádpontok alól felmenti az özvegyet. Egy rövid fejezetben állapítja meg, hogy Erzsébet nem züllesztette szét a kormányzás mechanizmusát.

Az alapvető problémákat megfogalmazó fejezetek után az események kronologikus bemutatása következik. Az első lázadók korán hallatták hangjukat. Cudar Péter halicsi lázadásán kívül még két dalmáciai felkelést feltételez. Ilyen előzmények után nem érhet minket váratlanul az országos belháború 1384 augusztusi kitörése. Erzsébet ekkor Temesvárott volt. Süttő részletesen kifejti, hogy a királyné mellett a központi haderő is ott tartózkodott, mivel valószínűleg Havasalföld ellen vonultak fel. A lázadás kitöréséhez az utolsó lökést a francia házasság tervének napvilágra kerülése jelentette. Egy esetleges francia uralom ugyanis inkább az Erzsébethez közel álló nemességet hozta volna igen előnyös pozícióba, és ez természetesen nem nyerte el mindenki tetszését. Ezzel kapcsolatban külön fejezet foglalkozik a bárói csoportosulásokkal, amelyek személyi összetételét részletesen mutatja be. Mátyusföld 1384 novemberi felkelése mögött Süttő a hatalomból kiszorított Zsigmondot sejtí. A rosszul előkészített akció látványos

kudarcot vallott, de ez a fiatalembert nem keserítette el, hanem megfontoltabb lépésekre készítette.

Elvarratlan szál volt a lengyel-magyar perszonálio is, amivel Süttő több fejezetben foglalkozik. Erzsébet itt is magához ragadta a kezdeményezést: ez igen komoly halogató taktikát jelentett. A végső döntést Süttő szerint befolyásolta a magyarországi lázadás híre is. Ennek hatására Erzsébet barátságos gesztusokat tett a lengyelek felé. Ekkor kísérte Hedviget Demeter bíboros és János csanádi püspök Krakóba. A lengyel helyzet később tovább bonyolódott, mivel lehetővé vált Habsburg Vilmos és Hedvig házasságának elhálása. Ez azonban a Habsburg herceg elűzéséhez, és Hedvig Jagellóval való házasságához vezetett.

A következő három rövid fejezet kezdése azonos: Exlex állapot. Süttő vizsgálatainak a tárgya a kancellária, a központi igazgatás és igazságszolgáltatás, a különös királyi jelenlét bírósága. Kormányzattörténeti szempontból rendkívül izgalmas problémák felvetését várhatjuk. Az oklevelek vizsgálatából kiderül, hogy a Demeter őrizetében lévő nagypecsét egy évre eltűnik. Kimutatása szerint 1384. augusztus 25. és 1385. október 1. között egyetlen olyan oklevelet sem találunk, amelyet a nagy vagy kettős pecséttel erősítettek volna meg. Demeter úgy látszik ki akart maradni az eseményekből. A későbbiekben is felhívja a figyelmet, hogy a főpap csak bizonyos ügyeket támogattott. Más jellegű, de az udvar tekintélye szempontjából ugyancsak káros tendenciát lát Alsáni Bálint azon szerepében, amelyet a különös királyi jelenlét bíróságán töltött be.

Az 1384–85 fordulóján a királyné valamennyire uralni kezdték a belpolitikai helyzetet, Süttő pozitívként értékeli azt, hogy a királyné a birtokadományozás népszerűsítő eszközével a lehető legkevésbé éltek. A belső békére való törekvés egyik legfontosabb jele a pozsegavári tárgyalások voltak, bár „sem előkészítésükről, sem lefolyásukról nem tudunk semmi biztosat”. Süttő ennek ellenére összeszedi mindazon bizonyítékokat, amelyek alapján meg tudja állapítani, hogy a megbeszélések sikertelenek voltak.

A kusza belpolitikai helyzet megoldásra várt. A mellőzött Zsigmond 1385 őszén támadásba lendült. Ebben a fejezetben Süttő a szakirodalom és az oklevelek segítségével tisztázza a lándzsa szó valós tartalmát. Zsigmond helyzete megerősödött, és a lázadók is megfelelő tisztségekbe jutottak: ekkor lett Horváti János macsói bán. Talál, bár kissé anakronisztikus a nagykoalíció, vagy a nemzeti egységkormány kifejezés használata, de az olvasó tudja, hogy a Szerző mit szeretett volna ezzel hangsúlyozni. Október 2-a körül megtartották Zsigmond és Mária sokat halogatott menyegzőjét, Orléans-i Lajos így már nem látta értelmét, hogy Magyarországra utazzon.

Ebbe a konszolidálódó helyzetbe robbant be Durazzói Károly nápolyi király. Ő 1385 késő őszén érkezett Magyarországra, Süttő véleménye szerint komoly haderőt nem hozott magával. Ennél a résznél

némi hiányérzetem támadt, mivel kíváncsi lettem volna a Szerző véleményére Durazzói Károly állítólagos meghívásáról. Ezt a teátrális jelenetet ugyanis Monaci és Thuróczy is rendkívül színesen ábrázolja. Az ország belsejébe induló nápolyi Anjou a kortárs források szerint a csőcselékre támaszkodott, amit Süttő a köznemességgel azonosít. Véleménye szerint nem meglepő a köznemesség „királycsináló” szerepe. Mária uralkodása alatt számos jel mutatott arra, hogy a társadalom ezen része a bárók megosztottsága következtében egyre inkább részt kíván a hatalomból.

Politika- és kormányzattörténet szempontjából igen izgalmas Kis Károly 39 napos uralkodása. Fokozatosan megszerzi a hatalmat, majd pedig lemondítja a királynőket. Az előző bekezdésben már jelzett hiányérzetem itt tovább erősödött, mivel a Szerző nem foglalkozott a koronázással. Ez itt annál is érdekesebb, mert a sokat emlegetett „csőcselék” (köznemesség) a források szerint szinte a szertartás alatt látványosan fordult el attól az uralkodótól, akit nem sokkal azelőtt óriási ünnepségekben részesített. Kis Károly rövid uralma nem ismeretlen a történészek számára. Bertényi Iván álláspontja szerint kettős uralom jött létre, amire Bebek Imre országbíró viselkedése és Mária oklevelei a bizonyítékok. Süttő megcáfolja ezt az elképzelést, mivel az országbíró Kis Károly halála után is használja a *iudex curie regie* kifejezést, Mária oklevelei pedig adományokról szólnak, amelynek antedatálása nem zárható ki. Véleményem szerint ez a kérdés nincs lezárva, bízom abban, hogy Bertényi Iván reagál Süttő ellentmondására. A 39 napos uralma alatt a bárói méltóságokban semmi sem változik. A királynőket azonban nem tudta maga mellé állítani, más kérdés, hogy egyáltalán akarta-e. Süttő nem felejteti el velünk, hogy Kis Károly már csúnyán leszámolt egy királynővel, Nápolyi Johannával. Az 1386. február 7-én elkövetett merényletet Süttő korábban már nagyon alaposan rekonstruálta, így a könyvben nem volt szükséges újat mondania.

A királygyilkosság után a királynők a Horvátiakkal akartak leszámolni, mivel ők támogatták legkomolyabban a nápolyi királyt. A döntő győzelem azonban elmaradt, aminek nagyon súlyos következményei lesznek. Ezalatt Erzsébet egyrészt békéltető politikát folytatott: Süttő a korábbi kutatásoktól eltérően nem lát nagyon komoly változást az ország tisztségviselőinek személyében. Másrészt készült a Zsigmonddal történő összecsapásra, de hadvezéri erényeit leginkább az Úr jobbában való bizakodás jelentette. Így a királynő is belátta, hogy érdemes inkább tárgyalásokba bocsátkozni. Zsigmond helyzetét nehezítette, hogy a Luxemburgok között sem volt egyetértés. Végül kilenc békeponthoz állapodtak meg. Ez azonban nem akadályozta meg Erzsébetet, hogy végrehajtsa „egyik legcsúnyább gesztusát”. A királynő ugyanis 1389. június 9-én Ulászlót, Lengyelország királyát vejévé és fiává fogadta.

Nagyon izgalmas kérdést feszeget a Szerző, amikor a nyugati nagy schizma magyar vonatkozásaival foglalkozik. A magyar szakirodalom ugyanis azt az álláspontot alakította ki, hogy a magyarok a római pápát támogatták. Erzsébet udvarában azonban másfajta tendenciát vél felfedezni Süttő. Igaz, hogy a kérdést csak érintette, ennek ellenére adatai elgondolkodtatóak. Érdemes lenne ezt a problémát részletesebben is feltárni.

A királynők erőfölényben érezték magukat, ezért véglegesen le akartak számolni a déli lázadókkal. 1386. július 25-én azonban Horváti János és csapatai rajtaütöttek Erzsébet seregén. A támadásban életét vesztette a királynőkhöz hűséges főurak nagy része. Így a Lackfi család vált az ország legfontosabb tényezőjévé. Választhattak egy kilencéves gyermek, Nápolyi László, illetve Zsigmond között. Süttő elismeréssel szól a Lackfiak végső, az utóbbi melletti döntéséről és békéért tett lépéseiről. Az ambiciózus uralkodójelölt pacifikálta a Temesközt és erőt gyűjtött a Horvátiak ellen. Az első hadjárat azonban egyáltalán nem hozta meg a várt eredményt: a trónkövetelő veszedelmet szenvedett.

A végkifejlet c. fejezetben Süttő lezárja az események sorát. Erzsébet anyakirályné sorsa Novigrád várában, leánya szeme láttára teljesedett be valamikor 1387. január 13-15. között. A Szerző sem tud választ adni, hogy Horváti János miért várt ennyit a gyilkosság végrehajtásával. Többféle lehetőség merült fel: Erzsébet összeesküvést szőtt (Süttő ezt nem tartja kivitelezhetőnek), az anyakirályné halálával Horváti János Zsigmondot akarta elrettenteni (Süttő ezt időpontokkal cáfolja). Süttő végül nem foglal állást, de hangsúlyozza, hogy ebben a kaotikus időszakban nem feltétlenül kell minden lépésben logikát látnunk. Az azonban nyilvánvaló, hogy ez a radikális megoldás Zsigmond koronázása felé nyitotta meg az utat. Erre 1387. március 31-én került sor. Az Epilógusban Süttő azt emeli ki, hogy e néhány év alatt Magyarország elvesztette nagyságát, és azt soha nem nyerte vissza.

A 2., Archontológiai korrekciók és kiegészítések című rész már napvilágot látott a Levéltári Közlemények oldalain. Jelentősen módosítja Engel monumentális munkájának erre a korszakra vonatkozó adatait. Ez a törekvés természetesnek mondható, mivel már Engel is hangsúlyozta, hogy munkájával alapot akart létrehozni, amelyre újabb és újabb adatokat lehet építeni. A jobb átláthatóság végett a 169-172 oldalak között közli a javított bárói archontológiát.

Süttő a 3. részben a Magyar Országos Levéltár nyilvántartásának kiegészítését és javítását adja. A jól áttekinthető táblázatban Süttő korrigálja – ahol szükséges – az Országos Levéltár nyilvántartása szerint megállapított dátumot, kiadót, a bizonyító vagy magyarázó megjegyzéseket, illetve a fennmaradási formát. Külön „0”-val jelölte azokat az okleveleket, amelyek nem szerepelnek az előbb említett nyilván-

tartásban. Az itt tapasztalható alaposág mindenképpen példamutató lehet a későbbi kutatók számára.

A 4. rész ismét a történeti segédtudományok egyik lényeges kérdésével foglalkozik. Kissé összetett, de sokatmondó a cím: Uralkodói pecsétek és keltezesek approximatív mutatója. (A táblázat külön függelékben található.) Ennek alapján joggal várhatnánk egy itinerárium felállítását, de ezzel kapcsolatban Süttő óvatosan fogalmaz. A Szerző külön vizsgálja a pecsétazonosítás problémáit és tovább finomítja Kumorovitz L. Bernát kutatását. Véleménye szerint a kápolnaispán hiteleshelyi funkciója nem szűnt meg az 1375-ös kancelláriai reform következtében. A korszak uralkodói pecsétjeinek is külön alfejezetet szentel. A Szerző rendet tesz az ezekre vonatkozó terminológiai sokszínűségben. Erzsébet titkospecsétjének egyik legszebb példánya egy Bécsben őrzött oklevélen maradt fenn. Ennek leírása jól követhető az olvasó számára. Erzsébet nagypecsétjének meghatározásához Mária hasonló pecsétjére támaszkodik. Kis Károly uralma alatt még nem kerülhetett sor kettős pecsét vésetésére, ezért találhatunk nápolyi függő kettőspecsétet az 1386. január 22-én kiadott oklevélen. A többi diploma megerősítéséhez a titkospecsétet vette igénybe. Süttő oklevéltani kérdésre is ráirányítja a figyelmet, amikor a keltezéssel (– a datum és actum fogalma –) foglalkozik. A Szerző megállapítja, hogy az actummal való keltezés a korszakban nem volt jellemző. Süttő azt javasolja, hogy érdemesebb lenne minden uralkodói pecsét minden előfordulását összegyűjteni, majd a lehetőséghez képest rendszerezni kell az egész adathalmazt.

A II. számú táblázat a 221–259. oldalakat foglalja el. Ebben a Szerző összegzi mindazon ismereteket, amelyeket a királynők pecsétjeivel kapcsolatban tudni érdemes. A kezdő dátum 1384. január 1. a záró 1387. március 31. Minden napnak jut egy sor, aminek következtében nagyon gyakran egész hetek maradnak bejegyzés nélkül. A két nagy részben jól elkülönül Mária és Erzsébet okleveleinek fajtája, illetve a kiadás helyszíne. Véleményem szerint a levéltári jelzet esetleges feltüntetése jobban segítette volna a tájékozódást és a használatot.

Süttő Szilárd irodalmi tájékozottsága impozáns, erre utal a 20 oldalas rövidítésjegyzék. A 9 oldalas német nyelvű rezümé a külföldiek számára foglalja össze a munka legfontosabb téziseit. Különösen jól használhatók a különféle nemzedékrendi táblák, amelyekből az egyszerűnek nem mondható házassági és rokoni kapcsolatok is egyértelművé válnak. Ezek után 21 fényképet figyelhetünk meg. A szfragisztika

kutatói számára örömteli, hogy a királynők pecsétjei is helyet kaptak a képek között.

A kötet szerkesztése jónak mondható, de sajnos bosszantó hibák előfordulnak. Igazából nem a lábjegyzetek átnyúlásával van problémám, mert ez a közölt információ mennyiségétől függ. Sokkal zavaróbb, hogy bizonyos latin betűket a szövegszerkesztő program délszláv karakterré, illetve mértani formává alakított. Így lesz az ae-ből é, az oe-t pedig egy kis téglalap helyettesíti.

A II. kötet az 1384–1387. évi belviszályok okmánytára. A címmel Süttő jelzi, hogy a politikai szempontból fontos diplomák kerültek kiadásra, szám szerint 835. Itt igazából a számítógépes adatbázis nyomtatásban megjelent formájával van dolgunk. Az első pillantásra kicsit ijesztő, de ez az érzés a szokatlanság miatt van. Egy rekord a következő adatokkal ismerteti meg a kutatót: a rekord sorszáma, az oklevél kibocsátója, a keltezés ideje (magyarul és a latin formában), a keltezés helye (magyarul és a latin formában), a pecsét jellege (a pecsét típusa, tulajdonosa, megjegyzés). Ezek után egy sorban, hasábokba rendezve a jelzet, a sorszám, a fennmaradás, és az eredeti levéltári jelzet. Süttő azt is jelzi, ha az oklevél már nyomtatásban megjelent. Végül az oklevél szövege, tartalmi vagy teljes átírásban. Ezek között találunk teljes latin nyelvű átírásokat, és magyar nyelvű regesztákat is. Az információkat a szerző megjegyzése zárja.

A rekordok egymás után, kissé nehezen áttekinthetően következnek egymás után. Az egymástól való elkülönítést keretek segítségével kívánták megoldani, de ez a fajta tagolás nem tekinthető sikeresnek. Ennek ellenére azonnal nyilvánvaló, hogy Süttő Szilárd óriási munkát végzett. Az oklevelek kutathatósága és értelmezése szempontjából itt található információk nélkülözhetetlenek. Ezért különösen fájjalom, hogy az okmánytár nem kutatóbarát, mivel hiányzik a mutató. Így sajnos nehezen kezelhető. Bízom benne, hogy egy későbbi kiadás a számítástechnika segítségével ezen változtatni tud. Felmerülhet annak a lehetősége, hogy magát az adatbázist lehetne elérhetővé tenni.

Mindent összefoglalva Süttő Szilárd impozáns munkával járult hozzá a késő Anjou-korral kapcsolatos ismeretek bővítéséhez. Így az érdeklődő ezek után már nem csak egy népszerűsítő munka alapján alkothat képet az Anjou-Magyarország alkonyáról.

Szende László

*HARALD JATZKO: Die Geschichte der DLRG im Spiegel ihrer Abzeichen und Urkunden.
DLRG (Deutsche Lebens – Rettungs – Gesellschaft) kiadása
Bad Nenndorf 2003. 127 oldal, számos illusztrációval
ISBN 3 9809013 0 0*

Angliai előképek alapján a Német Birodalomban 1913-tól kezdődően jött létre (szervezett formában) a vízi életmentés. Ennek szervezete a DLRG (=Deutsche Lebens Rettungs-Gesellschaft) 1914-től működött.

A nemes célokat követő Társaság kezdettől fogva kiadott jelvényeket, elismeréseket és okmányokat. Különbőféle elképzelések után ezek alapmotívuma – végül – egy sziklán álló, repülésre készülő sas alakja lett, háttérben tengerrel. E szimbólumot többnyire ovális alakban ábrázolták.

Az ún. Weimari Németország (rendjel- és kitüntetésmentes) időszakában is sor került ilyenek kiadására. Sőt ekkortájt újabb szalagos, illetve kitűzhető elismeréseket is létrehozottak. Az eddigi meghatározó szimbólum mellett felmerült még egy, a megmentett személyt a karjaiban tartó, életmentő álló alakja is. A DLRG elismeréseihez (az azonos motívumokkal díszített) okmányok, igazolványok is tartoztak.

Az 1920-as években az alapjelvény alakja, kivitele kissé megváltozott, majd az 1933–1945 közötti időszakban is módosult némiképpen a szimbólumrendszer. Érdekes, hogy magát a (tradicionális) jelvényt nem egyesítették e korban a mindenütt, teljesen általánosan használt horogkereszttel. Viszont párhuzamosan használták a két jelvényt.

Nyilvánvaló a korszakhoz való felzárkózás volt, hogy a jelképek között megjelent egy kissé stilizált, kiterjesztett szárnyú, heraldikailag jobbra tekintő sas, amely a horogkereszt helyett, annak helyén, egy mentőövet tart a karmai között.

1938-ban (egy időre) a szervezet elnevezése is megváltozott „Deutsche Lebens-Rettungs-Gesellschaft”-ról „Deutsche Lebens-Rettung Gemeinschaft”-ra. Megjegyzendő, hogy ez nem érintette (a jelvényeken is folyamatosan megjelenő) DLRG rövidítést.

A korban szélesebb körben megjelentek textil kivitelű, egyenruhán viselhető jelvények is.

A második világháború időszakában e szervezet szorosán együttműködött a Wehrmachttal, idővel egyre nagyobb befolyást szerzett az NSDAP, illetve az SS is. A vezető tisztségekbe ennek megfelelő személyek kerültek. A mentésügy (vízmentésügy) területén ez idő tájt különféle országos, iskolai kereteket hoztak létre és működtettek is.

A háborút követően rövid időn belül (az angol-amerikai megszállási övezetben) újraindult a DLRG

működése. A korábbinál szélesebb körben jöttek létre különféle szervezeti formák. Kiegészült az addigi tevékenység pl. női, illetve (további) ifjúsági irányokba is.

A Német Szövetségi Köztársaságban széles tevékenység kifejtésére nyílt mód.

A korábbiaknál nagyobb számú, változatosabb jelvényt, elismerést magának a tagságnak adtak az egyes szakképzettségeknek, illetve életmentési eredmények elismerésére. Ezek között megtalálhatók a mellen, a szalagon viselt érmek, kitűzhető jelvények, plakettek is.

Az 1950-es évektől tovább bővült a tevékenységi kör, pl. speciális képzésekre, így búvárképzésre is sor került, amelyet szintén elismertek.

Fontos kihangsúlyozni, hogy egyes DLRG elismeréseket az állam (1964-től) díszjelnek, kitüntetésnek ismert el. Ezeket (más elismerésekkel párhuzamosan) szalagsávon, s miniatűr alakban is viselik.

Az 1970-es évektől, a tradicionális elemeken túl, egyre nagyobb számban kerültek az életmentő elismerések közé teljesen modern, s e vonatkozásban jellegtelen, esetenként piktogramszerű jelvények is.

Sajátos elismerés a „Deutscher Wasserrettungspreis NIVEA-Delphin”. Ezt a kisplasztikát 1989-ben hozták létre, egy vagy több különlegesen veszélyes körülmények közötti életmentési érdem jutalmazására.

A kötetben áttekintést olvashatunk az egykori Német Demokratikus Köztársaság vízi mentésügyi elismeréseiről is. Itt más szervezeti formák között foglalkoztak e kérdéssel. Az elismerések jelképrendszere pedig egy mentőövben elhelyezett vöröskereszt volt.

A német újraegyesítést követően az új szövetségi államokban is létrehozták a DLRG szervezetét. A szerző a legújabb időszak vonatkozásait is bemutatja, pl. újabb katasztrófavédelmi elismeréseket a hagyományos tevékenységi körön túl.

A kötetben jó minőségű, színes fényképfelvételeket tanulmányozhatunk, valamennyi érintett elismerésről (eredeti méretben), vagy a pontos méretadatok megjelölésével. Nagy számban mutatnak be okmányokat, igazolványokat stb. is.

Érdekes a falerisztika gazdag nemzetközi szakirodalmában is alig érintett tárgykör, az életmentési elismerések anyaga.

Pandula Attila

LADISLAV VRTEL': Osem storoč Slovenskej heraldiky.

Maticá Slovenská (Bolchazy–Carducci Publishers Inc. – Wauconda – USA – közreműködésével) kiadása. Martin, 2003. (2., javított kiadás) 296 oldal, rendkívül gazdag illusztrációs anyaggal

(fejezetenként angol nyelvű összefoglalókkal)

ISBN 80 7090 691 X, illetve ISBN 086516458 4

A szerző napjaink egyik legjelentősebb szlovák heraldikusa, széles hazai, illetve külföldi (párizsi, vatikáni) kutatásokat, szakmai publikációs tevékenységet folytat. Folyamatosan közreműködik címerek, szimbólumok stb. tervezésében. A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma Heraldikai Bizottságának titkára, a Heraldikai Kollégium tagja. A Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagja. Eddig munkásságának egyik fő témaköre a kettőskeresztes szimbólumok (heraldikai szimbólumok) kutatása volt. Ez a témakör jelen művében is kiemelt szerepet kap.

A szerző bevezető, kiegészítő szakaszok után a 6–10. század jelkép-, szimbólumhasználat (heraldika) előzményeit tekinti át. Külön fejezetben foglalkozik a 11–12. századi heraldikával. Ezt követően minden század (13–20.) heraldikájának egy-egy fejezetet szentel. Illetve külön fejezetben („Első lépések a 9. században” címen) foglalkozik napjaink szlovák heraldikájának jellemző vonásaival. A kötetben olvasható rövidítésjegyzék, tematikai mutató, név-, helynévmutató.

A hivatkozott, gazdag szakirodalomban, a 17. századtól napjainkig található művek. Döntően heraldikai, de egyes rokonterületek (szfragisztika, numizmatika, falerisztika) irodalmára is történik hivatkozás. A szlovák irodalmon túl (angol, cseh, francia, latin, lengyel, német, olasz nyelvű művek egyaránt szerepelnek a hivatkozásoknál. A szerző ismeri és használja a régebbi (pl. Bárczay, Bártfai Szabó László, Szendrei János) és újabb (pl. Bertényi, Kumorovitz, Nyulásziné Straub Éva) magyar szakirodalmat, illetve magyar szerzők különféle nyelveken (németül, latinul) megjelent műveit is.

A szakirodalmi hivatkozások egy részénél apróbb pontatlanságok előfordulnak (pl. szerzők, megjelené-

si hely, folyóiratévolyam). Vrtel' vizsgálódásának súlypontja, egyes általános, központi kérdéseken túl a történelemben Felvidék, a mai Szlovákia heraldikája, az itt előforduló, az ezzel kapcsolatos emléktanyag. Nagy figyelmet kap a címerhordozók sokrétű bemutatása. A szerző az egyes fejezeteknél igyekezett felvázolni az adott időszakban érvényesülő fő heraldikai tendenciákat, illetve a korabeli címerhasználat fő jellegzetességeit. Kitér az uralkodói, állami, kommunális, egyházi, céhes, nemesi, polgári stb. címerekre. Elemzi a vexillológiai, illetve numizmatikai anyagon megjelenő címerek kérdését. Tárgyalja a kőfaragójel heraldikai jellegű használatát, foglalkozik a címerlevelek és a címerkiadás kéréseivel. Tárgyalja az adott terület vármegyéinek címerfejlődését. Részletesen bemutatja a szlovák címerjelképek (19–20. századi) fejlődéstörténetét. Áttekinti a csehszlovák, illetve szlovák állami jelképek (20. századi) történetét, a különféle politikai-társadalmi rendszerekben. Korunk heraldikáját elemezve ír a szlovákiai regisztrációs gyakorlatról, illetve a jelenleg is folyó kommunális címeralkotás fő tendenciáiról. Jó példákkal illusztrálva a jellegzetességeket.

A műben rendkívül gazdag képanyag tanulmányozható. Ennek jelentős része eddig nem közölt címer (címervariáns). A korabeli heraldikai anyagot reprodukciók, illetve kvalitatív (modern) heraldikai rajzok egészítik ki.

A kötet nagyon jól szerkesztett, igen jó, kifejezetten tetszetős kivitellű szakkönyv. Jellegére, illusztrációira tekintettel a szlovák nyelvet nem ismerő olvasók számára is ajánlható.

Pandula Attila

PETER KARTOUS–LADISLAV VRTEL': Heraldický register Slovenskej republiky. III. kötet.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Maticá Slovenská kiadása, Martin, 2003. 303 oldal, rendkívül gazdag heraldikai, vexillológiai, szfragisztikai képanyaggal

Az ismert sorozat újabb kötete 420 város, település, illetve önálló közigazgatási kerület szimbólumait, illetve 40 személyi (családi) címet mutat be. A fenti jelképeket, a Szlovákiában használatos regisztrációs rendszer keretében 2001–2002-ben fogadták el, illetve újították meg. A napjainkban is folyó kommunális címeralkotás (jelképkalkotás) eredményei tanulmányozhatók, többnyire a kisebb településeké, mivel az ismert, nagyobb városok jelképei a már megjelent két kötetben láttak napvilágot. A szerzők közlik a zászló (mindig heraldikus zászló), a címer, a jelkép történe-

tének legfontosabb adatait, de tájékoztatnak a jelképek újkori bevezetéséről, a változtatásokról is. Az illusztrációk színesek, minden közölt címerről heraldikai leírás is olvasható.

Áttekintve a most lekötött anyagot megállapítható, hogy Szlovákiában újabban csak nagyon kevés modern, azaz új címet alkotnak. A napjainkban bevezetett címerek döntő részének ugyanis van régi, 14–19. századi előzménye. A címereken nagyon sokrétű motívumkincs jelenik meg. Jelentős az egyházi (vallásos) heraldikai motívumok szerepeltetése (pl.

Szűz Mária a kis Jézussal, szentek, hagiográfiai jele-
netek, feltámadási bárány, kereszték). Egyes telepü-
léscímereken az egykori földesúr címere vagy annak
részlete jelenik meg.

A 2001–2002-ben, az önálló jogállású közigazga-
tási kerületek számára alkotott jelképeket az 1918
előtti magyar vármegyei címerek motívumaiból hoz-
ták létre. A kassai kerületi címer esetében láthatók
Abaúj, Torna, Szepes, Gömör-Kishont vármegyék, a

besztercebányai kerület esetében pedig Bars, Nóg-
rád, Zólyom, Gömör-Kishont vármegyék címermotí-
vumai.

A kötet közli a közelmúltban regisztrált személyi
(családi) címereket, amelyek döntő részét a klasszi-
kus heraldika szabályai alapján szerkesztettek meg.
A címereket főként értelmiségiek használják, de elő-
fordul régi nemesi címer regisztrációja is.

Pandula Attila

*NYÁRY ZSIGMOND: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből.
Sajtó alá rendezte Legeza László, a táblákat szerkesztette Wettstein János.
Heraldika Kiadó, Budapest, 2004., 335 oldal, illusztrált
ISBN 963 9204 31 5.*

A szerző Dr. gróf Nyáry Zsigmond (1922–1996)
diákkorától érdeklődött történeti-genealógiai kérdé-
sek iránt. Elsősorban jeles családjá és rokonsága sok
évszázados múltja érdekelte. Évtizedeket töltött e té-
ma kutatásával, egy idő után eredményeit szerette
volna könyv formájában közzétenni. A megjelenést
sajnos nem érthette meg. Munkája posztumusz kötet-
ként jelent meg ez évben.

Az anyagból, még a szerző életben, 1994-ben jelent
meg részlet a Turul 1994/1–2. számában.

A Nyáry család történetére vonatkozó okleveles,
levéltári anyag döntő része a török háborúk idején,
illetve 1945-ben elpusztultak. A szerző kutatásai so-
rán nagy mértékben támaszkodott a családnál és a
rokon családoknál fennmaradt levéltári forrásokra
(az Orczy család, az Esterházy család hercegi ága, a
Zichy család, a Révay család Magyar Országos Levél-
tárban őrzött anyagaira).

Munkájánál felhasználta pl. a Nyáry család törté-
netére vonatkozóan igen fontos 1483. évi, beldesi-
böldési birtok elidegenítésére vonatkozó oklevelet. A
család tulajdonában fennmaradt az 1780-ban, Nyáry
János halála után összeállított, később többször bőví-
tett „Elenchus” és egy 1830 körül, az akkor még
fennálló családi levéltár alapján összeállított részletes
családfa. Kis mértékben támaszkodott szlovákiai le-
véltárakban őrzött iratokra is. A szerző részletesen
felhasználta a témát legtágabb vonatkozásokban is
érintő, eddig megjelent szakirodalmat; forráskiad-
ványok, oklevéltárak, történeti, művészettörténeti,
helytörténeti publikációk adatait. A mű létrejöttében
adatközlőként szélesebb körben közreműködtek a

család, a rokonság, illetve a szerző genealógus bará-
tai is.

A Nyáry család ősei eredetileg Tolna vármegyéből
származtak. A XIV. században Somogyban szereztek
birtokokat. A XVI. századtól kezdődően a család és
a rokonság elsősorban a Felvidék területén élt. Nyári
Ferenc 1535-ben I. Ferdinánd királytól kapott mag-
yar bárói rangot. S úgy szerezte meg a családnak
Berencs várát (Nyitrában). Nyári István, Felső-Ma-
gyarország főkapitánya 1632-ben, II. Ferdinánd ki-
rálytól kapott magyar grófi rangot. A későbbiekben a
család, illetve egyes ágai más rangemelésekben, cí-
merbővítésben is részesültek.

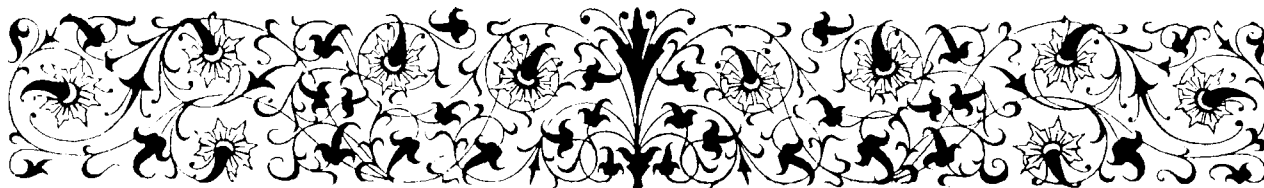
A szerző napjainkig követte a család tagjait. Ki-
emelten foglalkozott egyes jelentős személyekkel, il-
letve a tőlük leszármazókkal. Nagy hangsúlyt kap az
egyes ágak, illetve a Nyáriakkal rokonságba került fa-
míliák családtörténete is. Helyenként érdekes fejte-
getések olvashatók a család jellegéről, s az idegen
családokkal való kapcsolatok révén létrejött „kevere-
désekről” is.

A mű közli a család szempontjából kiemelten fon-
tos okmányokat. A családi kapcsolatokat, nagyszámú
genealógiai tábla segíti áttekinteni.

A kötetet egyes családtagok képei, heraldikai em-
lékek, illetve a család birtokában volt egykori lakóhe-
lyek (várak, kastélyok, udvarházak, kúriák) illusztrál-
ják egykori, illetve mai állapotukban.

A magyar klasszikus genealógiai szakirodalom
legjobb hagyományait követő mű méltán javasolható
az érdeklődő olvasóknak.

Pandula Attila

HÍREK

A kétévtenti nemzetközi kongresszusok XXVII. összejövetelének színhelye 2004 szeptemberében a belgiumi Brügge volt. Mintegy 300 szakember elemezte „A genealógia és heraldika besorolása a XXI. század tudományosságába” témát. A hozzáállások messze nem voltak egységesek: a hagyományos kutatás és a számítógépi megközelítés kettőssége volt jellemző.

A kongresszus keretében került sor a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének (CIGH) közgyűlésére és hagyományos díjkiosztására is. Ez utóbbinak két magyar vonatkozása említendő. Egyrészt a „Szép heraldikai művek” jutalmazására alapított Dalmiro de La Válgoma díjat Dr. Kollega Tarsoly Istvánnak a „Királyi Könyvek, 1868–1918” kötete nyerte, aki személyesen vette át a díjat kezelő Madridi Királyi Heraldikai és Genealógiai Társaság képviselőjétől, Gavin Manuel bárótól. – A 2002-ben elhunyt Bohus László emlékére, Milanóban élő István fia megújította az édesapja által 1983-ban alapított díjat, amelyet elsőként a szlovák Mag. Frederik Federmayer nyert el, „Rody starého Presporka” művével. A 368 oldalas kötet Pozsony városmagját mutatja be, utcáról utcára, úgyszólván házról házra, gazdag fényképpel, metszettel és pecséttel: 320 illusztráció, közöttük 93, jórészt kiadatlan pecsétlenyomat. Minden épület történetéhez a tulajdonos családok genealógiáját is közli, az öröklés rendjében, 86 táblán, továbbá közli a házak külső és belső heraldikai díszítményeit is. A várostörténeti emléket Pest és Buda is megérdemelné.

A 53 díjat adományoztak Brüggeben, amelyeknek jutalmazottjai között 10 francia, 8 olasz, 7 spanyol, 4-4 angol, német és portugál, 3 magyar, 2-2 argentin, román és szlovák, valamint 1-1 brazil, Costa Rica-i, görög, kubai, lengyel, mexikói és orosz szakember volt.

A díjosztást Dr. Vajay Szabolcs, a nemzetközi szövetség díszelnöke ünnepi beszéd keretében végez-

te. A ceremóniát 150 terítékes bankett követte a brüggei Tartományi Palota dísztermében, amely egyben a kongresszus záróaktusa is volt. A legközelebbi összejövetelre, 2006 augusztusában a skóciai St. Andrewsban kerül sor, Edinburgh közelében, a „Képzelet és propaganda a genealógiában és a heraldikában” címmel.

* * *

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum valamint a Maderspach Családért és Rokon Nemzetségekért Alapítvány 2004. október 5-én elhelyezte Maderspach Károly szobrát a „Fényesebb a láncnál a kard” c. kiállítás keretében. Ünnepi beszédet Dr. Holló József vezérőrnagy, főigazgató mondott.

* * *

A Jókai Mór Városi Könyvtárban (Pápa, Esterházy Várkastély) volt 2004. szeptember 13-án Mógor Tamás (címerfestő-heraldikus) „Címertörténeti és címerbemutató” kiállításának megnyitója. A sokoldalú kiállítást Dr. H. Szabó Lajos helytörténész nyitotta meg.

A címertörténeti rész a magyar címeradományozások történetét tekinti át 1405–1918 között. A kiállításon a magyar és erdélyi főnemesi családok, valamint az erdélyi fejedelmek, magyar írók, költők és művészek, a Pápán és környékén élt, illetve ma is élő nemesi családok címerei szerepeltek.

* * *

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán 2004. szeptember 29-én ünnepélyesen felavatták és felszentelték a magyar katona olimpiai bajnokok emléktábláját. Az emléktáblát Dr. Komor Levente katonapolitikai helyettes államtitkára avatta fel.

A Magyarországi Németek Családfakutató Egyesülete (Arbeitskreis ungarndeutscher Familienforscher) 2004. augusztus 28-án Villány városában tartotta szakmai napját. Az elhangzottak között értékes volt többek között Dudás Jánosné Pausz Erika „Könyvet írtam Kisjakabfalváról”, valamint Johann Schuth „Villányról és a Schuth családról” című előadása.

* * *

A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár és a Váci Egyházmegyei Könyvtár szervezésében 2004. szeptember 17-én (pénteken) „Althann emlékkonferencia” volt a Váci Egyházmegye közösségi házában, a CREDO-házban. A konferencia védnöke Dr. Beer Miklós váci megyéspüspök volt.

Az ülészakon gróf Althann Mihály Frigyes és gróf Althann Mihály Károly váci megyéspüspökökre emlékeztek. A sokrétű tanácskozáson elhangzottak közül megemlíthető Dr. Szilárdfy Zoltán „Liturgia-történeti motivációk a két Althann művészeti hagyatékában”, Dr. Beke Margit „Althann Mihály Frigyes és a Szent Viktor ereklye”, Dr. Pandula Attila „Althann címerek”, Szirácsik Éva „A püspöki rezidencia Althann Mihály Károly hagyatéki leltára alapján”, Dr. Dóka Klára „A váci püspöki uradalom a XVIII. század közepén” című előadása.

* * *

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde 2004. szeptember 23–26. között tartotta 7. Nemzetközi Rendjeltörténeti Tudományos konferenciáját. Előadás hangzott el Gerhard Hernach „Über Schweizer Auszeichnungen”, Isabella Walcher „Die Ehrenzeichen des Landes Salzburg”, Karl Gattinger „Über die Insignien des Salzburgerischen Ruperti-Ritterordens”, Dr. Pandula Attila „Projekt eines Ehrenzeichens für die Verteidigung der Festung Przemysl”, Jörg Nimmergut „Neue Erkenntnisse zur Symbolik des bayerischen St. Georg-Ordens” címmel.

* * *

A Salzburger Wehrgeschichtliche Museum közreműködésével 2004. szeptember 25-én tartották meg a 7. Nemzetközi Rendjeltörténeti Tudományos konferencia, amelynek keretében nyílt meg a „Klein, aber fein – Österreichische Ordensminiaturen” című igen érdekes kiállítás Salzburgban.

* * *

Székesfehérvár Város Önkormányzata, a Városi Levéltár és a Magyar Numizmatikai Társulat szervezésében 2004. szeptember 24–26. között Székesfehérváron, a Jancsár Hotelben tartották „Az érmek világa” (Numizmatika és a társtudományok VI.) című tudományos konferenciát. Az előadók között külföldi (osztrák, szlovák, szlovén) és hazai szakemberek egyaránt szerepeltek.

Előadás hangzott el többek között Ulrich Attila (Nyíregyháza) „Pénzárfolyamok és pénzforgalom a hódoltság perem vidékén a 17. század második felében”, Marek Budaj (Pozsony) „The biggest hoard of 17 century from Novohrad (Nógrád) county: the treasure from Šurice (Söreg)”, Lakatos Sarolta (Nyíregyháza) „A Máltai Lovagrend kitüntetései/érdemrendjei”, Rainer Pál (Veszprém) „Riszpics János tiszthelyettes tábori pilótajelvénye”, Pandula Attila „Magyar hadikitüntetések 1939–1945” címmel.

* * *

A Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť és a Kabinet genealógie Slovenskej národnej knižnice szervezésében 2004. szeptember 24-én (pénteken) tudományos konferenciát tartottak Turócszentmártonban (Martin). 12 szerző 17, 2001–2004 között született genealógiai munkáját vitatták meg.

A szerzők egy része szakember, más részük amatőr kutató. A magyarországi viszonyokhoz hasonlóan többségük saját családjuk, rokonságuk múltját vizsgálta. A különböző színvonalú írások egy része már nyomtatásban is megjelent. A megvitatott „kínálat” jól jellemzi a genealógia mai szlovákiai állapotát, a jellemző tendenciákat. A dolgozatokban feltárt, bemutatott családok között túlnyomórészt nemesi-kisnemesi, részben pedig értelmiségi családok szerepelnek. Több esetben jól megfigyelhető volt (az itteni genealógiára jellemző) erős helytörténeti kötődés is.

* * *

Az abaújdevecseri Részönkormányzat az abaújdevecseri kastélyparkban „Jubileumi ünnepséget” tartott 2004. július 17-én, szombaton, amelynek keretében Molnárné Juhász Éva emlékezett meg ragyolci Csoma Józsefről. Evva Margit közreműködésével koszorúzást tartottak a Csoma emlékműnél és a Csoma kastélynál.

* * *

Dr. Pandula Attila „A német Vaskereszt lovagkeresztje magyar tulajdonosai” címen tartott előadást a Magyar Numizmatikai Társulatban 2004. október 14-én.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetaparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”), fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien–Köln; Budapest–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,).

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In’” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In’” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbi/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különböztetni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és végjegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– Kérjük a szavak elválasztásának mellőzését!

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A jegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kézirathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Soós István: Az illétfalvai és szokolói Csutor család (Második közlemény)	71
Csizi István: A jeszenicei és budetini Szunyogh család, címerváltozatai a 16–18. században (Második közlemény)	87
Bárány Attila: Egy bihari család, az álmosdi Csirék története	99
T. Orgona Angelika: Pecsetelés, pecsétkészítés a Rákóczi-szabadságharcban	116

2. Kisebb rovatok

<i>Nekrológ.</i> In memoriam Nagybakay Antal Zelmós (1918–2004) (Antal Tamás)	135
<i>Konferencia.</i> A genealógia aktuális kérdései – bolgár–magyar tudományos konferencia – Szófia, 2004. május 21. (Pandula Attila)	138

Könyvismertetés

SÜTTŐ SZILÁRD: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. (Szende László)	140
HARALD JATZKO: Die Geschichte der DLRG im Spiegel ihrer Abzeichen und Urkunden. (Pandula Attila)	144
LADISLAV VRTEL: Osem storoči Slovenskej heraldiky. (Pandula Attila)	145
PETER KARTOUS–LADISLAV VRTEL: Heraldický register Slovenskej republiky. III. kötet. (Pandula Attila)	145
NYÁRY ZSIGMOND: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből. (Pandula Attila)	146
Hírek	147
Előfizetési felhívás	139
Szerzőink figyelmébe –Tájékoztató	150